

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL

A BESOROLÁSI ADATOK METAADAT-
FORMÁTUMA
(JELLEMZŐK, FEJLŐDÉS, PROBLÉMÁK)

AZ ADATBÁZISOK JOGI VÉDELME

A JÖVŐ MEGŐRZÉSE: „A SZÖVETSÉG
AZ ÍRÁSOS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
FENNMARADÁSÁÉRT” MEMORANDUMA

TÍZ ÉV MÚLTÁN: A HATVAN ÉVE ALAPÍTOTT
KÖRZETI KÖNYVTÁRAKRÓL (2. RÉSZ)

VAJDASÁG (ÉS TÓTHFALU) HELYE A KÁRPÁT-
MEDENCE MAGYAR OLVASÁSKULTÚRÁJÁBAN

KOVÁCS MÁTÉ ÉS A DEBRECENI EGYETEMI
KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE

E-KÖNYVEK RENDELÉSRE (EOD)

HIRDESSZEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2009/4

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

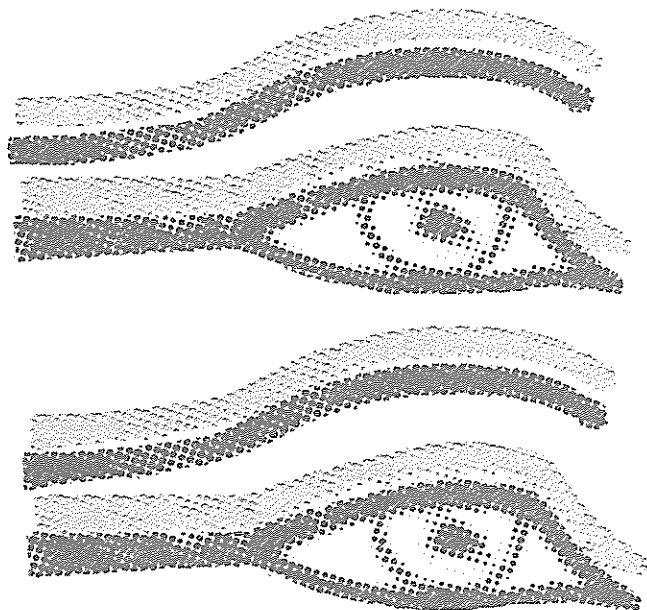
2009/4

A TARTALOMBÓL:

Ⓜ PÁLYÁZATOK AZ OSZK FŐIGAZGATÓI ÁLLÁSÁNAK BETÖLTÉSÉRE Ⓜ KÖNYVTÁRKÉP AZ EZREDFORDULÓN: MAGYAR NYELVŰ NAGYLEXIKONOK A KÖNYVTÁRAKRÓL Ⓜ ÖSSZEÁLLÍTÁS A BIBLIOGRÁFIAI MŰHELYEK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁSÉRT C. KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL Ⓜ TÍZ ÉV MÚLTÁN: A HATVAN ÉVE ALAPÍTOTT KÖRZETI KÖNYVTÁRAKRÓL (1. RÉSZ) Ⓜ 150 ÉVES AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET Ⓜ AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖNYVTÁRA Ⓜ A KÖNYVTÁR ÉS AZ OLVASÓ SZÖVETSÉGE Ⓜ ELEKTRONIKUS KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁS AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN Ⓜ AZ ELEKTRONIKUS KIADÁS HATÁSA: MILYEN JÖVŐ VÁR A KIADÓKRA ÉS KÖNYVTÁROSOKRA?

**Könyvtári
Intézet**

---

19. (55.) ÉVFOLYAM, 2009. 4. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ: dr. Dippold Péter

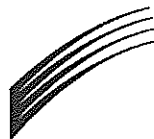
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Feimer Ágnes (Külföldi folyóirat-figyelő)

☞ **Szerkesztőbizottság:** dr. Bényei Miklós, dr. Hangodi Ágnes, Haraszti Pálné, Hegyközi Iлона, dr. Jacsó Péter, Káldos János, dr. Mader Béla, dr. Murányi Lajos, dr. Murányi Péter, Pallósiné dr. Toldi Márta, Rácz Ágnes. ☞ **Borítóterv:** Gerő Éva, grafikus **Műszaki szerkesztő:** Nagy László ☞ **Szerkesztőség:** Könyvtári Intézet, 1827 Budapest, Budavári Palota F épület, **Telefon:** 224-3795, 224-3796, **Fax:** 224-3875, 3759-984, **E-mail:** kovacs@oszk.hu, feimer@oszk.hu ☞ **Megjelenik:** negyedévenként. **Egy szám ára:** 1500.-Ft +5% áfa + postaköltség. **Éves előfizetés:** 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség. **Külföldi előfizetési ára:** 100 euró. ☞ **Terjeszti:** Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár. Előfizethető: a szerkesztőség címén. ☞ **Kiadja:** az Országos Széchényi Könyvtár. Felelős kiadó: dr. Monok István. ☞ **Nyomda:** Nalors Grafika Kft., Vác **Felelős vezető:** Szabó Gábor ☞ HU ISSN 0023-3773 **Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)**

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HLISA (Hungarian Library and Information Science Abstracts)
Library Literature and Information Science Abstracts (The Wilson Co.)
LISA (Library and Information Science Abstracts)
LISTA (Library, Information Science & Technology Abstracts, EBSCO)
HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa)

A folyóirat megjelenését az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

www.okm.gov.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a
<http://www.ki.oszk.hu/kf/index.html> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.
A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BÉNYEI Miklós (a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár ny. igazgató-helyettese, Debrecen), DANCS Szabolcs (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp.), DÉVAI Péter (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár, Bp.), DUDÁS Anikó (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Piliscsaba), FAZOKAS Eszter (Könyvtári Intézet, Bp.), HEGYKÖZI Ilona (Könyvtári Intézet, Bp.), JOBST Ágnes (Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának Könyvtára, Bp.), KARBACH Erika (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp.), KOLTAY Tibor (Szent István Egyetem, Alkalmazott Bölcsészeti Kar, Jászberény és Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék, Szombathely), KOVÁCS Katalin (Könyvtári Intézet, Bp.), KRÁNITZ Lászlóné (a Néprajzi Múzeum Könyvtárának ny. munkatársa, Bp.), LENCSÉS Ákos (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár, Bp.), MOHOR Jenő (az ELTE BTK Központi Könyvtárának ny. igazgató-helyettese, Bp.), MONOK István (OSZK, Bp.) MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), PAJOR Enikő (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Könyvtártudományi Tanszék, Szeged), PRÓKAI Margit (II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc), RÓTH András Lajos (a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, Székelyudvarhely, Románia), SAJÓ Andrea (OSZK, Bp.), SIPOS Gábor (az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Románia), SONNEVEND Péter (Kaposvári Egyetem, Társadalomelméleti és Könyvtártudományi Tanszék, Kaposvár), TAMÁS Kincső (OSZK, Bp.), TÓTH Gyula (a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék ny. vezetője, Szombathely), TÓTH Máté (Könyvtári Intézet, Bp.), VASBÁNYAI Ferenc (OSZK, Bp.), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME-OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.).

ABSTRACTS 589

Pályázatok az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói álláshelyének betöltésére

MONOK István pályázata ..... I.
SAJÓ Andrea pályázata ..... XVIII.

TANULMÁNYOK

BÉNYEI Miklós: Könyvtárkép az ezredfordulón.

Magyar nyelvű nagylexikonok a könyvtárakról 637

Bibliográfiai műhelyek a társadalomtudományi tájékoztatásért

KARBACH Erika: A magyar szociológiai bibliográfiai feltárás 40 éve. *Hagyomány és megújulás* 647

LENCSES Ákos: Hazai és nemzetközi statisztikai bibliográfiák és szerepük a tájékoztató könyvtáros munkájában 658

JOBST Ágnes: Állambiztonsági bibliográfia (1945–1990) *Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Könyvtára* 666

TAMÁS Kincső: HUMANUS: bibliográfiai műhelyek együttműködésének lehetősége 674

Évforduló

TÓTH Gyula: Tíz év múltán: a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról 1. rész 685

DANCS Szabolcs: 150 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület .. 705

SIPOS Gábor: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára 1859–1950 710

KITEKINTÉS

GIBBY, Richard – GREEN, Andrew: Elektronikus kötelespéldány az Egyesült Királyságban. *(Töm.: Viszocsekné Péteri Éva)* 719

SONNEVEND Péter: A könyvtár és az olvasó szövetsége ...	726
LANKES, R. David: Hitelesség az interneten: a mérték- adótól a megbízhatóig (Töm.: Dévai Péter)	731

KÖNYVSZEMLE

Az elektronikus kiadás hatóereje: milyen jövő vár a kiadókra és a könyvtárosokra?

BROWN, David J. – BOULDERSTONE, Richard: The impact of the electronic publishing. (Ism.: Dudás Anikó) ..	735
--	-----

Digitális vagy információs? Tanulmánygyűjtemény a digitális tudásról

Digital literacies for learning. Ed. Allan Martin, Dan Madigan. (Ism.: Koltay Tibor)	746
---	-----

Lépni, haladni szükséges

Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken 1834-1848. (Ism.: Róth András)	751
--	-----

Minőség a könyvtárban

VIDRA SZABÓ Ferenc: Könyvtári partnerkapcsolatok, kommunikációs kérdések. (Ism.: Kovács Katalin)	754
---	-----

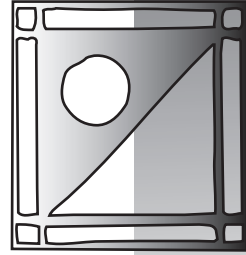
KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ

(REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány	757
Könyvtár- és tájékoztatásügy	763
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények	774
Munkafolyamatok és szolgáltatások	781
Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek	801
Vezetés, irányítás	807
Felhasználók és használat	814
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés	818
Könyvtárgépesítés, könyvtárárpület	824
Kapcsolódó területek	830

A számot szerkesztette: Feimer Ágnes, Kovács Katalin, Murányi Lajos

STUDIES

Applications for the post of the Director-General of the National Széchényi Library

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 1. – XXXII.

On September 1, 2009 the Minister of Culture and Education issued an invitation for applications for the post of the Director-General of the National Széchényi Library (OSZK). The applications of two professionals have been submitted: that of Mr. István Monok, who has acted for two cycles as director-general of OSZK starting with the year 1999, and that of Ms. Andrea Sajó, head of section at OSZK. The minister chose Andrea Sajó to be the manager of the institution in the next cycle. The invitation included the following professional tasks: professional leadership of the activities related to the basic tasks of the national library; continuous development of the Hungarian Digital Image Library; developing the system of shared cataloguing at the national level, creating a joint search system of various library databases; managing and operating the portal „Könyvtárkapu”; providing the national location registries on the internet via a common interface.

István Monok’s application (I. – XVII.)

Andrea Sajó’s application (XVIII. – XXXII.)

Library image at the turn of the millennium. Hungarian-language encyclopaedias on libraries

BÉNYEI, Miklós

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 637. – 646.

At the turn of the 20th-21st centuries three encyclopaedias were published in Hungary: the Hungarian Encyclopaedia (Magyar Nagylexikon, volumes 1–19, by Akadémiai Kiadó), the Britannica Hungarica. World Encyclopaedia (Világenciklopédia, volumes 1–18, by Lexikon Kiadó) and the New Révai Lexicon (Révai Új Lexikona, volumes 1–18, by Babits Kiadó).

The author reviewed the library- and library work-related articles of these sources to find out how lexicon editors and the anonymous authors of articles view the world of libraries and what kind of library image they offer to readers. He got a rather mixed impression: while readers may learn a lot about libraries and library culture from lexicons, there are a lot of blank spots, and the suggested library image may be considered as rather incidental, and obsolete in certain respects.

It is the New Révai Lexicon which provides most information about libraries and library culture (e.g. it is the only source which includes an article on library-related information science and information technology applications), and presents a library image which corresponds to the environment and expectations of the new millennium.

Bibliographical centres for social science information

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 647. – 683.

The Section of Social Science Libraries at the Association of Hungarian Librarians organised a conference in June 2009 in the National Széchényi Library inviting traditional bibliographical centres to report on their current activities. Four of the conference papers are presented here:

Forty years of the Hungarian sociological bibliography

KARBACH, Erika

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 647. – 657.

The essay summarises the traditions, accomplishments and development tasks of the bibliographical activity in the field of sociology at the Metropolitan Szabó Ervin Library (FSZEK).

After a brief historical overview the author takes account of the special bibliographical and subject bibliographical ventures having started in 1968 when FSZEK had assumed the role of a special library with national responsibilities in the field of sociology. The computerised bibliographical processing of sociological literature started with the analytical processing of international sociological literature (books and journals). A work carried out in parallel was the bibliographical processing of the history of sociology in Hungary. Later digitisation started as well with the project to create a Digital Archive of the History of Sociology. Current Hungarian publications in the field of sociology were included in the publication entitled "Szociológiai információ", followed by a CD-ROM-edition, and later by the database named SzocioWeb. The materials from the period 1970–2006 can be searched in the SzocioWeb database, from 2007 in FSZEK's Corvina integrated library system (option: Szociológiai bibliográfia).

The responsible department's plans include integrating processing work within FSZEK's library system and the SzocioWeb database, complementing records with links to full text, and supplementing missing items retrospectively for the periods 1930–1945 and 1948–1969 etc.

Homepage of FSZEK's Collection of Sociology:
http://www.fszek.hu/konyvtarink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny

Statistical bibliographies in Hungary and abroad

LENCSEÉS, Ákos

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 658. – 665.

Most of the basic statistical data can be found in national and international statistical yearbooks, nevertheless, a lot of statistics are published in hidden sources which are difficult to identify. The article reports on the achievements of national and international statistical bibliographies, on the tasks ahead, and on plans for the long range.

As first, the author presents the main statistical bibliographies published abroad (Index to statistics and probability, Current index to statistics, Statistics sources), the bibliographies compiled by the Central Statistical Office of Hungary (KSH; Statistical data sources, Hungarian statistical yearbook, the series Statistical pocket books) as well as the relevant journals published by KSH. In 1985 the Library of KSH started to compile a bibliography as a pilot, entitled STAR (Catalogue of statistical publications), which has registered relevant sources in a structure similar to Statistics sources, but, because of difficult use, this venture has not been continued. In the Library's series entitled Great Hungarian statisticians 23 volumes were published till 2009.

In 2007 the publications of KSH were changed, some of them were ceased, others have been renewed as regards their structure. Because of electronic data processing some groups of data are accessible in the KSH database only. It is an urgent task to edit the next volume of „Statistical data sources” which is to list also sources external to KSH.

The bibliography on state security (1945–1990)

JOBST, Ágnes

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 666. – 673.

The Hungarian Parliament set up in 1997 the so-called Historical Office, whose successor is from 2003 the Historical Archives of the Hungarian State Security. This institution wishes to offer an opportunity for those interested to get acquainted with the

work of the former secret services (the political police) acting in the era of state socialism.

Within the Historical Archives a library was founded to support archival processing work and scientific research, as well as to catalogue and make available the books, small prints and written documents originating from the earlier collection of the Ministry of the Interior.

The collection interest of the library includes, in addition to resources assisting processing, the documents dealing with the events in the second half of the 20th century. The library consists of three collections: name and address directories from the 20th century; methodological publications for education purposes; current literature on the subject.

The database currently under development consists of four subsystems: the publications data store, the data store of publications meant for education, current literature after 1990, plus current and retrospective press reviews.

The methodological publications on state security are organised by subject. The groups of subjects were defined according to the bibliography of state security edited by the relevant library in the GDR. The bibliography contains ca. 500 items, the work has been practically finished, no additions are expected.

The current special bibliography on state security (1945–1990) registers literature about the subject, written after the change of the political system. The aim was to collect and present literature related to the structure and operation of the one-time state security organs. The bibliography is organised according to types of publications. In the future local history relevance and foreign Hungarica materials should be considered as well. It is a future option to organise the material by subject, as with the educational materials.

HUMANUS: an opportunity for the co-operation of bibliographical centres

TAMÁS, Kincső

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 674. – 683.

The HUMANUS database (of essays and articles in the humanities) is responsible for registering articles

in a nationally co-ordinated manner in certain subject fields (literary science, linguistics, history, military science, political science, library science, book history, philosophy, religion, theology, art, education, folklore, local history) in order to avoid parallel efforts. (The list of participating institutions is not yet complete, there are some fields waiting for a contributing library as a co-operating partner.)

The database relies on the Bodza software framework which has been developed for the very purpose of processing parts of documents.

Co-operation is implemented within the framework of a consortium, with the Humanities Bibliography Department of the National Széchényi Library as the co-ordinator. The author outlined the advantages of co-operation between the National Széchényi Library and external bibliographical centres as the working method, and illustrated the levels of co-operation and processing with examples from the HUMANUS homepage (www.oszk.hu/humanus).

The first step in co-operation is to co-ordinate journal processing, the next one is to plan the co-ordinated processing of collections of essays. The paper is illustrated by a step-by-step guide to the analytical processing of a multi-volume work.

ANNIVERSARIES

After ten years – about the regional libraries founded 60 years ago (Part 1)

TÓTH, Gyula

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 685. – 704.

In Hungary the system of regional libraries was elaborated by Géza Sebestyén (deputy director-general of the national library in the 1970s). In the 1930s several examples of regional libraries could be found in Western European countries as well. The system implemented in Hungary followed essentially a Western European pattern, although it was named as the Soviet model in communication.

Sebestyén's concept was ready as early as 1942, he proposed to implement it as part of the national cultural programme in 1946, but the official introduc-

tion took place in 1949 only. Cultural policy in the era after World War II considered it as its main task to re-organise people's libraries destructed during the war in the form of regional libraries. Sebestyén attached special importance to the network principle and the unity of librarianship, and devised a complex library concept covering village and town libraries. He intended to set up library supply for the village population at a similar standard as in towns: he declared that village libraries should also have their own books (a standing collection), while regional libraries should see to changing and refreshing the book stock, as well as to securing a well-educated staff that transports books (to be deposited) and which can offer professional assistance.

The essay presents the history, preliminaries and background of this solution of services having been used for three years.

150 years of the Transylvanian Museum Society (Erdélyi Múzeum Egyesület)

DANCS, Szabolcs

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 705. – 709.

The Transylvanian Museum Society (TMS) was founded in November 1859 in Cluj (Kolozsvár). Its first president was Count Imre Mikó, the „Széchenyi of Transylvania”, who had donated his house and garden to the Society. In the first statute of TMS Mikó has laid down the following aims: to set up and operate a museum, to cultivate and disseminate sciences and culture in the mother tongue. After 1867 the political importance of TMS has decreased, but after founding the university in Cluj the possibilities of co-operation in the field of research and public collections have been extended. In 1905 the Society received state support as well. TMS published a journal, an annual and scholarly works. The 1920s and 1930s were characterised by a struggle for survival. After World War II TMS had to face severe and increasing difficulties which led to its closing in 1950. The re-foundation of TMS took place forty years later, in 1990.

The library of the Transylvanian Museum Society (1859–1950)

SIPOS, Gábor

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 710. – 718.

Among the collections of the Transylvanian Museum Society the library collection was very rich already at the beginning – as it relied on the bequest of János Kemény –, it included more than 15 000 books, 1083 manuscripts, charters etc. Transylvanian society was proud of the society, and considered its library as the written memory, the representative collection of Transylvanian history.

The essay presents the library's activities from the beginning to its closing in 1950. It deals with the professionals having had a major role in its operation (Sándor Mike, Károly Szabó, Zoltán Ferenczi, Pál Erdélyi). The golden age of the library was the time of its moving to a new building in 1909 when the collection got into the most modern new library building of historical Hungary, together with the university library. Political and historical changes have later brought about severe difficulties and damages. After re-foundation in 1990 the legal status of the library collection is still waiting to be solved.

FROM ABROAD

GIBBY Richard – GREEN, Andrew: Electronic legal deposit in the United Kingdom

(New Review of Academic Librarianship, vol. 14. 2008. no. 1–2. p. 55–70.) (Abstract by Éva Viszocsek-Péteri)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 719. – 725.

Alliance of the library and the reader

SONNEVEND, Péter

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 726. – 730.

From among the constituent parts of the library (collection, reader, librarian, service, infrastructure, maintaining body) the role of librarian is determinant. Librarians should therefore reconsider their duties in a rapidly changing world (different reader priorities, different materials, new services, financial restrictions, new opportunities of information technology etc.). If libraries and librarians do not act in alliance with readers, they may lose their main supporter. During the development of the Gutenberg galaxy the library's role was definitive in access to materials by readers, especially in the past century. Today, however, readers are not satisfied if they can rely on the library during its opening hours, for 30-40 or, eventually, 50-60 hours a week only. They need services which can be accessed at any time from anywhere because technologically it is feasible in the information society. New tasks require continuous "rebirth" of librarians: during a career of forty years one has to (should) completely renew oneself four times. The alliance mentioned survives if librarians can create again and again harmony with their readers.

LANKES, David: Credibility on the Internet: shifting from authority to reliability

(Journal of Documentation, vol. 64. 2008. no. 5. p. 667-685.) (Abstract by Péter Dévai)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 731. – 733.

BOOK REVIEWS

BROWN, David J. – BOULDER-STONE, Richard: The impact of electronic publishing. The future for publishers and librarians.

(München, Saur, 2008. 355 p.) (Reviewed by Anikó Dudás)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 735. – 745.

Digital literacies for learning.

Ed. Allan Martin, Dan Madigan. London, Facet, 2006. 242 p. (Reviewed by Tibor Koltay)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 746. – 751.

Cultural efforts at Transylvanian reform parliaments, 1834-1848

BÉNYEI Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken 1834–1848. Debrecen, Erdély-történeti Alapítvány, 2008. 270 p.) (Reviewed by András Lajos Róth)

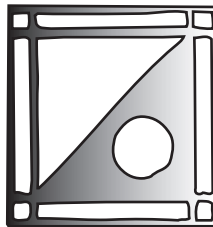
Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 751. – 753.

Library partnerships, issues of communication

VIDRA SZABÓ Ferenc: Könyvtári partnerkapcsolatok, kommunikációs kérdések. Budapest, Könyvtári Intézet, 2008. 143 p. (Reviewed by Katalin Kovács)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 55. 2009. no. 4. pp. 754. – 756.

FROM FOREIGN LIBRARY AND INFORMATION JOURNALS (ABSTRACTS)

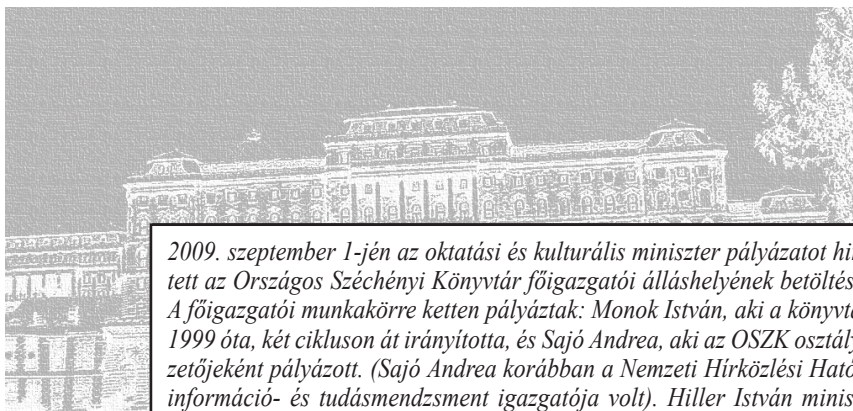
Befejeződött a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár legrégebb katalóguscéduláinak digitalizálása és a könyvtár honlapjára való feltöltése.

A régi A/5-ös formátumú, kézzel írott katalóguscédulák a könyvtár kezdeteitől 1940-ig tartó időszakot ölelik fel.

A 2008-ban kezdődött digitalizálási munkálatok során 1074 doboz 454 063 katalóguscéduláját sikerült beszkenneálni. Az így létrejött 9589 darab betűrendezett pdf-állomány mindegyike 50 oldalt tartalmaz.

A katalógus a könyvtár honlapján található Régi katalógus (Catalog vechi) menüpont alatt nyitható meg és böngészhető.

(Katalist, 2009. nov. 5. Kovács Eszter tájékoztatása alapján,
Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár)

2009. szeptember 1-jén az oktatási és kulturális miniszter pályázatot hirdetett az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói álláshelyének betöltésére. A főigazgatói munkakörre ketten pályáztak: Monok István, aki a könyvtárat 1999 óta, két cikluson át irányította, és Sajó Andrea, aki az OSZK osztályvezetőjeként pályázott. (Sajó Andrea korábban a Nemzeti Hírközlési Hatóság információ- és tudásmenedzsment igazgatója volt). Hiller István miniszter 2010. január 1-jével Sajó Andreát bízta meg az intézmény vezetésével, Monok István érdemeit elismerve. Az alábbiakban közreadjuk a két pályaművet.

Pályázat az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói álláshelyének betöltésére

MONOK István

Előzetes gondolatok

Európában a könyvtárak társadalmi szerepének változását három alapvető tényező határozza meg. Az **első** az, hogy a kulturális örökség jelentős részének megőrzésével és rendelkezésre bocsátásával történő potenciális hagyományátadás mellett, az információs technológia egyre bővülő lehetőségeinek kihasználásával *információs központokká* válnak. Ebben a szerepkörben a kutatást, az oktatást és nevelést, és nem mellékesen a tudományos és köznapi ismeretek elterjesztését szolgálják. Ugyancsak e területeket segíti – **második** alapvető tényezőként – a kulturális örökség itt őrzött dokumentumairól a minőségi, ellenőrzött adatok szolgáltatása. Ehhez a könyvtáraknak tudniuk kell *tudományos műhelyként* is működni:

a saját állomány tudományos értékelése, adatszerezés leírása mellett, a szakma (könyvtárügy, besorolási állományok gondozása) művelése, és történetének (a könyv, és annak használata) feltárására tudományos szinten is alkalmasnak kell lenniük. A **harmadik** alapvető tényező az európai dimenzió kiszolgálása, vagyis az a szerep, amelyet a könyvtárak az *európai öntudat* kialakításában játszanak. Ez az utóbbi szempont különösen felértékelődött az elmúlt néhány évben. Az Európai Digitális Könyvtár (Europeana) egyik alapvető célkitűzése az európai kulturális örökség megmutatása, vagyis *a priori* hangsúlyozása annak a ténynek, hogy nem létezik tisztán nemzeti kultúra. Régióinkban ez a magától értetődő megállapítás ugyan sok emberben indulatokat vált ki, ettől még az egyetlen út a könyvtárak előtt az együttműködés marad. Együttműködés a közös *Europeana* felépítésében, és ezzel egyidejűleg a saját nemzeti gyűjtemény digitális megjelenítésében.

Nemzeti szinten is jelentős változások történtek az országos szerepkörű könyvtárak életében. Az európai kulturális politika anyagilag folyamatosan ellehetetleníti a közgyűjteményeket. E folyamatnak a kényszere azt a pozitív hatást is elérte, hogy az országos feladatok megvalósításában *a nemzeti gyűjtemények határozottan együttműködőbbekké váltak*. Ez nem a rendszer tartaléka, hanem kényszer. Az elvonások ugyanis a gyorsaságot veszélyeztetik: a 24. óra elmúlt, ma már a fiatalabb tanár generációk tudatából (képzettségéből) is korszakok estek ki. A kulturális örökségnek egyre jelentősebb hányada felejtődik el. Az informatikai eszközpark lehetővé tenné *a kulturális örökség együttes megmutatását*, áthagyományozását, de ennek csak *nagyon gyorsan* van értelme. A kulturális örökség áthagyományozásában anyagi haszonszerzés mentén érdekelt szereplőkkel való *szoros együttműködés* mellett az államnak is maradtak feladatai: az *állítólag* senkit nem érdeklő dokumentum-, és információállományt is nagyon gyorsan mindenki számára, ingyenesen hozzáférhetővé kell tenni. Ez az igazi ellensúly a kulturális örökség elfeledtetését eredményező mechanizmusokkal

szemben, és ez az alapja a tényleges esélyegyenlőségnek az ismeretek megszerzésében. A közgyűjteményekre alapozva lehet az oktatásban – annak valamennyi szintjén – minőségelvű, esélyegyenlőséget biztosító fordulatot elérni. *A nemzeti könyvtárnak e téren határozott feladatai vannak.*

A könyvtár jelenlegi állapota

Pályázatomban az eddigi munkánk eredményeire, illetve az aktuális gondokra, az átfogó szakmai koncepció egyes bekezdéseiben mindig utalok. Ettől függetlenül szükségesnek látom a legnagyobb gondokat, illetve a legfontosabb eredményeket bevezetésként kiemelni. A nemzeti könyvtár mai fizikai állapota és szakmai helyzete ugyanis alapvetően eltér egymástól.

A Könyvtár *költségvetése* az elmúlt öt évben folyamatosan nominálisan is csökkent. Az energiafelhasználás és az anyagfelhasználás látványosan csökkent, de a folyamatos áremelkedések miatt ez nem eredményezett megtakarítást. A dolgozói létszám 612-ről 494-re csökkent, ebből 52 főről a Könyvtár a saját maga elhatározott konszolidációs terve mentén önmaga mondott le. Nincsenek további tartalékaink, sőt, a megnövekedett feladatvállalás mellett bővíteni kellene. A költségvetés bevételi oldala látványosan emelkedett, a tíz évvel ezelőtti bevétel háromszorosát értük el, emellett volt olyan év, amikor pályázati aktivitásunkkal az állami támogatás dologi részét megdupláztuk. Ma a – pályázatok nélküli – bevétel meghaladja a teljes állami költségvetés 10%-át. Reményeink szerint ez az arány a továbbiakban tartható: *ha emelkedne az állami támogatás, fokozni tudnánk bevételt termelő tevékenységünket is.*

A Könyvtár telephelyei elhasználódtak, az épületek folyamatos karbantartási hiánya (ami az elégtelen, több évben nulla forintos felújítási kereteknek köszönhető) megtette hatását: a budavári épület épületgépészetileg katasztrofális állapotban van, az elektromos rendszer és a tető további javítást igényelne, a homlokzat felújítás-

ra vár. A könyvtári munkát közelebről kiszolgáló infrastruktúra hasonlóképpen előregedett: a könyveket szállító telelift-rendszer múzeumi darab, bármikor leállhat, az épület bútorzata harminc éves, a biztonsági és tűzvédelmi rendszer – minden toldozgatás mellett is – teljes megújításra szorul, a számítógépes eszközpark kétharmada elvileg már nem lenne használható.

A dokumentumok tárolását és megőrzését szolgáló raktárak beteltek, már új épületet is bérünk. 2010-ben egy további átmeneti raktárra lesz szükségünk. A digitális tárkapacitás az elmúlt 5 évben tízszeresére bővült ugyan, de két év múlva ez is teljesen betelik, és emellett nem megoldott a csak megőrzést szolgáló tárhely (storage) sem.

Az elkövetkező öt évben meg kell oldani a Könyvtár elhelyezését: vagy a mostani helyen egy teljes felújítást és bővítést, vagy egy teljesen új, legalább 100 évre tervezett épület építését.

A Könyvtár új Alapító Okirat, és frissen elfogadott Szervezeti és Működési Szabályzat alapján végzi a munkáját. Gazdálkodása és szakmai munkája folyamatosan karbantartott szabályzatokon alapul. Az elmúlt két évben fenntartónktól kiváló minősítést kaptunk. A munkafolyamatokat belső munkával, majd külső szakértő céggel is átvilágítottuk, rögzítettük a Könyvtár, illetve minden egyes dolgozó feladatait, a teljesítménymutatók ezekhez rendelése folyamatban van.

A kötelempéldányok begyűjtésének határfoka javult, ugyanakkor a határokon túli gyarapítás anyagi okokból lényegesen rosszabb helyzetbe került, mint ahogy az tíz évvel ezelőtt volt. Az új dokumentumok feldolgozása felgyorsult, naprakészek vagyunk a kurrens nemzeti bibliográfiában, az országos közös katalógus naponta frissül. A nemzeti könyvtári feladatok együttműködésben történő teljesítése irányába határozott lépéseket tettük, ennek köszönhetően is az idei nagyobb könyvtárszakmai pályázatokon a Könyvtár egyedül, illetve konzorciumi partnerként jelentős összegeket nyert. Ezen összegeknek a pályázatokban leírtak szerinti elköltése képezi a következő évek kiemelt feladatait.

A különgyűjteményi táruk nyilvántartásainak internet-nyilvánossá tétele is elkezdődött, elkészült a Magyar Nemzeti Bibliográfia új honlapja. A retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok ütemesen folynak, külön erősítést jelentenek e téren az MTA-tól nyert kutatói állások. A Könyvtár tudományos műhelyként, kulturális intézményként (kiállítások, konferenciák, médiaszereplés) bővítette ismertségét. A könyves szakmával (kiadók, nyomdák, könyvtárak) nagyon jók a kapcsolataink.

Az Országos Széchényi Könyvtár a nemzetközi könyvtári élet aktív szereplője, hangsúlyos a jelenlétünk az *European*ban és az ehhez kötődő programokban. A Conference of European National Librarians (CENL), a Consortium of European Research Libraries (CERL) mellett regionális együttműködésünk jelentős: az osztrák, a szlovák és a román könyvtárakkal külön megállapodások szabályozzák ezt. A külföldi hungarikumok feltárásában a németországi, az itáliai, illetve az oroszországi könyvtárakkal működünk együtt alapvetően, de jól halad a Bibliotheca Corviniana Digitalis UNESCO támogatott program is. Az IFLA és az OSZK kapcsolatai azonban – főként anyagi okokból – háttérbe szorultak, ezt a jövőben újra kell gondolnunk.

A könyvtár kiemelt feladatairól a 2010–2014. években

Ebben az évben, köszönhetően a könyvtári pályázatok jó előkészítésének, a nagy könyvtári pályázati alapokon az OSZK, illetve az országos könyvtári feladatokra szerveződött konzorciumok jól szerepeltek. Lehetőség nyílik több elmaradt tartalmi fejlesztés megvalósításra, így alapozva meg, téve reálisá az oktatásfejlesztési programokat. A következő öt év kiemelt feladatait tehát a legrövidebben úgy lehetne összefoglalni, hogy (1) gondoskodni kell arról, hogy ezek a fejlesztések a következő pályázati fordulón is nyertesek legyenek, vagyis (2) a most nyert

támogatások fejében vállalt feladatokat maradéktalanul teljesíteni kell, ezen túlmenően (3) lobbizni kell, hogy a kieső országos feladatokra szerveződő konzorciummal a közeljövőben támogatáshoz jussunk. A program megvalósításával az OSZK egyben azokat a feltételeket is teljesíteni tudja, amelyek az *Europeana* magyarországi adatszolgáltatójaként (aggregátor) rá hárulnak. A belföldi pályázatok megvalósításával egyidejűleg ugyanis a TELplus programban nyertes EU pályázat részeseként technikailag alkalmassá válunk a szerepre. Így külön fontosságot nyer az, hogy legyen is mit közvetítenünk, vagyis az európai közös nyilvántartásokban a magyarországi kulturális örökség megfelelő súllyal szerepeljen.

Közös katalogizálás, közös nyilvántartások

A lassan másfél évtizedes múltra visszatekintő **magyarországi közös katalogizálás (MOKKA)**, illetve az ettől jelentős részben függetlenül létrejött **Országos Dokumentumellátó Rendszer (ODR)** eddigi eredményei és hibái elegendő tapasztalatot szolgáltatnak ahhoz, hogy a két rendszert technikailag egyesítsük. Minden nehézsége ellenére ez a két rendszer kiváló alapul szolgál a könyvtárközi kölcsönzésnek, a *Libinfo* (Magyar Könyvtárak Internetes Tájékoztató Szolgáltatása) tájékoztatásnak, és a TEL is látja a MOKKA rekordjait. A muzeális könyvek közös nyilvántartó rendszere is túl van a kísérleti szakaszon (ezen a téren egy újabb pályázat segítségével tudunk csak igazán hatékonyan előre lépni), de a CERL már ebből a rendszerből veszi a magyarországi, és már kismértékben a Kárpát-medence magyar könyvtárainak a rekordjait. A humán szakirodalmi bibliográfiai adatbázis (HUMANUS) kezdeményezésésként sikert aratott, a tájékoztató könyvtárosokon kívül a kutatók is megkedvelték, így a mostani fejlesztése külön is örvendetes.

A **MOKKA és az ODR egyesítése** születésük óta aktuális kérdés. Alapvetően azt a feladatot kell megoldani, hogy az ODR-könyvtárak tag-

jai legyenek a magyarországi közös katalogizálásnak, és ebben a közös adatbázisban más, nyilvános könyvtárak lelőhelyadatait is rögzíthessük. Az erre épülő könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumküldés megvalósítása már a stratégiai partner, a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár* (DEENK) feladata. Miután Magyarországon sokféle rendszer párhuzamosan működik, az új rendszer az összes használttal tud majd kommunikálni, ha az nem helyben fabrikált adatbázis (pl. CORVINA, ALEPH, AMICUS, HUNTEKA, TINLIB-TEXTLIB, SZIRÉN, OLIB). Jó lenne persze, ha az egyesítés révén csökkenne a hazai integrált rendszerek száma. Az egyesített adatbázissal szembeni követelmény az adatcsere megvalósíthatóságán túl az, hogy más rendszerekbe – TEL, bibliográfiai adatbázisok – a rekordok átemelhetőek legyenek.

Az OSZK számára a MOKKA-ODR egyesítésével párhuzamosan lehetőség nyílt a könyvtalógus retrokonverziós munkálatai folytatására. Ennek stratégiai jelentősége van, hiszen az elektronikus katalógus az alapja más szolgáltatásunknak is: a kérésre történő digitalizálás (EOD e-könyvek igény szerint), az olvasó-berendezések könyvekkel való feltöltése (Amazon iPOD) program stb. Ugyanígy az OSZK retrokonvertált rekordjainak megjelenése a MOKKA adatbázisban alapja lehet más, kisebb, hazai könyvtárak katalógusa online elérhetővé tételének is.

Jelenleg külön adatbázisban (AMICUS nézet) rögzült a *Nemzeti Periodika Adatbázis* (NPA). A mostani fejlesztések során el kell érni, hogy legalább az ODR könyvtárak naprakészen, online jelentsék a külföldi, és immár a hazai időszak kiadvány-állományuk állását és ennek változásait. Így a lelőhely adatbázis a klasszikus könyvtári dokumentumok egészére kiterjed.

A MOKKA fejlesztése a *Szegedi Tudományegyetem Könyvtárában* folyik, és ide került az adatbázis mentése is. Ez a stratégiai partnerség alapvető fontosságú a számunkra, hiszen a könyvtári informatikai rendszer biztonságos működtetésének egyik legtapasztaltabb intézményéről van szó.

Nagyon fontos eleme a fejlesztéseknek, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) és az Elektronikus Periodika Archívum (EPA) is része a MOKKA új rendszerének, így a találati rekordok mögött lévő digitális állomány automatikusan megtekinthető.

Az új MOKKA elfogadta a *Köztauruszt* besorolási állománynak. Ennek karbantartása, illetve az egyéb besorolási állományoknak a rendszer háttérébe helyezése is a program része.

A Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartó Rendszere a TÁMOP első fordulójában nem nyert támogatást. A Szegedi Egyetemi Könyvtárral stratégiai partnerségben pályázunk. A rendszer teljes egészében MOKKA kompatibilis (HUNMARC alapú), és egyben a CERL felé közvetíti a magyarországi rekordokat. Az adatbázis tartalmazza a vonatkozó rendelet szerinti könyvtári dokumentumok szabványos leírását: minden 1851 előtt kiadott nyomtatvány, illetve 1851 előtt keletkezett kézirat, az ezt követő időkből minden, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, illetve a könyvtárak által védetté nyilvánított dokumentum. Külön fontossággal bír az a tény, hogy az egyes dokumentumok leírásában törekszünk a teljes proveniencia-adatállomány rögzítésére is, így a szétszóródott egykori magán és intézményi könyvtárak virtuális rekonstrukciója lehetségessé válik. A szlovákiai, a burgenlandi, a szerbiai és a romániai könyvtárakkal kialakított együttműködésünk lehetővé teszi, hogy ez a rendszer lássa az ő hasonló elvek szerint felépített adatbázisaikat, így a Kárpát-medence – mint művelődéstörténeti egység – könyvtörténeti kutatása újabb eszközzel gazdagodik. Az európai léptéket a CERL-adatbázis biztosítja: így a Kárpát-medencéből elkerült, itt kiadott könyvek útja (MNB példány-nyilvántartás) láthatóvá válik, ugyanígy az egykori könyvtárak szétszóródása is nyomon követhető. Mint minden adatbázisunk, ez is interaktívan működik a digitális archívumokkal, így a már digitalizált, védett dokumentum teljes egészében tanulmányozható. Jelenlegi álláspontunk szerint nem szükséges minden egyes példányt digitalizálni, elegendő egy, és a további példányokból csak

azok az oldalak, amelyek egyedi információkat hordoznak (kézíratos bejegyzések, nyomtatott ex libris, kötés, stb.). Ez az adatbázis az esetleges tolvajlások alkalmával a kereskedőknek, illetve a rendőrségnek jó alapot biztosít az eltulajdonított védett dokumentumok azonosítására.

Fontos része ennek a kiemelt programnak, hogy befejeződjön az ISBD/A (Régi könyvek nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása) nemzetközi szabványi ajánlás honosítása, illetve a régi dokumentumokra egyedi besorolási adatok kialakítása (szerzői nevek, univerzális címformák, kiadók, kiadási helyek).

A Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa (HUMANUS) és a leghasználtabb folyóirat tartalomjegyzék-szolgáltatás (MATARKA) jelentős részben helyettesíti a megszűnt *Időszaki Kiadványok Repertórium* (IKR), egykor MNB körbe tartozó munkát. Sajnálatos tény, hogy az akadémiai műhelyek csak ritkán foglalkoznak az egyes szakmák szakbibliográfiáinak összeállításával. Ez klasszikusan könyvtárosi feladat (a tárgyszavazást persze a szakmát képviselőivel együtt kell kialakítani). Egy ilyen adatbázis nélkül a könyvtári tájékoztatás szegett szárnyú madár. A helyismereti gyűjtemények sem tudják a feladataik sorába helyezett helyismereti bibliográfiákat összeállítani e nélkül. Ezért határoztuk el egy egyetlen, közös, humán szakirodalmi adatbázis felépítését, stratégiai partnerségben a *Miskolci Egyetemi Könyvtárral*. Az együttműködő partnerek következő köre: a helyismereti bibliográfiákat összeállító könyvtárak, egyetemek, illetve az MTA saját dolgozók szakirodalmi tevékenységét dokumentáló adatbázisai, és egy újabb fejlesztési szakaszban a folyóiratok szerkesztőségei. Fontos lesz egy retrospektív repertórium-digitalizálási fázis megszervezése is. Minden cikkről készült metaadatot lát a HUMANUS, mivel egységes elvek szerint (szabványosan) készülnek, adatbázisként is egy szerveren működik a jövőben.

A fejlesztés következő lépéseként felépítjük a szakirodalmi cikkek digitális archívumát. Ez azt jelenti, hogy minden, bármely, a programban részt vevő könyvtárban (közös paraméterek

szerint) digitalizált cikk másolata egy közös archívumba kerül. Ha a cikk leírása már szerepel a HUMANUS-ban, akkor automatikusan egybe rendeli a rendszer a metaadatot és a másolatot, ha nem szerepel, a digitalizáló műhely leírja a cikk adatait a rendszer számára. Ugyancsak interaktívan működik a rendszer az Elektronikus Periodika Archívummal. Ide csak teljes évfolyamokat archiválunk. Ha a cikk archívumban összeáll egy évfolyam, egy másolat az EPA-ban is elhelyezésre kerül, ahogy az EPA tartalomjegyzékeket is átad a HUMANUS számára. Fontos szolgáltatás, hogy a HUMANUS rendszere alkalmas nyomtatott bibliográfiák kéziratának automatikus előállítására.

Külön lépés a szolgáltatás rendjének a kialakítása. Ennek alapelve csak az lehet, hogy respektálja a hatályos szerzői jogi előírásokat, tekintetbe veszi azt, hogy ki digitalizálta a cikket, és ki a forgalmazó. A *Veszprémi Egyetemi Könyvtár* által kidolgozandó megvalósítási tanulmány alapján elképzelhető, hogy a könyvtárak egymás viszonteladóivá válnak, és ugyanígy elképzelhető együttműködés magán ügynökségekkel is.

A Magyar Digitális Képkönyvtár (MDK) fejlesztése

A Gutenberg galaxis bűne, hogy a nyomtatott könyv előtti, a mainál is fejlettebb képi kultúrát háttérbe szorította. Az audiovizuális médiumok, így az internet egyik lényeges változtatása a művelődési szokásokban éppen ennek a képértésnek a visszahozása, az újfajta képi kultúra kialakítása. Nem tagadható persze, hogy az olvasni tudás, illetve az olvasott betűk értése mindenütt a világon háttérbe szorul. Így talán a kettő együtt – szöveg és kép – hatékonyabb kulturálódási szokásokat eredményez.

Az MDK elindulása a várt sikert hozta: népszerű, sokan használják, és keveslik a képanyagot. A könyvtári együttműködést a jövőben erősíteni kell, és szigorúan megőrizve a szabványos formát, más közgyűjteményekre is ki kell terjesztenie. A jelenlegi elvek (a jogok a képtulajdonosnál és a digitális másolat készítőjénél maradnak,

nem haszonszerzési céllal ingyenesen használható a rendszer) továbbra is vállalhatóak.

A képanyag bővülésével az együttműködés jellege is változik majd: az MDK közös képkönyvtárként működik, de dokumentumtípusonként ki kell alakítani olyan központokat, amelyek azokat külön felügyelik (grafikus plakátok, képeslapok, arcképek, történelmi események, metszetes városképek, várak stb.). Erre azért lenne szükség, mert a metaadatok írása rengeteg élőmunkát igényel, és sokszor speciális ismerteket (művészettörténeti, néprajzi, helyismereti stb.). Így egy-egy központ javíthat a metaadatok szakmaiságán, és speciális ismerteket is közölhet ennek keretén belül.

Az MDK egyben az Europeana adatszolgáltatója is, vagyis a magyarországi képi anyag ezen a rendszeren keresztül jelenik meg EU szinten (aggregator).

Az MDK másik fejlesztési iránya a hozzá rendelhető üzleti modell. Ma még nem képes az egyes könyvtárak képanyagának ügynöki tevékenység keretén belüli hasznosítására, de a közgyűjteményi világnak ez is lehet egy haszonszerzési forrása, illetve nyilvános megmutatkozási felülete. Fontosnak tartom azonban, hogy ebben a leendő tevékenységi formában sem kell a kizárólagosságra törekedni: a kapcsolat a magán képügynökségekkel ugyancsak egy további lehetőség minden közgyűjteménynek ahhoz, hogy bevételeit és ismertségét növelje.

Az országos digitalizálási tevékenység koordinálása

Meggyőződésem, hogy ez a nemzeti könyvtár feladata. Ahhoz, hogy ezt végre tudja hajtani, tudni kell, hogy mi az, amit digitalizálni kell. Azt, hogy milyen formában (technikailag) kell tenni, mi az a minimális metaadat, amely nélkül a digitális másolat használhatatlan. Azt is tudni kell, hogy milyen formában őrizhető meg a digitális másolat, és azt is, hogy milyen jogi keretek között szolgáltatatható.

A digitalizálásnak ugyanakkor *célja* van. Ezt a célt pontosan kell tudni: a magyar kulturális

örökség másolatának modern eszközökkel való előállítás (a munka koordinálása), nyilvántartása, megőrzése, és szolgáltatása. Mindez szorosan kapcsolódva az oktatási tevékenységhez. A digitalizálás egyik prioritása: a bármely szintű **oktatás közvetlen támogatása**. További fontos szempont az állományvédelem és az egyéni, személyes vagy éppen üzleti érdekek kiszolgálása.

A magyar kulturális örökség jelentős része azonban nem Magyarország területén található. Ugyanakkor sok ország, nemzet kulturális örökségének jelentős része a mai Magyarország közgyűjteményeiben őriztetik. A digitalizálás koordinációja során tehát nemzetközi aktivitásra is szükségünk van: ez egyrészt költséghatékony, másrészt a gyakran feszült nemzetek közötti viszony értelmes szakmaiság mentén történő oldása.

A digitalizálási tevékenység

A nemzeti könyvtár elvszerűen, és kényszerből is digitalizáló műhellyé vált. Elvszerűen, hiszen az állományvédelmi digitalizálást, amelyhez nem köthető éppen aktuális üzleti érdek, senki sem fogja finanszírozni. Ugyanígy azoknak a dokumentumoknak a digitalizálását is magunknak kell elvégezni, amelyek éppen most nem tartoznak az érdeklődés homlokterébe, ugyanakkor nagyon fontos, hogy a modern eszközökkel is elérhetőek legyenek, és így kerüljenek vissza a kulturális emlékezetbe.

Anyagi kényszerből is digitalizálunk, ugyanis bevételre van szükségünk. Bevétel származik az olvasói kérésre történő digitalizálásból, amely tevékenység támogatására már két EU-pályázatot is nyertünk. Az így digitalizált dokumentumokat szabadon szolgáltatjuk a továbbiakban. Jelentős mennyiségű dokumentum digitalizálását végezzük el más intézmények megrendelésére (városi, megyei könyvtárak, MTA, civil szervezetek, vállalatok, kiadók). Alapelvünk, hogy minden digitalizált dokumentumhoz kötődő intézményi jogainkról csak egy-egy alkalommal (egy kiadás, stb.) mondunk le, és mindig kikötjük a digitális

másolat szabad szolgáltatásának jogát is.

Örömmel adunk helyt minden olyan kérésnek, amely digitális dokumentumaink kereskedelmében viszonteladói szándékkal érkezik hozzánk. Képgyűjtemények, könyvkiadók, digitális olvasó berendezések árusítói keresnek meg ilyen kérésekkel bennünket. Bevételeink egyre bővülő része származik ezekből a részesedésekből. A jövőben az ilyen viszonteladói szerződések számát növelni szeretnénk.

Digitalizáló kapacitásunkat bővíteni szeretnénk, de egyeztetve a magyarországi piaci szereplőkkel, illetve közgyűjteményekkel. A bővítést csak olyan mértékig szeretnénk, hogy az kihasználható legyen az eszközök amortizációjának idején belül.

Országos könyvtárkapu

A Könyvtári Intézet (KI) kifejezett feladata; az általa kidolgozott nyertes pályázati program vállalásainak teljesítését a KI igazgatója felügyeli. A felhasználóbarát szabványok, illetve könyvtári szolgáltatások kialakítása alapvető érdek, és egyben kényszer is. A legnépszerűbb internetes keresők ugyanis attraktív módon működnek, gyorsak, de súlyozatlan találati halmazokkal nem kívánt hatásokat is elérnek a kulturális örökségről való képalkotásban, illetve annak áthagyományozási folyamatában. Ezért is fontos, hogy minden szakma, így a könyvtárosok is, olyan keresőfelületeket alakítsanak ki, ahol minősített adatok alapján, súlyozott találati halmazokkal lépnek a felhasználók elé. A magyarországi könyvtárakban nagyon sok olyan eldugott érték is van, amely egyenként már az interneten is elérhető, de felgyorsult világunk türelmetlen keresői soha nem fognak találkozni velük, ha nem alakítunk ki egy egységes, a magyarországi könyvtárak szolgáltatásait attraktívan megjelenítő felületet, egy könyvtári portált. Ez a közös portál alapvetően az oktatást és a művelődést szolgálja. Olyan szolgáltatási felületeket dolgozunk ki, amely tekintetbe veszi az életkori, szakmai stb. szempontokat. A közös portál természetesen interaktív, és csatlakozik

az alábbiakban említett olvasásfejlesztő célok megvalósításához. Országosan lehetővé teszi az olvasók távoli azonosítását, illetve az új internet szolgáltatási/használati módokat is (nyílt forráskódú integrált könyvtári rendszer honosítása; szemantikus fejlesztés az osztályozásban; Facebook bevonása a könyvtári munkába stb). Az országos könyvtári portál mellett szükséges, a hasonló célokat is szolgáló új OSZK honlap kialakítása is.

Oktatási és oktatásszervezési, olvasásfejlesztési program

A Könyvtári Intézet kifejezett feladata ez, és az általa kidolgozott nyertes pályázati program vállalásainak teljesítését a KI igazgatója felügyeli. Ennek a programnak egyik oldala a **képzés** (új könyvtárszakmai képzések tervezése, könyvtári szaknyelvi képzések szervezése, könyvtárosok felkészítése minőségfejlesztési és minőségbiztosítási módszerek alkalmazására), a másik egy komplex **olvasásfejlesztési keretrendszer** kidolgozása. A kialakítandó nemzeti olvasásfejlesztési központok mellett a **koordinációs központ** az OSZK–KI lesz.

Az Országos Széchényi Könyvtár munkájának átfogó szakmai koncepciója

Bevezetés

A nemzeti könyvtár munkája saját gyűjteményén és annak használóin alapszik. Az a gyűjteményi rész, amely nem feldolgozott – ilyen jelenleg nincsen az OSZK-ban –, nem tekinthető tényleges állománynak, hiszen senki sem tudja, hogy mit tartalmaz. A gyűjtemény folyamatos gyarapítása a Könyvtár, annak fenntartója, az állam alapvető feladata, de egyben feladata (és érdeke) a könyvtári dokumentumok alkotóinak is. Az

alkotás hosszú távú megőrzésének, generációról generációra történő áthagyományozásának záloga ugyanis annak a nemzeti könyvtárban való megőrzése.

Ezek a megállapítások a legújabb kori dokumentumokra, vagyis a digitálisan keletkezettre, illetve digitalizáltakra is vonatkoznak. Törvényalkotási feladat annak a folyamatnak a szabályozása, hogy kinek, milyen szerep jut a könyvtári, és tágabban közgyűjteményi digitális állományok létrehozásában, megőrzésében, illetve szolgáltatásában. Személyes álláspontom az, hogy a nemzeti könyvtárnak mindhárom területen részt kell vennie a munkában (teremtés, megőrzés, szolgáltatás), de kizárólagosság egyiken sem illeti meg.

Nemzeti könyvtárunk küldetésnyilatkozata és jövőképe *általánosságban nem változik*, vagyis: az Országos Széchényi Könyvtár célja, hogy az információs társadalom igényei szerint feleljen meg az országos és a nemzetközi könyvtári közösség, a kutatás, az oktatás, valamint a legszélesebb olvasói kör elvárásainak, de úgy, hogy közben aktív alakítója lehessen az elvárásoknak is. A magyar kulturális örökség dokumentumainak feltárása, összegyűjtése, feldolgozása és megőrzése mellett szolgálja a hazai és a nemzetközi könyvtári együttműködést, tudományos könyvtárként pedig váljon a magyar vonatkozású human kutatások kiinduló forrásgyűjteményévé és információs bázisává.

Kiemelt feladataink számbavételekor részleteztem, hogy hogyan válhat a nemzeti könyvtár **modern információs központ**tá. Az információs központ munkájának a minősége azonban nem csupán az elektronikus tartalmak szolgáltatásán múlik. A könyvtár alkalmazottjainak képzettségén – elsődlegesen az olvasószolgálatban aktívakén – éppen úgy, mint a könyvtár anyagát kiállításokon megmutatókén. Amennyiben sikerülne egy modern, könyvtári célra épített központot nyerni, úgy annak már építészeti megoldását is olyanra tervezzük, hogy bárki, adófizető állampolgár, megtekinthesse a könyvtári munkafolyamatokat. Külön gondolunk az érdeklődésre leginkább számot tartó tevékeny-

ségek – a Múzeumok éjszakája programjainak látogatottsága jól orientál ez ügyben – állandó látványként történő bemutatására: restaurálás, állományvédelmi munkák, saját zeneműtári anyagaink megszólaltatása (kamarakonzertek), illetve dokumentumfilm-mozi.

A közösségi internetes tartalomfejlesztés (Wikipédia) jól mutatja az ellenőrzött ismeretek szükségességét. Az ellenőrzésnek azonban intézményes háttérrel kell adni. A nemzeti könyvtár nyilvántartásainak, *besorolási adatállomány*ának minőségét ezért kell nagy gonddal megőrizni, és javítani. Az egyes dokumentumok leírásának alaposágát nem lehet másra bízni. A Könyvtár *ilyen értelemben* lesz *egyre inkább tudományos műhely*. Ugyanakkor nem mondhat le arról, hogy a tudományok munkamegosztásában a könyvtárakkal kapcsolatos tudományterületeket, illetve a könyv és a könyvek használatának történetét kutató intézményként is feldolgozza.

A munka *anyagi feltételeit* túlnyomó részben az államnak kell biztosítania. Nem a maradványból, hanem a kormány nemzetpolitikai, és ehhez rendelt kulturális politikai koncepciója mentén meghatározott, a parlament által jóváhagyott alapfeladatokra kötelezően rendelt összegekből. A könyvtár a jövőben, reményeink szerint *közintézet*ként működik. Ez lehetőség, de még nagyobb vállalás: a nemzeti könyvtárnak fokoznia kell a bevételeit úgy, hogy az a saját feladatai megvalósítása révén keletkezzen. Ehhez alapvetően nyitottságra, korrekt partnerekre és gazdálkodási szabadságra van szükség. Emellett továbbra is aktív pályázati tevékenységre, hiszen a szakmai feladatok megoldása eddig is jelentős részben pályázati forrásokból sikerült.

A *technikai feltételek* javítása továbbra sem egyszerűen anyagi kérdés. Komoly szemléleti, kulturális politikai és könyvtáros szakmai szempontok is felmerülnek ezzel kapcsolatban. A digitalizálási kapacitás növelése Magyarországon általában is szükséges, de hibás lenne csak a közgyűjteményeket, vagy éppen csak a nemzeti könyvtárat monopolizálni e téren. Ugyanígy tévedés lenne, ha csak a magánszféra bírna ezzel a kapacitással. A közeli jövőben rögzítendő elvek

szerint a szükséges és elégséges mértéket is meg kell határozni ezen a téren. Biztonsági okokból is hasznosnak látom egy kulturális digitális háttértár létrehozását, nem közgyűjteményben. Az eddigi tapasztalatok szerint az NIIF a legmegfelelőbb partner: személyi feltételei adottak, állami tulajdonú, eszköz-oldalról kell fejleszteni. Ez nem jelenti azt, hogy a nemzeti könyvtár biztonsági, tűzvédelmi, irattári, dokumentumforgalmazási technikáját ne kellene kicserélni a munkaállomásokkal (olvasói és dolgozói) együtt. A szolgáltató szervereknek pedig a könyvtárban kell maradniuk, ezek folyamatos bővítése stratégiai kérdés.

A *munkaszervezési feltételek* adottak. A Könyvtár új Szervezeti és Működési Szabályzata megfelelő keretet nyújt a munka elvégzéséhez. A munkafolyamatok újbóli átvilágítása megtörtént, a még meglévő – nagyon kismértékű – párhuzamosságok megszüntetése mellett a hangsúly immár az egyes munkafolyamatok közti kapcsolatok (információáramlás) javítására kell, hogy essen. A következőes humánpolitikai lépéseknek köszönhetően ma a könyvtár inkább fiatalnak, mint elöregedettnek mondható. Viszonylag egyenletes a korok szerinti megoszlás. További feladatot jelent a vezetők kiválasztása, illetve a fiatalok motiválása vezetői feladatvállalásra is. Az elmúlt 5–10 évben jelentős *szemléleti változás* is lezajlott a Könyvtárban. Állandó elemnek ennek az állomány védelmének a szem előtt tartása, ugyanakkor az olvasók, használók felé nyitottabbak vagyunk. Továbbra sem érvényesül ugyanakkor a teljes könyvtárban való gondolkodás. Az osztályok, illetve igazgatóságok öntudata még önmaguk irányában az erősebb. A belső kommunikáció javításával, illetve mások munkájának megismertetésével próbálunk ezen javítani.

Jelentős lépéseket tettünk abban az irányban is, hogy az igazgatók ne egy-egy szervezeti egységet, hanem ügyeket igazgassanak. Elindult több kiemelt program is, amelynek vezetője több osztály munkatársaival dolgozik együtt. A zökkenőmentes együttműködés azonban még csak gyerekcipőben jár, vezetői szinten is sok

nézeteltérés adódik egységvezető és programvezető között. Ezen a téren jelentős változtatásokat tervezek.

Gyűjteményszervezés

Elvileg a kulturális és a tudománypolitikának kiemelt célja a nemzeti könyvtár gyűjteményeinek sérthetlensége, gyarapításuk tervezettség és szervezettsége. A gyakorlat azonban mást mutat. Egyre inkább kérjük az alkotók, illetve az alkotást könyvtári dokumentummá formáló intézmények (jellemzően kiadók) felelősségének önmagukban való tudatosítását. Különösen fontos lenne, ha a határon túli magyar írók, tudósok, kiadók fontosnak tartanák legalább egy példánynak az OSZK-ba való eljuttatását. Nem mondhatjuk azonban azt sem, hogy a kötelempéldányok szolgáltatására kötelezett hazai intézmények maradéktalanul teljesítenék kötelezettségüket.

A *gyűjtőköri szabályzat*ban rögzített elvek következetes érvényesítése folyamatos feladata a nemzeti könyvtárnak. E szabályzat naprakésszé tétele megtörtént, az elektronikus dokumentumokra is kiterjed. A szabályzat alapelve, hogy a magyarországi és a magyar vonatkozású kiadott írott dokumentumállomány a nemzeti könyvtárban, illetve a vele együttműködő központi gyűjteményekben megőrzésre kerüljön. Ennek érdekében megkötöttük a megfelelő együttműködési megállapodásokat a partner-könyvtárakkal (ELTE EK, OPKM, OIK stb).

A digitális állomány gyarapításához el kell érni, hogy a kiadók, az elektronikus tartalom gazdagítói részben kötelempéldányként, részben szabad akaratukból minden papíron vagy csak elektronikus formában megjelent dokumentumot is eljuttassanak az OSZK-ba. Nagy lépés lenne a kulturális örökség védelme terén, ha a védetté nyilvánított dokumentumokról kötelező jelleggel őrizhetnénk legalább digitális másolatot. Megőrzési, nem szolgáltatási példányt (a szolgáltatathatóság külön megállapodás kérdése, dokumentumonként egyedi).

A gyarapítás különböző módjai egyetlen egységként működnek. Ez azt is jelenti, hogy a különgyűjteményi táruk is a gyarapításért felelős igazgatóval és osztályvezetővel egyeztetik beszerzéseiket. A nemzetközi csere határozottan fellendült, köszönhetően a kiadói könyvajándékoknak, illetve az OSZK aktív kiadói politikájának. Így is alapvetően a határokon túli magyar könyvtermés gyarapítását szolgálja.

A *kötelempéldány-szolgáltatás* hatékonyságát is segítheti, de a könyvek feldolgozását mindenképpen annak a tervnek a megvalósítása, hogy az ISBN számot kérő kiadó, a kérés pillanatában a mi rendszerünkbe online rögzítse a kiadni szándékozott könyvek alapadatait. Az ISBN számot szándékaink szerint pénzbeli ellenszolgáltatásként adnánk a rendszer üzembe helyezésétől kezdődően, és az online adatszolgáltatóknak árkedvezményt biztosítanánk.

A *digitális gyűjtemény fejlesztése* több formában történik (és ez a sokféleség a jövőben is megmarad): az OSZK Digitális Könyvtára (OSZK DK) őrzi a hálóra nem helyezhető szöveges dokumentumokat, a Magyar Digitális Képkönyvtár az állományról készült és a partnerek által beküldött képanyagot (régii könyvek, metszetek, halotti értesítők, képeslapok stb.), a Nemzeti Audiovizuális Adattár (NDA) számára (is) készült digitális hang- és mozgófilm gyűjteményt. A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) az interneten is elérhető teljes szövegű dokumentumokat (könyvek, folyóiratok, részdokumentumok). A MEK kísérletezik egy olyan képkönyvtár létrehozásával, ahova a magánszemélyek a saját képanyagukat beadhatják. A jövőben az OSZK-n belül ezeket az állományokat egységesítjük.

Fontos elvünk, hogy a *Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) a nemzeti könyvtár integer része*, az a felület, amelyen keresztül az OSZK digitális állománya legalísan, vagyis a szerzői jogok tiszteletben tartásával megmutatkozik. A könyvtáron belül (intranet, offline) azonban minden digitális dokumentum megtekinthető (ez az állomány képezi az OSZK DK tartalmát). Az OSZK fejlesztési iránya a Magyar Digitális Képkönyvtár, a teljes szövegű Elektronikus

Könyvtár, a Nemzeti Elektronikus Periodika Archivum (NEPA) és a Hungarológiai Alapkönyvtár (HAK) kell, hogy maradjon.

A retrospektív beszerzés vagy a költségűjteményi táruk gyarapításának korlátozott anyagi lehetőségei miatt fontos forrás a hagyatékok befogadása. Ezen a téren egyre inkább számíthatunk a magántőke támogatására. Alapelvünk azonban, hogy csak olyan hagyatékot fogadunk el, amelynek feldolgozása és használatása biztosítható. *Feldolgozatlan állományt a nemzeti könyvtár nem őriz.*

Kurrens feldolgozás és nemzeti bibliográfia

A feldolgozás informatikai rendszerét tekintve a nemzeti könyvtár alapelve az, hogy a lehető legtöbb dokumentumtípus formai és tartalmi feltárása integrált rendszerünkben, az AMICUS-ban történjen. Ezt az alapelvet akkor is megőrizzük, ha az országos nyilvántartás más rendszerben történik. A katalogizálás, illetve a metaadatok megírása történhet bármilyen rendszerben, a rekordról az AMICUS másolatot ad, illetve másolatot kap. Párhuzamos feldolgozás nem történhet. A már elkezdett adatbázisok integrációja előre haladt, szándékaink szerint további önálló adatbázisok szűnnek meg. Mindenképpen kialakításra kerül **az új OSZK honlap**, amely mögött többféle rendszer, adatbázis működik, de a használó egyetlen oldalról minden OSZK-s adatbázist, digitális állományt elér majd.

A beszerzett dokumentumok feldolgozása, az azokat regisztráló nemzeti bibliográfia készítése ma már típusonként egy-egy osztályon történik. Ez azt jelenti, hogy *a nemzeti könyvtár katalógusa* (kurrens megjelenések) és *a nemzeti bibliográfia azonos tartalmú*. A feldolgozó munka napi szintű integrációja továbbá azt is jelentheti, hogy *a formai és a tartalmi feltárást* (a bibliográfiai leírást, a szakozást és a nemzeti bibliográfiai tételek szerkesztését) folyamatosan – az új belépőkkel – *egyetlen munkakörre alakítottuk*.

Az olvasók szolgálata

A legnagyobb számú olvasói közösség kiszolgálására ma már az OSZK *internetes szolgáltatásai* a legalkalmasabbak. Ezek a szolgáltatások elérhetők az egész világról, és nem korlátozottak időben sem. Éppen ezért van szükség egy *új OSZK honlapra*. Ne a felhasználónak kelljen keresgélnie az örvendetesen számos adatbázisban, hanem érdeklődése szerint választhasson, hogy milyen jellegű dokumentumok érdeklik. A közeljövőben nagyobb ütemben folytatódik a katalógusrekord és a mögötte lévő digitális tartalom összekötése, beleértve a cikkbibliográfiai szolgáltatás (HUMANUS) területét is. Fontos azonban annak a kimondása, hogy a nemzeti könyvtár nem vállalkozik arra, hogy minden tematikus honlapot, szakértői rendszert befogad, amely a gyűjtőkörébe eső területen keletkezett. Ez egyrészt technikailag aggályos, másrészt nem tudjuk, de nem is akarjuk felvállalni ezeknek, a bármennyire is fontos honlapoknak és adatbázisoknak a karbantartását.

A LibInfo és a könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatásainak kiterjesztését a felhasználók követelik, ezért is fontos ezeknek a szolgálatoknak a megerősítése. Az országos együttműködés keretében kialakított, illetve kialakítandó adatbázisok jól segítik ezt a munkát. Reményeink szerint technikailag is lehetségessé válik a *Libinfo archivum* aktívabb, automatizált használata a kérdések első megválaszolásában.

Az olvasókat szolgáló, a Könyvtár bevételeinek nagy részét eredményező tevékenység a jövőben még inkább kiemelt támogatásra számíthat. A születésnap csomag, a kérésre történő digitalizálás (EOD), a más intézményeknek végzett állományvédelmi, a szolgáltatást bővítő céllal végzett digitalizálás, vagy éppen a legújabb technológiai eredmények (Amazon iPod szerződés) elterjesztése érdekében végzett tevékenységet szükséges új munkaerővel támogatni.

A könyvtárat *helyben használók számára* szükséges egy *egységes olvasószolgálati rendszer* kialakítása, amelynek elemei: új ruhatár- és szekrényrendszer kialakítása, beléptetés, az ol-

vasó és az általa használt dokumentum elektronikus nyomon követése, a fizető szolgáltatások regisztrálása, az egyetlen alkalommal történő számlázás (ez utóbbi már megvalósult). Ehhez a nagyobb infrastrukturális és elektronikai fejlesztések szükségesek: elektronikus dokumentumazonosítás, a kérések és a kiszolgálás informatikai eszközparkkal való segítése (könyvkiadó, raktárak), a mikrofilmolvasó és a zeneműtár modernizálása, a szabadpolcos állomány elektronikus védelmi rendszerének a kialakítása.

Az olvasói professzionális munkaállomások (OPM), a modern zeneműtári- és film olvasóterem kialakítása mellett lehetővé kell tenni, hogy a különgyűjteményi dokumentumokat időben és térben együtt lehessen használni a rájuk vonatkozó szakirodalommal (a *dokumentumok mozgatása* épületen belül).

A technikai feltételek és a komfortérzetet növelő környezeti megoldások mellett figyelmet kell fordítani az olvasó és a könyvtáros közti személyes találkozások minőségi javítására. Olyan személyeket kell kiválasztani az olvasószolgálati osztályra, akik viselkedésükkel, készségességükkel segítik az olvasókkal kialakított harmonikus kapcsolat megőrzését.

Raktározás és állományvédelem

A nemzeti könyvtár nem raktározhat olyan dokumentumot, amely nem feldolgozott állomány. Ezért folyamatosan megszűntek azok a lerakatok, amelyek csak a helyet foglalták. Raktáraink azonban részben elavultak, és mindegyik betelt. Szükség volna tehát új, modern raktárak építésére. Vagy egy teljesen új könyvtári épületben, vagy a mostani központi épület felújítása mellett, a közvetlen szomszédságban mélyraktárak építésére. Ha erre nem kerül sor, úgy egy éven belül újabb, zöldmezős beruházással megvalósuló raktárra lesz szükség.

A digitális állományt a szabványok következetes alkalmazása mellett úgy látjuk megőrzendőnek, hogy a szolgáltató szervereken kívül, ezektől fizikailag is távol egy nagy tároló kapacitás létrehozását kezdeményezzük. Ez lehet egy közös kulturális örökség-szerver.

Az állományvédelmi mikrofilmezést alapvetően anyagi okok miatt befejeztük (a filmanyagok léptékekkel drágábbak lettek).

Továbbra is szükségesnek tartom egy országos állományvédelmi alap létesítését, amely foglalkoztatási lehetőséget ad a közgyűjteményeknek az erre a biztos megrendelésre megalapítandó savtalanító, illetve más, állományvédelemmel foglalkozó cégnek.

Országos közös katalógusok és központi lelőhelyjegyzékek

A Könyvtár kiemelt feladata ezek fejlesztése, egyedül nem képes a központi szolgáltatások gazdagítására és fenntartására. E feladatokról a „*Kiemelt feladataink*” részben írtam le elképzeléseimet.

Tudományos munka

A dokumentum-állomány tudományos feltárása a könyvtárban dolgozók feladata. Fontosnak tartom, hogy a fiatal, tudományos ambíciókkal bíró munkatársak ne egyszerűen választott témájukkal, tudományos vezetőjükkel egyeztetett szemlélettel foglalkozzanak, hanem a Könyvtár bármelyik dokumentumával. Így a napi feladatok kapcsán számos olyan ismeret kerül látókörükbe, amely változtathatja szemléletüket, érdeklődésüket is. A könyvtári tudományos munka alapvetően könyvtáros munka, csak az egyes dokumentumok leírásának mélysége, szaktudományos szakszerűsége más, mint az átlagos feldolgozás.

A retrospektív nemzeti bibliográfia új formában jelenik meg az egységes MNB honlapon. A módszer adott, az új keretrendszer rendelkezésre áll. A továbbiakban annak a munkafolyamnak a kimunkálása a legfőbb feladat, amelyben a könyvtáron belül, de az országos katalógizálás során bárhol előkerült, bibliográfiailag ismeretlen dokumentumról a retrospektív MNB felelőse is adatot kap. Úgy a könyv, mint a periodikumok számbavétele ütem szerint zajlik. A nemzeti

könyvtár katalógusának retrokonverziós munkái, illetve a MOKKA építése egységben kell, hogy történjen az új MNB adatbázis építésével. A párhuzamos feldolgozást itt is el kell kerülni.

A könyv- és művelődéstörténeti kutatások alapja a könyvtár állománya, illetve a retrospektív nemzeti bibliográfiai számbavétel. Éppen ezért a nemzeti könyvtárban folyó kutatások témája a gyűjtemény által meghatározott: a legtágabb értelemben vett könyvtörténet, térképtörténet, színháztörténet, zenetörténet, a dokumentumfilm és a Szabad Európa Rádió története.

A legtágabb értelemben vett könyvtörténeti kutatásoknak a nemzeti könyvtár nem egyszerűen műhelye, hanem egyre inkább e tudományos diszciplína tudományos intézete is. A Magyar Tudományos Akadémiával kialakított szorosabb együttműködés keretében az OSZK lehet kutatóintézmény a következő tudományterületek művelésében: kodikológia, könyvkiadás-, könyvkereskedelem-, könyvtár-, olvasmány-, könyvkötés-, illusztráció- és sajtótörténet, a kommunikációs rendszerek változásai.

A könyvtár működő és tervezett **szakértői rendszerei** is – amellet, hogy mind intézményi együttműködés eredményei – elsősorban könyvtörténeti, tágabb értelemben művelődéstörténeti indíttatásúak: Bibliotheca Eruditionis 1500–1750; Bibliotheca Corviniana Digitalis; Clavis Typographorum regionis Carpathicae 1474–1948; Képes Magyar Történeti Kronológia; Szabad Európa Rádió; Magyarország topográfiai térképei és földrajzi nevek adatbázisa; Erkel Ferenc digitális összkiadás; Magyar Könyvtártörténeti Minerva stb.

A **Könyvtári Intézet** az olvasással kapcsolatos kutatások mellett nagy hangsúlyt fektet a könyvtárpolitikát segítő elemzések készítésére. Az elemzések részét képezik a nemzetközi kitekintések (tanulmányok, szakirodalmi szemlék), valamint a hazai könyvtári trendek kimutatását célzó tanulmányok. A tanulmányok alapjául a szakirodalom áttekintése mellett könyvtárhatalmii, elégedettséget vizsgáló, és egyéb célfeladatot kitűző felmérések szolgálnak. A

füzet- és könyvsorozatok (Az iskolarendszeren kívüli könyvtáros szakképzés füzetei), a folyóiratok (Könyvtári Figyelő, Könyv, könyvtár, könyvtáros, HLISA), a bibliográfiai adatbázis (MANCI) és az egyedi kiadványok az e munkáról való számadás fórumai. A közelmúlt- és napjaink olvasási szokásait vizsgáló kutatások jól kapcsolódhatnak a történeti jellegű olvasás-szociológiai témákhoz.

A hungarika dokumentáció beolvasd a Könyvtár katalógizálási, illetve központi nyilvántartási programjaiba. Célunk, hogy minden nagyobb országos könyvtári közös programban a határon túli magyar könyvtárak, illetve a jelentősebb hungarika anyagot őrző könyvtárak is bekapcsolódjanak. Így az MNB, a HUMANUS, az OSZK katalógusa (AMICUS), és a közös katalógusok adják egyben a hungarika-nyilvántartást is. A közeljövőben elindul a „Magyar irodalom külföldön” adatbázis építése, amelyben az OSZK az egyik kiemelt partner (Petőfi Irodalmi Múzeum, Magyar Könyv Alapítvány, Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet).

Az egységes humán szakirodalmi adatbázis immár országos közös program. Fejlesztéséről a “Kiemelt feladatok” között írtam.

Külön hangsúlyoznám annak a fontosságát, hogy **az OSZK mint tudományos szervező intézmény** is jelen legyen a hazai tudományos közéletben. Könyvtörténeti, művelődéstörténeti, hungarológiai, könyvtártudományi folyóirataink, könyvtörténeti és művelődéstörténeti könyvsorozataink fórumot biztosítanak elsősorban dolgozóinknak, de tudatosan a főleg felnövő fiatal kutató generációnak is. A régi könyvekkel foglalkozó könyvtárosok képzésével foglalkozó felsőoktatási intézményekkel közösen elindult a „Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi állománya” program. Reményeink szerint az NKA továbbra is támogatja ezt a tevékenységet, hiszen a kutatás és a feldolgozó munka eredménye az országos közös nyilvántartásokat gazdagítja.

Oktatási tevékenység

A nemzeti könyvtár, és ezen belül a Könyvtári Intézet – mint akkreditált képzőintézmény – felelős azért, hogy a könyvtárosok szakmai képzettsége egyre jobb legyen. A közvetlen képzési tevékenység mellett az intézet fontos szerepet játszik a különböző képzési helyek és típusok közötti koordinációban is. Ezért fontos, hogy a könyvtár intézményként és alkalmazottaival külön-külön is részt vállaljon a magyarországi könyvtárosképzésben. Az alkalmazottak jelentős számban oktatnak hazai felsőoktatási intézményekben. Intézményként az OSZK lebonyolítója a közgyűjteményi dolgozók szervezett továbbképzésének, egyes továbbképzési kurzusokat a könyvtár, illetve a Könyvtári Intézet akkreditáltat. A könyvtárosasszisztens és segédkönyvtáros képzés is részben az Intézet feladata.

Kulturális kapcsolatok, kiállítások és kiadási politika

A nemzeti könyvtár arculatához formai és tartalmi elemek tartoznak. Formailag igyekszünk egy dinamikusan változó, ugyanakkor a Bibliotheca Corviniana és az alapító Széchényi Ferenc gróf könyvtárának hagyományát követő képet kialakítani magunkról.

Kulturális és tudományos intézményhez méltóan számos könyvtári, zenei, irodalmi, művészeti és szaktudományos rendezvényt fogadunk be, illetve rendezünk.

Állandó kiállításainkat – OSZK Múzeum, Széchényi Ferenc könyvtára, az OSZK története és gyűjteményei – csak egy új könyvtárépületben tudnánk bővíteni. Mostani helyünkön az időszakos kiállítások számát csökkenteni kényszerülünk, ugyanakkor megnő a kisebb, kamara kiállítások száma. Egyre inkább a nagyobb évfordulók alakítják kiállítási tematikánkat, mert csak ezekre tudunk megfelelő pénzt előteremteni.

Alapvető fontosságú, hogy kiállításaink megfelelő múzeumpedagógiai program, illetve minél harsányabb hirdetések mellett történjenek. A múzeumlátogató közönség számára a mai napig

nem magától értetődő dolog, hogy a Könyvtár is rendez nagyobb kiállításokat.

Kapcsolatrendszerünk folyamatosan bővül. Az új magyar bibliofil réteg szívesen működik velünk együtt saját gyűjteménye, és egyre gyakrabban a nemzeti könyvtár gyarapításában. Ezt az új bibliofiliát kiállításon is be szeretnénk mutatni. Az OSZK Baráti Köre és a Corvina Alapítvány több törődést igényel.

A nemzeti könyvtár könyv- és folyóirat, továbbá elektronikus kiadási politikája alapvetően a profi kiadókkal való együttműködésre épül. Saját kiadást csak könyvtárszakmai kiadványok esetében végzünk: a nemzeti bibliográfia sorozatai, a Könyvtári Intézet szakmai sorozatai és folyóiratai jelennek meg így. Minden egyéb sorozatunk valamelyik kiadóhoz kötődik, amely kiadók számát nem limitáljuk. Számos, jelentős magyarországi kiadóval van közös vállalkozásunk.

Hazai és nemzetközi együttműködés

Reményeink szerint a Könyvtár közintézetté válásával egy új Kuratórium kezdi meg működését. Ahogy az eddigiekben is számíthattunk erre a testületre, szeretnénk a jövőben is támaszkodni tanácsaikra.

A könyvtár mindenhova pályázik, így szorosan együtt dolgozunk fenntartónkkal, de a civil alapokkal és más államigazgatási szereplőkkel is. A Könyvtári Intézeten keresztül az OSZK közvetlen kapcsolatban áll a hazai könyvtári rendszer valamennyi képviselőjével. Az intézet nemzetközi kapcsolatai és részvétele több nemzetközi programban az európai könyvtári intézményekkel és szervezetekkel való rendszeres kapcsolattartást teszik lehetővé.

A magyarországi könyvtárakkal sokrétűek kapcsolataink. A könyvtáros szakmai szervezeteknek (MKE, IKSZ) is nálunk van a székhelye.

Aktívak kapcsolataink a Magyar Tudományos Akadémiával. Az „MTA–OSZK Res libraria kutatócsoport” az egyik legnagyobb akadémiailag támogatott kutató közösség. Az egyes humán akadémiai intézetekkel együttműködési szerződéseket írtunk alá, és van közös folyóiratunk is (Magyar Könyvszemle).

Erős szálak kötnek bennünket a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézethez (BBMKI) és a Nemzetközi Magyarágtudományi Társasághoz, van közös folyóiratunk (Lymbus. Művelődéstörténeti forrásközlemények) is. Ugyancsak szorosan együttműködünk a határon túli magyar szervezetekkel is, e területen a kanadai magyar filológusokkal van közös folyóiratunk (Hungarian Studies Review).

A magyarországi felsőoktatási rendszer tagjaival is sok közös programot szervezünk, ez így lesz a jövőben is, ugyanúgy, ahogy a többi közgyűjteménnyel is.

Nemzetközi együttműködési stratégiánk két fő vonalat követ: a nemzetközi könyvtári szervezetekkel és nagyobb könyvtáros programokban való részvétel mellett a magyar történelem hagyományos kulturális kapcsolatrendszerének mentén építjük ki kapcsolati rendszerünket.

Tagjai vagyunk az IFLA-nak, a Conference of European National Librarians (CENL), a Consortium of European Research Libraries (CERL) szervezeteknek, az ONE Associationnek, mely a hagyományos bibliográfia és besorolási adatelemek online kereshetőségét és a rekordok cseréjét tűzte ki célul. Részt veszünk az Europeana és a TEL programokban, a MANUSCRIPTORIUM, a DifMOE együttműködésekben (ez utóbbi a közép-európai, így ezen belül a Kárpát-medencében megjelent német nyomtatványok digitális könyvtára).

A magyar művelődéstörténet kapcsolatrendszerét követve a hangsúlyok: a Kárpát-medence (Horvátországgal), Ausztria, Németország, Olaszország, Lengyelország és Csehország. Ugyanakkor a nemzetközi könyvtáros szervezetek munkájában is aktívan részt veszünk. Különösen igaz ez az új EU-programokra, a kulturális örökség digitális megőrzését célzó programokra, van olyan is, amelyet mi kezdeményeztünk (Bibliotheca Corviniana Digitalis).

Az intézmény vezetése, menedzselése és képviselése

A vezetés

Az elmúlt években átalakítottuk a Könyvtár szervezeti és működési rendjét. Ezt megelőzően és ezt követően belső és külső munkacsoportok átvilágították az intézményt. Elvégezték a dolgozói és az olvasói elégedettség felméréseket, részletes SWOT analízist készítettek. Az így kialakult irányítási és kommunikációs rend főpróbáját éljük, élesben 2010 januárjától működhet.

A főigazgató és két helyettese (szakmai és gazdasági) mellett egyes témákat irányító igazgatók végzik a munkát. Hétfőnként az igazgatók megtárgyalják az egyes területek közti aktuális feladatokat, teendőket, szerdánként tartunk vezetői értekezletet. Erről részletes jegyzőkönyv és emlékeztető is készült. A vezetői értekezletet követően kötelező osztályvezetői értekezleten tájékoztatni az osztályok vezetőit, akik a feladatokat megbeszélik a munkatársakkal. Az osztályvezetői értekezletről is készül jegyzőkönyv.

Megnyitottuk az OSZK belső honlapját, ahol valamennyi szabályzat, formanyomtatvány, utasítás és az új OSZK Hírlevél található. Ez a fórum lehetőséget nyújt minden osztálynak, személynek, hogy másokat is tájékoztasson az általa végzett munkáról. Az OSZK belső levelezése is megmaradt, a vezetői értekezletek emlékeztetőjét itt is közzé tesszük.

A munkafolyamatok átvilágítását követően elkészültek a folyamatábrák, ezek karbantartására igazgatóságunként megbíztunk egy-egy embert. Ők is alkotják azt a munkacsoportot, amelyik a szakmai munkával kapcsolatos bármely indítványt megtárgyal, és javaslatot tesz az igazgatóknak a megvalósításra, illetve információkat gyűjt bármely kérdéssel kapcsolatosan.

A főigazgató évente négyszer osztályvezetői értekezletet tart, és legalább háromszor összdolgozói értekezletet is. Ezekon a közvetlen tájékoztatás mellett szakmai kérdéseket is

megbeszélünk. Az éves tervek összeállításakor az osztályvezetők személyes összehívása különösen fontos, mert így a hosszú vitában szembeülnek ők is azzal, hogy nem minden terv valósulhat meg párhuzamosan, és kénytelenek leszünk e területen is sorrendet felállítani. A prioritások mentén elhatározott teendőket viszont mindenkinek el kell végezni.

Az éves tervekről, a lényegesebb változtatásokról az Szervezeti és Működési Szabályzattal összhangban a Szakszervezeti Bizottsággal és a Közalkalmazotti Tanáccsal együtt döntünk (Főigazgatói Kollégium). Folyamatban vannak a tárgyalások egy új Kollektív Szerződésről. Aláírását az intézménynek a költségvetési szervek és intézményekről szóló úgynevezett „státusz törvény” szerinti besorolásáig várunk.

A rendszer működését a belső munkacsoport mellett egy külső, munka-, illetve folyamatszervezéssel foglalkozó cég felügyeli, segíti. Reményeink szerint javulni fog a könyvtár belső kommunikációja, hiszen az elmúlt 10 évben ennek a hiánya sok félreértést, gondot okozott.

A könyvtár stratégiai tervét (2008–2013) összeállítottuk, reményeink szerint a közintézet Kuratóriuma áttekinti az abban foglaltakat, és amennyiben szükséges, módosítunk rajta.

A menedzselés

A nemzeti könyvtár élén eltöltött tíz év csak megerősítette bennem azt a meggyőződést, hogy az a vezető tud menedzselni, aki tudja, hogy mit kell menedzselnie. Nem létezik ugyanakkor univerzális ember, olyan, aki szakmailag is elfogadott tekintély, képes áldozatokat hozni mások munkájának a segítéséért, illetve képes a gazdasági és egyéb jogi szabályozást naprakészen átlátni, illetve követni a változásokat. A főigazgató legyen mindenképpen szakember (ez esetben könyvtáros szakember és humán szakterületen kutató), és találja meg azt a gazdasági vezető partnert, illetve igazgatókat, akikkel közösen tudják menedzselni – és képviselni – az intézményt.

A nemzeti könyvtár, mint az európai nemzeti

könyvtárak közösségének a tagja, tevékenységével tükrözi az ország kulturális politikájának. Nagyon fontosnak tartom, hogy függetlenítse magát a napi pártpolitikai csatározásoktól, építsen ki stabil nemzetközi partnerséget. Csak így van esélyünk arra, hogy a törvényben hangsúlyosan szereplő feladatunknak (a Magyarország, illetve a magyarsággal kapcsolatos dokumentumok feltárása, nyilvántartása) eleget tudjunk tenni.

A nemzeti könyvtár könyvtári, kulturális, és könyvtári-tudományos tevékenysége szerteágazó. A feladatok végrehajtásának és az intézmény működtetésének elengedhetetlen feltétele a könyvtár költségvetésének kiegészítése, vagyis az aktív pályázati tevékenység. A már működő pályázatokat figyelő rendszer jól működik, a pályázatok benyújtásának segítése, a pályázatok sorsának figyelemmel kísérése a döntések meghozataláig (informális befolyásolás) sikeresnek mondható, ezen nem változtatnánk.

Stratégiai fontosságú, hogy az országos feladatokat együttműködésre alapozó pályázataink nyerjenek. Nemcsak a mieink, hanem a partnereké is. Az OSZK vezetésének, illetve főigazgatójának tehát az is feladata, hogy ezeket is próbálja segíteni.

Bővíteni szeretném a könyvtárat stratégiai partnerként választó nagyobb cégek körét, számos feladatot együttműködésben és jelentős részben (vagy egészében) külső finanszírozással oldunk meg. Eddigi partnereink mellett nagy nemzetközi vállalkozásokkal is igyekszünk szerződéseket kötni (Amazon, Google, Microsoft stb).

A könyvtár könyvkiadási tevékenysége (amely – azt hiszem – elég aktív) szinte teljes egészében a nagyobb kiadókkal való együttműködésre épül. Ezt az együttműködést a továbbiakban is szeretnénk fenntartani. Bővítenő ugyanakkor az egyszeri, eseti – főleg a nagyobb értékű dokumentumvásárlásokat – támogatók köre.

A menedzselés eddig sikeresnek mutakozó módszere – amelyet nem változtatnánk meg – az volt, hogy számos tudományos, felsőoktatási, illetve civil intézmény, egyesület rendezvényének adtunk helyet épületünkben gyakorlatilag

ingyenesen (csak a felmerülő költségeket térítik). Ezen szervezetek, illetve intézmények képviselői ülnek ugyanis az egyes pályázatokat elbíráló kuratóriumokban.

Váljunk ismertté, népszerűvé, szimpatikussá. Ha ezen az úton tovább tudunk lépni, akkor a kapcsolati tőke működése továbbra is igazolja ezt a fajta menedzsment-elképzelést.

Természetes, hogy a legfőbb együttműködő partnereink a könyvtári rendszer tagjai, de a velük való kapcsolattartásról a központi szolgáltatások fejlesztése kapcsán írok.

A képviselő

A nemzeti könyvtárat képviselni nehéz. Az együttműködő intézményi kör ugyanis heterogén: az államigazgatás (így a fenntartó is) a menedzsert, a pragmatikus, a költségvetési kereteket látó, a szakmai feladatokat hivatalnokként végrehajtó vezetőt vár. A könyvtárak azt a könyvtáros szakembert, aki pontosan tudja, hogy nekik mire lenne szükségük, a felsőoktatási és az akadémiai intézmények pedig a partner tudóst. A kulturális intézményrendszer tagjai emellett a velük való együttgondolkodásra képes, együttműködésre kész kulturális szakembert szeretnék megismerni.

Ugyanilyen heterogén a könyvtárral kapcsolatot ápoló és kereső külföldi intézmények sora is. A nemzetközi könyvtári szervezetek munkájában részben hivatalból, részben egy-egy szakterület szakembereként veszek részt, és ugyancsak jelen vagyok számos, főként tudományos kutatást

koordináló nemzetközi szervezetben is. Csak a több nyelven tárgyalóképes és tudományos tekintéllyel bíró vezető elfogadott a nemzetközi életben egy nemzeti könyvtár élén. Céлом tehát, hogy újabb nyelveket tanuljak, benyújtsam akadémiai doktori értekezésemet (tehát a tudományos címek megszerzésében is előbbre lépjek). A gyakran nagyon időigényes kuratóriumi, tudományos tanácsi munkát komolyan vettem eddig is, és ezen túl is, rendszeresen részt veszek, és előadok a könyvtáros szakmai találkozókön. Ez a tevékenység alapvető fontosságú az intézmény képviselőletében.

Soha nem veszek részt pártpolitikai rendezvényeken, ugyanígy a szélsőséges tudományos iskolák rendezvényein sem. Azt hiszem, egy intézmény vezetőjének ez az élete a magánélet kategóriába sorolandó. Csak olyan törekvéshez adom a nevem, amely elvi alapon áll, és az elvvel (nem az azt hirdető személlyel) értek egyet. Miután a párt kizárólag érdekeket képvisel, ha egy civil mozgalom párttá szerveződik, nem maradok a közelében.

Az intézmény érdekeit ugyanakkor a kényelmetlen vitákban is képviselni kell, olyanokon, amelyek sokszor szakmai viták, sokszor kulturális politikaiak. Az ilyen viták során keletkező konfliktusokat felvállalom, ahogy eddig is igyekeztem így tenni.

* * *

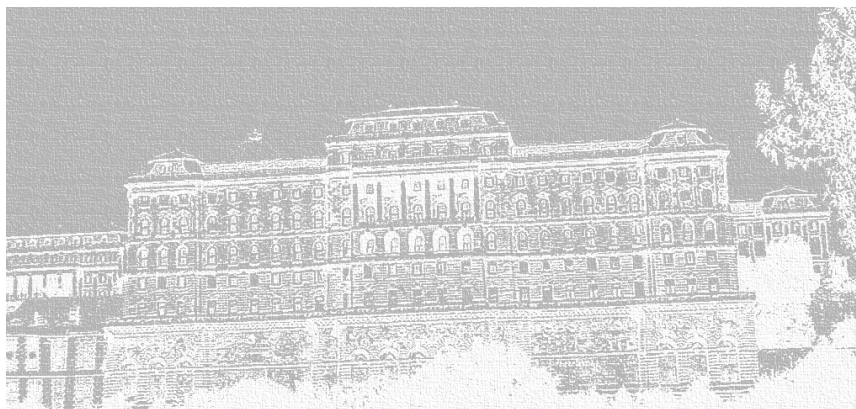
A pályázó szakmai tevékenységét tükröző bibliográfia a http://www.oszk.hu/hun/konyvtar/szervfel/monok_uj/monokpubl.html címen olvasható, ezért itt nem közöljük.

(A szerk.)

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARICAE

Pályázat az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói munkakörének betöltésére

SAJÓ Andrea

1. A 21. századi nemzeti könyvtár

1.1. Cél: a nemzeti tudás- és kompetenciaközpont

A könyvtárak egyik alapproblémája, hogy működtetésükben a kellenél több az **öncélúság**. Nehezen vesszünk fel másik szemüveget, s próbáljuk a felhasználók szemszögéből nézni a dolgokat. **Szolgáltató intézmény**-ként legfontosabb feladatunk az *információközvetítés*, ehhez kell igazítani minden tevékenységünket. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy el kell hagyni minden olyan feladatot, melyre nincs közvetlen érdeklődés, hiszen egy könyvtárban számos olyan háttértevékenység folyik, melynek megszüntetése bizonyos szolgáltatások színvonalának csökkenésével járna.

Az információs társadalom legfőbb jelképe az életünk minden területét átszövő, elképesztő ütemben terjedő **Internet**, ami alapjaiban változtatta meg a kommunikációs technológiákat, s kézzelfogható közelségbe hozta a beszéd-, a kép- és az adatátvitel konvergenciáját. Ez a trend azonban jelentősen átalakítja a társadalom életformáját is, ami már messze túlmutat a kommunikációs formákon.

„Az információ drága: csak a hiánya kerül többé” – mondta *Lord Raleigh*, s kijelentése még ma is nagy aktualitással bír. Mind a hétköznapi, mind az üzleti, mind a tudományos életben egyre nagyobb szerepet kap **az információkhoz való hozzáférés gyorsasága**, a dokumentumok és információk **digitalizálása**, **adattárisba** szervezése, valamint a korábban elszigetelt adattárisokban tárolt információk összekapcsolása, eddig nem látott összefüggések szerinti lekérdezése.

Ezeknek az igényeknek megfelelően kell tehát a könyvtárak fejlesztési irányelveit is alakítani. A **Portál Program**, azaz az Országos Könyvtárfejlesztési Stratégia 2008–2013 is ugyanebbe az irányba mutat. Meggyőződésem, hogy könyvtárakra (nevezzük bárhogyan is őket) mindig is szükség lesz. Különösen szükség lesz egy olyan könyvtárra, mely a nemzeti kulturális örökség (hungarikumok) megőrzésére, feltárására és közvetítésére van predesztinálva. A változás abban rejlik, hogy a korábban csak dokumentumokat gyűjtő intézménynek ma már az információt és a tudást kell gyűjtenie, illetve ezek forrásait kell megőriznie és közzétennie, függetlenül annak hordozóitól. Az új nemzeti könyvtár tehát egy olyan hely, mely magas színvonalú országos szolgáltatásokat működtet, hagyományos dokumentumokat, tudástárisakat, adattárisokat és e-dokumentumokat szolgáltat a felhasználók széles köre számára.

1.2. A nemzeti könyvtár fenntartása

Tisztában kell lennünk azzal, hogy egy nemzeti könyvtár **fenntartása komoly terheket ró a fenntartóra**. Mivel a kultúra a költségvetés és a megszorítások során ritkán élvez előnyöket,

ezért **nem támaszkodhatunk kizárólag állami forrásokra**, nem tárhatjuk szét a kezünket az elvonásokra hivatkozva, proaktívan magunknak is alaposan ki kell venni részünket a költségek előteremtéséből, hiszen hagyományos és online szolgáltatásaink magas színvonalon csak így biztosíthatóak.

Amit azonban semmiképpen nem szabad figyelmen kívül hagynunk: a pénzszerzés előtérbe helyezése **nem vezethet** a megőrzésünkre bízott nemzeti **dokumentumvagon sérüléséhez**, megsemmisüléséhez, hiszen ezzel alapfeladatunk, a megőrzés kerül veszélybe!

Hatalmas kincs van a kezünkben: a **teljes magyar vonatkozású szellemi hagyaték**, melytől unikumnak számítunk a könyvtárak körében, s melyet megfelelően használva a nemzeti könyvtárnak mind a presztízse, mind a bevétele növelhető lenne.

Állományunkra számtalan korszerű, **felhasználóbarát szolgáltatást** alapozhatunk: adattárisokat, elektronikus másolatokat, kiadványokat, digitális múzeumokat, információkutatásokat, témafigyeléseket, időszakos és virtuális kiállításokat stb. Hagyományos szolgáltatásaink mellett aktív szereplőjévé kell válnunk a **digitális információs piacnak** is. Lényeg, hogy a „megfelelő információ megfelelő helyre kerülését a megfelelő időben, a megfelelő módon”, gyorsan és hatékonyan legyünk képesek biztosítani. Mindez azonban nem teljesíthető változások nélkül. Olyan **megújulásra van szükség**, melyben magabiztosan, kiforrott elvek alapján kezeljük és integráljuk állományunkba a digitális hordozón lévő, különféle formátumú információkat, s igyekszünk a hagyományos hordozókat is erre a formátumra konvertálni, valamint tudomásul véve a gyökeresen megváltozott felhasználói igényeket, gyorsan és zökkenőmentesen állunk át az új elvárások teljesítésére.

1.3. A dokumentumvagon (állomány)

Az Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) **gyűjtőköre adott**. Nem gondolom, hogy a hungarikum fogalmát újra kéne értelmezni,

hiszen azok a dokumentumok, melyekről most úgy gondoljuk, gyűjtésük felesleges, igen értékes, szinte kuriózummá válhatnak, ha nem gondoskodunk a hosszú távú megőrzésükről. Az azonban fontos, hogy a gyűjtőkört kiterjesszük a hungarikumok körébe tartozó hálózati publikációkra is.

A jelenlegi állományunk 8,6 millió dokumentum, ez azonban korántsem jelent 100%-os hungarikum-gyűjteményt. Bizony, **számos dokumentumunk hiányzik**, melyek pótlása – akár nyomtatott, akár digitális formában – elengedhetetlen. Ehhez azonban mindenképpen szükséges, hogy tudományos bibliográfiai kutatásokra és a kiadott nemzetközi azonosítószámokra (ISBN, ISSN) alapozva egy **hiánytalan dezideráta** jegyzéket állítsunk össze, hozzátéve a lehetséges lelőhelyeket. **Tudatos, határozott** és mindenekelőtt **hatékony gyarapítási stratégiát** kell kidolgozni a hiányok pótlására, fel kell kutatni új mecénásokat, hagyatékokat, pályázati forrásokat, s megújítani, bővíteni a lehetséges cserepartnerek számát.

A **kötelespéldányok** megfelelő alapjai lehetnek jelenkori gyűjteményünknek, sajnos azonban még mindig elmondható, hogy ezek küldése nem minden kiadó számára egyértelmű és magától értetődő. A könyvtárnak gyűjteménye teljessége érdekében határozottan kell fellépnie, s utána kell mennie, tisztázni kell a sorsát azoknak a kiadványoknak, melyek nemzetközi azonosító számot kértek, ám mégsem érkeztek be a könyvtárba. Éppen ezért a gyarapítás és az ISSN-ISBN központ szoros, naprakész együttműködése elengedhetetlen. Mindez hatványozottan igaz azokra a digitális tartalmakra is, amelyek már most a kötelespéldány-rendelet hatálya alá tartoznak.

A kötelespéldányokból a jelenlegi szabályozás szerint csupán két példány jár az OSZK-nak, ebből az egyik archiválásra kerül, a másik pedig a raktárba. Ahhoz, hogy könyvtárunk a látogatók számára kényelmes kutatóhelyé válhasson, felül kell vizsgálni az **olvasótermek jelenlegi szabadpolcos állományát**. Azokat a könyveknek, melyek igen keresettek vagy korszerű információt tartalmazó kézikönyvek, mindenképpen

szabadpolcon a helye. A pénzhiány nem lehet indoka az elavult, hiányos szabadpolcos állománynak. Meg kell találni azokat a módszereket, melyekkel a szükséges többes példányok beszerezhetők. Indítható például olvasói akció magánszemélyeknek: bizonyos kötetek bizonyos pontszámot érhetnének, melyek aztán beválthatók fénymásolásra, szkennelésre, éves tagságra, születésnapra csomagra, kiadvány vásárlására stb. De megcélozhatunk cégeket is, szponzoráció és könyvvásárlás fejében az olvasótermi példányokba – mint adományozóké – bekerülne ex librisként a logójuk. Ugyancsak működőképes lehet a „Fogadjon örökbe egy könyvet!” akció is. Ez azonban csak néhány ötlet a számtalan lehetőség közül.

Az állományunk az alaptőkénk, a legfőbb erősségünk, melyre szolgáltatási palettánk kialakításakor támaszkodhatunk, hiszen a nemzeti könyvtárban a kezdetektől a legkorszerűbb dokumentumig szinte minden megtalálható. Az a kincs azonban, melyről senki sem tud, könnyen értéktelenné, halott raktári tárggyá válhat, hiszen nem kerül a köztudatba. Noha a hagyományos katalógusok az állomány nagy részét feltárták, még mindig vannak **feldolgozatlan dokumentumok**. Szinte minden területen előfordulnak olyan művek, amelyek feldolgozottsága a minimális szintet sem éri el, de kétség kívül a speciális feldolgozást igénylő aprónyomtatványok és fotók között található a legtöbb ilyen. A LibriVision jelenleg 1 560 000 rekordot tartalmaz, melyből mintegy 1 millió a monográfia. Ha figyelembe vesszük, hogy az OSZK jelenlegi állománya mintegy 8,6 millió dokumentum, s ebből 2,6 millió könyv, 418 ezer időszakos kiadvány, a többi kézirat, zenemű, térkép, aprónyomtatvány, fotó, DVD stb., akkor látható, hogy még bőven van mit feldolgozni.

Mivel azonban a felhasználók nagy hányada már csak az online katalógusban keres (sok esetben otthonról, egyetemről, munkahelyről), természetes igényként merül fel, hogy az OPAC-ban a könyvtár teljes állománya látható legyen, azaz a hagyományos és elektronikus dokumentumvagyonteljes köre kerüljön bibliográfiai feltá-

rásra, s ne kelljen a régi cédulakatalógusokban kutatni. A bibliográfiai adatok bevitele azonban az olvasó számára csak az alapinformációkat jelenti, semmit sem mond számára a példányok fellelhetőségéről. Mindenképpen szükséges a **teljes állomány példányadatainak rögzítése**, különös tekintettel az olvasótermi példányokra (ezek rögzítése folyik).

A feltárás és visszakeresés maximális biztosítása érdekében tehát a **retrospektív feldolgozás tovább nem halogatható**. Mivel pályázati forrásból a retrokonverzióra már nem lehet pályázni, ezért önerőből kell megoldanunk a feladatot. Az állomány 100%-os feltárása az első és legfontosabb feladatunk. Csak innen léphetünk tovább. Éppen ezért komoly vezetői döntés szükséges. Humán erőforrás **átcsoportosításával, programfinanszírozás** mentén történő munkaszervezéssel, egyéb feladatok átütemezésével mindez 3–5 év alatt megoldható lenne (pl. 20 mű/fő/nap-pal számolva – 200 munkanap figyelembe vételével – 4000 feldolgozott kötetet jelent fejenként egy év alatt). Angliában például úgy oldották meg az adatbevétel gyorsítását, hogy a feldolgozásnál a magasan kvalifikált kolléga megjelöli a rögzítendő adatokat, azok sorrendjét, stb., a tényleges adatrögzítést ennek alapján egy betanított és érettségivel vagy könyvtárasszisztensi/segédkönyvtárosi végzettséggel rendelkező kolléga végzi, míg a bevitt adatok ellenőrzése, a megfelelő indextételek kiegészítése már ismét a szakrevizor munkája. Ezzel a technikával 1 előkészítő 4–5 embert lát el munkával.

A teljes állomány feltárása nagy lendületet adna a különféle korszakok MNB-jének elkészítéséhez is, s könnyebben visszakereshetővé tenné a hiányzó dokumentumokat.

1.4. Különgyűjtemények

A nemzeti könyvtár különleges gyűjteményei (kéziratok, térképek, zeneművek, aprónyomtatványok stb.) igen kivételes, unikális állományt alkotnak. Noha állományuk számítógépes feltárása megkezdődött, még mindig igen sok munka áll előttünk. Állandó problémát jelent a feldol-

gozók számára a szabványok hiánya vagy eltérő értelmezése, ezt mihamarabb orvosolni kell. Ezeknél a dokumentumoknál különlegesen meghatározó szerepe van a digitalizálásnak. Egyrészt állományvédelmi szempontból, hiszen ezekből a kincsekből sok esetben egyetlen példány van, vagy csak egyetlen példánnyal rendelkezünk, másrészt jelentősen megkönnyíti a felhasználókhöz juttatás lehetőségét.

Fontos feladat, hogy mind a feldolgozás, mind a digitalizálás menetéről, köréről, határidejéről, a résztvevők köréről precíz tervet készítsünk, s az elért eredményeket minél szélesebb körben publikáljuk.

1.5. Állományvédelem

A könyvtári állomány védelme – különösen egy ilyen nagyságrendű gyűjtemény esetén – komoly feladatokat ró az intézményre. A könyvtárak nagy része évek óta törekszik arra, hogy állományát géppel olvasható azonosítóval (vonalkód) szerelje fel, mely a kölcsönzést és a leltározást precízebbé, gyorsabbá teszi. Nyilvánvaló, hogy ez egy ilyen hatalmas állománnyal rendelkező könyvtár esetében nem kis feladat, de az egyszeri munkabefektetés a későbbiekben megtérül.

A nemzeti könyvtár dokumentumainak védelmére már történtek kezdeményezések. Az olvasótermi könyvekbe, az újabb raktári állományba már mágnescsík kerül, melyet a lopásgátló kapuk érzékelnek, s kivitele esetén hangjelzést adnak. Vonalkód bevezetésére nem került sor, így lehetőségünk van arra, hogy egy technikai lépcsőt átugorva, egyenesen az **RFID** világába lépjünk. Az RFID egy olyan rádiófrekvenciás azonosító chip, mely a dokumentumba beilleszthető, s az integrált rendszerrel összekapcsolva azonosítja „gazdáját”. A leltározás – ennek a technikának köszönhetően – szükségtelemmé teszi a példányok kézbevitelét, hiszen elég egy leolvasót elhúzni a polc előtt, már be is gyűjtötte az ott található dokumentumok adatait. Ez az eljárás a kézikönyvtári állomány polcbeli el-

keveredését is képes jelezni, s természetesen a mágnescsíkot is helyettesíti.

A rendszernek remek kiegészítője egy **self check rendszer**, mely a dokumentumok kiadását is egy pillanatra rövidíti. (Elég rátenni a könyveket egy egérrpadhoz hasonló érzékelőre, s már be is olvasta a chipek adatait.)

Az olvasótermi statisztikák készítése is nagyban leegyszerűsödne, hiszen elég lenne a visszaosztandó könyveket beolvastatni, a rendszer tárolná ezeket az adatokat, s megfelelő időszakonként kiváló, több szempontú elemzésre alkalmas statisztikai adatokat nyerhetnénk.

Ami ellen azonban ezek a technikák sem védenek, azok a dokumentum-**csontkítások**. A közelmúltbeli sajnálatos eset rávilágított arra, hogy mindenképpen lépni kell az ilyen események megelőzése érdekében. A kérdés csak az, hogyan. Az egyik lehetséges megoldás lehet olyan mérlegek beszerzése, melyek lebukással fenyegetnek lopás esetén. Vajon hogyan védekeznek az ilyen rongálások ellen a világ high-tech eszközökkel felszerelt könyvtárai? Néha ők is védtelenek, hiszen időről időre lehet ilyen esetekről olvasni. Megoldást talán csak a digitalizálás jelenthet, azaz bizonyos nagyon védendő dokumentumokat csak elektronikus formában teszünk az olvasók elé. Mindenképpen meg kell vizsgálni a rendelkezésre álló lehetőségeket, hogy ilyen esetek a jövőben ne fordulhassanak elő.

Újabb fontos feladat a nemzeti könyvtár életében a dokumentumok helyreállítása, savtalanítása, eredeti formájuk visszaállítása, hiányainak pótlása. A **restaurálás, kötés** feladatát magasan képzett szakembergárda látja el, munkájuk nagyobb publicitást és nyilvánosságot érdemelne. A kötészet munkájába a Múzeumok éjszakáján már bepillantást nyerhet a nagyközönség, de a restaurátorok munkája a színpalak mögött zajlik. Ezen mindenképpen változtatni kell. Ráadásul mindkét tevékenység hozzájárulhat – külső munkák elvállalásával – a bevétel növeléséhez (ez most is működik). A restaurátorok egyik alapvető gondja a tömeges savtalanítás. A 19. század

végi napilapok rossz minőségű lignites papírra készültek, s ha egy ilyen művet kér ki az olvasó, akkor szinte biztos, hogy a raktárba vissza már csak „törmelék érkezik”!

1.6. Az épület, a raktárak

Az OSZK 1985-ben került jelenlegi helyére, a Budai Várba. Sokan vitatják, alkalmas-e ez az épület nemzeti könyvtárnak. Úgy vélem, jelenleg ez nem lehet vita tárgya, a helyzet adott. Ha a fenntartó úgy dönt, másik épületre van szükség, akkor majd megtervezzük az új épület optimális tereit. Addig azonban azzal gazdálkodunk, ami van, s megpróbáljuk a lehető legjobbat kihozni belőle.

A jelenlegi dolgozói létszám elfér a munkaszobákban, még ha néhol kissé szűken is. Ami a legfőbb **problémát** jelenti, az a **raktárak kérdése**. A dokumentumok gyarapodása olyan mértékű, hogy a raktári helyek beteltek. Egy külső raktár bérlése az újonnan beérkező állomány elhelyezésére nem igazán mondható optimálisnak, s az olvasók számára is kényelmetlen, hiszen a keresett dokumentum ebben az esetben csak néhány nap múlva biztosítható. Ez pedig ellentétes a fenti – gyorsaságra és felhasználó központúságra vonatkozó – elveinkkel. Mi lehet akkor a megoldás? Nos, **több lehetőség** is kínálkozik, ki kell választani a leoptimálisabbat, legrentábilisabbat, s nem utolsó sorban az anyagi lehetőségek alapján megvalósíthatót.

Ha a jelenlegi épület még hosszú távon funkcionál nemzeti könyvtárként, újra el kell gondolkodni a **mélyraktárak** építésén.

Egy optimalizált, átszervezett működés esetén azt sem tartom kizártnak, hogy **egy-két alsó szint átalakítható raktárrá**, s ez néhány évre megoldást adhatna.

Ismét meg kell vizsgálni a **tömörraktár** kialakításának lehetőségét is. Erre már korábban is készültek tervek, s a statikusok döntése alapján a toronyraktárak alsó öt szintjén ez a megoldás megvalósítható lenne. Ez a megoldás több száz m² szabad teret jelentene.

Az archív állomány megóvásának érdekében

elfogadható megoldás lehetne – Budapest maximum 100 km-es vonzaskörzetében – egy korszerű, **külső tárolóraktár** megépítése. Ezzel munkahelyet teremthetnénk egy olyan vidéki régióban, ahol nehéz a szakképzett munkavállalók elhelyezkedése, s kihelyezhetnénk részben vagy teljesen egy-két aktív munkaprogramot is (pl. digitalizálás, retrospektív adatrögzítés autopszia alapján stb.) Ez a megoldás hatalmas könnyebbséget jelentene az aktív dokumentumállomány tárolásának megoldásában. (Ez a megoldás jelenleg is működik, Csillaghegyen található egy külső raktár, melyben az 1952-től kiadásra került dokumentumok archív példányait őrzik.) Az 1952 előtt megjelent dokumentumok kihelyezése mintegy 9000 pfm helyet jelentene. (Az éves gyarapodás mintegy 1000 pfm-t tesz ki.)

Ugyancsak kihelyezhetőek egy külső raktárba azok a dokumentumok, melyekből van digitális változat, így nem kell eredetiben mozgatni-forgalmazni. (Ezért is fontos a tervszerű és a metaadatok révén követhető digitalizálás.)

A raktári helyek bővítése mellett – az anyagi lehetőségek függvényében – szükségesnek tartom a raktár korszerűsítését (telelift, liftek, klíma-rendszer stb.), európai színvonalú alakítását, mind a dokumentumok (állományvédelem!), mind a kiszolgálás, mind a munkatársak érdekében.

1.7. A szakembergárda

Egy intézmény csak akkor lehet sikeres, ha szervezetében biztosított a szakmai **folytonosság**, az ismeretek zökkenőmentes átadása. Éppen ezért nagy hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a komoly tapasztalatokkal, helyismerettel rendelkező idősebb generáció kinevelhesse utódait, s ne legyen éles szakadék az idősebb és a fiatalabb kollégák helycseréje között. Ehhez természetesen egy olyan **proaktív, tudatos HRM működés** szükséges, mely hosszabb távon tervez és gondolkodik. Felkutatja az ígéretes fiatal szakembereket, komolyan veszi a **mentorálást**, s a különféle *motivációs eszközöket* (szakmai kihívások, ösztönzés, jutalmazás, kitüntetés,

továbbképzés, konferenciárészvétel, publikálási lehetőség) megfelelő érzékkel alkalmazva biztosítja a magas kompetenciával rendelkező vagy ígéretesnek tűnő fiatal munkaerő hosszú távú itt maradását.

Néhány évtizeddel ezelőtt még dicsőség volt az OSZK-ban dolgozni, hiszen ez egyfajta szakmai színvonalat jelentett. Mára ez a fény erősen megkopott, helyenként a fluktuáció is túl nagy. Célom, hogy az OSZK munkatársai magas színvonalon, kiválóan dolgozó, szakmájuk és munkahelyük iránt egyaránt **elkötelezett kollégák-ká** válhassanak. A **teljesítménymenedzsment** kiváló lehetőséget ad arra, hogy a munkatársak között differenciáljunk, és a magas színvonalon teljesítőket kiemeljük. Újra kell gondolni, hány főre, s milyen végzettségekre van ténylegesen szükség egy korszerű nemzeti könyvtár működtetéséhez, fejlesztéséhez. A munkakörökhöz legyen a szükséges végzettség rendelve, s ne a munkatárs meglévő végzettsége kerüljön automatikusan beírva a munkaköréhez. A könyvtár közintézetté válása kiváló alkalom egy **humán-erőforrás-újraszervezésre**.

Fontosnak tartom továbbá erősíteni az OSZK-hoz tartozás érzését mind az aktív munkatársak, mind a nyugdíjasok esetében, ebben akár már néhány közös rendezvény is nagy segítség lehet.

Tisztában kell lennünk azzal is, hogy itt az ideje a *szervezeti kultúraváltásnak* is, nyitott, szakmai kompetenciáját folyamatosan fejlesztő, tudását megosztó, csapatmunkára képes, egy irányba húzó munkatársi gárdára van szükség ahhoz, hogy lemaradásainkat behozhassuk, s a sokakban élő tévhitet – mely szerint az OSZK egy elmaradott, nehezen mozduló dinoszauruszhoz hasonlít – eltörölhessük.

A hatékonyabb működés és a költségek optimalizálása érdekében meg kell vizsgálni a **táv munka** bevezetésének lehetőségét, s azokat a feladatokat, melynél nem szükséges fizikai jelenlét, szélessávú hálózaton keresztül – természetesen a maximális biztonság betartásával – , otthonról végeztetni.

Elengedhetetlen egy intézmény számára, hogy

tökéletesen tisztában legyen munkatársainak tudásával, kompetenciájával. Szükségesnek tartom egy olyan **kompetencia-adatbázis** létrehozását, mely ezeket az adatokat nyilvántartja, s biztosítja, hogy egy adott program (projekt) indításakor a legmegfelelőbb munkatársak kerülhessenek kiválasztásra. Munkatársainkat állandóan motiválni kell a tudás kétirányú mozgására, azaz saját tudásuk naprakészen tartására (önképzés, tanfolyam, konferencia stb.), s ismereteik megosztására (előadások, publikációk stb.)

1.8. A szervezeti felépítés

Egy szervezeti felépítést sohasem lehet véglegesen kőbe vésni. Állandóan alkalmazkodni kell a változó környezethez, az új feladatokhoz, igényekhez. Noha a hagyományos felépítés igencsak jól strukturált hierarchiára épül, bizonyos programok (projektek) végrehajtásához elengedhetetlen a hozzáértő szakemberek kiemelése, akik a feladat befejezéséig ún. mátrix-szervezetben működnek. Arra azonban ügyelni kell, hogy alapfeladatainkat maximálisan ellássuk, s ha a költségvetés nem engedi, azok rovására ne végezzünk nem kötelező munkákat. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk el, hogy a projektre kiemelt munkatársak napi feladatait – ha nem függesztjük fel – el kell végezni.

A jelenlegi szervezeti hierarchia – noha történtek változások – még mindig messze van az ideálistól. Továbbra is működnek néhány főből álló szervezeti egységek (osztályok), melyek így nem hatékonyak. Sok az igazgatóságok és osztályok száma, egy hatékony működéshez le kell lapítani és kisebbre kell alakítani a szervezeti piramist. Ez a fajta működés az információáramlásban is nagy segítség, hiszen közvetlenebbé válik, s arra is lehetőséget ad, hogy a feladatok mentén gondolkozzunk, ne csak szigorúan a szervezeti egység elhatárolt működtetésében. Az intézmény ma túlközpontosított. A változás csak annyi, hogy a régi főosztályokból igazgatóságok lettek, s újabb és újabb szervezeti egységek alakultak.

Fontosnak tartom bizonyos hatáskörök delegálását a szakmai középvezetők irányába, s azt, hogy

a kiadott feladatokhoz döntési és természetesen felelősségi jogkör is járjon. Ők a maximális szakmaiságot kell, hogy képviseljék.

1.9. Szolgáltatások

1.9.1. Hagyományos szolgáltatások

Még digitalizált világunkban is van igény a könyvtárak helyben használatára. Noha bizonyára léteznek olyanok, akiket a nemzeti könyvtár atmoszférája vonz, ne feledjük el azt az apróságot, hogy bizony még nem vagyunk képesek mindent online módon, hálózaton keresztül szolgáltatni. Ezért kötelességünk hagyományos szolgáltatásainkat is fenntartani, sőt fejleszteni.

Fontos szempont, hogy az olvasók érezzék a könyvtárosokban a magabiztos szakmai tudást. Tájékoztató szakemberektől ez elvárható, azonban ugyanezt a színvonalat kell biztosítani minden olyan szolgálati helyen is, ahol a felhasználók és a könyvtárosok találkoznak. Ilyen például a beiratkozó pult (hiszen az első benyomás itt éri a látogatókat), a könyvkiadás, a reprográfiai szolgáltatás, valamint az OPM-támogatás. Sajnos az utóbbi időben igen nagy volt a fluktuáció ezeken a területeken, törekedni kell ennek csökkentésére/megszüntetésére.

A felhasználókat az olvasótermekben jelenleg táblák és tájékoztató könyvtárosok segítik. A felhasználók egy része azonban szívesebben keresgélne saját maga, ha tudná, hogy mi hol található. Ebben nagy segítség lehetne az olvasótermekben egy olyan virtuális terminál elhelyezése, mely képi formában mutatná meg a felhasználónak, hogy a keresett dokumentum melyik polcon van. A különféle útjelzőket, tájékoztatókat, teremterképeket le lehetne cserélni korszerű, digitális képkeretekre.

1.9.2. Értéknövelt, elektronikus szolgáltatások (e-OSZK)

Összességében elmondható, hogy az Országos Széchényi Könyvtár is felismerte a kor követelményeit, és hagyományos szolgáltatásait

korszerű, online szolgáltatásokkal egészítette ki. Néhány dolog azonban – a kor igényeinek megfelelően – változtatásra szorul.

© Integrált könyvtári rendszer

A könyvtári munkafolyamatok megbízható háttértámogatója **egy összekapcsolódó modulokból álló integrált könyvtári rendszer**. Sajnos be kell vallani, hogy az 1997-ben megvásárolt (ám csak 2000-ben bevezetett) AMICUS-szal kapcsolatos elvárások nem teljesültek. Fenntartása drága, az üzemeltetése erőforrás-igényes. Az elmúlt évek tapasztalatai tehát arra engednek következtetni, hogy mindenképpen **meg kell fontolni az AMICUS cseréjét**, s szükséges egy olyan integrált rendszer beszerzése, mely a nemzeti könyvtár valamennyi munkafolyamatát képes oly módon támogatni, hogy ne legyen szükség elzárt szigetként működő újabb és újabb adatbázisok létrehozására, s az egyes munkafolyamatok output adatai a következő munkafázis inputjaként szolgálhassanak. Természetesen külön figyelemmel kell lenni arra, hogy az OSZK által szolgáltatni kívánt rekordok száma több millió, valamint arra is, hogy a feldolgozott rekordok probléma és adatvesztés nélkül konvertálhatóak legyenek. Mivel az OSZK könyvtári rendszere kiemelt jelentőségű referenciahelyként is szolgálhatna, érdemes megvizsgálni a jelenleg piacon lévő, és az igényeknek megfelelő disztribútorok ajánlatait.

A jelenlegi rendszer visszásságait mihamarabb orvosolni kell. Az alábbiakban néhány ilyen problémát említek meg:

Az **olvasókat nyilvántartó adatbázisnak** nincs kapcsolata az AMICUS-sal.

Mihamarabb ki kell alakítani a kéréslapok kiváltására szolgáló - OPAC-ból indítható - **online kérés** lehetőségét, mely egyrészt egyértelműen azonosítaná az igényelt dokumentumot (nem lenne hibás, hiányos kitöltés), az igénylőt (olvasójegy/helyszám alapján), s időt takaríthatna meg a dokumentum kiadásánál, hiszen a kérés közvetlenül a raktárba érkezhetne, nem menne keresztül jó néhány ellenőrző ponton. (Automatikus kontroll, ill. letiltás a rendszerbe is beépít-

hető, így az olvasó is tudomást szerezhethet arról, ha esetleg számára a dokumentum nem kiadható – pl. túllépte a leadható kérések számát, archív példányt kér, stb.)

Nincs kölcsönzési modul. Sokan úgy vélik, hogy ez szükségtelen, mivel az OSZK nem kölcsönöz dokumentumot. Ez azonban csak részben igaz. Egyrészt a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban folyik kölcsönzés, másrészt kölcsönzési folyamatnak tekinthető a raktári dokumentumok mozgásával kapcsolatos valamennyi művelet: belső kölcsönzés, intézményi kölcsönzés, a raktári példány olvasóterembe való kiadása s esetleges többnapos „félretétele”, kötészetre, mikrofilmzésre, digitalizálásra való átadás, stb. Úgy hiszem, ez éppen elég indok arra, hogy a kölcsönzési modul beindításának fontossága ne legyen kérdéses. Az integrált könyvtári rendszer kölcsönzési moduljának adatai az olvasó számára is tájékoztatást adnának a dokumentum hollétéről, nem fordulhatna elő, hogy 40-50 percnyi hiábavaló várakozás után derül csak ki, hogy az igényelt dokumentum valami oknál fogva nem található. A kölcsönzési modul bevezetése a statisztikák elkészítését is teljes mértékben automatizálná, nem lenne szükség a kéréslapok esténkénti manuális számolására.

A **dezideráta** nem az AMICUS-ban van rögzítve, mert nem megoldható, hogy csak a személyzet lássa a rekordokat.

Az **analitikus feltárás** nem az AMICUS-ban történik.

Az OPAC egy olyan közvetítő felület a felhasználó és az adatbázis között, mely megkönnyíti az adatok megtalálását, a dokumentumokhoz való hozzáférést, s az olvasói adatok követését, online kérések megadását. Egy **ideális OPAC**-ban a felhasználó néhány kattintással hozzáfér például egy folyóirat tartalomjegyzékéhez, egy könyv borítójához, sőt magához a teljes dokumentumhoz is, adott esetben pedig reprográfiai megrendeléseit is elindíthatja. A következő öt év feladata, hogy ezt az integrációt megvalósítsuk, s a felhasználók egykapus kiszolgálását biztosítsuk.

Sorolhatnánk tovább, de úgy hiszem, ennek a pá-

lyázatnak nem az a célja, hogy a problémákról, megoldandó feladatokról aprólékos nyilvántartást mutasson be, hanem az, hogy rámutasson az átvizsgálendő, javításra, korszerűsítésre szoruló területekre, kijelölje azokat az irányvonalakat, amelyek mentén a pályázó az elképzeléseit megvalósítani szándékozik.

© Internet és intranet

Az OSZK jelenlegi weboldala mind struktúrájában, mind technológiájában megérett a megújításra. A **portáltechnológia** már évek óta jelen van az internet életében, ideje lépni, s **egy professzionális nemzeti könyvtári portált** készíteni. Ami a hagyományos szolgáltatásoknál a beiratkozás, az internetes világban az intézményi portál. A felhasználó óhatatlanul is véleményt alkot ennek alapján az oldal tulajdonosáról.

Komolyan kell venni a webes megjelenést. Szükség van egy olyan webtartalomért, frissítésért, karbantartásért **felelős csapatra**, mely csak ezzel foglalkozik, ezt nem lehet mellékes, huszadik feladatként kezelni.

Egyszerű, áttekinthető, ámde tartalommal teli struktúra, átjárhatóság, többnyelvűség, akadálymentesség, interaktivitás – ezek mind-mind olyan követelményei egy 21. századi weboldalnak, melyeket nem lehet félresöpörni.

Ugyanez vonatkozik **az intranetre** is, mely a belső kommunikáció legjelentősebb színtere lehet. Ennek építése 2009-ben megkezdődött, a további feladat az itt található szolgáltatások, információk körének bővítése, s az intézmény dolgozóinak „rászoktatása” a központi intranet napi használatára.

A web 2.0 technológia megjelenése arra is lehetőséget ad, hogy a kommunikáció ne egyoldalú, hanem interaktív lehessen, s a tartalmat – az intranet esetében – maguk a dolgozók építsék. Egy optimálisan működő intranet feleslegessé teszi a hírlevelet, gyorsabbá és hatékonyabbá a belső kommunikációt, az információáramlást, valamint közvetlenebbé teszi a vezetők számára a dolgozói javaslatokat, véleményeket. Szakmai vitaoldalként is működhet.

© Multimédia- és tartalomszolgáltatás, digitalizálás, digitális dokumentumok szolgáltatása

A nemzeti könyvtár egyik új, lényeges feladatköre, hogy a digitális tartalom szolgáltatásában követhető, példamutató éllovas legyen. Jelenleg ez a szolgáltatás kissé kaotikus, hiszen több terület is vetélkedik ezért a feladatért. Rendezni kell a Digitális Könyvtár (DK) és a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) viszonyát, hiszen az OSZK-nak olyan hiteles, minőségi tartalomszolgáltatást kell nyújtania, mely nem ad hoc ötleteken és önmegvalósító érdekek mentén alapul. Mivel mindkét adatbázis kiváló elektronikus dokumentumokat tartalmaz, ésszerű lenne ezt a két szolgáltatást összevonni. A nemzeti könyvtárnak **elég egyetlen digitális könyvtárat** fenntartania, hiszen a felhasználók érdekében kerülni kell a feladatok követhetetlen logika mentén való szétaprózását. Egyértelmű, logikus, megtalálható formában kell digitális anyagait szolgáltatni.

El kell készíteni egy országos, hatékony, szabályozott és hosszú távú **digitalizálási tervet**, mely leírja a következő öt év feladatait, s ezt szigorúan betartva, ennek mentén haladni. Ily módon a szűkös erőforrásokat optimalizáltan használhatnánk fel, kizárhatnánk a közpénzelt párhuzamosságokat, s a keletkezett tartalmakról országosan is tudnánk. Hatékonyabban használhatnánk fel az európai forrásokat, s nagyobb eséllyel szállhatnánk értük versenybe. Egyértelmű, hogy a nemzeti könyvtár egymaga nem vállalhatja fel a kulturális örökség nyomtatott részéhez kapcsolódó digitalizálási és közzétételi feladatokat, de mindenképpen koordináló és vezető szerepet kell vállalnia a tervezésben és a szervezésben. A digitális objektumok előállításában és kezelésében szerzett évtizedes tapasztalatokra, az OSZK tudásbázisára épülve kompetencia-központként kell az ezirányú kutatásokat és fejlesztéseket szerveznie.

Szabályozni kell a digitális és digitalizált dokumentumok tárolását, közzétételét, biztonsági mentését. Az állomány megóvása érdekében egy dokumentumot tilos többször mozgatni a digitalizálás érdekében, hiszen ez előbb-utóbb komoly sérüléshez vezet. Sajnos ez a többszö-

ri (szakaszos) szkennelés sokszor előfordul a születésnap csomagok elkészítése során. A már digitalizált dokumentumok metaadatait, elkészültét, hozzáféréseinek módját rögzíteni kell az integrált könyvtári rendszerben.

© Digitális dokumentumok szolgáltatása

A nemzeti könyvtárnak rendelkeznie kell egy szolgáltatási palettával, melyben jól láthatóan elkülönülnek a **térítéses és a térítésmentes szolgáltatások**. Mivel **24 órás szolgáltató könyvtárként** szeretnénk üzemelni, s ki kell szolgálnunk az ugrásszerűen megnövekedett számú távhasználókat, szolgáltatásainkat úgy kell kialakítani, hogy minden tranzakció (tag-ság hosszabbítása, megrendelés, előkészítés, félretétel, másolatkérés) interneten keresztül, távolról is megoldható legyen.

A térítéses online szolgáltatásoknak elengedhetetlen eleme az interneten való fizetés lehetőségének biztosítása. Olyan rendszer bevezetésére van szükség, mely képes a teljes folyamat menedzselésére (megrendeléstől a fizetésen át a dokumentum kézhezvételéig). Jogosultságokhoz kell kötni az e-dokumentumokhoz való hozzáférést, szabályozni azok felhasználhatóságát, valamint megakadályozni az esetleges sokszorosítást, továbbítást, képernyőmásolást.

Ugyancsak meg kell oldani a bankkártyás fizetést a beiratkozásnál is.

© Online tájékoztatás

A jelenleg már jól ismert Libinfo és inform@oszk.hu szolgáltatást a web 2.0 elvek alapján szükséges bővíteni, összevonni, s az interaktivitás irányába elvinni. Érdemes lenne egy WIKI-t építeni a már megválaszolt kérdésekből.

1.10. Egyéb tevékenységek

A nemzeti könyvtár a humántudományi kutató-sok fontos centruma. A vezetőknek *támogatniuk* kell minden olyan *tudományos kutatást*, mely az OSZK presztízsét növeli, feladatainak professzionális megoldását segíti.

Tevékenységeinket, eredményeinket, kincseinket – ahogy eddig is – mindenképpen szükséges kiállításokon, konferenciákon, szakmai kiadványokban bemutatni, népszerűsíteni, megismertetni. A kollégákat ösztönözni kell, hogy hajlandóak legyenek megnyitni a nagyközönség és a szakma számára is.

Különleges fontossággal bír **az akadálymentes könyvtár** fenntartása (ebben most is vannak eredményeink), hiszen a művelődéshez való jogot mindenki számára kötelességünk biztosítani.

2. Az országos könyvtári feladatok megoldása

Az információs társadalom korszakában a könyvtáraknak úgy kell végezniük feladataikat, hogy teljes körűen felhasználva a korszerű információ-technológia és a hálózat előnyeit, lehetőségeit, a könyvtári és tudományos szolgáltatások új korszakát teremtsék meg, maximálisan szolgálva a társintézmények és a felhasználók érdekeit. Éppen ezért nagy hangsúlyt kell fektetni az informatikai fejlesztésekre, azokra a technológiákra, melyek mind a jelenlegi, mind a jövőbeni állomány teljes körű feltárásában, szolgáltatásainak virtuális térben való kiterjesztésében és az információk egyre gyorsabb elérhetőségének biztosításában támogatni tudják.

A 21. század megváltozott felhasználói igényei a hatékony, gyors, **teljes körű információ- és tartalomszolgáltatás** irányába viszik a könyvtárakat, melyek teljesítése csak az ország **könyvtárainak hatékony szakmai együttműködésével, a feladatok megosztásával** jöhet létre. Nincs szükség párhuzamosságokra, elszórtan épített, külön-külön kereshető, heterogén tartalmú és színvonalú adatbázisokra, olyan központi rendszereket kell létrehozni, melyek képesek virtuálisan több adatbázist összekapcsolni, az ezekben való közös keresést biztosítani, s intelligens (duplumokat nem tartalmazó) találati listát adni. Az országos rendszereknek az önmagukban is

megálló, egymással zökkenőmentesen kommunikáló, a külső szemlélő felé egységes képet mutató részek egészésként kell megjelenie.

Az OSZK zászlóshajója lehet ezeknek a kezdeményezéseknek, szakmai koordinátorként, tanácsadóként, forrásmegosztóként hozzájárulhat a digitális kultúra színvonalas növeléséhez. Meg kell értenünk, hogy nem minden a mi feladatunk, hatékonyabban valósíthatjuk meg az álmainkat, ha a feladatokat megosztjuk, s – lehetőségeihez mérten –mindenki beletehet valamit a közösbe.

A Portál Program ebbe az irányba mutat, s ennek mentén el is kezdődtek olyan országos együttműködések, konzorciumokon alapuló projektek, melyek a tértől, időtől független tartalomszolgáltatást célozzák meg, megnyitva ezzel a határokat, s lehetőséget adva a határon túl élő magyar közösségek aktív csatlakozására.

2.1. Magyar Digitális Képkönyvtár

A **Magyar Digitális Képkönyvtár** (MDK) úttörő kezdeményezés. Egy olyan dokumentumréteg feldolgozását tűzte ki célul, mely eddig szinte rejtett állomány volt. További feladatunk az, hogy bővítsük a résztvevők körét, a digitalizált dokumentumok számát, s biztosítsuk a folyamatos gyarapodást. Mindezt egy olyan kereshető interfészen keresztül, mely a metaadatok mellett azonnal képes szolgáltatni a dokumentumot magát is. Fel kell kutatni az értékes, könyvekben lévő metszeteket, az eldugott és rég elfeledett képeket.

Természetesen itt sem szabad ad hoc módon digitalizálni. Kizárólag egy **kidolgozott terv szerint szabad haladni**, melyben pontosan szabályozva van, hogy melyik résztvevőnek mi a feladata, s azt mikorra, milyen *minőségben* kell teljesítenie. Fontos szerepet kapnak a digitalizálás során a *szabványok*, melyek betartása biztosítja a minőséget és egységességet.

2.2. Országos közös katalógus és központi lelőhely-nyilvántartás

Ideális esetben egy országon belül csak **egyetlen közös katalógus** épül. Magyarországon jelenleg két nagyobb, Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA), Országos Dokumentumellátási Rendszer (ODR), s néhány kisebb (SZIRÉN Világkönyvtár, Közös TextLib kereső, Theca, KözTéka) rendszer működik. Az eredeti cél az volt, hogy a hazai könyvtárakban meglévő dokumentumok teljes köre lefedésre kerüljön, azaz megtalálható legyen a központi adatbázisban, még hozzá oly módon, hogy egy rekord csak egyszer szerepeljen, s tartalmazza valamennyi lelőhely kódját/adatát. Ez a törekvés sajnos még ma is csak vágyálom, azóta is folynak deduplikálási kísérletek, több-kevesebb sikerrel.

A **két nagy közös katalógus megléte** már csak azért is **felesleges**, mert állományuk nagymértékben átfedi egymást, nem beszélve arról, hogy a MOKKA 20 tagkönyvtára [pl. OSZK, nagy egyetemi könyvtárak, tudományos és szakkönyvtárak, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár] kivétel nélkül az ODR-nek is tagja. A szakemberek már a MOKKA 15 alapító könyvtárának esetében is úgy gondolták, hogy ezek az intézmények a magyar könyvtári állományokban található külföldi dokumentumok mintegy 70%-át és a magyar dokumentumoknak lényegében 100%-át birtokolják.

Noha elméletben egyszer már döntés született a **MOKKA és az ODR egyesítéséről**, erre még nem került sor. A szaktárcának kell eldöntenie, milyen megoldást kíván preferálni. Az eredeti elképzelés felett – melyben a könyvtárak új rekordjai folyamatosan betöltésre kerültek egy közös adatbázisba – eljárt az idő. Olyan virtuális katalógusok irányába kell mozdulni, mely a keresés során képes összekapcsolni a különféle könyvtári adatbázisokat, bővíthető, lehetőséget ad a felhasználónak a különböző szűrésekre, s olyan találati listát ad, mely duplummentes. Egy ilyen virtuális közös katalógusnak minőségi rekordokat kell tartalmaznia, ehhez a rekordhoz kapcsolni a lelőhelyeket, sőt – adott esetben – a

dokumentum előjegyzésére, könyvtárközi kölcsönzésre is lehetőséget kell biztosítani. Meg kell határozni azoknak a könyvtáraknak a körét, melyek azokat az ún. etalon-rekordokat készítik, melyeket a virtuális kereső alapként használ. Meg kell szüntetni a jelenlegi – dokumentumtípusokon alapuló – széttagoltságot, hiszen a felhasználók számára ez a fajta szakmai megkötés kifejezetten elönytelen.

Ezen ismeretek fényében át kell gondolni az OSZK jelenlegi **lelőhely-katalógusainak** (Nemzeti Periodika Adatbázis – NPA, Külföldi Könyvek Központi Katalógusa – KC) építését is. Ha a virtuális országos közös katalógusfelület kialakításra kerül, az újonnan rögzített és a már OPAC-okban szereplő rekordok külön adatbázisban/cédulán való tárolása feleslegessé válik, így a jövőben az OSZK lelőhely-nyilvántartással kapcsolatos fő tevékenysége a koordináció irányába tolódik el. A katalógus maga és a tájékoztatás azonban mindaddig nem szüntethető meg, míg valamennyi cédulán lévő rekord be nem kerül az elektronikus katalógusokba, azaz a könyvtárak retrospektív feldolgozása nem lesz teljes.

Ugyanez a probléma a **cikkadatbázisokkal** is. Ahogy már a korábbiakban is említettem, egy jól működő integrált könyvtári rendszer képes kezelni a különböző szintű feldolgozásokat (tartalomjegyzék feltárást is!). A hierarchikus szintek alapján rögzíthető a folyóirat, az évfolyam, a füzet, a tartalomjegyzék (az ehhez tartozó tartalmi feltárás adataival együtt), de maga a teljes cikk is csatolható objektumként. Az ezekhez való hozzáférést persze lehet korlátozni, hiszen a jogosultságok szintjének részletes kidolgozása és alkalmazása erre lehetőséget ad. Mindez nem zárja ki a munkamegosztás elvét, hiszen a feldolgozott rész és egész dokumentumok a virtuális katalógusban egyszerre lesznek láthatóak. Jelenleg két ilyen adatbázist működik, a MATARKA (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek adatbázisa) és a HUMANUS (Humántudományi tanulmányok és cikkek adatbázisa), ám ezt a párhuzamos működést semmi sem indokolja. Össze kell vonni a feladataikat, s a kettőből egy ütőképes analitikus feltárást kialakítani.

2.3. A „Könyvtárkapu” nevű portál fejlesztése, működtetése

Ez egy fantasztikus kezdeményezés, melyet **maximálisan támogatni kell**. Egy olyan könyvtári portál, ügyfélkapu került kialakítása, mely nemcsak a könyvtárosok, hanem az olvasók igényeit is kielégíti. A web 2.0 technológiára alapozva interaktívvá teszi az oldalt, közös tartalomépítésre ad lehetőséget, miközben 21. századi szolgáltatásokat nyújt. Könyvespolcok, könyvajánlók, könyvtárkeresők mellett egy olyan közös webes keresőfelület kialakítására törekszik, mely összekapcsolja a magyarországi Z39.50 szabvánnyal működő könyvtári katalógusokat, s egységes felületen mutatja be a találatokat. Testre szabja a megjelenő információkat, kényelmi szolgáltatásokat vezet be (pl. lejárt kölcsönzések feltüntetése), érdekességeket publikál. Úgy vélem, ez az irány, amit követni kell, így elengedhetetlennek tartom a szoros együttműködést a portál fejlesztőivel.

3. A nemzeti könyvtár vezetése, menedzselése, képviselése

3.1. A főigazgatói munkakör betöltésére vonatkozó elképzelés

Információs szakemberként mindig is nyitott voltam és vagyok az új feladatokra, a nem mindennapi kihívásokra. Amióta az informatika „belépett” a könyvtár falai közé – bennem ez a 80-as évek végén, 90-es évek elején tudatosult –, foglalkoztat az a gondolat, hogy milyen módon lehet a hagyományos könyvtárat a 21. század korszerű **információs központjává** átalakítani, hogyan lehet integrálni munkánkba az informatika új vívmányait, a korszerű menedzsmenteszközöket, s hogyan lehet a felhasználókat minél gyorsabban, hatékonyabban, az ő igényeiket maximálisan figyelembe véve kiszolgálni. Hiszem és vallom, hogy a könyvtár az információs társadalom egyik fontos eleme, s úgy vélem,

a könyvtárosoknak észre kell venni és tudatosítani magukban a változás, a változtatás szükségességét, bizonyítani, hogy képesek a megújulásra, s hogy fontos számukra a szakma presztízse, amelynek visszaszerzéséért és megtartásáért tenni is hajlandók. Az **információtechnológia (IT) beépülése** valóban hatalmas áttörést jelentett – többek között – a könyvtárak számára is, hiszen lehetőséget adott a manuális munkafolyamatok gépesítésére, ez azonban csak az eszköz az átalakuláshoz, nem pedig a cél. Azt kell megtanulni, hogyan lehet az IT-t és az internetet az információszolgáltató tevékenységbe beépíteni, és ennek érdekében aktivizálni.

A másik lényeges lépcső a hagyományos könyvtári szerep átalakításában az **információ- és tudásmenedzsment integrálása**, melynek révén a sokak által „leírt” és feledésre szánt könyvtár végre új dimenziókba kerül. Ebben az új dimenzióban az információs szakember célja már nem csak a hordozón rögzített információanyag gépies feldolgozása, hanem annál sokkal több: magának a tudásnak a feltárása. A nemzeti könyvtárnak meg kell találnia helyét a 21. század társadalmának világában, és fel kell használnia azokat az eszközöket és módszereket, amelyekkel az intézmény szellemi és információs vagyonának megosztását, új források feltérképezését, tartalmi feltárását és megosztását a legprofibb módon tudják segíteni.

A nemzeti könyvtárnak jelenlegi helyzetében olyan vezetőre van szüksége, aki tiszteli a *hagyományokat*, fontosnak tartja az **értékek megőrzését**, ugyanakkor rendelkezik **digitális könyvtári tapasztalatokkal**, s nem utolsósorban **üzleti szemléletű menedzser** vénával. Felelősen dönteni a szükséges változtatásokról, magunk mellé állítani a munkatársi gárdát, új irányba vinni a nemzeti könyvtár működését csak ezen kompetenciák meglétével lehet.

Lényegesnek tartom, hogy minden munkatárs érezze, fontos a munkája, hiszen minden tevékenység egy-egy kis mozaik, így ugyanolyan értékes és fontos az intézménynek, mint bármelyik másik.

Amit vezetőként fontosnak tartok:

- Egy vezető számára kötelező a példamutatás, hiszen ő az intézmény első embere.
- A szakemberek és a kiváló teljesítmény megbecsülése, folyamatos motiváció.
- A munkatársi kollektíva összetartása.
- Az információáramlás biztosítása.
- A „nyitott ajtó” elve, azaz a főigazgató nem megközelíthetetlen.
- Nyitottság az újra, a változásokra, a kollégák újító, jobbító javaslataira.
- A folyamatos képzés biztosítása, az önképzés iránti igény fenntartása.
- A minőségi munkavégzés.
- Elkötelezettség.

3.2. A nemzeti könyvtár menedzselése

Az intézmény működését jogszabályok (pl. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről), s hivatalos dokumentumok (pl. Küldetésnyilatkozat, stratégia, SZMSZ, utasítások stb.) szabályozzák. Ezek betartása alapkövetelmény az intézmény menedzselése során.

Összefoglalnám, miket látok lényegesnek az OSZK következő öt éves fejlesztése során. Céлом az, hogy egy olyan menedzsmentet valósítsunk meg intézményi szinten, mely lehetőséget ad az alábbi célok megvalósításához:

- nemzeti tudás- és kompetenciaközponttá válás;
- a nemzeti dokumentumvagyon megóvása;
- a teljes magyar vonatkozású szellemi hagyományok begyűjtése;
- tudatos és hatékony gyarapítási stratégia;
- olvasótermi állomány színvonalának növekedése;
- az állomány adatainak 100%-os elektronikus feldolgozása, példányadatok rögzítése;
- hatékony, korszerű integrált rendszer bevezetése, moduljainak mielőbbi alkalmazása (pl. kölcsönzés);

- programfinanszírozás mentén történő projektek;
- szigorú állományvédelem;
- RFID bevezetése;
- a dokumentumállomány európai színvonalú raktározásának biztosítása;
- tudatos, hosszú távú HR-tevékenység;
- elkötelezettség és a motiváció erősítése;
- szervezeti kultúraváltás;
- kompetencia-adatbázis kialakítása;
- magas színvonalú szakmai munka biztosítása;
- digitális szolgáltatások széles skálájának biztosítása;
- elektronikus fizetési mód bevezetése;
- internet és intranet oldal korszerűsítése, tartalommal való megtöltése;
- tartalomszolgáltatás erősítése;
- digitalizálás tervszerűségének biztosítása;
- országos könyvtári feladatokban való aktív részvétel.

Ahhoz azonban, hogy a fenti célok megvalósulhassanak, szükség van még néhány dologra.

Ki kell alakítani egy olyan munkacsoportot, mely a „friss szem” elv alapján rámutat az esetleges hiányosságokra, s javaslatokat tesz a szükséges átalakításokra, fejlesztésekre.

A munkatársak kompetenciájának növeléséhez, szakmai ismereteik naprakészen tartásához elengedhetetlennek tartom a belső továbbképzések megindítását, olyan szakmai előadások megszervezését, melyben elismert előadók osztják meg velünk tapasztalataikat.

Benchmarking - Fontos, hogy lássuk más nemzeti könyvtárak működését, átvegyük legjobb módszereiket (best practice), összehasonlíthassuk működésünket, szolgáltatásainkat, kicserélhessük tapasztalatainkat.

Lényegesnek tartom, hogy használjuk a Könyvtári Intézet munkatársainak kompetenciáját és tudását intézményünk elemzésénél, fejlesztésénél (SWOT, PEST, felhasználói kérdőívek,

marketing módszerek stb.)

Csatlakoznunk kell a Minőségfejlesztés 21. programhoz, hogy elnyerhessük a „Minősített könyvtár” címet.

Olyan minőségmenedzsment módszert kell bevezetnünk és alkalmaznunk, mely felöleli mindazon tevékenységeket, amelyek biztosítják, hogy intézményünk a használók, megrendelők szükségleteit és igényeit a leghatékonyabb és költségkímélő módon elégítse ki, maximálisan kihasználva az összes munkatárs tudását, képességét és együttműködését a továbbfejlesztés folyamatában.

Be kell vezetni az objektív teljesítménymérést. Élen kell járnunk a szabványosításban, hogy a feldolgozás és szolgáltatás egységességét és színvonalát biztosíthassuk.

Biztosítani kell munkatársainknak a korszerű IT-eszközöket.

3.3. A nemzeti könyvtár képvisellete

A nemzeti könyvtárt nem csak a főigazgatója, hanem minden felelős beosztásban lévő, magas szintű szakmai végzettséggel bíró dolgozója képviseli. Ezt tudatosítani kell mindenkiben.

Kiemelkedő fontosságú, hogy jó, együttműködésen alapuló kapcsolatot tartsunk fent a fenntartóval, a hazai könyvtárakkal, szakmai szervezetekkel, kiadókkal, mecénásokkal, azaz a könyves szakma minden érintett hazai és határon túli magyar szervezetével, az üzleti alapú információszolgáltatókkal, s nem utolsósorban felhasználóinkkal.

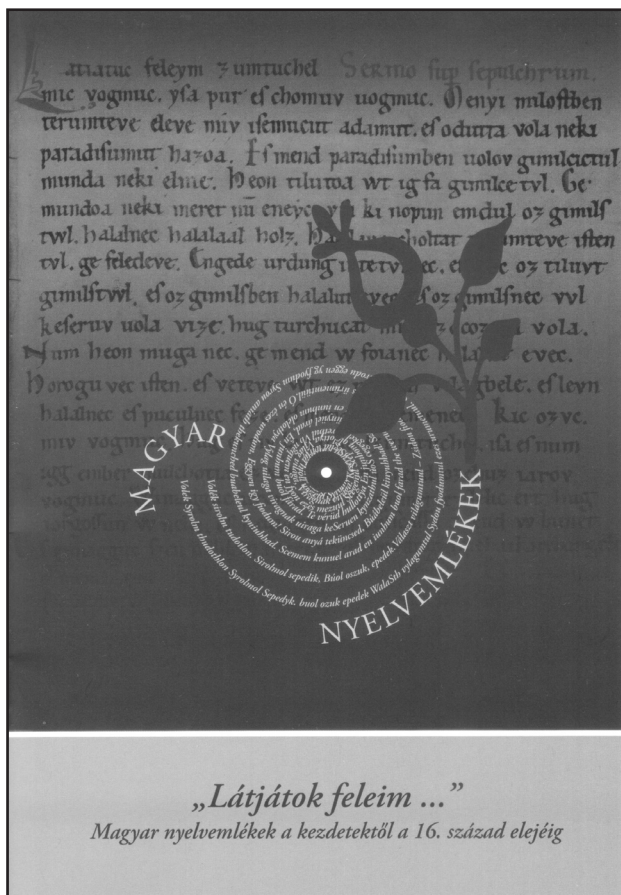
Tovább kell erősíteni kapcsolatainkat más országok nemzeti könyvtáraival, a határon túli magyar könyvtárakkal, valamint a nemzetközi könyvtári szervezetekkel. Jelenleg az Európai Nemzeti Könyvtárak Igazgatói Konferenciájának (CENL), az Európai Tudományos Könyvtárak Konzorciumának, valamint az Európai Tudományos Könyvtárak Szövetségének (CERL) vagyunk tagjai.

Aktívan részt kell venni a hazai és nemzetközi konferenciákon, prezentálni elért eredményeinket, s tanulni mások módszereiből.

Tovább kell erősíteni a hazai és nemzetközi szakmai projektekben való részvételt (pl. Európai Könyvtár és Európai Digitális Könyvtár projekt).

4. Zárszó

Ahogy a fentiekben is látható, feladatunk van bőven. Folytatni elődeink nagyszerű kezdeményezéseit, tanulni a hibáikból, megbecsülni, amit ránk hagytak, s biztosítani utódaink számára a mai információforrások fennmaradását.

„Látjátok feleim ...”
Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig

Magyar Nyelv Éve Emlékérem az OSZK-nak

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Balassi Intézet a Magyar Nyelv Éve Emlékérem kitüntetésben részesítette az Országos Széchényi Könyvtárat a Magyar Nyelv Éve rendezvénysorozatban játszott szerepéért, a „Látjátok feleim...” kiállításért és az Apor-kódex restaurálásáért.

Az emlékérmet a könyvtár múzeumában helyezik el.

Ebből az alkalomból Monok István főigazgató megköszönte a restaurálásban, illetve a kiállítás létrejötté érdekében dolgozó kollégák munkáját.

(OSZK-levelező lista, 2009. dec. 11. Monok István tájékoztatása alapján)

Könyvtárkép az ezredfordulón

Magyar nyelvű nagylexikonok a könyvtárakról

BÉNYEI Miklós

Szokás mondani, hogy egy-egy általános lexikon a mindenkori emberi tudást tükrözi. Más megközelítésben ez a rendezett ismerettár (bármely nyelven született is) a kiadó, a szerkesztők, a meghatározó munkatársak világképének lenyomata. Arról tanúskodik, hogy a közreműködők az egzakt adatok mely csoportjait tartják fontosnak kiemelni az információk hatalmas halmazából, mely értékek mellett foglalnak állást, miképpen vélekednek a kozmoszról, bolygónk természeti feltételeiről, az emberi társadalomról, annak különféle jelenségeiről, a szélesen értelmezett történelemről és az adott nemzet múltjáról, a jelen állapotáról és a jövőbeli fejlődés ígérteréről.

Valahogy úgy alakult (egyszer majd a kutatók kiderítik, hogyan és miért), hogy a huszadik és huszonegyedik század fordulóján hazánkban gyakorlatilag (hangzatosabban: történelmileg) egy időben párhuzamosan három nagylexikon is napvilágot látott. Hosszas előkészületek és áldatlan viták után elsőként az évtizedek óta várt *Magyar Nagylexikon* indult útjára, ak-

kor még az erre igazán hivatott Akadémiai Kiadó gondozásában. Aztán a kívülálló számára kissé nehezen érthető okokból a szerkesztőségi műhely önállósult, és külön kiadót hoztak létre (az akadémiai embléma meghagyásával) az eleinte akadozó folytatásra. Végül a Magyar Nagylexikon Kiadó 2004-ben fejezte be a vállalkozást, az előre beharangozott kiegészítő (sorszám szerint tizenkilencedik) kötettel. (Legyünk pontosabbak: még két kronológiai kötet és három kötetben a Művek lexikona is elkészült, sőt – eltérő formátumban – egy-egy Országok lexikona és Mindenki lexikona című általános tudástárat is kibocsátottak; ezek azonban a mostani szempontunkból figyelmen kívül hagyhatók.) A nálunk is jól ismert, valamelyik változatában a nagyobb könyvtáraink csaknem mindegyikében fellelhető Encyclopaedia Britannica alapján, azzal együttműködve és a magyar vonatkozásokkal kibővítve, a Britannica-szabványok betartásával a Magyar Világ Kiadó neve alatt 1995-ben jelent meg a *Britannica Hungarica. Világenciklopédia* első kötete. Meglehetősen gyorsan dolgoztak: 2001-ben már a tizennyolcadik, záró kötet is az olvasók kezében volt. Hat évvel később, 2007-ben egy, majd az idén, 2009-ben még egy pótkötetet is közzétett az ekkor már Lexikon Kiadó. A maga nemében alighanem a legérdekesebb kezdeményezésnek a *Révai Új Lexikona* bizonyult. Legalább három olyan momentum nevezhető meg, amely magára vonta a potenciális érdeklődők figyelmét: a leginkább elterjedt hazai lexikon nevét újította fel; egy vidéki városban, a szekszárdi Babits Kiadónál jelentették meg, a szerkesztők (a mindvégig kitartó főszerkesztő, *Kollega Tarsoly István* irányításával) célja kifejezetten „a 20. századi magyarság mindennapi életének és az ennek során keletkezett értékeknek a felmutatása” (1. köt. : V. p.)* volt. Szintén tizennyolc alapkötet (az utolsó 2006-ban) és egy kiegészítő kötete (2008-ban) került forgalomba. Tehát bonyolult számítások nélkül is megállapítható, hogy a három munka terjedelme nagyjából megegyezik. Ugyanakkor tartalmilag lényeges különbségek érzékelhetők; akár úgy is

mondhatnánk, hogy számos ponton kiegészítik egymást. Már az időközbeni kritikai visszhang is sejtette, hogy a nagylexikonok léte, szemlélete, szócikkeinek minősége stb. még jó ideig beszédtema lesz a szellemi élet fórumain, a tájékoztató könyvtárosoknak pedig – akik immár másfél évtizede ízlelgetik a közel hatvan kötet használhatóságát – nyilván több nemzedéke is nap mint nap forgatja majd ezeket a nélkülözhetetlen segédleteket. (Szeretnénk hinni, hogy azok az informatikus könyvtáros szakos egyetemi, főiskolai hallgatók, illetve doktoranduszok, akiket vonz az ilyesféle feladat – és nem riadnak vissza az aprólékos anyaggyűjtéstől –, a mélyebb elemzésre is kísérletet tesznek.)

Talán nem éréktelen egy röpké pillantást vetni azokra a szócikkekre, amelyek szűkebb szakmánkkal, a könyvtárakkal, a könyvtárosi tevékenységgel foglalkoznak. Bár kétségtől izgalmas kérdés az is (egyszer majd hátha választ kapunk rá), hogy a három opus az egyetemes és magyarországi könyvtárkultúra történetéből mit, a jeles gyűjtemények közül melyeket ítél említésre méltónak, és még inkább az lenne az egyes könyvtárosokról szóló információk számbavétele, ezúttal figyelmem szűkebb körre, némi leegyszerűsítéssel: a jelenre és a jövőre irányul. Más szavakkal: azt próbálom meg összefoglalni, hogy az ezredfordulón az egyes lexikonok szerkesztői, érintett (de névvel nem jelölt) munkatársai, vagyis az alkotó, tudatformáló értelmiségiek felkért képviselői hogyan láttatták tényleges és majdani olvasóikkal a könyvtárak, a könyvtári munka mai helyzetét, perspektíváit, milyen könyvtárképet sugároznak (sugallnak) a közönségük, a használók felé. Úgy vélem, a csaknem teljes időbeli egybeesés megengedi az összehasonlítást is. Előrebocsátanám még, hogy az általam vázolt interpretáció szükségszerűen szubjektív; biztosra vehető, hogy sokan mások másként vélekednek ugyanezekről a szócikkekről. Gondolati műveletről van szó, amely helyesítható vagy megkérdőjelezhető, de – remélhetőleg – további töprengésre is készíthet.

* A továbbiakban csak az idézetek kötet- és oldalszámát tüntetjük fel.

Britannica Hungarica

Jó néhány ellentmondással terhelt a *Britannica Hungarica* köteteiből élénk táruló szemlélet. Ennek magyarázata feltehetően az angliai és a magyar szerkesztőség (munkatársak) felfogásbeli eltérésére vezethető vissza. Esetleg arra, hogy az eredeti szócikkek többségét változtatás nélkül átvették, kedvezőbb esetben egy-két magyar adatot beillesztettek vagy hozzáfűztek. Jellemző példa erre a kulcsfontosságú „könyvtár” szócikk. Szerzője egy voltaképpen elfogadható, ám eléggé hagyományos meghatározással kezdi: „könyveknek és egyéb dokumentumoknak rendszerezett, olvasásra, ismeretszerzésre, tudományos kutatásra alkalmassá tett gyűjteménye.” (X. köt. : 760. p.) Rögtön hozzáteszi: „A mai könyvtárak állományába rendszerint éppúgy beletartoznak az időszaki kiadványok, aprónyomatványok, térképek, mikrofilmek, hangszalagok, hanglemezek, valamint egyéb adathordozók, mint a könyvek.” (X.:760.) Elhallgatja viszont, hogy mit kell érteni az „egyéb” jelző alatt. Csak a kissé felületes történeti áttekintésbe szemmel láthatóan utólag betűzött utolsó mondatból (amely a Neumann János Multimédia Központ és Digitális Könyvtár alapítására utal) derül ki, hogy elektronikus dokumentumok is vannak a könyvtárakban. Hasonlóképpen itthoni hozzászólásnak látszik az a részlet, amely a számítástechnika könyvtári alkalmazását (igaz, nem teljes körűen) fejtegeti: „A XX. század második felében a könyvtárak megkezdték a számítógépes feldolgozás nyújtotta lehetőségek hasznosítását. Az új technika mind a helymegtakarításban, mind a könyvtári műveletekben nagy előrelépést jelent; az integrált könyvtári rendszerek a dokumentumok rendelkezésétől az állománybavételén át a kölcsönzésig minden fontos munkafolyamatot magukba foglalnak. A számítógépes feldolgozás szélesítette a könyvtárak közötti nemzeti és nemzetközi együttműködést, és szinte forradalmasította a szolgáltatásokat.” (X.:761.) A történelmi visszaillesztésben az olvasható, hogy a „kezdeti [sic!] enciklopédikus könyvtárakból fokozatosan alakultak ki a mai fő típusok, a nemzeti, az

egyetemi, a szak-, a közművelődési és az iskolai könyvtárak, és a megőrző feladat mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a különféle könyvtári szolgáltatások.” Mégis inkább az előbbit állítja előtérbe, egy vitathatatlanul szép gondolattal: „A könyvtár kulturális alapintézmény, hosszú története során mindig nagy szerepe volt a hagyományok, a szellemi folyamatosság megőrzésében, a kultúra fennmaradásában és megújulásában.” (X.:760.) Meglepő, hogy az egyes könyvtártípusokról külön szócikkek nincsenek (így a jellegzetesen angolszász fogantatású public library is csak egy utalót kapott). Ugyanakkor a mozgókönyvtárról – egyértelműen az amerikai és angol kötődések miatt – feltűnően sokat, harmincegy sort írtak, de itt sem említik a számítógépes, internetes összeköttetés lehetőségét.

A munkaágak közül a lexikon szerkesztőit leginkább (egészen csekély túlzással: csaknem kizárólag) a „könyvtári osztályozás” érdekelte. E címszó alatt viszont elsősorban a raktározási szisztémákról olvashatunk. Már a meghatározás („könyvtárak által bevezetett besorolási rendszer; amely a felhasználók számára lehetővé teszi a dokumentumok gyors és egyszerű kikeresését” – X.:761.) is elárulja ezt, és ebből fakadóan a raktározás során a szerzőre és/vagy tárgykörre mutató jelzeteleési módok szintén sajátos csoportosítása is: természetes vagy alapvető (pl. tárgykörök szerinti), alaki (pl. időrendi vagy földrajzi), mesterséges (pl. alfabetikus, nyelvi, formai, méret- vagy számsor szerinti). Majd a végén utal a legelterjedtebb rendszerekre, amelyek mindegyikéről külön-külön szócikk található: a Dewey-féle és az Egyetememes Tizedes Osztályozás, a Bliss-féle, a kettősponthoz (Ranganathan dolgozta ki) és a kongresszusi könyvtári osztályozás. Európai szemmel akár elfogultságnak is tekinthetnénk, hogy az ETO ismertetése aránytalanul rövid, inkább csak jelzésszerű. Nem kapcsolódik a könyvtárakhoz a „bibliográfia” címszó tartalma. A definíció leszűkíti a fogalmat („a könyvek rendszerezett tanulmányozása és leírása” – II.:704.), de a magyarázatban már dokumentumok leíró (vagy enumeratív), illetve kritikai (vagy analitikus) bibliográfiáiról történik

említés. S itt is kitérnek arra (a valós nehézségek felsorolásával, ám a „könyvtár” szó nélkül), hogy a huszadik század utolsó negyedében a számítógép *„ismét megteremtette a folyóirat-cikkekre is kiterjedő egyetemes bibliográfia lehetőségét”* (II.:705.).

Nem ismerjük az indítékot, hogy miért került be a világciklopédia pótkötetébe a „könyvtártudomány” címszó. A meghatározás konvencionális ugyan, de a lényegét illetően elfogadható: *„a könyvtári tevékenység és igazgatás tanulmányozásával, elméletével és gyakorlatával foglalkozó tudományág.”* (XIX.:249.) Helyeselhető megállapítás az is, hogy a XIX. század második felében alakult ki, az viszont már kevésbé, hogy a múlt században *„két, egymáshoz kapcsolódó tudományterület fejlődött ki: a dokumentációé és az információé.”* (XIX.:249.) A két fogalom bővebb kifejtése elmarad, ilyen szócikkeket hiába is keresnénk a lexikonban. A továbbiakban egyébként sem a könyvtártudomány fogalmi tartományáról vagy történeti fejlődéséről esik szó, hanem a könyvtárosképzés kialakulásáról (mellesleg eléggé pontatlanul és az Amerikai Egyesült Államokra korlátozva) és a könyvtárak, könyvtárosok nemzetközi szervezeteiről (több hibával és itt-ott gyenge fordítással). Mi másnak, mint súlyos tévedésnek minősíthetnénk például ezt a mondatot: *„A bibliográfiai szolgáltatások javítása nemzeti könyvtárak és bibliográfiai központok alapításához vezetett.”* (XIX.:249.)

A világciklopédia által közvetített könyvtárkép esetleges és számos elemében meghaladott. Mint láttuk, a szerkesztők tudomást vettek ugyan a számítástechnika könyvtári jelenlétéről, de éppen csak utalnak rá, néha szervesen függetlenül. Szemléletüket inkább tükrözi az a tény, hogy egy kivételével egyetlen, a számítástechnikával, informatikával foglalkozó szócikkben (beleértve a „CD-ROM”-ot) sem szerepel a könyvtári alkalmazásnak legalább az esélye. A kivétel az „adatbázis”, bár az utalás itt sem közvetlen: *„A referensz-adatbázisok bibliográfiákat vagy indexeket tartalmaznak, melyek felvilágosítással szolgálnak az információk feltalálási helyéről a könyvekben, folyóiratokban és egyéb*

publikált irodalmi anyagokban.” (II.:89.) Hasonló a helyzet a második, a pótkötetben korszerűsített tartalommal és immár kis kezdőbetűvel közölt „internet” címszóval. A jövő lehetőségei között olyan víziót vázol fel, amely a modern könyvtárakra is érvényes: *„A digitális szövegek, képek, hang- és videofelvételek interneten keresztül történő terjesztése, amely ma elsősorban a World Wide Weben át folyik, információs robbanást idézett elő.”* Ezért gondos archiválásra van szükség, vagyis az interneten ma hozzáférhető információk megőrzésére. Biztonsággal jósolja: *„A világhálót hamarosan digitális őrzőhelyek fogják benépesíteni, és az ezekben tárolt digitális objektumok átmásolhatók lesznek más archívumokba...”* (XIX.: 207.)

Magyar Nagylexikon

Sajnálatos fejlemény, hogy a *Magyar Nagylexikon* számítástechnikai szócikkeinek szerkesztői és szerzői szintén elutasítóan viszonyultak a könyvtárakhoz. Sem az „adatábrázolás”, sem az „adatállomány”, sem az „adatkezelés”, sem az „adatbank”, sem az „adatbázis”, sem az „adatfeldolgozás” és így tovább, sem az „információ”, sem az „információfeldolgozás”, sem az „információforrás”, sem az „információs rendszer” címszavak alatt nem említik, még utalásszerűen sem a könyvtári vonatkozásokat, miként az „informatika” szócikk sem szól (a pótkötetben sem) a könyvtári alkalmazásról. S talán ami a leginkább meglepő és érthetetlen, hogy az „Internet” (itt még nagy kezdőbetűvel) ismeretlen szerzője sem tér ki a könyvtárak szerepére. A „CD” (Compact Disc, kompaktlemez) szócikke szintén hallgat a könyvtárakról. Csak feltételezhető, hogy valami szerkesztői tudatosságról, netán feledékenységről van szó, a végeredmény azonban mindenképpen elkeserítő. Némileg enyhíti a zordnak tűnő helyzetet, ha úgy tetszik: némi vigaszt kínál, hogy – amint látni fogjuk – a könyvtári címanyag egy része mégis csak tudomásul veszi, hogy az informatikai fejlődés nem hagyta érintetlenül a könyvtári tevékenységet.

A magyar kézikönyv az angolnál lényegesen bővebb teret szentel a mi szakmánknak. A „könyvtár”-ról a 2000-ben közzétett tizenegyedik kötetben kb. három és fél hasábnyi szöveg és egy oldalnyi (két hasábnyi) kép tájékoztat. A szócikk két részre tagolódik (arab számokkal el is választják őket): az első magáról az állományról és a hozzá kapcsolódó tevékenységről, a második az épületről és a raktározásról tájékoztat. Tartsuk be a sorrendet, és kezdjük az elsővel. Természetesen definícióval indítanak, meglehetősen hagyományos szellemben, bár a lényegét illetően helyesen: „*meghatározott szempontok szerint gyűjtött, rendezett és valamilyen használói kör számára hozzáférhetővé tett dokumentumgyűjtemény.*” (11.: 432.) Ebből következik az alapfeladatok szintén hagyományos megjelölése: gyűjtés, feltárás, megőrzés és a használat biztosítása, mégpedig tájékoztató, művelődési, tanulmányi, tudományos vagy szórakozási célra. (Szörszálhasogatásnak látszik, mégis érdemes lenne egyszer elgondolkodni azon – nekünk, könyvtárosoknak is –, vajon a tanulás és a kutatás nem művelődés-e?!) Szemmel látható, hogy a szerző tanulmányozta az 1997. évi CXL. törvény paragrafusait, ám következtlenül alkalmazta azokat. A dokumentumok felsorolásában precíz módon szerepel az elektronikus rögzítés, viszont kimaradtak – egyebek között – a fotók és a Braille-írással készített szövegek. Az utóbbi azért furcsa, mert a könyvtár szociális funkciói közül (nem is ezzel, hanem a „speciális helyzetű használók” kifejezéssel) éppen – és kizárólag – a vakok ellátására utal. Fölöttébb visszafogott a szolgáltatások lajstromja is, pl. a használói oktatásról, az Internet-elérhetőségről, az imént említett esélyegyenlőségi tennivalókról nem olvashatunk. Némileg ellensúlyozza ezt a tény, hogy a lexikonban külön szócikk van a könyvtárközi kölcsönzésről (az ODR-t még nem említik), a helyismereti gyűjteményről (ez azért is örvendetes, mert ugyanakkor hiába keressük a helytörténet, honismeret címszót) és a faktográfiai tájékoztatásról (sajnálatos viszont, hogy a „tájékoztatás” és a frissebb keletű „tartalomszolgáltatás” hiányzik). Hasonlóképpen sajnálatos,

hogy a „biblioterápia” rövid szócikkében nem tértek ki a könyvtári alkalmazásra.

Bizonytalanság érződik a tipológiában is. Háromféle csoportosítást olvashatunk. A cél vagy funkció szerint nemzeti, felsőoktatási, szak-, iskolai, gyermek- és közkönyvtárakat különböztet meg (az utóbbinál megjegyzi: korábban a közművelődési jelzöt használták). Ez még-még elfogadható lenne, miként formailag a tárolt könyvek (és itt leszűkül a látókör!) mennyisége szerinti „osztályozás” is: kis (tízezer kötetig), közepes (százezerig) és nagy (e fölött) könyvtárak; csak hát az utóbbi szempont ma már alighanem értelmét veszti. A harmadik kategorizálás a fenntartás, illetve a tulajdonjogi státus alapján történt, és meglepő módon ebben a mondatban csak kétféle, nevezetesen állami és magánkönyvtárakról ír. Hol maradnak az egyházi, az önkormányzati, a társulati (egyesületi), az alapítványi stb. gyűjtemények? Nem világos, hogy a felsorolt könyvtár típusok közül miért csak egy (még pontosabban egy fél) kapott külön, egészen rövid szócikket, jelesen az egyetemi könyvtár. Komoly érdem a könyvtárak jogilag szabályozott rendszer-jellegű működésének kiemelése. E helyen a hazai törvényalkotást is jelzi, amelynek kiindulópontja, egyik alapelve, hogy az információk bárki számára szabadon hozzáférhetőek legyenek.

Ezután egy vázlatos történeti áttekintés következik majdnem kéthasábnyi terjedelemben. Minekutána vázlat, nem igazán érdemes azzal foglalkozni, hogy mi van benne, és mi hiányzik. (Egyébként az irodalmi hivatkozások mindegyike, azaz négy tétel történeti közlemény.) A lektori munka hiánya vagy felületessége azonban mindenképpen szembeötlő, mert a szöveg olyan tévedésekkel terhelt (pl. Pergamonhoz kötődnek a kódexek, összekeveredik Petrarca és Machiavelli neve, a József Ipartanoda alapítása 1846 helyett 1850-re datálódik), amelyek könnyen elkerülhetők lettek volna. Körültekintőbb a huszadik századi tendenciák tárgyalása, az információs és kommunikációs technológia hatásának hangsúlyozása. Bizonyítékként elegendő lehet az utolsó mondatok idézése: „*A számítástechni-*

ka segítségével gépi adatbázisokká alakították a katalógusokat (OPAC), gépesítették a kölcsönzést. Kifejlesztették a könyvtári tevékenység valamennyi munkafolyamatát átfogó számítógépes programcsomagokat, az ún. integrált könyvtári rendszereket. Az elektronikus (digitalizált) dokumentumok elterjedése és a könyvtári számítógépes hálózatok kiépülése következtében megjelent a »digitális«, a »virtuális« és a »falak nélküli« könyvtár fogalma.» (11.: 434.)

A szócikk második részében, ahol a könyvtár-építéssel a téma, szintén a legfrissebb fejlemények taglalása dominál. Például az olvasói tér és raktár közti sorompók felszámolása, illetve csak bizonyos állományrészek elkülönítése, a számítógépes célrendszerek bevezetése. Olvashatunk a megvilágítás, a tűzvédelem és a szellőztetés gondjairól, ugyanakkor a gombafertőzések veszélyeiről nem. Mint ahogy az esztétikai és akadálymentesítési vonatkozásokról sem. Kissé meglepő, hogy ide tevődött át a nálunk szinte teljesen ismeretlen mikrofilm-kölcsönzés ügye. Valószínűleg szóbotlás lehet, inkább használatra gondoltak, annál is inkább, mert a második említésnél a „külön filmleolvasó-helyiség” szavak állnak mellette. (11.:434.)

A részletesebben kifejtett kulcsfogalomhoz kapcsolható (kapcsolódik) a „könyvtártudomány” kategóriája. A mintegy fél hasábnyi kifejtés sokszoros csalódást okoz. Egyrészt a történeti megközelítés van túlsúlyban, de mintha a második világháború óta nem lenne semmi érdemleges fejlemény (pl. a magyar nevek közül *Káplány Géza* az utolsó). Magát a tárgykört a bibliológia részének tekinti, és mindössze két speciális területét említi, a bibliográfiát és a könyvtártant. A meghatározás sem veszi figyelembe az utóbbi fél évszázad változásait: „*a közlésre szánt, elsősorban írásban rögzített (és többszörözött) dokumentumok keletkezésével, gyűjtésével, kezelésével és használatával kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek összessége.*” (11.:435.) Lényegében hasonló felfogást tükröz a „bibliológia, könyvtudomány” szócikk, amelynek utolsó mondata azt állítja, hogy ez az ismeretág magában foglalja a szűkebb értelem-

ben vett „könyvtártudományt”. (3.:812–813.) Az sehol sem derül ki a lexikonból, hogy mit kellene érteni a kifejezés tágabb értelmén... S még egy rokon fogalmat említsünk meg: a „bibliofília” letisztult, tömör körülhatárolását, ahol – érthető módon – a magán könyvgyűjtés, a magánkönyvtárak problémája került előtérbe.

A *Magyar Nagylexikon* szerkesztői a könyvtári munkaágak közül fontosnak tartották behatóbban is bemutatni a feltárást és a dokumentációs tevékenységet. Az egyeztetés körül azonban zavarok keletkeztek. Az úgy-ahogy rendben volna, hogy külön szócikket írtak a „katalógus”-ról és a „katalogizálás”-ról. Az előbbi ugyanis a könyvtári katalógusok különféle fajtáiról tájékoztat, egyebek között kitér a számítógépes változatokra és a központi katalógusokra is, a második fogalom a helyes indítást követően leszűkül a formai feltárássra. Azt viszont nehéz megérteni, hogy miért kellett a „címléírás” és a „bibliográfiai leírás” fogalmát, menetét külön tárgyalni. Az nem igazi érv, hogy az előbbit a közelmúltig, az utóbbit a huszadik század végétől (a szerző szerint kifejezetten a számítógépekben) használtuk, illetve használjuk. Ugyanígy elgondolkodtató a „könyvtári osztályozás, szakozás”, az „osztályozás”, az „osztályozási rendszer” és az „Egyetemes Tizedes Osztályozás” túlbujánzó szóbokra. Ráadásul az összehangolás sem sikerült; jó példa erre, hogy a betűrendileg is első szócikk kétféle rendszert (mechanikus vagy mellérendelő és hierarchikus) említ, és úgy véli, a számítástechnika könyvtári alkalmazása miatt az osztályozás háttérbe szorul a tárgyszavas indexeléssel szemben. Az „osztályozás” könyvtári felében (a másik a bányászati) lineáris, hierarchikus-szisztematikus és analitikus-szisztematikus típusokat neveznek meg, és nem kongatnak vészharangokat. A feltárást mindkét területével szorosan érintkeznek a bibliográfiai szócikkek (bibliográfia, bibliográfiai tétel, besorolási adat). Ezekben is akad rejtély: a bibliográfiai tétel utolsó mondatában szerepel egy, az ezredfordulón igencsak anakronisztikus megjegyzés, mely szerint a címszót a bibliográfiai leírással összefüggésben használ-

ják, „szemben a címleirattal, amely a könyvtári címleírás terméke.” (3.: 812.) Megkérdendő az is, hogy a különféle fajták, műfajok közül miért éppen az „egyetemes bibliográfia” kapott külön szócikket?

Rokonszenves olvasmány a „dokumentáció” második szakaszának negyven sora (az első nem a könyvtári munkát taglalja). Rögtön utána a „dokumentum” szónak külön magyarázatát is adja. Mindkét kifejtés (főként az első) korszerű felfogást tükröz, pontosan igyekszik érzékeltetni a múlt századi információrobbanás közvetlen hatását. Elég talán egyetlen mondatot kiragadni: „*A számítógéppel támogatott dokumentáció során nemcsak jóval nagyobb tömegű adat tárolására van lehetőség, mint a hagyományos információforrásokban, hanem különböző keresési technikák segítségével lehetséges a felhasználó igényei szerint személyre szabott információvisszakeresés is.*” (6.: 703.) Talán nem véletlen, hogy napjaink nemzetközi szakmai szervezetei közül a FID, majd az IFLA is szócikkkel van jelen a lexikonban.

Az angol eredetű kézikönyvnél még nem, a magyarországi fogantatású kiadványnál azonban felvetődik a kérdés, hogy miért nincs a könyvtárpolitikának külön címszava vagy legalább egy nagyobb fejezete. Legalább ennyire hiányzik a könyvtáros-képzés hazai és egyetemes történetének, mai helyzetének ismertetése, netán itthoni intézményeinek felsorolása. Más természetű gond és a szerkesztői tudatosság vagy éppen tájékozatlanság eredménye, hogy a „bibliometria” könyvtári alkalmazásának említése is elmaradt.

Tehát az összbenyomás a *Magyar Nagylexikon* esetében is vegyes. Olvasói sok mindent és többnyire pontos információkat meríthetnek a könyvtárkultúra állapotáról, ugyanakkor meglepő és tetemes hiányokat is tapasztalunk. Valahogy olyan érzése van a külső szemlélőnek, mintha a szerkesztők nem tudták vagy nem akarták volna eldönteni, hogy a stabil, az utolsó két évszázadban kialakult képet közvetítsék-e vagy a jelenlegi, illetve a jövőbe mutató könyvtár arculatát mutassák be. Valahol közepén keresték az utat, és bizony olykor el-eltévedtek.

Révai Új Lexikona

Aligha kétséges, hogy az egyetemes könyvtárkultúráról és a magyarországi könyvtárügyről a szekszárdi kiadvány közvetíti a legtöbb ismere- tet, és minőségileg is ez felel meg leginkább az időszerűség követelményének. Előnyére vált, hogy a minket közvetlenül érintő szócikkek zöme már a *Könyvtárosok kézikönyve* kötetei- nek megjelenése után vagy azokkal egy időben született. (A hivatkozások között vitathatatlanul a leggyakrabban megjelölt forrás.) Szemléletileg ehhez a korszerű, kedvező visszhangot kiváltó sorozathoz közelít, sőt számos ponton az ottani felfogást tolmácsolja.

Már az első pillantás sokat ígérő. A tizenket- tedik kötetben ilyen szócikkek sorjáznak egy- más után, csaknem tizenkét oldalon (mintegy huszonhárom hasábon): könyvtár (kilenc és fél hasáb), könyvtári informatika (öt és fél), könyvtárosképzés (kb. két és fél), könyvtártudo- mány (öt és fél). A „könyvtár” meghatározása, vagy inkább körülhatárolása figyelemre méltó, mert az ismeretlen szerző nem veti el radikáli- san a korábbi, évszázadokig élő álláspontot, ám újszerűen interpretálja, és e mellé illeszti oda a számítógép térhódítása nyomán formálódó újabb definíciót: „*hagyományos felfogásban az általános és a szakmai műveltség gyarapítását, a tudományos kutatást szolgáló olyan kulturá- lis intézmény, amely feladatának elsősorban az írásos, emellett más dokumentumok (kép- és hanghordozók stb.) meghatározott körének szer- vezett és rendszeres gyűjtésével, megőrzésével és használatának megszervezésével tesz eleget. Mai felfogás szerint a könyvtár egyre inkább információval gazdálkodó szervezet, amely a legkülönbözőbb módon és formában rögzített in- formációkhoz való, a legváltozatosabb igények- nek megfelelő és legspeciálisabb szempontok szerinti hozzáférést biztosíthat, tekintet nélkül arra, hogy ezeket hány(féle) dokumentumban és milyen eljárással rögzítjük.*” (12. : 603–604.) Majd a magyar könyvtárak történetének rövid (vitatható észrevételeket is tartalmazó) áttekin- tése után visszatér a fogalmi kérdésre, és a his-

tóriai fejlődés egyenes következményeként (és ismét egyetemes távlatokban) állapítja meg: „*A számítástechnika és az információtudomány robbanásszerű fejlődése nemcsak a könyvtárak iránt támasztott igényt növelte, hanem a hagyományos könyvtáros hivatást is átformálta; az addigi bölcsész, esetleg más szakirányú képzettségi alapok mellett legalább olyan mértékben igényelt a könyvtáros-informatikus képzettség. A sokáig vitathatatlanak látszó paradigma, mely szerint könyvtár = könyv (dokumentum) + könyvtáros + olvasó, valamint az ezeket magába fogadó könyvtárépület, egyre inkább átadja helyét egy új könyvtárfogalomnak: a falak nélküli (virtuális) könyvtárnak, amely nemcsak számítógépes katalógussal, hanem digitalizált »állománnyal« (nem biztos, hogy az eredeti dokumentum is birtokában van!) rendelkezik, és internetes elérhetőséget biztosít a felhasználó számára.*” (12.: 604.) A két hosszabb idézet olyan könyvtárképről tanúskodik, amely korszerű, ám a múltban gyökerezik.

Hasonló szellemben, de meglepő adathibákkal folytatódik a főbb könyvtártípusok, közelebbről az 1997-es törvényben szereplő hazai könyvtártípusok ismertetése. A nemzeti könyvtárról szólva az Országos Széchényi Könyvtár (és központi szolgáltatásai) mellett kitér a Neumann János Elektronikus Könyvtárra és a Debreceni Egyetemi Könyvtárra (a neve ekkor már DE Egyetemi és Nemzeti Könyvtára volt, és nem 1942-től, ami nyilvánvaló elírás, hanem 1952-től kap köteles példányokat). A debreceni gyűjteményt „tartalék nemzeti könyvtár”-nak nevezi, de hát ilyen kategóriát a mi szakmánk nem ismer. A közkönyvtáraknál inkább a történeti tényekre fordítja a figyelmet, a jelen feladatairól mintha elfeledkeztek volna. A szakkönyvtárak funkcióit igen pontosan tisztázza, és mostani profiljukat feltüntetve közli az országos szakkönyvtárak törvényben rögzített listáját. A felsőoktatási gyűjteményeknél is szívesen időzik a történeti adatoknál. Nem hiányoznak ezek az iskolai könyvtáraknál sem, bár itt sokkal inkább a forrásközpont jelleg kialakulásáról és a könyvtáros-tanárok mai szerepköréről tájékoz-

tat. Csaknem két hasábot szenteltek az egyházi könyvtárak múltjának, és alig pár sort jelenének. A műemlék könyvtárak (hozzájuk csatolva a műemlék-jellegű különgyűjteményeket) szintén kaptak egy bekezdést. Végül az elektronikus könyvtárakkal kapcsolatos tudnivalókat taglalja, ismét nagy nyomatókat helyezve a virtuális könyvtár eszméjére és valóságára; és itt foglalkozik érdemben az internet könyvtári lehetőségeivel. Az első hazai digitális gyűjteményről, a Magyar Elektronikus Könyvtárról önálló szócikk is született. Az ismertebb, jelentősebb magyarországi könyvtárak közül több mint húsz szerepel a lexikonban. A harmadik kötetbe, amikor még nemigen takarékoskodtak a hellyel, egy szakrészleget, a Budapest Gyűjteményt is beemelték. (A következetesség példája, hogy a pótkötetben feltüntették az újabb kiadványait.) Hasonló indítéka lehetett annak, hogy a „bibliobusz” szintén kapott néhány mondatot. A könyvtártípusok egyébként nem szerepelnek külön szócikkkel, kivéve az iskolai könyvtárt, aminek elsődleges oka az lehet, hogy az alfabetikus rendben megelőzte a „könyvtár” címszót. Akkor még nyilván azt tervezték, hogy a többi típusról is önállóan írnak majd. Valamiképpen erre utal, hogy az „iskolai könyvtár” szerzője csak a történeti áttekintésre vállalkozott, a mai tartalmi problémákról hallgatott.

A három nagylexikon közül ez az egyetlen, amelyikben „könyvtári informatika” címszó található. Az alkalmazott informatika egyik ágaként kezelik, létrejöttét a huszadik század utolsó harmadára datálják, elméleti alapját az információtudományban jelölik meg. Az értelmező ismertetés főbb elemei a következők: a „szöveg” és a szövegtudomány mibenléte, a dokumentum (a szöveg) mint az információ forrása, a differenciált tartalmi feltárás igénye és lényege, a különféle osztályozási rendszerek (kiemelten az ETO) esélye, a szurrogátumok jelentősége, a számítógépes visszakereső rendszerek elterjedése, az információkeresés mint a könyvtári munka kulcsfontosságú mozzanata, az információkereső nyelvek, a szövegek digitalizálása, a hypertext rendszerek stb. Aki veszi

a fáradságot, és átolvassa (az kevés, alaposan el kell mélyedni benne) mindezt, hiteles képet alkothat arról, milyen a ma korszerű könyvtára, és főleg arról, hogy milyen irányban fog haladni. Noha ez a színvonalas szócikk közérthetően elmagyarázza a könyvtár és a számítástechnika immár megingathatatlan összefonódását, a könyvtárosokat mehökkentheti az a jelenség, hogy az informatikai szócikkekben (adat, adatbázis-kezelés, kompaktlemez, információ stb., az egyetlen kivétel: „informatika”) még csak utalás sincs a könyvtári felhasználásra. 2002-ben különösen megdöbbenő ez az „Internet” (itt még nagy kezdőbetűvel) leírásában.

Talán a tradíciók befolyásának tulajdonítható, hogy a „könyvtártudomány” tárgyalása nem meghatározással, hanem a történeti előzmények felvillantásával kezdődik (*Martin Schrettinger*ig visszanyúlva, aki először használta ezt a kifejezést). A szerző igyekszik érzékeltetni, miként módosult az idők folyamán a fogalom tartalma, és a tudományos-technikai, telematikai forradalom sodrában miként jutottunk el a mai, az informatikán alapuló, kitágított értelmezésig, amelynek megnevezésére már pontosabb lenne a könyvtár- és információtudomány szóösszetétel. Jóval korábban (még a harmadik kötetben) szóba került a „bibliológia” is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez, vagyis a könyvtudomány szintén foglalkozik a könyvtárakkal. Miután a lexikont főként az ún. laikus (jelen esetben a könyvtári szakmán kívüli) olvasóknak szánták, nagyon fontos momentum, hogy a szerkesztők egyértelműen állást foglalnak a könyvtártudomány léte mellett, és olyan kutatási területnek tekintik, amely több és többféle stúdiumot integrál magába (tegyük hozzá: bátran nevezhetjük inter- vagy multidiszciplináris tudománynak!). Ezek egyikéről, az olvasáskutatásról külön szócikkben is írtak. Mindennek konkrét illusztrációjaként felvázolják a hazai fejlődés menetét, kiemelik a könyvtártudomány jelesebb hazai művelőit, és elismeréssel nyilatkoznak a Könyvtárosok kézikönyve addig napvilágot látott négy kötetéről. Szóba kerülnek a szakfolyóiratok is, de esetlegesen. Egyébként a szakajót a lexikonban

önálló formában a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, a Magyar Könyvszemle*, valamint a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* képviseli; az elsónél (és csak ott) – durva tévedéssel – egy bizonyos (de nem létező) lapcsalád tagjaként sorolják fel a *Könyvtári Figyelőt* és a *Könyvtári Levelezőlapot*, továbbá a folyóirat melléklapjaként a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* c. bibliográfiai szemlét.

Szerényebbre sikeredett a „könyvtárosképzés” bemutatása. A magyarországi fejlődés áttekintése dominál (a külföldi előzményekről, háttérről egyáltalán nem írtak), a mostani egyetemi és főiskolai, továbbá doktori képzésekkel bezárólag, de érthetetlen hézagokkal. Egyebek között hiányzik a főiskolai képzés történetének ismertetése, nem említik, hogy informatikus könyvtáros szak Debrecenben indult először. Az egyetemi-főiskolai oktatás tartalmáról sem beszélnek. Félreértésen alapul az az állítás, mely szerint a képesítési feltételeket az 1997-es törvény szabályozta. Bár máshol is megtehetnénk, itt hozom szóba, hogy a *Révai Új Lexikona* kiadója, szerkesztői sem tartották szükségesnek (vagy az áldatlan vitákat kívánták elkerülni?) a könyvtárpolitika címszót; sőt még közvetlen célzást sem találunk a többi szócikkben az ezredforduló hazai könyvtárpolitikai törekvéseire.

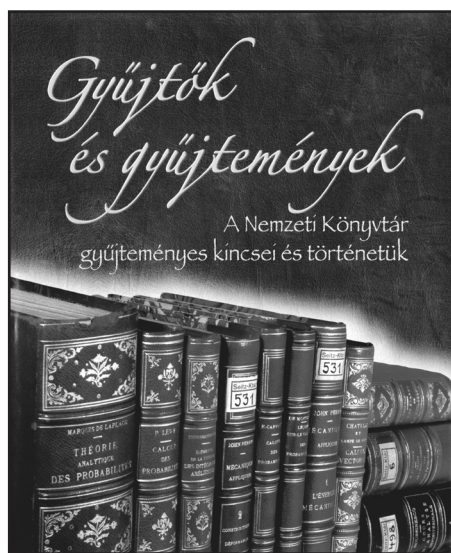
Ebben a kézikönyvben is fellelhető a „bibliofília” (majdnem két és fél hasábos terjedelemben), a „biblioterápia” (a könyvtárakat itt is mellőzték), a „bibliográfia”, a „bibliográfiai leírás” (az ISBD magyar szabványainak felsorolásával), a „dokumentáció” (igencsak elnagyolt meghatározással) és a „dokumentum” (a lehető legtágabb értelmezésben), aztán a „katalógus” (kiemelve a számítógépes formák előnyeit) és az „ISBN” címszó. Csak itt olvashatunk a „köteles példány”-ról és az „ISBD” szabványokról. Az „osztályozás” címszó nem a könyvtári, hanem a malomipari kategóriát tárgyalja. Több mint két hasábnyi szöveg ad felvilágosítást az Egyetemes Tizedes Osztályozás létrejöttéről, lényegéről, főosztályairól, alosztásairól stb. S jókora meglepetésre a „betűrendi jel”, azaz a Cutter-jelzet rövid ismertetésére is rábukkanhatunk. A „bibliográfia”

köré egy egész szobokor szerveződött. A görög eredetű főnév megszokott, ma is érvényes kétféle értelmezését olvashatjuk: dokumentumok rendszerezett jegyzéke, a könyvtermés nyilván tartásával összefüggő elméleti és gyakorlati kérdések vizsgálata. Kiemelték a „biobibliográfia” műfaját, külön-külön írnak néhány sorban a „Hungarica-bibliográfia” és a „hungarikum” lényegéről, valamint a „Hungarika Irodalmi Szemle” hajdani évfolyamairól. A „Magyar Nemzeti Bibliográfia” történetének leírása és a retrospektív összeállítások felsorolása két hasábra terjed, viszont hiányzik a kurrens szériák megnevezése, és irodalmi hivatkozás sincs. A hungarika adatbázisokról sem értesülhetünk.

Bizonyára egyéb hiányok és hibák is felfedezhetők a több mint tizenhatezer oldalra rúgó so-

rozat tizennyolc kötetében. Nekünk, könyvtárosoknak azonban örülnünk kell, hogy a *Révai Új Lexikona* a kulcsfontosságú szócikkeiben (könyvtár, könyvtártudomány, könyvtári informatika) egy olyan könyvtárképet sugároz, amely az új évezred körülményeihez igazodik. Miként az alapjául szolgáló *Horváth Tibor és Papp István* szerkesztette kézikönyv, a szekszár-di kiadvány is a „*már információgazdálkodást folytató, a dokumentumok mind mélyebb tartalmi feltárására törekvő, adatbázisokat építő, digitális technikákat alkalmazó könyvtárat állítja a fókuszba.*” (12.: 615.) Bízunk abban, hogy olvasói, használói ezt a képet égetik a lelkükbe, és ezeket a törekvéseket megértik, elfogadják és támogatják. Úgy legyen.

Az OSZK új kiadványa: Gyűjtők és gyűjtemények

Az OSZK és a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent a „Gyűjtők és gyűjtemények – A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük.” (Szerk. Boka László és Ferenczyné Wendelin Lídia) c. kötet.

(ISBN 988 963 09 6038 0)

„Gróf Széchényi Ferenc 1802-ben ajánlotta fel tékáját a „magyar haza közhasznára”, megvetve ezzel az Országos Széchényi Könyvtár alapját. Példáját két évszázad során gyűjtők, mecénások, könyvtárosok százai követték. A legjelentősebbek életútjának, gyűjteményeinek felvázolásával tisztelgünk azok előtt, akik az elmúlt két évszázad során a nemzeti kultúra írott emlékeinek összegyűjtésében és megőrzésében örökre maradandót alkottak.” – olvasható a fülszövegen.

(OSZK-levelező lista, 2009. nov. 11. Budai-Király Tímea híre alapján)

BIBLIOGRÁFIAI MŰHELYEK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁSÉRT

Az MKE Társadalomtudományi Szekciója 2009. június 17-én konferenciát rendezett az OSZK-ban „Bibliográfiai műhelyek a társadalomtudományi tájékoztatásért” címmel, azzal a céllal, hogy bemutassák, milyen kérdések foglalkoztatják mostanában a társadalomtudományok egyes ágainak nagy hagyománnyal rendelkező szakbibliográfiai műhelyeit (az Országgyűlési Könyvtárat, a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárát, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumot, az Országos Idegennyelvű Könyvtárat és az OSZK-t), és hogy felhívják a figyelmet, milyen új kezdeményezések születtek vagy vannak születőben a széles körben kevésbé ismert tematikájú bibliográfiák és adatbázisok területén, mint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett feltáró munka, illetve, hogy milyen együttműködési lehetőségek állnak a könyvtárak előtt például az OSZK-ban folyó humántudományi bibliográfia munkálataiba bekapcsolódás révén.

A konferencián megemlékeztek arról is, hogy hatvan éve indult meg Magyarországon a szakmai dokumentációs tevékenység, és akkoriban alakultak meg az első dokumentációs intézmények (Kégli Ferenc: Hatvan éve alakultak meg a szakmai dokumentációs központok c. tanulmányát lapunk előző számában közöltük).

Mostani összeállításunkban Karbach Erika a FSZEK-ben, Lencsés Ákos a KSH Könyvtárban, Jobst Ágnes a Történeti Levéltárban és Tamás Kincső az OSZK-ban folyó bibliográfiai munkáról tartott előadását adjuk közre.

A magyar szociológiai bibliográfiai feltárás 40 éve

Hagyomány és megújulás

KARBACH Erika

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hagyományait tekintve szerencsés helyzetben van. Legfontosabb feladataiban – közkönyvtári, helytörténeti és szociológiai szakkönyvtári szerepkörében – egészen 1904-es alapításáig visszamenően meríthet a Szabó Ervin-i örökségből. De nem kell szégyenkezniük akkor sem, ha a későbbi

korszakokra gondolunk: az 1960-1970-es évek bibliográfiai reneszánsza vagy az 1980-as évek adatbázis-építési hulláma az akkori legkorszerűbb törekvéseket képviselték a szakirodalmi feltárásban, és ezek a hagyományok alapozták meg mai és jövőbeni fejlesztéseinket.

A magyar szociológiai bibliográfiai feldolgozás

hagyományait tekintve negyven évről beszélünk, ha az országos szakkönyvtári szerepkör kezdetét, 1968-at vesszük alapul, de ha Szabó Ervin társadalomtudományi bibliográfiai kezdeményezéseire gondolunk, akár több mint száz évről is visszatekinthetünk.¹

Történeti visszapillantás

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi könyvtára 1968 óta a szociológia országos szakkönyvtára. Az 1976-os könyvtári törvény, illetve annak végrehajtási utasításai a könyvtárat már nemcsak gyűjteménye, hanem az arra épülő magas színvonalú szakirodalmi feltáró munkája alapján is megerősítette ebben a szerepkörében. Ez a feladatkör az 1997-es, a könyvtári ellátást szabályozó törvényben is megmaradt.²

A könyvtár története már a kezdetektől összefonódott a magyar szociológia történetével első igazgatója, Szabó Ervin révén, aki az éppen születőben lévő új társadalomtudományi ágazat hazai úttörőinek egyike volt. Nem véletlen, hogy a gyűjtemény alapvetően társadalomtudományi és szociológiai irányba fejlődött. Szabó Ervin a Fővárosi Könyvtár új vezetőjeként 1904-től egy hivatali célokat szolgáló közigazgatási gyűjtemény helyett nemzetközi színvonalú, társadalomtudományi alapkönyvtár létrehozását tűzte ki célul. Bibliográfusi tevékenységének közép-pontjában is a társadalomtudományok álltak. Ne felejtjük el, hogy a korabeli, még kiforratlan tudományág rengeteg ponton érintkezett a többi társadalomtudományi ágazattal, illetve még nem határolódott el azoktól. S míg ma *már* a szociológia inter- és multidiszciplinaritásáról beszélünk, addig az 1900-as években *még* a szociológia és a többi társadalomtudomány elmosódó határait kell figyelembe vennünk.

Szabó Ervin bibliográfiai tevékenységének fő célkitűzései a következők voltak: a könyvtári állomány különböző bibliográfiai eszközökkel való feltárása, a teljes magyar társadalomtudományi irodalom rendszeres könyvészetének megteremtése és a társadalomtudomány nem-

zetközi irodalmának rendszeres regisztrálása. Bibliográfusi tevékenységének első fontos átlomásai a közgazdaságtudományhoz kötődtek. 1900-ban a *Közgazdasági Szemle* számaiban kezdte regisztrálni és közölni a magyar és külföldi társadalomtudományi könyv- és folyóirat-termést. 1902-ben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának alapvetően társadalomtudományi szakirodalmat feltáró katalógusával szerzett nemzetközi hírnevet, s többek között ez vezetett ahhoz a megbízáshoz, melyet a brüsszeli Institut International de Bibliographie-től (IIB) kapott. Az IIB világbibliográfiai sorozata társadalomtudományi ágazatának szerkesztésével bízták meg, melynek első megjelent darabja 1903-ban a *Bibliographia Economica Universalis*, azaz a közgazdaságtudomány világbibliográfiájának 1. kötete volt.³

A teljes magyar társadalomtudományi irodalom évenkénti rendszeres bibliográfiai összefoglalására először a *Jászi Oszkár* és *Szabó Ervin* szerkesztette *Husadik Száza*dban került sor. A *Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1907-ről* című összeállítás a folyóirat 1908. évfolyamának 2. kötetében jelent meg. Ezt a bibliográfiát Szabó Ervin 1908 és 1912 között már a Fővárosi Könyvtár Közleményeiben önálló kiadványként adta közre. (Szerkesztői *Varró István*, illetve *Várady István* voltak.) 1913-tól 1942-ig, illetve 1947-ben a magyar társadalomtudományi bibliográfia beépült a Fővárosi Könyvtár gyarapodási jegyzékébe, s a *Fővárosi Könyvtár Értesítőjében* majd *Évkönyvében* kapott helyet. Sajátos műfaj született ezzel, hiszen egy könyvtári gyarapodási jegyzékbe, a könyvek közé a könyvtárba járó 120 magyar és külföldi társadalomtudományi folyóirat cikkeinek bibliográfiai leírása is bekerült a Dewey-féle Tizedes Osztályozással tagolt rendszerben.

A szociológiának mint tudományágnak a differenciálódását, önállósodását és a nemzetközi könyvtári osztályozás szintjén történő elfogadottságát mutatja, hogy míg az 1910–1920-as években a 3-as szak a Társadalomtudomány (Sozialwissenschaft, Science Sociale) elnevezést kapta a jegyzékben, az 1930-as évekre a

Társadalomtudomány fejezetben – egyelőre csak angolul – megjelenik a *Sociology* alcím is, s később önállósul a 30-as szak, a Szociológia (*Sociology*). Az 1940-es években, 1942–43-ban újabb kezdeményezés jön létre a magyar társadalomtudományi bibliográfia önálló megjelentetésére. Szintén a Fővárosi Könyvtár egyik munkatársa, *Könyves Tóth Kálmán* tette közzé a bibliográfiát, s benne kiemelten a magyar szociológiai anyagot a *Szociális Szemle* hasábjain.

A Fővárosi Könyvtár a kezdetektől adott ki társadalomtudományi szakbibliográfiai sorozatot, benne fontos szociológiai témákat (*A Fővárosi Könyvtár Közleményei. Szakkatalógus: 1. füzet. A Lakáskérdés magyar és nemzetközi irodalma, 3. füzet. Községi szociálizmus*). Az *Aktuális kérdések irodalma* tematikus bibliográfiai sorozat 1910–1941 között megjelent több száma szintén mai értelemben vett szociológiai témát dolgozott föl: *Drágaság, Munkanélküliség, Munkaidő. Különösen a nyolc órás munkanap, A világválság* (ez utóbbi *Hamvas Béla* szerkesztésében). Gyakran megesett, hogy a sorozat olvasmányjegyzéket kínált a Népművelő Társaság egyes tanfolyamaihoz, akár csak később a 60-as-70-es években, amikor a könyvtár a TIT* előadássorozataihoz készített ajánló bibliográfiákat.

A szociológiai bibliográfiai feltárás 1968 után

Az 1960–70-es évek lényegében a szakbibliográfiai készítésének jegyében teltek. A magyar könyvtárügyben megsokasodtak a szakirodalmi és ajánló bibliográfiai, különösen az egymáshoz közel álló társadalomtudományok terén. Ebbe a folyamatba illeszkedett a könyvtárunkban végzett szociológiai szakirodalmi bibliográfiai tevékenység, mely megelőzte az országos szakkönyvtári státuszt, és a Szociológiai dokumentációs osztály – ma Szociológiai gyűjtemény – megalakulását (1973-ban).

* TIT= Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társaság

A szociológiai szakbibliográfiák forrása egyrészt a kurrens magyar és a történeti, valamint a könyvtárba, illetve az országba bekerülő külföldi szakirodalom volt. 1965-től a könyvtár folyamatosan kiadta a szociológiai új szerzemények gyarapodási jegyzékeit; egyrészt nagyobb időintervallumokban összefoglalva *A Fővárosi Könyvtár 1958–1964 (1965–1971, 1972–1976) közötti szerzeményeiből. Szociológia*, másrészt a gyors tájékoztatásra alkalmasabb füzetek formájában *Újjonnan érkezett szociológiai művek jegyzéke* címmel (1971–1980 között).

Tematikus bibliográfiák

1969-ben indult útjára (és 1984-ig élt) a *Tematikus szociológiai kisbibliográfia* sorozat, melyet felkérésre a TIT előadássorozatokhoz készített a könyvtár, s alig több mint 100 tételt tartalmazó, aktuális kérdések irodalmát összegyűjtő ajánló bibliográfiából állt.

1974 és 1980 között jelent meg egy másik tematikus sorozat, mely egyes aktuális társadalmi kérdésekhez és szociológiai kutatási témákhoz nyújtott ajánló bibliográfiát, pl. a családszociológiáról, a deviáns jelenségekről készült kiadványok. Ezek már bővebb terjedelemben jelentek meg (500 körüli bibliográfiai tétellel), alapvetően a külföldi szakirodalomra koncentráltak, és füzetenként eltérő módon nemcsak az FSZEK, hanem a magyarországi nagyobb könyvtárak gyűjteményének anyagából is válogattak.

Egyes kiemelt témákban több különböző sorozatba illeszkedve vagy sorozaton kívül is készültek bibliográfiai összefoglalások. Ilyen volt például a több füzetben megjelenő, a cigányság társadalmi helyzetéről készült bibliográfia, mely a magyar szociológia történetét tekintve is úttörő jelentőségűnek számított! (Szerkesztője Hiripiné Vágh Mária volt.)⁴

Az évek során több, nagyobb kutatási projekthez készült máig érvényes anyagot tartalmazó bibliográfia: ilyen volt például a Társadalmi beillesz-

kedési zavarok kutatási főirányhoz készült összeállítás a deviancia témaköréből vagy a három kötetes Elit-bibliográfia, az ELTE Szociológiai Kutatóintézetének megrendelésére.⁵

Külföldi dokumentumok bibliográfiai feltárása

A 60-as és a 70-es években nagy kihívás volt a könyvtárak számára, hogy az országba bekerülő, drága, valutáért megvásárolt külföldi dokumentumokról tájékoztójanak, és szakkönyvtári körönként egyeztessenek a külföldi rendelések terén. Ezt volt hivatva szolgálni többek között a *Külföldi könyvek központi címjegyzéke*, a hanzánkba járó szociológiai-társadalomtudományi lapok lelőhelyjegyzékének összeállítása, valamint 1971–1987 között a *Tájékoztató külföldi szociológiai folyóiratokról* c. tartalomjegyzék-szolgáltató, gyorstájékoztató kiadvány, mely szinte naprakészen adott információt a külföldi szakirodalom hiányával küszködő kutatói rétegnek.

A külföldi szociológiai könyv- és folyóiratanyag analitikus feltárásával vette kezdetét könyvtárunkban a számítógépesítés. A szobányi méretű első számítógépet 1988-ban váltotta fel a személyi számítógép és a TEXTAR adatbázis-kezelő rendszer. Tíz éven át végeztünk a külföldi szociológiai adatbázisból referátumszolgáltatást (SDI), elsősorban kutatási projektek számára, mígnem a nemzetközi adatbázisok beszerzése – először CD-n, majd online módon – feleslegessé tették a külföldi folyóiratok feltárását.⁶

A későbbiekben sem szeretnénk azonban lemondani a hozzánk beérkező külföldi szociológiai könyvek szociológiai szempontú tárgyszavazásáról, illetve analitikus feltárásukról (válogatással), hiszen ezt a területet egyetlen külföldi adatbázis sem tartalmazza kielégítően. Remélhetőleg az így tárgyszavazott külföldi könyvanyag 2010-től, a Köztaurusz legújabb verziójának betöltése után a Corvina katalógusán keresztül elérhetővé válik.

A magyar szociológiatörténet bibliográfiai feltárása és digitalizálása

A magyar szociológia intézményesüléséhez és tudományos fejlődéséhez járult hozzá az a kezdeményezés, mely a magyar szociológia történetének forrásait kívánta feltárni egy többkötetes bibliográfia segítségével. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának (később Intézetének) közös kiadásában 1970-ben, még az osztály megalakulása előtt indult útjára a magyar szociológia történetének forrásait feltáró, nagyszabású, később akadémiai nívódíjjal kitüntetett bibliográfiai sorozat, *A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája*, melynek első kötete a Huszadik Század, A Munka Szemléje és a Szabadgondolat című folyóiratok repertóriumát tartalmazta (1975). A további kötetek: Folyóiratok 1900–1919. Egyéb folyóiratok (1975), Önálló kiadványok 1900–1919. (1981), Könyvek és folyóiratok 1919. augusztus – 1929. december (1986), Könyvek és folyóiratok 1945–1948. június. Szerk. *Remete László* (1977).

A bibliográfia digitalizált változatát 2009-től folyamatosan közreadjuk a Szociológiai gyűjtemény weblapján.

A történeti feltárás eredményeként indult útjára két sorozat. A *Szociológusok. Személyi bibliográfiák* sorozatban két nemzetközileg is fontos életmű válogatott bibliográfiai forrásait adtuk közre (Polányi Károly, Mannheim Károly), majd a 80-as évek közepétől megindítottuk a terjedelmesebb kötetekből álló *Magyar szociológiatörténeti füzetek* sorozatot, mely eleinte az életmű-bibliográfiák folytatásaként Szende Pál és Polányi Károly kibővített biobibliográfiáját adta közre *Bóna Márta* gondozásában, az életművek szakértő kutatóinak közreműködésével.

A sorozat két utolsó darabjaként, az 1989–1990. évre átnyúlóan, a belső anyagi és személyi források beszűkülésével, az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetével közösen és *Saad József* szociológiatörténész szerkesztésében jelent meg a Magyar Társadalomtudományi Társaság

Társadalomtudomány című folyóiratának, illetve a magyar konzervatív tudományosság vezető lapjának, a *Magyar Szemlének* a repertórium. A sorozat több bibliográfiája kéziratban maradt, illetve kiadását más kiadóknak engedték át (pl. a Jászi-bibliográfiát).⁷

Ezt a történeti feltáró munkát folyamatosan igyekszünk napirenden tartani, hiszen a hiányzó, feltáratlan évek, az 1930–1944 és az 1949–1969 közötti korszakok szociológiai műveinek regisztrálásáról nem mondunk le. Ez anyagi és személyi vonzatai miatt csak pályázati projektek révén lehetséges.

Szociológiatörténeti Digitális Archívum

Bár a bibliográfiai feltárást nem pótolja, de annak örökébe lépve óriási publicitást teremt a szociológiatörténeti műveknek az a kezdeményezés, amely 2004-ben indult útjára. A *24. óra. Kulturális örökségünk védelmében* című IHM pályázat keretében CD- és online-adatbázis formájában is elkészült a *Szociológiatörténeti Digitális Archívum*. Az Archívum célja, hogy széleskörű hozzáférést nyújtson a 19–20. századi magyar társadalomtudomány- és szociológiatörténet klasszikusaihoz a szerzői jogok tiszteletben tartásával, s kulturális örökségünk védelmében eleget tesz az állományvédelmi szempontoknak is.

A projekt keretében 6000 oldal terjedelemben 44 mű vált hozzáférhetővé, köztük Ágoston Péter, Apáthy István, Concha Győző, Geöcze Sarolta, Giesswein Sándor, Pulszky Ágost, Somló Bódog, Szabó Ervin egyes művei. (Az archívum szerkesztője dr. Reisz László, kiadója az Arcanum Adatbázis volt.) Az adatbázis anyaga könyvtárunk és az Arcanum honlapján férhető hozzá. Az egyes művek elektronikus példányai a könyvtár katalógusán keresztül is elérhetők. Az archívum megtartja az eredeti mű formai sajátosságait, PDF-formátumot preferál, és biztosítja a szövegben való keresést is.⁸

A kurrens magyar szociológiai irodalom feldolgozása

A Szociológiai Információ című kiadvány

A magyar szociológiatörténet bibliográfiai feltárásával párhuzamosan folyt a kurrens magyar szociológiai irodalom feldolgozása. 1972-ben a tárgyév első negyedévének feldolgozásával jelent meg először a *Szociológiai Információ. A magyar nyelvű szakirodalom válogatott bibliográfiája*. A belső címlap szerint a bibliográfiai gyűjtést a könyvtár Olvasószolgálatának és Bibliográfiai osztályának munkatársai végezték, az impresszumon viszont FSZEK Szociológiai csoport a felirat, mely az 1973-ban alapított Szociológiai dokumentációs osztály – ma Szociológiai gyűjtemény – elődje volt. A bibliográfia alapító szerkesztője *Vágh Mária* volt, aki a kezdetektől 1992-ig vezette a munkát.

A Szociológiai Információ első füzetének bevezetője szerint a kitérő cél nem lehetett a teljes szakirodalom feltárása, az évente megjelenő több mint 800 sajtótermékből mindössze 100 időszaki kiadvány és a könyvkereskedelemben kerülő könyv feltárására szorítkoztak. A szerkesztők már a kezdet kezdetén célul tűzték ki a magyar szerzők külföldi publikációinak regisztrálását (hungarika jelleg),⁹ és a kutatók igényeihez igazodva a tematikát kiterjesztették a szociológiával határos tudományterületek szociológiai vonatkozású anyagára is. Nemcsak a kutatói igényeket szándékoztak kielégíteni, hanem az ismeretterjesztés szempontja miatt a rövidebb, olvashányosabb tanulmányokat is felvették, sőt tekintettel akartak lenni arra is, hogy ugyanakkor a publikációnak a könnyebben, több könyvtárban elérhető variánsát helyezték előtérbe a szerkesztés során. Közöltek könyvismertetéseket, de csak a legfontosabb társadalomtudományi lapokból, később a legfontosabb vitákat is felgöngyölítették. A bibliográfia szerkezetének kialakításához a témaköröket az akkor legkorszerűbb nemzetközi szociológiai bibliográfiától, az UNESCO és az International Committee for Social Science

Information and Documentation által kiadott *International Bibliography of Sociology*-tól kölcsönözték, (mely egyébként már 1959-től járt könyvtárunkba). A tárgyszavazáshoz figyelembe vették az ebben a bibliográfiában használt szakszókincset, kiegészítve azt a magyar társadalmi viszonyokat leíró, ill. a magyar szaknyelvben honos fogalmakkal. (A nemzetközi bibliográfia egyik szerkesztője egyben a szociológiai és egy későbbi kulturális teaurusz megalkotója, Jean Viet volt.) Ezzel a nemzetközi bibliográfiával később munkakapcsolatba is került az osztály, hosszú éveken keresztül, az 1988-as tárgyévig osztályunk küldte meg a magyar szociológiai irodalom reprezentatív anyagát a szociológia nemzetközi bibliográfiájának.

Ebben a kis összefoglalóban ennek a nyomtatásban utoljára 1989-es tárgyévvel megjelenő, később CD-ROM-on, jelenleg online adatbázisként (SzocioWeb) máig továbbélő bibliográfiának minden olyan lényeges elemét felsoroltuk, amely az évek során is fontos jellemzője maradt.

A kurrens bibliográfiai feltáró tevékenység szerkesztésévé lett annak a feladatkörnek, amit az akkori könyvtári törvény az országos tudományos könyvtáraktól elvárt.

A Szociológiai Információ című adatbázis

A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája eleinte hagyományos cédulaformátumban készült, majd 1987-től a már említett TEXTAR adatbázis-kezelő segítségével kezdődött meg az adatbázis építése. A Szociológiai Információ utolsó nyomtatott példányát számítógéppel állítottuk elő. A magyar adatbázisból – a külföldihez hasonlóan – végeztünk referátum-szolgáltatást, ill. a megyei könyvtárak többségének floppy is átadtuk az adatbázist.

A Szociológiai Információ CD-ROM-on

Már a 90-es évek végén felmerült annak a lehetősége, hogy az adatbázist az éppen aktuális

integrált szoftverrel (Textlib) építjük tovább. S bár ez a lehetőség egy idő után lekerült a napi-rendről, fontosnak láttuk, hogy adatbázisunkat kimentsük egy biztonságos hordozóra. Ezen kívül természetesen az adatbázis publicitása érdekében is szükségessé vált, hogy az akkor legkorszerűbb hordozón adjuk közre, és ez akkor a CD-ROM volt.

1998–2001 között több nagyszabású pályázat (OTKA, NKA) tette lehetővé az adatbázis CD-ROM-on történő kiadását és kiegészítését a csak nyomtatásban megjelent kötetek retrospektív anyagának feltöltésével, sőt az 1970–1971-es évek anyagának visszamenőleges, pótlólagos feldolgozásával. Az így megjelent, különböző intervallumokat lefedő CD-ROM-okhoz a szoftvert is az Arcanum készítette. (A keresőfelület ugyanaz az Arctis for Windows volt, mint a közismert Pressdok adatbázisé.) A projekt utolsó megjelent darabja, az ún. Millenniumi CD a magyar szociológia 1970–2000 közötti 30 évének termését reprezentálta 100 000 bibliográfiai tétellel, s a nemzetközi érdeklődésre számítva párhuzamosan angol keresőfelülettel is rendelkezett.

A SzocioWeb internetes adatbázis

Míg a 90-es években itthon a CD-ROM számított a legkorszerűbb adathordozónak, az évezredfordulón megfogalmazódott az igény az adatbázis internetes közzétételére.

2004-ben a FSZEK új honlapjának kialakításával egyidőben jelent meg a Szociológiai Információ internetes változata, melyhez ismét az Arcanum Adatbázis készítette az áttöltési programot. Az adatbázis így létrejött változatát SzocioWebnek neveztük el.

Az adatbázis az 1970 és 2006 között nyomtatásban megjelent szakirodalmat tárja fel, 300 folyóirat és 1000 könyv analitikus feltárással készül. Jelenleg 130 000 rekordot tartalmaz, és folyamatosan bővül a retrospektív irodalommal. A SzocioWeb alapját képező bibliográfia mind a mai napig az egy-munkahelyes, DOS-os (Textaros) programkezelővel készül, és évente

négy alkalommal töltjük fel az alapadatbázis szerkesztett, kontrollált anyagával.

2009 elejétől a SzocioWeb adatbázist folyamatosan kiegészítjük a tanulmányok teljes szövegére utaló linkekkel. Ezek vagy a tanulmány forrásához, vagy közvetlen magához a tanulmányhoz vezetnek el a használót.

A SzocioWeb előnye a megsokszorozódott publicitáson kívül az alapadatbázissal, illetve annak CD-ROM-változatával szemben a könnyebb kezelhetőségben rejlik. A hiperhivatkozások megkönnyítik az adatbázisban való böngészést, hozzásegítenek a hatékonyabb kereséshez. A tezaurusban való tájékozódás segítségével növelhető a keresések relevanciája, hiszen a szóbokrok egyes tagjaira kattintva azonnal megkapjuk a hozzájuk tartozó tételeket. A SzocioWebes keresés eredménye kinyomtatható és szövegfórmátumban exportálható.

A CD-ROM-verzióhoz hasonlóan a lehetséges nemzetközi érdeklődésre, illetve az internet adta szélesebb publicitásra felkészülve a SzocioWebet is elláttuk angol keresőfelülettel és a vezető szociológiai folyóiratok cikkeinek angol nyelvű kivonataival is.

Sajnos, az adatbázis hiányossága, hogy nem naprakész. A bibliográfiai feldolgozás többször hátrányt szenvedett egyrészt a FSZEK rekonstrukciójával kapcsolatos egyéb munkák miatt, másrészt a különböző integrált szoftverekre való átállás miatt. Mégis elmondható, hogy adatbázisunk nemcsak a szociológia, hanem átfogóan a társadalomtudományok területén is jól használható.¹⁰

Az internetes távoli elérés nagy áttörést jelentett az adatbázis használatában. A SzocioWebet évente több mint 10 000 használó keresi fel a könyvtári hálózaton kívülről.

Magyar szociológiai bibliográfia a FSZEK Corvina katalógusában

Hosszú várakozás és többszöri kísérletezés után a Corvina integrált szoftver alkalmazásának be-

vezetése után 2007-ben 2007-es impresszummal kezdődött meg a kurrens magyar szociológiai irodalom Corvinában történő feldolgozása. Ettől az évtől a két adatbázis elválik egymástól: a használó 1970–2006 között a SzocioWebben, 2007-től a Corvina katalógusában a Szociológiai bibliográfia menüpontban keresheti a magyar szociológiai adatbázisba tartozó irodalmat. Reményeink szerint ez az állapot nem marad mindig így, távlati terveinkben szerepel a retrospektív anyag betöltése a Corvina adatbázisba.

Már évekkel ezelőtt, az első integrált szoftver, a Textlib könyvtárunkba történő bevezetésekor felvetődött az egy-munkahelyes, DOS-os programmal működő szociológiai adatbázis feldolgozási technológiájának átalakítása. A FSZEK Központi könyvtárának rekonstrukciójával egyidejűleg fejlesztésre kerülő Corvina integrált szoftver analitikus moduljának fejlesztése azonban a többihez képest hátrányba került. A modul több tekintetben is fejlesztésre szorul.

Tezaurusz-fejlesztés

Időközben felmerült a tárgyi feltárás könyvtáron belüli korszerűsítése és egységesítése. A szociológiai irodalom bibliográfiájának tárgyszókészlete a kezdetektől folyamatosan a magyar szociológia szókinccsének alakulásával együtt fejlődött. A Corvina analitikus moduljának fejlesztése során fogalmazódott meg az igény, hogy az integrált szoftver és a könyvtár által készített többi szakbibliográfia egységes keresőnyelvvel legyen kereshető. A választás a Köztauruszra esett. A tezaurusz fejlesztése és a tárgyszavak Köztauruszba való beillesztése 2005–2008 között zajlott. *Ungváry Rudolf*tal, a Köztaurusz szerkesztőjével együttműködve fejlesztő munka kezdődött, melynek során a nagy nemzetközi adatbázisok társadalomtudományi szókészletét és a saját adatbázisunkét vetettük össze a Köztaurusz társadalomtudományi szókészletével és a fogalmak kapcsolataival. A munka nagyságrendjét jellemzi, hogy kb. 5000 fogalommal dolgoztunk, és a revízió alá vett tezaurusz rész

nyomtatott formában több mint 500 oldalas lett. Remélhetőleg a Köztársaság legújabb verziójának betöltése még 2009 folyamán megtörténik, és lehetővé válik az egységes tárgyszavazás a Corvina analitikus moduljában. (A SzocioWeb anyagának esetleges betöltésekor meg kell teremteni a tárgyszó-konkordanciát.)

A bibliográfiai feltárás sajátosságai a SzocioWebben és a Corvinában

A kurrens szociológiai irodalom bibliográfiai feltárása során egyre nagyobb kihívás számunkra, hogy folyamatosan szélesedjen a szociológiai tematika, a szociológia és határterületei egyre több ponton érintkeznek, a társadalomtudományok differenciálódása mellett a tudományban egy integrálódási folyamat is végbemegy. Ezen kívül folyamatosan nő a szociológiai tárgyú és módszerű kutatások száma, az internet segítségével pedig megsokszorozódnak ismereteink a feldolgozandó dokumentumokról. Ezek köre az évek során folyamatosan nőtt: 1970 és 1980 között 2000 tétel, 1980 és 1990 között 3 000 tétel, 1990 és 2000 között 4000 tétel. 2000-től a feldolgozandó dokumentumok száma tovább gyarapodott az elektronikus dokumentumokkal. Ezeket egyelőre nem regisztráljuk az adatbázisban, de folyamatosan gyűjtjük, és a technikai feltételek megteremtése – archiválás és a már nem élő linkek kiszűrése – után ezek a dokumentumok is helyet kapnak az adatbázisban.

A feldolgozás jellegzetességei bizonyos tekintetben követik a már fentebb leírt hagyományokat, más tekintetben viszont alkalmazkodnak a korszerű igényekhez. Összefoglalva: a bibliográfia a kezdetektől válogatott és hungarika-jellegű, melyben a szociológia határos területei nagy hangsúlyt kapnak. Igyekszünk összehangolni a szakirodalom iránti professzionális és nem professzionális igényeket. A feldolgozás az autopszián vagy hiteles forrásokon alapul. A folyóiratokat, tanulmányköteteket, évkönyveket analitikusan tárjuk fel. A feldolgozandó folyó-

iratok három csoportja: a teljesen feldolgozandó magfolyóiratok, a válogatva feldolgozandó és az alkalmanként átnézett, „holdudvar”-ba tartozó lapok, melyek aránya évek óta változatlan (30–70–200 cím). A tartalmi feltárás témakörök, részletes tárgyszavazás, és (ahol szükséges) rövid annotáció segítségével történik. Kezdetől vannak olyan kiemelt témák, amelyeket a többinél szélesebb körűen és kevésbé válogatva tárunk fel: ilyen a cigány-kérdés vagy a szegénység problémaköre. Hivatkozásokat ugyan nem regisztrálunk, de a könyvismertetések, viták feldolgozásával hozzájárulunk az egyes szociológusok, társadalomtudósok idéztségének regisztrálása iránti igény kielégítéséhez. A SzocioWebben az egyes cikkekhez tartozó idegen nyelvű címet és kivonatot is közöljük. 2009-től a SzocioWeb és a Corvina adatbázis is tartalmaz teljes szövegű utalásokat.

A SzocioWeb és a Corvinában megjelenő magyar szociológiai adatbázis összehasonlítása

A *Szociológiai bibliográfia* megjelenése a Corvinában kétségtelenül sok előnnyel jár. A régi szabvánnyal kompatibilis SzocioWebes verziót felváltotta a szabványos HUNMARC, USMARC leírás. Az adatok így alkalmasak az adateserére, a közös feldolgozásra akár házon belül a többi szakbibliográfiai feldolgozással, akár a más könyvtárakban folyó feldolgozással. A kompatibilitás tehát lehetőséget teremt kooperációra, például a *HUMANUS*-sal.

Az olvasó számára kényelmes, hogy a könyvtár katalógusában való kereséskor az általános keresések során szakirodalmi találatokat is kap, illetve a szakirodalmi keresésre azonnal megkapja a dokumentum lelhelyét, elérhetőségét. (Ezt eddig az olvasó csak kétszeri keresésre – az adatbázisban és a katalógusban való külön-külön keresésre – kapta meg.) A webopac lehetőséget ad a találatok közvetlen elküldésére is e-mailben.

Fontos pozitívum az is, hogy a Corvinában lehetővé válik az elektronikus dokumentumok rögzítése, míg a DOS-os adatbázis erre nem volt felkészítve. A teljes szövegekre utaló URL-ek is egyszerűbben kapcsolhatók a rekordokhoz. Ezeket a SzocioWebbe csak külön segédprogrammal lehet feltölteni.

A Corvinás adatbázis megjelenésének jelenleg még vannak hátrányai is, melyek közül talán a legnagyobb, hogy a szakirodalmi adatbázis szinte eltűnik a katalógusban. Ezen feltétlenül változtatni kell a jövőben, mégpedig sajátos arculat megteremtésével és önálló felület kialakításával. Egyértelmű hátrány a használó számára, hogy két adatbázisban kell keresnie – a SzocioWebben 1970–2006 között, a Corvinában pedig 2007-től. Tovább nehezíti az olvasók dolgát, hogy a webopac és a könyvtári hálózaton belül használható Javapac keresői felülete, találatkezelése nem egyforma. Mindkettőnek vannak a másikhoz képest előnyei és hátrányai. Egységesítésük, ill. fejlesztésük folyamatosan napirenden van.

A Corvinás adatbázisban jelenleg csaknem 9000 rekord található, melyek nagy részét a Köztaurusz betöltéséig (2009) még nem tárgyszavaztuk. Egyelőre megoldatlan a Corvina tárgyszó-kezelése is: ugyanis megtalálhatók benne az ETO-jelzetek automatikusan lefordított tárgyszavai és olyan szabad tárgyszavak, melyeket csak a Köztauruszsal való konkordancia megteremtése után lehet lecserélni.

Megoldatlan a használati statisztika, mely alapvetően fontos visszajelzés lenne az olvasói igényekről és érdeklődésről.

Fejlesztési tervek

A Szociológiai adatbázis fejlesztési terveiben természetesen egyrészt az itt említett hátrányok, hibák kiküszöbölése és a lemaradások pótlása áll. A legfontosabbak:

- ☉ a két adatbázis egyesítése (a 1970 és 2006 közötti és a 2007 utáni),

- ☉ a Szociológiai adatbázis önálló arculatának, egyéníthető keresési felületének kialakítása,
- ☉ a naprakészség megközelítése, a lemaradások pótlása,
- ☉ teljes szöveggel való feltöltés (teljes szövegre mutató linkek, digitalizálás, archiválás),
- ☉ az elektronikus dokumentumok rögzítésének és visszakeresésének megoldása,
- ☉ retrospektív bibliográfiai feldolgozás (a hiányzó évek: 1930–1945, 1948–1969),
- ☉ a tematikus és személyi bibliográfiák anyagának rögzítése a katalógusban,
- ☉ a külföldi szociológiai könyvek tárgyszavazása és válogatott analitikája,
- ☉ kapcsolatteremtés más adatbázisokkal (közös feldolgozás vagy cserélhető rekordok),
- ☉ angol felület kialakítása (a SzocioWeb már rendelkezik ezzel),
- ☉ specifikus súgó és oktatócsomag az adatbázishoz.

Az adatbázis fejlesztéséhez kapcsolódó egyéb fejlesztések a következő területeket érintik:

- ☉ *Honlapfejlesztés.* A könyvtár összetett struktúrájának megfelelően honlapunk ma túl bonyolult a használó számára, és a szakirodalmi adatbázisok túlságos el vannak rejtve. Az adatbázis új megjelenítésével összefüggésben a honlapi struktúrában is egyszerűbben megtalálható helyet kell kapnia az adatbázisnak.
- ☉ *Digitalizálás.* Az adatbázis „fulltextes” bővítéséhez és az állományvédelemhez egyaránt igazodnia kell digitalizálási tervünknek. A digitalizált anyagok archiválása és hozzáférhetővé tétele az adatbázisban leírt dokumentumhoz.
- ☉ *E-archívum.* A honlapon jelenleg is közreadjuk azokat a szociológiai tárgyú dokumentumokat, amelyek vagy csak elektronikus formában hozzáférhetők, vagy elektronikus példányuk is van. Ez az archívum jelenleg három index – név, cím és év –, ill. nagy átfogó témakörök szerint kereshetők vissza. Eldöntendő, hogy a továbbiakban ebből az archívumból mi kerüljön az adatbázisba feldolgozásra.

© *Jogosultságok.* A szolgáltatás-fejlesztés során – elsősorban a digitalizált és az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatban – ki kell dolgozni a jogosultságok kezelését. Bizonyos jogvédelem alatt álló e-dokumentumok csak belső hálózaton lesznek használhatók, mások viszont szabadon.*

A kurrens magyar szociológiai adatbázis felhasználási lehetőségei

A szociológiai adatbázis jelenlegi állapotában nemcsak a szokványos funkcióját tölti be, azaz nemcsak a szakirodalmat igénylő olvasók, diákok és kutatók számára nyújt tájékoztatást, hanem segítségével a Szociológiai gyűjtemény weblapja egy aktív internetes szociológiai portál funkcióját is kezdi betölteni.

A honlap teremtette lehetőséget kihasználva, egy új dokumentációs műfaj keretében a katalógus anyagát, a hagyományos bibliográfiai adatbázis rekordjait, az ebben rögzített teljes szövegre utaló linkeket, a saját magunk által (jogtisztán) digitalizált dokumentumokat és az e-archívumban tárolt dokumentumokat, valamint nemzetközi online adatbázisaink anyagát felhasználva mutathatunk be egy aktuálisan fontos szociológiai témát vagy egy szociológust, társadalomtudóst.

Honlapunk *Évfordulók* rovatában a 105 éve született Émile Durkheimnek és Georg Simmelnek, valamint a 100 esztendőös Claude Lévi-Straussnak állítottunk emléket. Az *In memoriam* rovatban a 2009-ben elhunyt Ralf Dahrendorfról emlékezünk meg. *Fókusz* rovatunkban a Cigányság és bűnözés kérdését jártuk körül magyar és külföldi szociológiai művek segítségével, melyeket a katalógus, a magyar és nemzetközi szociológiai adatbázisok és e-archívumunk alapján készítettünk. (A szerkesztés és a design Tankó Tünde munkája.)

Egy nagyszabású projekt keretében jött létre a *Szociális Szakma Digitális Archívuma*, melyben a magyarországi szociális munka történetének feldolgozásához nyújtottunk segítséget. Az archívumban a szociális szakma már nem élő úttörőinek és ma is élő kiemelkedő alakjainak (*Ferge Zsuzsa, Szalai Júlia, Ritooók Magda, Gayer Gyuláné, Gönczöl Katalin*) életrajzi, önéletrajzi portréi, bibliográfiái, kifejezetten erre az alkalomra digitalizált, illetve teljes szöveggel elérhető dokumentumai kaptak helyet, továbbá a legfontosabb szociálpolitikai, szociális kérdésekről készült tematikus összeállítások olvashatók (fogyatékosok, hajléktalanság, gyermek- és családgondozás, idősgondozás, mentálhigiéné).¹¹

Mivel egyik legfontosabb törekvésünk, hogy tevékenységünk eredménye és tájékoztatási eszközeink minél egyszerűbben, a nap 24 órájában elérhetőek legyenek, minden szolgáltatást elérhetővé teszünk a honlapunkon, amit csak lehet. Aki tehát részletes képet akar kapni adatbázisunk helyzetéről és eredményeiről, látogasson el a FSZEK Szociológiai gyűjteményének honlapjára: http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny

Jegyzetek

- 1 KARBACH Erika: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai gyűjteményének 30 éve (1973–2003). In: FSZEK évkv. 2002–2003–2004. Bp.: FSZEK, 2008. 174–194. p.
- 2 A 131/1968. (MK.11.) MM. sz. utasítás, az 1976. 15. tvr. (A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról /MK, 1976. 13. sz. 553–555. p./), illetve ennek a végrehajtási utasításai (a Minisztertanács 17/1976. (VI. 7.) számú rendelete /MK, 13./ és A kulturális miniszter 5/1978. (XII. 12.) KM számú rendelete /MK, 1979. 1.), valamint az 1997. évi CXL. törvény.
- 3 REMETE László: Szabó Ervin erőfeszítései a nemzetközi társadalomtudományi könyvtáriszaktudomány megteremtéséért. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1977. 10. sz. 438–441. p.

* A konferencia óta egy nyertes TÁMOP pályázat segítségével a fejlesztési tervek nagy része megvalósulni látszik.

4. A cigányság társadalmi helyzete. Összeáll. Vágh Mária ; Pozsonyi Ágnes. Bp., FSZEK Könyvtár, 1975. 84 p. (Tematikus szociológiai bibliográfiák ; 4), A cigányság helyzete. Válogatás az újabb magyar irodalomból. Bp. : FSZEK, 1978. 19 p., (Tematikus szociológiai kisbibliográfiák ; 15), A cigányság helyzete. 2. füzet. Válogatás az újabb magyar irodalomból 1978–1981. Bp. : FSZEK, 1981. 39 p., (Tematikus szociológiai kisbibliográfiák ; 20), A cigányság helyzete. 3. füzet. Válogatás az újabb magyar irodalomból 1981. július–1983. december. Bp. : FSZEK, 1984. 42 p. (Tematikus szociológiai kisbibliográfiák ; 21)
5. Elit-bibliográfia = Elite bibliography. Vál. Gál Katalin ; Karbach Erika. Szerk. és mutatók: Hornyánszky Károlyné. Bp. : ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. (Történelmi elitkutató-sok) 1/a. köt., Klasszikus eliteoretikusok. Válogatás. 1991 VI, 141 p. ; 1/b. köt., Válogatás. Elitista és neo-elitista szociológusok. 1992 VI, 163 p. ; 2. köt., Külföldi szakirodalom, 1959-1989. 1990. 319 p.
6. KARBACH Erika: A számítógépes szociológiai témafigyelő szolgáltatás 10 éve (1984-1993) In: FSZEK évkv. 1991–1993. Bp., FSZEK, 1994. p. 50–65.
7. Jászi Oszkár bibliográfia. Szerk. Gyurgyák János ; Litván György. [Közread. az] MTA Történettudományi Intézet. Bp. : Századvég Kiadó, 1991. 106 p. (Bibliographia historica specifica ; 1)
8. REISZ László: 100 éves a szociológia országos szakkönyvtára. Szabó Ervin szociológiai világbibliográfiájától a világhálón megjelenő szociológiai adatbázisokig. = Könyvtári Figyelő, 2005. 1. sz. 31–37. p.
9. KARBACH Erika: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hungarika szociológiai bibliográfiája és adatbázisa 1972–1992. In: Magyar Könyvtárosok III. Szakmai találkozója. Budapest 1992. augusztus 16-18. Válogatás a találkozó előadásaiából. [Szerk.] Berke Barnabásné ; Németh Mária . Bp. : OSZK, 1996. 141–160. p.
10. MURÁNYI Péter: A FSZEK szociológiai adatbázisáról egy kívülálló szemével. = FSZEK évkv. 2002–2003-2004. Bp., FSZEK, 2008. 195–211. p.
11. <http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/>

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár december folyamán két alkalommal mutatta be a megújult KSH Tájékoztatói adatbázist és más internetes alkalmazásokat. Az adatbázisról és az új felületről részletesebben a http://epa.oszk.hu/00300/00365/00089/pdf/KLL_EPA00365_2009-09.pdf címen lehet olvasni.

(Katalist, 2009. dec. 1. Lencsés Ákos híre alapján)

Az Országos Széchényi Könyvtár Örkény István emlékének szentelt honlapja (www.orkenyistvan.hu) második helyezést ért el az eFestival eKultura kategóriájában, a Magyar Digitális Képkönyvtár pedig elnyerte a Felhasználóbarát honlap minősítést. Az Erdészeti Lapok 3. helyezést értett el honlapja megvalósításában ugyancsak szerepet vállalt a MEK Egyesület és az OSZK.

(OSZK-levelező lista, 2009. nov. 11. Bánkeszi Katalin híre)

Hazai és nemzetközi statisztikai bibliográfiák

LENCSESÉS Ákos

A statisztikai adatok iránti igény minden nap megjelenik a tájékoztató könyvtáros munkájában. A szakdolgozatok, tanulmányok nagy része elképzeltelhetetlen adatok, számszerűsített tények nélkül. Bármilyen területen dolgozzon is a könyvtáros, a tájékoztató kérdések között biztosan találkozik olyannal, mely egy-egy konkrét statisztikai adatra irányul.

Az elemi statisztikák egy része megtalálható a mindenkori hazai és nemzetközi statisztikai évkönyvekben, a részletesebb adatokért a szakágazati évkönyvekhez lehet fordulni. Azonban az emberiség által termelt adatoknak mégis csak egy rendkívül kis hányada található meg ezekben a kiadványokban. A statisztikák egy részét rejtve publikálták egy-egy kötetben, tanulmányon belül, másik része soha nem került publikálásra, azonban nyilvánosan hozzáférhető a megfelelő intézményen keresztül.

Az olvasói igények jobb kielégítése végett célszerű olyan segédeszközöket adni a tájékoztató könyvtáros kezébe, amelyek segítségével hatékonyabban, gyorsabban képes megtalálni az egyes statisztikák forrásait, hozzáférhetőségét.

Idealisztikus volna olyan átfogó bibliográfiáról álmodni, mely tematikusan közölné a könyv- és folyóirattermésben rejtve található statisztikákat. Az alábbiakban azt szeretnénk megmutatni, hogy a hazai és nemzetközi statisztikai bibliográfiák milyen eredményeket tudnak felmutatni, és melyek azok a célok, melyek elérhetőnek tűnnek, azonban egyelőre még váratnak magukra. Nem foglalkozunk a statisztikai irodalom repertóriumával, melyek jól lefedik a fontosabb folyóiratokban található anyagot.

Mielőtt a témáról beszélünk, először érdemes tisztázni azt, hogy mit értünk statisztikai bibliográfia alatt. Egy ilyen gyűjtemény statisztikai források adatait tartalmazza, témáját tekintve pedig két fő típusát különböztetjük meg. A két típus általában keverten jelentkezik, inkább csak hangsúlyeltolódásokról lehet beszélni, azonban létezik mindegyikre „vegytisza” példa is. Ez a két csoport a

- ⊙ statisztikai források bibliográfiája, ill. a
- ⊙ matematikai statisztika, ill. statisztikai módszertan bibliográfiája.

Statisztikai források alatt olyan bibliográfiákat értünk, melyek az egyes statisztikákat tartalmazó forrásokat sorolják fel különböző csoportosításokban. A második kategória a matematika egyik ága, a matematikai statisztika bibliográfiáit foglalja magába. A két kategória mellett léteznek egyes témákhoz, személyekhez kötődő statisztikai bibliográfiák is.

A két kategória irodalma rendszerint együtt jelentkezik, ennek illusztrálására elegendő megnevezni a statisztikai folyóiratokat. Ezek általában egyszerre tartalmazznak szigorúan matematikai és szigorúan egyes statisztikákat közlő és elemző tanulmányokat; inkább csak az egyes folyóiratok profiljáról lehet beszélni. Ezzel együtt lehet példát találni szigorúan matematikai statisztikáról szóló bibliográfiára, és szigorúan statisztikai adatok forrását közlő összeállításokra is.

Sokan írtak már az internetes keresőprogramok szerepéről a tájékoztató munkában. A statisztikák kereshetőségét nehezíti az, hogy az oldalak alján nagy gyakorisággal ott található a *statistics* szó, amely azonban a keresés szempontjából irreleváns. Az internet bizonyos mértékig torzítja a valós nyelvhasználatot, ami a keresés hatékonyságának rovására megy.

Egy kiragadott példa: a mindennapos nyelvhasználat során a *drug* szó a 2000., a *statistics* pedig kb. a 3000. leggyakrabban használt szavunk. Mégis egy internetes kereső alapján a *drug* szóra 378 millió, a *statistics*-re 503 millió találatot kapunk¹, vagyis a tényleges gyakoriság helyett egy torzulással jelentkező lista lesz az eredmény. Valószínűleg ez nem annak köszönhető, hogy az internet közönsége jobban érdeklődne a statisztikák, mint a gyógyszerek és kábítószeresek iránt, hanem az oldalakon megjelenő, a szöveghez szervesen nem kapcsolódó szavak okozzák az eltérést.

Külföldi statisztikai bibliográfiák

Egy tanulmány keretein belül nem lehet teljes képet adni a külföldi statisztikai bibliográfiák rendszeréről. A továbbiakban három olyan pél-

dáról lesz szó, melyek elméleti vagy gyakorlati szempontból fontosak a téma vizsgálatához, és melyekből tapasztalatokat lehet leszárnani a hazai bibliográfiák összeállításához.

Index to statistics and probability

A statisztikai bibliográfiák terén az első jelentős külföldi kezdeményezések egyike volt *John W. Tukey* munkája. Munkatársaival 1973-ban jelentették meg monumentális öt kötetes összeállításukat *Index to statistics and probability* címmel². Ez a kiadvány a matematikai statisztikáról és annak alkalmazásáról szóló cikkek bibliográfiáját tartalmazza olyan teljességgel, mely azóta is példaértékű a statisztikai bibliográfiák terén.

Tukey elsősorban statisztikusként és matematikusként tevékenykedett. A negyvenes években Neumann Jánossal dolgozott együtt, ő alkotta meg a *bit* kifejezést, amely azóta széles körben elterjedt és átment a köztudatba. Munkásságának mintegy mellékterméke volt az a négy kötet, amelyre bármelyik bibliográfus büszke lehetne. Az öt méltató írások legfeljebb egy-egy bekezdésben említik bibliográfusi tevékenységét.

Népszerűségét jól illusztrálja, hogy a kilencvenes években, aktív kutatói pályáján túl, őt kérték fel arra, hogy matematikailag vizsgálja ki azt az Egyesült Államokban nagy visszhangot kiváltó állítást, hogy New Jersey államban az afroamerikaikat nagyobb eséllyel ítélik halálra, mint a fehér bűrszínűeket. (A vizsgálatok nem mutattak ki korrelációt, de nem is zárták ki teljesen.)

Az *Index to statistics and probability* öt kötete a következő felosztás szerint jelent meg: (A kötet-számozás azért nem az 1. kötetel indul, mert a *The Information Access Series* keretében jelent meg az öt kötet.)

- 2 Citation Index
- 3-4 Permuted Titles
- 5 Locations and Authors
- 6 Permuted Index to Minimum Abbreviations

Tukey munkája a szerző, cím és folyóiratcím

kereshetősége mellett tartalmaz egy idézettségi mutatót is a statisztika területén. Ez az idézettségi mutató a statisztikai tanulmányok statisztikai és határterületi folyóiratokban történő idézettségét jelöli, tehát ténylegesen a szakmán belüli elismertséget, használhatóságot mutatja az egyes cikkek esetén. A korabeli *Science Citation Index*szel (SCI) ellentétben tartalmazza a referáló folyóiratok anyagát is.

A következőkben bemutatunk egy példát a Tukey-féle idézettségi mutatók használatára. A korabeli technika mellett ez még jóval nehezebben használható összeállítás volt, mint a ma használatban lévő idézettségi mutatók. Tukey minden egyes folyóirathoz egy négyjegyű kódot rendel, melyet egy egyszerű algoritmus segítségével generál a folyóirat címéből. Például a *Journal of the Royal Statistical Society Series A* kódja JRSA. E folyóirat 1950-ben megjelent 113. évfolyamában megtalálható P. G. Gray és T. Crolett cikke *Sampling for the Social Survey* címmel.

P. G. Gray – T. Crolett: Sampling for the Social Survey. In: Royal Statistical Society Series A. Vol. 113. No. 2. p. 150–199.

Ezt a cikket a Tukey-féle mutatóban a következő kód alatt találjuk: 113 JRSA 1950, ami azt jelenti, hogy a 113. évfolyama a *Journal of the Royal Statistical Society Series A* folyóiratnak, 1950-ben. (Az évszám valójában csak ellenőrzés céljából szerepel.)

Minden oszlop legelső sorában található egy hasonló felépítésű kód, ami azt jelzi, hogy az adott oszlopban melyik folyóirat mely számának cikkei szerepelnek.

A 113 JRSA 1950 oszlopon belül már meg kell keresnünk a 150 TO 199 GRY sort, ami az általunk keresett cikket jelzi. A 150 TO 199 az oldalszámra utal, a GRY pedig az első szerző nevéből generált háromjegyű ellenőrző kód. A második sor szintén ellenőrzésre szolgál, a cikk címének egyes betűit és további információkat tartalmaz. Az utána következő sorok a cikk idézettségét mutatják a következőképpen:

		150	TO	199	GRY	
X	2	CIT	IND	SSSY		6
	51	MCY	5	ASTN	I	20
	51	MSR	33	BIIS		K188
	51	BCD	13	JRSB		208
	52	WLS	1	ASTX		275
	53	SEN	5	BCSA		RASV
	53	UTG	15	BOIS	I	1
A	54	GRY	3	ASTX		19
	54	UTG	34	BIIS	J	301
	55	MSR	50	JASA		1195
	56	ECC	8	JIAS		14
	58	ZEF	121	JRSA		365
A	63	CRT	13	STTN		5
	64	EMT	13	ASTX		146
	66	KMY	15	ASTX		SEFE

A sorok felépítése megegyezik az első sor felépítésével, vagyis a kiadás éve, a szerző és a folyóirat kódja, valamint a hivatkozó cikk oldalszámjai találhatóak meg benne, és esetleges további ellenőrző kódok. Az egyes sorokat egy-egy betű előzheti meg, ezek a további megjegyzések rövidítései, pl. A – azonosság az idézett és a hivatkozó cikk szerzői között, J – a cikk fordítása, H – az eredeti cikkhez tartozó helyesbítés.

Hasonlóan kell eljárni bármely általunk keresett tanulmány idézettségi mutatóinak vizsgálatához. Egy-egy szerző teljes idézettségét a névmutatóból kiválogatott tanulmányok ellenőrzésével tudjuk összeállítani.

Tukey munkáját nem frissítették azóta, így hatékonyan már csak történeti statisztikák, ill. a módszertanok kialakulását célzó vizsgálatok esetén alkalmazható. Az idézettségi mutató tovább követhető az SCI-ben, azonban statisztikai szempontból valamelyest szegényebben és nem a témára fókuszáltnan.

A Tukey-index legfontosabb tanulsága az, hogy a korban már létező SCI mellett volt igény és kapacitás egy kifejezetten statisztikai munkákra koncentrálni idézetségi mutató összeállítására, amelyben a cikkek statisztikai munkákban történő idézetségeit lehetett nyomon követni.

Tukey öt kötetes munkája olyan magas mércét állított fel a jövő statisztikai irodalommal foglalkozó bibliográfusai számára, amit azóta sem sikerült felülmúlni. Az *Index to statistics and probability* kiadása után mindössze három évvel jelent meg a *Current Index to Statistics* első kiadása, melynek tárgyéve 1975 volt.

Current Index to Statistics

A *Current Index to Statistics*³ (CIS) az American Statistical Association és az Institute of Mathematical Statistics kiadásában 1976-ban jelent meg először, és azóta is minden évben kiadásra kerül. A CIS szerkesztői tudatosan vállalják, hogy egyaránt figyelik a tisztán matematikai és módszertani tanulmányokat.

A CIS a címszavak KWIC permutálása mellett egyes tárgyszavakat is felvesz a listába, vagyis a legfontosabb tanulmányokat akkor is megtaláljuk egy adott tárgyszóra keresve, ha a kifejezés nem szerepel a tanulmány címében. Ez nem olyan teljes, mint a tételek tárgyszavazása, azonban mégis hasznos segítség, és a legfontosabb tanulmányoknál így is több szempontú visszakereshetőséget biztosít. Elsősorban akkor alkalmazzák a szerkesztők ezt a technikát, ha a cikk címe és tartalma nem fedí egymást.

Az évek során a tudományterület és a lehetőségek bővülésével a statisztikai szakirodalomnak egyre szélesebb skáláját fogta át. Az első kötet 160 folyóiratból 3000 cikk adatait foglalta magában. 1993-ban már 125 folyóirat teljes és további 300 folyóirat válogatott tartalomjegyzéke szerepelt az összeállításban. Napjainkban már 160 folyóirat teljes, 1200 folyóirat válogatott tartalomjegyzéke mellett mintegy 11 000 monográfia is található a bibliográfiában.

A CIS az interneten is elérhető a <http://www.statindex.org/> oldalon. Az adatbázis 2000 előt-

ti tartalma mindenki számára ingyenesen hozzáférhető. A frissebb évek bibliográfiáját csak előfizetők tekinthetik meg. A CIS legnagyobb előnyei közé tartozik, hogy a határterületek folyóirataiból kiválogatja a statisztikai témájú cikkeket, hátránya azonban, hogy referátumokat nem közöl a tanulmányokhoz, tartalmukról kizárólag a címük alapján lehet tájékozódni.

A CIS számára az internetes felület kiváló lehetőséget kínál arra, hogy a korábbi kötetalapú kiadások legnagyobb gyengeségét orvosolja. Amennyiben az egy-egy címszóhoz vagy szerzőhöz tartozó teljes irodalomra szükség van, akkor korábban akár húsz év köteteit is végig kellett nézni. Egy ilyen keresést a mai technikai lehetőségek mellett gyorsan és egyszerűen lehet elvégezni a CIS elektronikus felületén.

Összehasonlító elemzések azt mutatják, hogy a Web of Science és a Mathematical Reviews sem képes a CIS statisztikai szempontú visszakereshetőségét produkálni, ami nagyban köszönhető annak, hogy a CIS a statisztikai témájú irodalmat a határterületek folyóirataiból is válogatja.

A CIS adatait visszamenőlegesen feldolgozták a Tukey-index tárgyévéig. A statisztikai irodalom nemzetközi bibliográfiája tehát folyamatos, azonban a Tukey-index és a CIS lényegesen eltérő visszakereshetőséget biztosít a felhasználók számára.

Statistics Sources

A Gale Group 1977 óta évente jelenteti meg a *Statistics Sources*⁴ c. kiadványt. Az eddigiektől eltérően a Statistics Sources nem kiadványok bibliográfiai adatait tartalmazza, hanem a címszavakhoz kapcsolódóan azt mutatja meg, hogy melyik kiadványban lehet utánanézni az egyes statisztikáknak. Az általános fogalmak (GDP, Housing stb.) mellett az egyes országokon belül is többféle választási lehetőség áll rendelkezésre (Hungary Unemployment, Hungary Natural Gas stb.) A kiadvány jelenleg 30 000 szócikket és 150 000 tételt tartalmaz 1700 forrásmű alapján.

A címszavak úgy kerültek kialakításra, hogy

az egyes országok adatai könnyen kereshetők legyenek. Ez a többi ország adatai mellett azért előnyös, mert képet alkothatunk arról, hogy nemzetközi szakemberek milyen forrásokból tájékozódnak hazánk különböző statisztikáiról. Legnagyobb hiányossága a *Statistics Sources*-nak, hogy nem közli az országok saját kiadású statisztikai forrásait; még akkor sem, ha azok nem csak a nemzeti nyelven jelennek meg. A kiadvány tehát elsősorban a nemzetközi évkönyvekre összpontosít, azok profiljáról és adatsportjairól kiváló áttekintést nyújt, és figyelembe veszi a nyomtatott és elektronikus forrásokat egyaránt. Egyes esetekben azt is megadja, hogy melyik szervezethez lehet fordulni egy bizonyos adat esetén, ami olyan esetben lehet hasznos, ha az évkönyvekben közölnél finomabb bontást szeretnénk, vagy még nem publikált adatokhoz szeretnénk hozzájutni. Ehhez a gyakorlathoz hasonlóan Magyarországon is alkalmaz a KSH: a honlapján található szakértői lista segítségével lehet a megfelelő személlyel felvenni a kapcsolatot, ha nem publikált statisztikára van igény. A címszavak mellett a *Statistics Sources* minden kötete tartalmaz még további fontos kiegészítéseket: az egyes statisztikai hivatalok és nemzetközi szervezetek elérhetőségeit, hagyományos bibliográfiát a nyomtatott források adataival és a fontosabb statisztikai vonatkozású adatbázisok listáját. A kiadvány nemzetközi vonatkozásai mellett a legfontosabb alapot nyújtja az Egyesült Államok statisztikai rendszerének áttekintéséhez, külön koncentrálna a területi adatokra is. Mivel a nemzetközi évkönyvek és szervezetek által vizsgált adatsoportok meglehetősen ritkán változnak, ezért a *Statistics Sources* korábbi kiadásai is hatékonyan alkalmazhatók a tájékoztató munka során, szűkösebb költségvetés esetén elegendő öt évente beszerezni újabb kötetet. A *Statistics Sources*-hoz hasonló forrásgyűjtemény készítésére már magyar vonatkozásban is volt kísérlet. Azonban a tájékoztatás során hatékonyan használható gyűjtemény jelenleg nem áll rendelkezésre.

Magyar statisztikai bibliográfiák

Statisztikai adatforrások

A magyar statisztikai bibliográfiák egyik első és talán azóta is legjelentősebb képviselője volt a *Statisztikai adatforrások 1867–1967* c. kiadvány, amely 1967-ben, a Központi Statisztikai Hivatal alapításának 100. évfordulójára jelent meg. A bibliográfia teljességre törekvően közli a KSH kiadványainak listáját, és ezzel lényegében lefedi az adott korszakban nyomtatásban megjelent statisztikai forrásokat.

A kiadvány legnagyobb hátránya, hogy a témaköri felbontáson kívül semmilyen más visszakeresési lehetőséget nem biztosít. Nem tartalmaz se név-, se címmutatót. Ezzel együtt kiemelten fontos eszköz a tájékoztatásban, mivel jó átfogó képet nyújt a magyar statisztikai rendszer kialakulásáról és korai forrásairól. A bibliográfia tematikusan tartalmazza olyan 19. századi statisztikai kiadványok listáját, melyek a magyarországi könyvtárakban ritkán találhatóak meg. A *Statisztikai adatforrások 1867–1967* a magyar mellett angol, német és orosz nyelven is közli az egyes kiadványok címét, adatait.

A KSH Könyvtár 1967 után rendszeresen megjelentetett statisztikai bibliográfiákat. Az első kötethez kapcsolódó sorozat számai egységesen a *Statisztikai adatforrások* címet viselik. Napjainkig az alábbi kilenc kötet jelent meg:

- 👁 *Statisztikai adatforrások 1867–1967* (közread. KSH Könyvtár, 1967.)
- 👁 *Statisztikai adatforrások 1945–1974* (szerk. Dányi Dezső, összeáll. Hajdú Eleménné, 1975.)
- 👁 *Statisztikai adatforrások 1975–1984* (szerk. Csehó István, összeáll. Hajdú Eleménné, 1985.)
- 👁 *Statisztikai adatforrások 1945–1985* (szerk. Csehó István, összeáll. Fóti Istvánné, 1987.)
- 👁 *Statisztikai adatforrások 1986–1989* (szerk. Csehó István, összeáll. Hansági Tivadarné, 1990.)

- © *Statistikai adatforrások 1990–1994* (szerk. Csahók István, összeáll. Kiss Judit, Körmen-di Gábor, Papi Bea, 1995.)
- © *Statistikai adatforrások 1995–1997* (szerk. Csahók István, összeáll. Kiss Judit, Nagy Éva, Szvák Emma, 1998.)
- © *Statistikai adatforrások 1998–2000* (szerk. Csahók István, összeáll. Búr Gabriella, 2002.)
- © *Statistikai adatforrások 2001–2005* (szerk. Nemes Erzsébet, összeáll. Dévai Péter, 2007.)

A sorozat folytatja az első kötet hagyományait, igyekezve kijavítani annak hiányosságait. Az 1985 utáni kötetek már több mutatót is tartalmaznak, az egyes kötetek vegyesen név-, cím- és sorozati mutatót. A különböző mutatók csak fokozatosan tudtak beépülni a sorozatba, az 1945–1974 és az 1975–1984 kötetekben a legelső kiadáshoz hasonlóan semmilyen visszakeresési lehetőség nem szerepel a tematikus felépítésen túl. Az 1945–1985 kötet már tartalmaz címmutatót, azonban előszavában ezt olvashatjuk: „A Központi Statisztikai Hivatal nyilvános kiadványainak bibliográfiájáról lévén szó, mellőzhetőnek tartottuk a szerzők nevének feltüntetését.” (p. 10.)

A további években folyamatosan fejlődtek a visszakeresési lehetőségek: a szerző szerinti mutató mellett megjelent a sorozati mutató is. Az évek során, különösen 1985 után, egyre finomodott a tematikai felépítés is. A kezdeti 22 témakör után napjainkban már 50–60 témára osztva közli a kiadványok adatait a bibliográfia.

A *Statistikai adatforrások* általában 4–5 évente jelentek meg, az első kötetek közt találunk olyanokat, amelyek visszamenőlegesen közlik egy-egy nagyobb időintervallum kiadványainak listáját, azonban 1985 után már csak 4–5 évet tartalmaznak. Emiatt nehéz átfogó, egységes képet kapni az 1985 utáni korszakok irodalmáról.

Ezzel párhuzamosan jelentkezett egy külső probléma, amely a korábbi években még nem okozott gondot. Ezek a bibliográfiák kizáró-

lag a Központi Statisztikai Hivatal kiadványai adatait közlik. 1967 előtt ez lényegében lefedte a magyar statisztikai forrásanyagot, azonban a hatvanas évek után, de különösen a kilencvenes években más minisztériumok, intézetek kiadásában rendszeresen kezdtek el megjelenni olyan adatforrások, melyek hiánya rendkívül zavaróan hat egy statisztikai bibliográfiában. Ennek a változásnak köszönhetően a *Statistikai adatforrások* már nem tartalmaz minden alapvető forrást a témában, csak arról ad tájékoztatást, hogy milyen típusú adatokat érdemes a KSH kiadványaiban keresni, és melyek azok, amelyek más forrást igényelnek.

A *Statistikai adatforrások* sorozatnak a fenti hiányossága mellett mégis több szempontból is létjogosultsága van a hazai tájékoztatás eszközei között. Segítségével nyomon lehet követni az egyes adatsorok változásait, és történeti idősorok összeállításához kiváló segítséget nyújt. A KSH különös gyakorisággal változtatta az évek során a kiadványainak nevét. Így többször előfordul, hogy egy-egy adatsorot húsz év alatt öt különböző című kötetben jelent meg. Az egymást követő címek megtalálására, az előzményezéshez jól használható a *Statistikai adatforrások* sorozat.

A magyar statisztikai irodalom nagy része 1945 előtt a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, ill. a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadásában jelent meg. A két összefonódó intézmény adta ki a *Magyar statisztikai évkönyvet*, a *Statistikai zsebkönyvet*, a *Statistikai havi közleményeket*, statisztikai sorozatokat, népszámlálási adatokat stb. 1945 után kezdtek megjelenni az ágazati statisztikai évkönyvek, ekkor indulnak el a KSH folyóiratai is (*Demográfia*, *Területi Statisztika*). Az ötvenes évektől napjainkig már folyamatosan nyomon követhetők a megyei statisztikai évkönyvek, az idegenforgalmi, külkereskedelmi, demográfiai évkönyvek különböző címenek kiadva.

A kilencvenes évek elején egyedülállóan gazdag rendszere jön létre a statisztikai szakágazati évkönyveknek. 2005-ig rendszeresen 10–12

ágazati évkönyv jelenik meg. 2005 után ez a struktúra felbomlik. Hét évkönyv megszűnt, a megmaradtak struktúrája erősen változott. Az adatsoportok nagy része már csak elektronikus forrásokban követhető tovább. A *Statisztikai adatforrások* következő kötetét úgy kell szerkeszteni, hogy ezeket a változásokat nyomon lehessen követni benne. Nem lehet elhagyni a kizárólag elektronikusan megjelenő kiadványok szerepeltetését sem a bibliográfiában.

A *Statisztikai adatforrásokhoz* hasonlóan 1973-ban elkezdték kiadni a *Külföldi statisztikai adatforrások* c. sorozatot is. Ez a kezdeményezés azonban három kötet után (Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország⁵) elhalt, folytatása azóta sem készült.

A *Statisztikai adatforrásokkal* párhuzamosan a hatvanas években (1960 és 1968 között) az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és a KSH Könyvtár és Dokumentációs Központ közösen megjelentette a *Magyar közgazdasági és statisztikai irodalom* c. bibliográfiát⁶. Ez a rendkívül komplett munka már nemcsak a KSH kiadványait közli, hanem a teljes magyar szakirodalomból válogat. A tematikus rendezés mellett névmutatót is tartalmazott. Sajnos a sorozatnak az 1968 tárgyév után nem készült folytatása.

1985-ben kísérlet gyanánt szerkesztettek egy kötetet, melynek címe *STAR – Statisztikai kiadványok katalógusa*⁷. A STAR célja az volt, hogy az egyes adatsoportok statisztikai kiadványokban való fellelhetőségéről adjon tájékoztatást. A STAR céljait, felépítését tekintve hasonlít a külföldi *Statistics Sources* sorozathoz, azonban a kiadvány felépítése és formátuma miatt olyan nehézkesen lehetett használni, hogy nem készült folytatása.

A KSH Könyvtár másik bibliográfia sorozata, mely napjainkban is gyarapszik, a *Nagy magyar statisztikusok* címet viseli. Ennek a sorozatnak a keretében az egyes statisztikusok válogatott bibliográfiája kerül közlésre. 2009-ig 23 kötete jelent meg. A sorozattal párhuzamosan a KSH Könyvtár időnként élő statisztikusok munkás-

ságáról is összeállít válogatott bibliográfiát, amennyiben azok valamilyen területen kiemelkedőt alkottak. A *Nagy magyar statisztikusok* sorozatnak múltunk kiemelkedő tudósai iránti tiszteletadáson kívül gyakorlati jelentősége a kívánt témakör legavatottabb szakembere munkásságának közreadása. Ez természetesen újabb hivatkozásokhoz és eredményeknek vezethet, pl. korabeli demográfiai vonatkozásokat tanulmányozni elképzelhetetlen Keleti Károly munkásságának ismerete nélkül.

A közeljövőben több változást is célszerű lenne végrehajtani a statisztikai bibliográfiai tevékenységben. 2007-ben lényegesen átalakult a KSH kiadványainak struktúrája, az évtizedes múltra visszatekintő statisztikai évkönyvek közül hat megszűnt, kettő gyökeresen átalakult. Ezzel párhuzamosan egyre gyakoribbá vált a statisztikai adatforrások elektronikus kiadványokban, ill. adatbázisokban történő publikálása. Könnyen előfordulhat, hogy egy adatsoporthoz kapcsolódó idősor összeállításánál a korábban évkönyvekben megjelent adatok már csak interaktív adatbázisban érhetők el.

Az, hogy bizonyos adatsoportok már csak a KSH interaktív adatbázisában kerülnek publikálásra, meglehetősen nehezíti a hivatkozásokat. Ugyanakkor felveti a gondolatát egy, a nyolcvanas évek elején kiadott, STAR-katalógushoz hasonló (elektronikus) kiadvány összeállításának, amely tartalmazná azt, hogy mely adatsoportok melyik könyvben, ill. adatbázisban található meg. Hasonló kezdeményezés figyelhető meg a KSH honlapján az *Adatok – Témakörök* menüpont alatt, azonban ez a lista olyannyira elnagyolt, hogy a tájékoztató munkában nem mindig használható kellő hatékonysággal. Egy ilyen kiadványnak jellegéből adódóan nem szükséges nyomtatásban megjeleníteni, elektronikus tájékoztatási segédeszközként könnyebben, gyorsabban használható, mint könyv formájában, és így a források frissítése is gyorsabban kivitelezhető lenne.

A KSH kiadványkörében történő változások sürgetik a *Statisztikai adatforrások* következő

kötetének megjelentetését, és már nem lehet halogatni, hogy a KSH kizárólag elektronikus formában megjelenő kiadványai is helyet kapjanak benne. Ugyanakkor a bibliográfia összeállítása során a megjelent kiadványok közül ki kell szűrni azokat, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg, a könyvtári katalógusban azonban látszik a kinyomtatott munkapéldány.

A távlati célok között mindenképpen szerepelnie kell annak, hogy a *Statisztikai adatforrások* kibővítve kerüljön kiadásra, és a KSH kiadványai mellett más lényeges statisztikai forrásokat is tartalmazzon. Okulva a statisztikai bibliográfiák terén a hatvanas és hetvenes években fellángolt lelkesedésen, ezt a munkát csak akkor lehet felelősségteljesen elkezdni, ha már megfelelő háttér áll a rendelkezésre ahhoz, hogy 3–4 évente hasonló bibliográfia születhessen.

Jegyzetek

1. Wordcount Project <http://wordcount.org>
2. Index to statistics and probability. Los Altos: R&D Press, 1973. 5 kötetben.
3. Current index to statistics: Applications, methods, and theory. Washington: ASA-IMS, 1976.
4. Statistics sources. Detroit: Gale, 1977.
5. Ausztria. Bp.: Statisztikai Kiadó Vállalat, 1973.
Csehszlovákia. Bp.: KSH Könyvtár és Dokumentációs Központ, 1979.
Lengyelország. Bp.: KSH Könyvtár és Dokumentációs Központ, 1983.
6. Az első és utolsó kötet adatai:
Magyar közgazdasági és statisztikai művek, 1960–1962. Bp.: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat - MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Könyvtára - Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár, 1964.
Magyar közgazdasági és statisztikai irodalom 1968. Bp.:

1974. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat - MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Könyvtára, 1974.

7. STAR: Statisztikai kiadványok katalógusa. Bp.: KSH, 1985.

Irodalom

- BALÁS Judit (összeáll.): Az első könyvrajstromtól a komputerekig. Bp.: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1991. 2. átdolg. utánnyomás.
- BEDECS Éva: Statisztikai információk. = Könyvtári levelező/lap, 2005. aug. p. 27–29.
- BRILLINGER, David R.: John W. Tukey. = *The Annals of Statistics* 2002. Vol. 30 No. 6. p. 1535–1575.
- CSAHÓK István – GYULAY Ferenc (szerk.): Válogatott bibliográfia a magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének tanulmányozásához. Bp.: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1992. 2 kötet.
- GBUR, Edward E. Jr. – TRUMBO, Bruce E.: Key words and phrases. In: *The American Statistician*. Febr. 1995. Vol. 49. No. 1. p. 29–33.
- KRISTICK, Laurel L.: A bibliographic resource for statistical theory: Current Index to Statistics. = *Issues in Science and Technology Librarianship*, Spring, 2002.
- LÁNG Imre: A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának tájékoztató és bibliográfiai tevékenysége. = Kovacsics József (szerk.): A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve 1956–57. Bp.: [KSH Könyvtára], 1958. p. 27–39.
- NEMES Erzsébet – RETTICH Béla: A könyvtári tájékoztatás eszközei. = *Statisztikai szemle*, 2004. március. p. 280–295.
- SOLOMON, Daniel L. – ARNOLD, J. Tim – TRUMBO, Bruce E. – VELLEMAN, Paul F.: Electronic publications in statistics. = *The American Statistician*, Aug. 1994. Vol. 48. No. 3. p. 191–196.

Állambiztonsági bibliográfia (1945–1990)

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Könyvtára

JOBST Ágnes

A bibliográfiákkal szemben támasztott követelmények sorában elsődleges szerepet kap a társadalmi hasznosság elve, vagyis olyan bibliográfiát kell összeállítani, amely időszerű feladatokhoz kapcsolódva tényleges társadalmi szükségleteket szolgál.¹ A rendszerváltást követően ilyen igény mutatkozott az államszocializmus kori titkosszolgálatok, azon belül a politikai rendőrség tevékenységének a megismerésére. Az Országgyűlés az ezzel kapcsolatos iratanyag megőrzésére, feltárására és kezelésére hozta létre 1997-ben a *Történeti Hivatal*t, amelynek jogutód szerve 2003-tól az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*.

Szakkbibliográfia esetében célszerű, ha a tervezett bibliográfia a háttérintézmény feladatkörébe illeszkedik, mert csak ezáltal biztosíthatóak

elkészítésének szakmai és anyagi feltételei. A Történeti Levéltáron belül a könyvtár létrehozását egyfelől a levéltári feldolgozó munka és a tudományos kutatás támogatásának szándéka motiválta, hiszen az iratok feldolgozásához és kutatási célú használatának biztosításához a levéltárosnak olyan segédletekre van szüksége, amelyekre támaszkodva az iratokban talált információkat értékelni és a hiányos adatokat kiegészíteni tudja. A Történeti Levéltár speciális iratanyagának feldolgozásában különösen nagy jelentőséget kapnak a faktografikus segédletek, elsősorban az életrajzi lexikonok, valamint a szakmai és egyesületi név- és címtárak. A könyvtáralakítás szándékában közrejátszott, hogy a Levéltár a Belügyminisztériumtól könyveket, aprónyomtatványokat és más, irattári

szempontból irreleváns dokumentumtípusokat is örökölt. A könyvtári állományrészek kialakítása a provenienciára, azaz a dokumentumok közös eredetének elvén nyugszik. A három gyűjteményrész a következő:

1. A 20. század első felében megjelent névtárak és címtárak gyűjteménye. A név- és címtárakat a Levéltár a Belügyminisztérium ún. „A”-anyagával vettük át. Ezt a könyvekből, iratokból és fotókból álló vegyes gyűjteményt az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó és jogelőd szervei a háborút követően azzal a szándékkal hozták létre, hogy az „osztályellenesség” számbavételében segítse a politikai rendőrség működését.
2. Oktatási célokat szolgáló módszertani kiadványok gyűjteménye: ez az állományrész a könyvtár megalakítását követően rendezetlen, részben használatból kikerült, részben pedig kiadói raktárkészletből visszamaradt anyagokból jött létre. Az országban egyedülálló gyűjtemény az egypártrendszer politikai rendőrségének kiképzésére szolgáló tankönyveket és módszertani kiadványokat tartalmazza, amelyek a kutatók számára kizárólag ezen a helyen férhetők hozzá.
3. Kurrens szakirodalom: a 21. századi levéltárak szakmai követelményeit meghatározó tervezet már a segédkönyvtárénál tágabb szerepkört szán a levéltári szakkönyvtáraknak.² A megfogalmazott igény szellemében, a szakkönyvtár feladatát is magára vállalva a könyvtár gyűjtőköre a segédletek mellett a huszadik

I. Publikációs adattár

- 1.) összesített (1973–2008)
- 2.) szakterülethez kapcsolódó
- 3.) munkatársi jogviszony + profil
- 4.) évenkénti

Elrendezése: szerző és műfaj szerint

III. Kurrens szakirodalom

retrospektív feltárás + újdonságértesítés
1990 utáni szakirodalom

Elrendezés: műfaj szerint

század második felének történéseit feltáró monográfiákra, dokumentumközlésekre és az ún. *tranzitológiára*, az átmenet időszakának az irodalmára is kiterjed.³

Amint azt Varga Katalin megfogalmazta, a „szakkönyvtár feladata valamely tudományterület vagy ismeretág tartalmának (ismereteinek) reprezentálása, és ennek alapján egy körülhatárolható felhasználói kör adott tudományhoz köthető szakmai információs igényének teljes, azonnali és pontos kielégítése.”⁴ Színvonalas szakmai tájékoztatás csak a szakirodalom pontos regisztrálása és a felhasználói igényekhez igazodó szakkönyvtár összeállítása révén lehetséges. Szándékaink szerint a szakterület irodalmának számbavétele a munkatársakon kívül a levéltár külső kutatóit és a téma iránt érdeklődőket is segítené a tájékozódásban. Az utóbbiak hangsúlyozását a levéltári könyvtárak sajátos jogi helyzete miatt különösen fontosnak tartom, mert annak dacára, hogy a levéltári könyvtárak intézményi könyvtár gyanánt működnek, a belső munkatársak mellett a külső kutatók szakirodalmi ellátásában is részt vállalnak. Az eddig készült szakirodalmi összeállítások jelen munkafázisban a belső intranetes hálózaton keresztül elektronikus úton, valamint nyomtatott formában állnak a munkatársak rendelkezésére, tágabb körű későbbi hasznosításuk a levéltár honlapján keresztül valósítható meg.

A kiépítés alatt álló szakmai adatbázis egyes alrendszereit az alábbi ábra mutatja be:

II. Oktatási célú kiadványok

- 1.) retrospektív jellegű
- 2.) 1990 előtt
- 3.) korábban nem hozzáférhető

Elrendezése: tematikus

IV. Sajtószemle

Kurrens sajtófigyelés (napi és hetilapok),
Retrospektív, sajtótörténeti szemle (pl. Szabad Nép)

Rögzítés: automatikus időrendben

Írásom további részében az 1–3. alrendszer elkészítésének könyvtárunkban folyó munkálatait ismertetem.

I. Publikációs adattár

A szakirodalom regisztrálásának első kezdeményei a levéltárban folyó tudományos és feldolgozó munka bemutatásának a szándékához kapcsolódtak. A levéltár fiatal életkorából adódik, hogy a munkatársak különféle közgyűjteményekből, más szakterületekről érkeztek, ami a publikáló kollégák esetében egy fajta tudományos előéletet, esetlegesen annak folytatását feltételezte. Az így készült összeállítást ezért a sokszínűség jellemezte, az ott közölt tételek nem feltétlenül illettek a levéltár profiljába. Az intézmény kérései között folyó kutatások eredményei összegzése és a felhasználók részére történő közvetítése során megkerülhetetlen volt egy tartalmi szűrő beiktatása, azaz az állambiztonság témaköréhez vagy annak holdudvarához kapcsolódó munkák kiválogatása.

Az intézményi publikációs adatbázisok esetében további átgondolást és döntést igényel a személyi változások kérdése. Ez a probléma a Történeti Levéltár működésének egy évtizede során is már több ízben felmerült a levéltártól eltávozott, ám a szakterületen tovább publikáló kollégák esetében. Az összes írásmű felvétele az intézményben folyó múltfeltáró és tudományos tevékenységet illetően félrevezető volna, ezért a válogatás egy további szempontjának a bevonására volt szükség. A kétszeres szűrés eredményeként létrejött publikációs adattár a szerzők írásainak sorából már csak a szakterülethez és a munkatársi jogviszony időszakához köthető munkákat regisztrálta. Az évente aktuális összeállításokon túlmenően jelenleg a publikációs jegyzékeknek három típusa áll rendelkezésre:

Összesített forma:

A munkatársak valamennyi munkájára kiterjedő biobibliográfiákat öleli fel. Jellemzője a nagy terjedelem – majd 900 tételt tartalmaz – és a

sokszínűség, hiszen bizonyos esetekben húsz-harminc évre visszatekintő tudományos pályafutást összegez. A könnyebb áttekintés kedvéért az egyes szerzők munkáin belül sor került a különféle műfajú írásművek szétválasztására. Ennek során a következő struktúra került kialakításra:

1. Önállóan vagy társszerzőként jegyzett munkák,
2. Szerkesztett kötetek,
3. Önálló kiadványban való közreműködés (gyűjteményes kötetben megjelent tanulmányok),
4. Folyóiratokban közzétett tanulmányok,
5. Könyvismertetések,
6. Kisebb forrásközlések,
7. Idegen nyelven megjelent munkák.

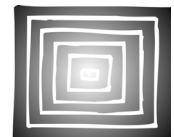
Minden sokszínűsége és gazdagsága dacára teljesnek azonban az összesített publikációs adattár sem tekinthető, hiszen a levéltártól eltávozó kollégák esetében a regisztráció lehetősége esetleges.

A korszak és a szakterület szempontjából releváns publikációkat tartalmazó válogatás:

Az állambiztonság témaköréhez, vagy annak valamely aspektusához, legalábbis a korszakhoz kapcsolódó munkákat veszi számba. Ez az összeállítás már az intézmény profiljához illeszkedik, ám az ott közölt bibliográfiai tételek nem kötődnek feltétlenül a munkatársak levéltári tevékenységének időszakához.

A munkatársi jogviszony alatt keletkezett és a téma vagy a vizsgált korszak tekintetében a levéltár profiljához kapcsolódó munkákról készült összeállítás:

A levéltár tíz éves fennállása alkalmából benyújtott országgyűlési beszámoló részét képezi, mintegy 400 tételt tartalmaz.⁵

II. Az Állambiztonsági Módszertani Gyűjteményről készült tematikus összeállítás

A szakbibliográfiáknak kiemelten figyelemmel kell lenniük azokra a dokumentumokra, amelyeket nem regisztrál az általános nemzeti bibliográfia.⁶ Ebbe a körbe tartozik a könyvtár egyik fontos gyűjteményének, az Állambiztonsági Módszertani Gyűjteménynek az anyaga, amelybe a politikai rendőrség állományának kiképzésére szolgáló tankönyvek, módszertani kiadványok és disszertációk kaptak helyet. A téma szempontjából tartalmilag releváns, az állambiztonsági szervek felépítését, tevékenységét dokumentáló, oktatási célokat szolgáló munkák ezek, amelyek a szakterület feltárása során jól hasznosíthatók, ennek megfelelően nagy érdeklődésre tartanak számot a levéltár külső és belső kutatóinak körében. Korabeli használatukat tekintve titkos minőségű, csak egy szűk kör számára hozzáférhető anyagokról van szó, amelyek a tudományos kutatás szempontjából valódi újdonságot jelentenek.⁷

Nem vitatva annak a megállapításnak az érvényét, hogy egy bibliográfia sem lehet gyűjteményfüggő,⁸ ebben az esetben mégis egy gyakorlatilag lezárt különgyűjteményhez kötődő retrospektív bibliográfiával állunk szemben. Joggal tehető fel tehát a kérdés: mi indokolta mégis az egy gyűjteményhez kapcsolódó szakbibliográfia létrehozását? Mivel a szakterület szempontjából ezeknek az anyagoknak az ismerete megkerülhetetlen, és azok egyetlen helyen, kizárólag az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában férhetők hozzá, úgy vélem, hogy mindezen körülmények kellőképpen alátámasztják a róluk készült összeállítás létjogosultságát. A bibliográfia retrospektív jellegű, hiszen az 1990 előtti, belső használatra szánt oktatási anyagokat tartalmazza. Jóllehet egy bizonyos gyűjteményhez kapcsolódik, a feltárás két összetevője, az analitikus feltárás igénye és a szakrend kialakítása azonban túlmutat a pusztán lelőhelyjegyzék műfaján.

A szaktájékoztató szempontjából különös jelentőséget nyert ez a gyűjtemény, mert a kutatás szempontjaihoz jól alkalmazkodó, tartalmi ismérveken nyugvó feltárás lehetőségét kínálta fel; egy olyan tematikus elrendezést, amelynek szerkezete az alkalmas kiegészítésekkel majdan a kurrens bibliográfiára is adaptálható lesz. A szűk szakterületek irodalmát feltáró irodalomjegyzékek ugyanis olyan szakrend kidolgozását követelik meg, amelyek felépítése az adott terület sajátosságaihoz alkalmazkodik.⁹ A megfelelő tárgyszavak megtalálása és az alkalmas szerkezet kialakítása nem kis fejtörést okozott, hiszen a témára vonatkozó strukturált tudással korábban nem rendelkezünk. Csak a feldolgozást követően derült fény arra, hogy milyen nagy tematikus csoportokat célszerű kialakítani. Az alkalmas szerkezet meglelésében ugyanakkor teljes mértékben a feldolgozott anyagokra hagyatkozni mégsem lett volna célravezető, hiszen a feltárás és a használatba adás során megkerülhetetlen szempont volt a politikai rendőrség működésének átértékelése, nemkülönben a hírszerzés és a kémelhárítás mesterségének a korabeli ideológus felhangoktól való mentesítése. A fentiek átgondolásában nagy segítséget jelentett az *Egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott* berlini hivatalának könyvtára által a Német Demokratikus Köztársaság állambiztonságának tárgyában összeállított bibliográfia, amelynek szerkezetét az alább lefordított tartalomjegyzék mutatja be:¹⁰

1. Segédletek (bibliográfiák, segédkönyvek, forráskiadások és levéltári beszámolók)
2. A Stasi szervezete és működése
  - 2.1. 1990 előtt megjelent szakirodalom
  - 2.2. Általános munkák, áttekintések
  - 2.3. A Stasi előtörténete
  - 2.4. Nem hivatalos munkatársak, operatív eszközök
  - 2.5. Nemzetközi kapcsolatok
3. Az állami és társadalmi élet egyes területei
  - 3.1. Hírszerzés, Nyugatra irányuló tevékenység

- 3.2. Politikai igazságszolgáltatás
- 3.3. Ellenállás és üldözés
- 3.4. Az állambiztonság és az egyház
- 3.5. Állambiztonság a tudományban, kultúrában és médiában
- 3.6. Állambiztonság a gazdaság területén
- 3.7. Egyéb területek
- 3.8. A rendszerváltás történései, az állambiztonsági szolgálat feloszlása
4. Határterületek
  - 4.1. Az NDK más biztonsági szervezetei és biztonságpolitikai grémiumai
  - 4.2. További szakirodalom a titkosszolgálatokhoz (válogatott)
5. Aktuális témák
  - 5.1. A Stasi-iratokról szóló törvény és annak alkalmazása
  - 5.2. Jogászi feldolgozás
  - 5.3. További politikai feldolgozások
6. Biográfiák
  - 6.1. Életrajz-gyűjtemények (biográfiai kézikönyvek is)

Egyes biográfiák és életrajzi iratok

Szerzői és kiadói regiszter

Ugyanakkor arra is ki kell térni, hogy a módszertani anyag kezelését illetően a két országban eltér a szabályozás. Míg az NDK Állambiztonsági Minisztérium iratanyagáról rendelkező német törvény az oktatási célú anyagokat a levéltári iratok körébe sorolta, addig a magyar szabályozás az iratanyaggal átadott nyomtatott dokumentumokról külön nem rendelkezett. Mindez azt eredményezte, hogy a német bibliográfia kifejezetten a rendszerváltozás után napvilágot látott kurrens szakirodalom számbavételére törekszik, 1990 előtt megjelent munkák csekély számban találhatóak benne, a korabeli oktatási anyagok pedig egyáltalán nem jelennek meg.

A magyar viszonyokra visszatérve az alábbiakban az Állambiztonsági Módszertani Gyűjtemény anyagát feltáró bibliográfia szerkezetét mutatom be:

- I. Segédletek, kézikönyvek
  - állambiztonsági bibliográfiák, katalógusok
  - összefoglalók, szakszótárak
  - statisztikák
- II. A politikai rendőrség szervezete és működése
  - szervezeti felépítés
  - parancsok és utasítások
  - kiképzés
  - hálózat
  - ügynökbeszerzés
  - operatív eszközök és módszerek
  - titkos ügykezelés
  - együttműködés az állami és társadalmi szervekkel
- III. Az állami és társadalmi élet egyes területei
  - állambiztonsági ügyek büntetőjogi megítélése
  - vizsgálati eljárás
  - a belső ellenség fogalma az állambiztonsági munkában
  - esettanulmányok
  - a „szocialista gazdaság védelme”
  - egyházak állambiztonsági ellenőrzése
  - „ifjúságvédelem”
  - idegenrendészet
  - határőrizet
  - emigráció
  - lélektani hadviselés
- IV. Titkosszolgálatok
  - polgári hírszerzés, kémelhárítás
  - katonai elhárítás és felderítés
  - külföldi titkosszolgálatok
  - terrorelhárítás

Az első három nagy tematikus csoport az eltérő politikai nézeteket vallók – korabeli szóhasználatlaltal a „belső ellenség” – ellenőrzésére létrehozott politikai rendőrség kiképzését szolgáló oktatási anyagokat rendszerezi. Az első háromtól a negyedik abban különbözik, hogy a klasszikus értelemben vett, vagyis az ország határain kívülre mutató titkosszolgálati tevékenységhez kapcsolódó módszertani anyagokat tartalmazza.

Jelen bibliográfiában való megjelenítésüket az indokolta, hogy ezek is a magyar állambiztonsági szervek által kibocsátott korabeli kiadványok, amelyek természetesen magukon viselik a hidegháború terminológiájának és gondolkodásmódjának a jellegzetességeit.

A felsorolt logikai rendben belül kialakított tematikus csoportok a használói igények és a rendelkezésre álló anyag függvényében további alcsoportokra bonthatók, például az operatív eszközök és módszerek alcsoport esetében különválaszthatóak az adott eszközt vagy módszert bemutató írások. A tematikus szerkezeten belül az egyes bibliográfiai tételek betűrendes elrendezést nyertek. A bibliográfia közel 500 tételt tartalmaz, gyakorlatilag lezártnak vehető, mert az alapjául szolgáló gyűjtemény további gyarapodásának csekély a valószínűsége.

III. A kurrens állambiztonsági szakbibliográfia (1945–1990)

A nemzeti bibliográfia nem vállalhatja egy-egy szűk kutatási terület eredményeinek összegzését, sem pedig a felhasználók részére történő közvetítését, ezért van szükség olyan szakbibliográfiákra, amelyek eleget tesznek ezeknek az elvárásoknak.¹¹ Mivel a szakterület kutatása csak a rendszerváltozást követően indulhatott meg, a szakbibliográfia elsődleges célja az 1990 után megjelent szakirodalom összegyűjtése, vagyis az újdonságértesítés mellett a húsz évre visszatekintő retrospektív keresés lehetőségét hivatott biztosítani. Célja, hogy válogatás nélkül számba vegye és regisztrálja mindazon munkákat, amelyek a rendszerváltozás óta ezzel kapcsolatban megjelentek. Mindazonáltal 1990 előtt kiadott művek is rögzítésre kerültek. Azok felvételét hol forrás értékük indokolta, mint például az ún. Fehér Könyvek¹² esetében, máskor pedig a történeti szemléletmód változásának bemutatása tette szükségessé, így például az 1956-os forradalom értékelésének esetében, ahol a historiográfiai szempont változása maga is része volt a

közelmúlt történetének.

A bibliográfia elsődleges célja az egykori állambiztonsági szervek felépítésére és működésre vonatkozó szakirodalom összegyűjtése, amelynek szerves részét képezi a pártirányítás kérdése, valamint a törvénytelen eszközökkel összegyűjtött információk felhasználása a döntési mechanizmusokban. A témához a társadalomtörténeti vetület, az elnyomó technikák társadalomra gyakorolt hatásának feltárása is szorosan hozzá tartozik. A társadalmi emlékezet kollektív elnyomása ugyanis azt eredményezte, hogy a tudományos igényű feltárások mellett nagy számban vannak jelen az interjúk és a visszaemlékezések a szakterület irodalmában. A szakirodalom fontos jellemzője, hogy elsőként az események elszenvetőinek visszaemlékezései láttak napvilágot. A történeti múltfeltárás folyamatában az *oral history* jellegű műfajok elsősorban a diktatúra társadalomra gyakorolt hatását, az ún. áldozati oldalt rajzolják ki, hiszen a rendszer működtetői közül kevesen vállalták a megszólalást. Az áldozatok visszaemlékezéseiben elsődleges szerepet kap az elszenvedett események feltárása, kevés bepillantást nyújtanak azonban a politikai rendszer szervezeti felépítésébe és működésébe. A történeti feldolgozások megindulása későbbre tehető, hiszen elkészítésük előzetes kutató munkát feltételezett.

Az anyaggyűjtés során kiindulópontunk az volt, hogy az általános bibliográfiákkal szemben a szakbibliográfiáknak mindazon dokumentumtípusokat gyűjtőkörükbe kell integrálniuk, amelyek az adott szakterületen a felhasználás szempontjából relevánsnak vehetők.¹³ A bibliográfia összeállításának célja a terület szakirodalmának minél teljesebb lefedése. A könyvészeti források és a fontosabb történeti, társadalomtudományi és jogtörténeti folyóiratokban megjelent tanulmányok regisztrálásán túlmenően ezért néhány forrásközlő internetes portált (pl. az *ArchívNetet*, *Betekintőt*) is figyelemmel kísérünk. A leírás az autopszia elvén nyugszik, hiszen a könyvtár lehetőség szerint a szakirodalom minél teljesebb beszerzésére törekszik. A rejtett bibliográfiából

merített tételek esetében azonban az autopszia elve természetesen nem érvényesíthető.

Az irodalom összegyűjtése során a szakterület jellegéből fakadó speciális nehézségek is adódtak. Igen nagy gondot jelentett például a szakirodalom nagy mérvű szóródása. A totális diktatúrák jellemző vonása, hogy a társadalom és az állampolgár életének minden területét ellenőrzés alá vonják. Ebből adódik, hogy a politikai rendőrség szerepe a korszak tekintetében megkerülhetetlen; vagyis nemcsak a szűken vett szakterület feltárására vállalkozó munkák, de az adott időszak más területeit feldolgozó írások is gyakran fontos, az állambiztonság tárgyát érintő adalékokat tartalmaznak. Még ha oly formális kritériumot is alkalmazunk, mint például a Történeti Levéltár iratanyagának dokumentált felhasználása, akkor is a művészeti élet területétől a gazdaságtörténet témájáig számos olyan munka bekerül a bibliográfiába, amely alapvetően a szakterületről idegen tartalmi jegyeket mutat fel, azaz relevanciája a téma szempontjából megkérdőjelezhető. A válogatás másik gyakori kérdése műfaji természetű. Azok a tartalmukat tekintve nagyon is idevágó munkák tartoznak ebbe a körbe, amelyek noha levéltári anyaggyűjtésen alapulnak, a múltfeltárást mindazonáltal mégsem a történettudomány eszközeivel, hanem fiktív történetbe ágyazva valósítják meg.¹⁴ Szintén a műfaji besorolás kérdését érintik a kompiláció jellegű visszaemlékezések, melyekben az emlékirat hitelességét a szerző forrásközlésekkel, nem ritkán jogforrások szövegével támasztja alá. Az egyik ilyen jellegű munka lektora a következőképpen nyilatkozik erről a problémáról: „az alkotás négy, egymástól élesen elhatárolandó részre osztható: A korabeli iratok hiteles másolataira és a hozzájuk kapcsolódó levelezésre, az írói bevezetésre, magára az írói alkotásra, amelybe a nyomtatásban megjelent művek részbeni idézete is ékelődik. Ennek következménye, hogy az »egész« műfajilag meghatározhatatlan, de a bevezetővel olyan korszakot idéz, mely valamilyen vonatkozásban szinte minden magyar embert érint. A hivatalos iratok kortörténeti dokumentumok, s az alkotmányos diktatúra jogi

bizonyítékai. A megtörtént események írói átköltésben is megrázóak, s így a tényfeltáró műfaj keretei között kényszeríthetnek áldozatokat, bűnösöket és pusztán létezőket is az átélésre. Az ilyen munkák megjelentetése rendkívül fontos és hasznos. Ugyanakkor ebben a formában egyáltalán nem ajánlatos.”¹⁵

Miként a felvázolt probléma előre vetíti, a kurrens állambiztonsági bibliográfia szerkezetét jelenleg a műfajok szerinti elrendezés jellemzi. A rendezés során a következő műfajokat különböztettük meg:

1. adattárak
2. forrásközlések
3. monográfiák
4. tanulmánykötetek
5. tanulmányok
6. visszaemlékezések
7. módszertani kérdések.

A műfajok szerinti csoportosításon belül a betűrendes elrendezés elve érvényesül, vagyis a szóban forgó bibliográfiai tétel a szerző neve alatt, annak hiányában a cím első szavának figyelembevételével kerül besorolásra. Az összeállítás a múlt év végi állapot szerint közel 900 tételt tartalmaz.

A bibliográfia jövőbeni fejlesztésének irányain gondolkodva úgy vélem, hiányok mutatkoznak még a téma feltárásának helytörténeti vetületében. A rendszerváltozást közvetlenül követő időkben vidéken, különösen a magánkiadásban vagy gazdasági szervezetek patronálásával megjelent kiadványok regisztrálása terén például még akad tennivaló. A művek létezésére a rejtett bibliográfiákból derül fény, számbavételüket azonban megnehezíti, hogy gyakran még a kötelempéldány-rendszerben sem jelentek meg. Háttérbe szorult eddig a hungarika-irodalom számbavétele, noha a szakbibliográfia feladatába a nemzeti impresszumú művek mellett a magyar vonatkozású külhoni irodalom feldolgozása is beletartozik. Annak szisztematikus feltárására eddig nem vállalkozhattunk, reményeink szerint a külföldi társintézményekkel folytatott együttműködés segít majd e téren előbbre lépni. A későbbiek során a kurrens szakirodalom esetében

is felmerül a tematikus elrendezés lehetősége. Ennek alapját az oktatási anyagokra kidolgozott tematikus csoportosítás képezheti, kiegészítve a reformfolyamatra és a rendszerváltozásra utaló terminusokkal.

Jegyzetek

- 1 KERTÉSZ Gyula: A bibliográfiák készítésének elméleti és módszertani kérdései. In: Bibliográfiai tanulmányok : segédanyag a bibliográfia továbbképző tanfolyamhoz. Bp., OSZK-KMK, 1978. 204–223. p.
- 2 TAKÁCS Edit – Á. VARGA László: Megjegyzések a szakmai követelmények tervezéséhez. = Levéltári Szemle, 2001. 2. sz. 49-51. p.
- 3 A könyvtár ismertetésére vonatkozóan bővebben ld. JOBST Ágnes: A Történeti Levéltár könyvtára. In: Az átmenet évkönyve 2003. /Trezor 3./ (Szerk. Gyarmati György). Bp., ÁBTL, 2004. 301-308. p. ; A Történeti Levéltár szakkönyvtára. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2005. 4. sz. 33-40. p.
- 4 VARGA Katalin: A szakkönyvtár. In: Könyvtárosok kézikönyve. 3. köt. Szerk.: Horváth Tibor, Papp István. Bp. : Osiris, 2001. 109. p.
- 5 A Történeti Levéltár munkatársainak válogatott – állambiztonsági iratokat hasznosító – publikációs jegyzéke. In: Tíz év után. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2007. évi működéséről. Bp., 2008. 57-91 p.
- 6 SZABÓ Sándor: A szakbibliográfiák helyzete. = Könyvtári Figyelő, 1990. 5-6. sz. 494. p.
- 7 Bizonyos évekből rendelkezésünkre állnak könyvészeti jellegű számbavételek, amelyek azt mutatják, hogy a regisztrálás igénye már a tárgyalt korszakban megjelent. A betűrendes elrendezésű irodalomjegyzékek adott évhez kötődtek, céljuk az újdonságokról való tudósítás volt. Ezen túlmenően két ajánló bibliográfia maradt ránk, amelyek a hallgatók számára ajánlott szakirodalmat szintén alfabetikus rendben összegzik.
- 8 MURÁNYI Lajos: A bibliográfia néhány elméleti kérdése. In: Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Szerk.: Horváth Tibor, Papp István. Bp. : Osiris, 2001. 307. p.
- 9 MURÁNYI i.m. 308. p.
- 10 BStU [Bundesbehörde für Stasi Unterlagen] Fachbibliothek. Bibliographie zum Staatssicherheit der DDR. www.bstu.bund.de
- 11 SZABÓ Sándor i.m. uo.
- 12 A Fehér Könyv olyan aktuális politikai eseményeket dokumentáló kiadvány, amelynek célja a mindenkori kormány tevékenységének alátámasztása. A Független Kisgazdapárttal való leszámolást előkészítő Magyar Közösség-per után a Szikra Kiadónál jelent meg a Fehér Könyv. A Magyar Köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai című kötet, amelynek 1947. júliusában látott napvilágot a harmadik kiadása. Az 1956-as forradalom leverését követően a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala szintén a legitímáció szándékával adta közre az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* c. négy kötetes munkát.
- 13 SZABÓ Sándor i.m. uo.
- 14 A levéltári dokumentumok felhasználásával készülő fiktív irodalom két eklatáns példája Esterházy Péter Javitott kiadás: melléklet a Harmonia caelestishez (Bp., Magvető, 2002) és Dalos György Balaton-brigád: történet hét sétában (Bp. : Ab Ovo, 2005) című munkája.
- 15 Töttösné dr. Andorfer Magdolna lektori jelentése Csikós György – Molnár József: Az államügyész! c. munkájáról (Balatonvilágos : Szerzői kiad., é.n.). Idézet a kötet fülszövegéből.

HUMANUS: bibliográfiai műhelyek együttműködésének lehetősége

TAMÁS Kincső

A Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa, azaz a HUMANUS a bibliográfiai műhelyek közötti együttműködés lehetőségét kínálja.

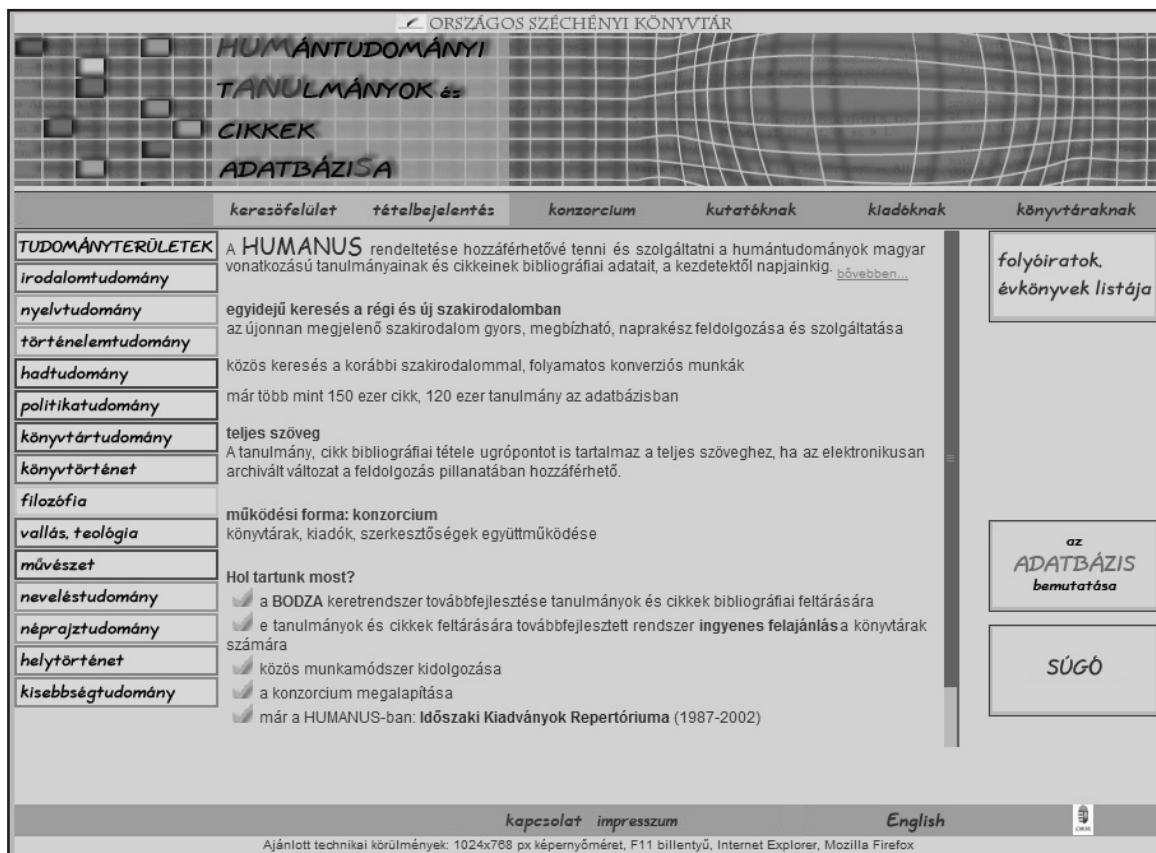
E konferencia előadásában már szó volt több intézmény bibliográfia-készítéssel, szakirodalmi adatbázis-építéssel kapcsolatos feladatvállalásának indokairól és gyakorlatáról. Felsorakoztak a bibliográfia-készítés – szakirodalmi adatbázis-építés feltételrendszerének elemei. Körképet kaptunk a humán- és társadalomtudományok területére vonatkozó szakirodalmi tájékoztatást biztosító adott hazai könyvtárak munkamódszereiről, prioritásairól, céljairól.

Már e körkép alapján is kirajzolódnak e bibliográfiai műhelyek együttműködési potenciáljának jellemzői.

A HUMANUS az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, valamint a Gyűjteményfejlesztési és Feldolgozási Igazgató által meghatározott elvek alapján épül. A szolgáltatás saját honlappal rendelkezik, melynek nyitóoldala: <http://www.oszk.hu/humanus/> (1. ábra).

A HUMANUS adatbázis a gyűjtőköréhez tartozó anyag bibliográfiai feltárását, feldolgozását a könyvtárak, kiadók/szerkesztőségek, kutatók, azaz valamennyi érintett szereplő bevonásával hivatott szolgáltatni. Az egyik alapfeladata a gyűjtőköréhez tartozó anyag feltárását végző intézmények munkafolyamatainak összehangolása, az *érintett könyvtárak közötti együttműködés* ösztönzése.

1. ábra
<http://www.oszk.hu/humanus/>

Indokolt-e az együttműködésen alapuló munkamódszer?

A válaszhoz tekintsük át az időszaki kiadványok (pl. folyóirat) néhány alapvető – számunkra meghatározó fontosságú – tulajdonságát.

Az időszaki kiadványok:

- ⊙ jellegükből fakadóan időszakosan jelennek meg;
- ⊙ egy adott tudományterület magfolyóirataként számon tartott kiadvány is közölhet szórványosan olyan publikációt, amely más tudományterülethez (is) tartozik;
- ⊙ adott folyóiratcikkek – a tudományterületek közötti kapcsolatok miatt – értelemszerűen több tudományterületre is vonatkozhat.

Következésképpen a különböző szakterület pub-

likációit gyűjtő és feldolgozó (szak)könyvtárak is kénytelenek ugyanazon folyóirat egyes füzetait is figyelemmel követni. Mindezek mellett a gyűjtőkörükhöz tartozó, de csak szórványosan megjelenő publikációk akaratlanul is elérülhetik figyelmüket. A bibliográfia-készítés, szakirodalmi adatbázis-építés feladatában részt vállaló könyvtárak munkája több ponton találkozik tehát.

E dokumentumtípus feltárása esetében (a szolgáltatás felépítésében az első ütemet valójában az időszaki kiadványok feldolgozásának összehangolása jelenti, ezt követi majd a tanulmánykötetek összehangolt feldolgozásának megszervezése) kézenfekvő a következő (a honlapon olvasható) – együttműködési „játékszabály” elfogadása, alkalmazása:

<p>A közös munkamódszer szabályai</p> <p>Minden folyóirathoz, évkönyvhöz (📄) tartozik egy feldolgozó intézmény. A feldolgozó intézmény készíti el a vállalt folyóirat, évkönyv valamennyi, feldolgozásra kiválasztott publikációjának bibliográfiai leírását. egyszeri feldolgozás</p> <p>A feldolgozó intézmény minden egyes bibliográfiai rekordot (📄) besorol a vonatkozó összes tudományterületi csoportba. Egy bibliográfiai rekord több tudományterülethez is tartozhat. A tudományterületi felosztás megegyezés alapján született. A felosztás bővíthető, szükség esetén módosítható.</p> <p>Minden tudományterülethez tartozik legalább egy tudományterületi felelős intézmény, amely a területéhez sorolt bibliográfiai rekordok tartalmi feltárásáról gondoskodik, azaz kiegészíti a bibliográfiai rekordot a megfelelő mezőkkel. többszöri felhasználás Az egyes tudományterületekhez több felelős is tartozhat (például: irodalomtudomány). Cél a kutatóhelyek, tudományos testületek és könyvtárak közötti munkamegosztás, kölcsönös szakmai ellenőrzés. A tudományterületért felelős intézmény egyidejűleg feldolgozó intézmény is lehet.</p> <table border="1"> <tr> <td>tudományterület</td> <td>tudományterületi felelős(ök)</td> </tr> </table>		tudományterület	tudományterületi felelős(ök)
tudományterület	tudományterületi felelős(ök)		

2. ábra

A közös munka szabályairól a honlap tájékoztatása szerint

<p>A közös munkamódszer előnyei a résztvevők számára</p> <p>Az egyszeri feldolgozás – többszöri felhasználás eredményeként több folyóirat, évkönyv bibliográfiai feldolgozása, ezáltal nagyobb szakirodalmi lefedettség és magasabb szintű tájékoztatás valósítható meg.</p> <p>A HUMANUS keretein belül végzett feldolgozói munka során a tudományterületi felelőssel még nem rendelkező alábbi területekre eddig kijelölt rekordok száma (2009. 02. 03. adatok alapján):</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>tanulmánykötetben</th> <th>folyóiratban, évkönyvben</th> <th>összesen</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>nyelvtudomány</td> <td>291</td> <td>94</td> <td>385</td> </tr> <tr> <td>vallás, teológia</td> <td>491</td> <td>1096</td> <td>1587</td> </tr> <tr> <td>művészet</td> <td>405</td> <td>1093</td> <td>1498</td> </tr> <tr> <td>néprajztudomány</td> <td>160</td> <td>79</td> <td>239</td> </tr> <tr> <td>helytörténet</td> <td>160</td> <td>321</td> <td>481</td> </tr> </tbody> </table> <p>Példa a közös munkamódszerre: a Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár által feldolgozott folyóiratokból, évkönyvekből</p>					tanulmánykötetben	folyóiratban, évkönyvben	összesen	nyelvtudomány	291	94	385	vallás, teológia	491	1096	1587	művészet	405	1093	1498	néprajztudomány	160	79	239	helytörténet	160	321	481
	tanulmánykötetben	folyóiratban, évkönyvben	összesen																								
nyelvtudomány	291	94	385																								
vallás, teológia	491	1096	1587																								
művészet	405	1093	1498																								
néprajztudomány	160	79	239																								
helytörténet	160	321	481																								

3. ábra

Az együttműködés előnyei

A HUMANUS-konzorcium tagjai tehát a bemutatott együttműködési elvek alapján végzik a feldolgozó munkájukat. Mivel az időszaki kiadványok, a hozzájuk tartozó tudományterületek, adott esetben a feldolgozó intézményük

változik, a honlapon (*Folyóiratok, évkönyvek listája menü*) elérhető a következő, az adatbázishoz vezető, tehát az aktuális állapotot mutató ugrópontok:

Folyóiratok, évkönyvek listája

összes folyóirat, évkönyv

kurrens
feldolgozó intézmény: BI; BPMK; HM; KSZK; MTA ETK; MTA ITI; OIK; OPKM;
OSZK/HBO; SZTE EK

MATARKA
feldolgozó intézményre vár [rövidített, nyomtatható verzió]
megjelenési helyenként

megszűnt

ÖSSZES TANULMÁNYKÖTET

■ **IRODALOMTUDOMÁNY**
Folyóiratok, évkönyvek

kurrens
feldolgozó intézményre vár

megszűnt

Tanulmánykötetek

4. ábra

A folyóiratok, évkönyvek listája menü a honlapon

A bibliográfiai műhelyek közötti együttműködés (egyeztetett munkamódszer az érintett könyvtárak érdekében; közös keresés a felhasználók érdekében) *legmagasabb szintje* az online adatbevitel a HUMANUS-ba.

<p>MTA Irodalomtudományi Intézet (MTA ITI) 1118 Budapest, Ménesi út 11-13.</p>	
<p>munkatípus: ● online adatbevitel a HUMANUS-ba <u>vállalt folyóiratok, évkönyvek listája</u></p>	
<p>Országos Idegennyelvű Könyvtár (OIK) 1056 Budapest, Molnár u. 11.</p>	
<p>munkatípus: ● online adatbevitel a HUMANUS-ba <u>vállalt folyóiratok, évkönyvek listája</u></p>	
<p>Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) 1089 Budapest, Könyves K. crt. 40.</p>	
<p>munkatípus: ● online adatbevitel saját rendszerben, közös keresés a HUMANUS-szal (fejlesztés alatt)</p>	

5. ábra

Online adatbeviteli szinten feldolgozó partnerek

Műhelyünk, az OSZK humántudományi bibliográfiai osztálya (HBO) a 2008. február 5-e óta működő konzorcium koordinátoraként minden potenciális együttműködő fél esetében ezt a megoldást javasolja, ill. ösztönzi, mivel – a

kezdetekhez visszakanyarodva – a HUMANUS kifejezetten a részdokumentumok bibliográfiai feltárására van kifejlesztve (ld. a 6. ábrát a Bodza keretrendszerben történő feldolgozáshoz).

HUMANUS > Könyvtáraknak > az ADATBÁZIS bemutatása

A **BODZA** tanulmányok és cikkek leírására történő alkalmazásakor tovább gazdagodott a keretrendszer **felhasználóbarát** jellege, és így a HUMANUS megoldást kínál a hasonló hazai adatbázisok által mindeddig megoldatlan kérdésekre is.

A **részdokumentum** – **forrásdokumentum** között **rekordkapcsolat** van:
 cikk – folyóirat, évkönyv
 tanulmány – tanulmánykötet

Egyszerű keresőkérdésekkel **megállapítható**:
 Adott folyóirat, évkönyv mely évfolyamai, füzetszámjai vannak feldolgozva az adatbázisban?
 Adott tanulmánykötet milyen mértékben van feldolgozva az adatbázisban?
 Milyen ismeretéseket írtak adott műről (pl. könyvről)?
 Van idegen nyelvű fordítása az adott cikknek, tanulmánynak (és fordítva: valamely idegen nyelvű publikáció fordítása adott cikk, tanulmány)?

cikk – folyóirat, évkönyv
 Az egyes cikk rekordja **továbblépési pontot** kínál a **forrásdokumentumhoz**, azaz a folyóirathoz, évkönyvhöz:

<p>29 találat számozás szerint rendezve 🔍</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. A minimalizmus / a szerkesztőbizottság In: Helikon (Budapest) (1964.). – 49. (2003) 1/2., A minimalizmus, p. 1-2. 2. Az amerikai minimalizmus / Bocsor Péter, Medgyes Tamás In: Helikon (Budapest) (1964.). – 49. (2003) 1/2., A minimalizmus, p. 3-13. 3. Az írásról / Raymond Carver ; fordította Konczer Kinga In: Helikon (Budapest) (1964.). – 49. (2003) 1/2., A minimalizmus, p. 14-17. 4. Tűz után tűzbe - beszélgetés Raymond Carverrel / [riporter] Michael Schumacher ; fordította Vernyik Zénó In: Helikon (Budapest) (1964.). – 49. (2003) 1/2., A minimalizmus, p. 18-35. 5. Minimalista próza és kritikai doktrína / Diane Stevenson ; fordította Papp Vivien Anikó In: Helikon (Budapest) (1964.). – 49. (2003) 1/2., A minimalizmus, p. 36-41. 6. Interjú Bobbie Ann Masonnel / [riporter] Bonnie Lyons, Bill Oliver ; fordította Pető Tímea In: Helikon (Budapest) (1964.). – 	<p>humanus#9769</p> <p>Főcím / szerzőségi közlés: Az amerikai minimalizmus / Bocsor Péter, Medgyes Tamás</p> <p>Dokumentumtípus: cikk</p> <p>Forrásdokumentuma: Helikon : világirodalmi figyelő : a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének folyóirata. – Budapest, 1964-49. (2003) 1/2., A minimalizmus</p> <p>Formátum: p. 3-13.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Megjegyzés(ek): Bibliogr. a jegyzetekben</p> <p>Szerző / közreműködő: Bocsor Péter</p>
---	--

6. ábra

Feldolgozás a BODZA keretrendszerben: a cikkek, tanulmányok feldolgozásának sajátosságai

A HUMANUS-ba történő online adatbevitel nem igényel fejlesztéseket, és lévén szó online adatbevitelről, az „eredmény” azonnal látható. Természetesen adott bibliográfiai műhellyel való együttműködés esetében egyéni kívánságok, igények merülhetnek fel. Együttműködő partnereinknek minden esetben érdemes megfogalmazni igényeiket, hogy közösen tovább tudjuk gondolni a lehetőségeket. A cikkfeldolgozás országos összehangolása, a párhuzamos feldolgozások kiküszöbölése érdekében kezdettől fogva hangoztatott alapelvünk, hogy partnereinkkel közösen alakítsuk, építsük a rendszert.

Milyen szintjei lehetségesek az együttműködésnek?

Tételezzük fel például, hogy adott intézmény a HUMANUS-ban történő feldolgozás mellett döntene ugyan, de az analitikus rekordokat az általa addig használt rendszerben is tovább akarja szolgáltatni (elterjedt gyakorlat e dokumentumtípusnak a könyvtár integrált rendszerében való feltárása). Ebben az esetben a megoldást a HUMANUS-ban történő feldolgozás, illetve a feltárt anyag „visszaszolgáltatása” jelenti. (Mindannyian tudjuk, hogy komplexebb rekordtartalomtól elő lehet állítani kevésbé összetett rekordot, fordított esetben viszont ez nem lehetséges.)

Az együttműködés következő szintje: online adatbevitel saját rendszerben, közös keresés a HUMANUS-szal, ahogy ezt a OPKM példája is mutatja:

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM)
1089 Budapest, Könyves K. krt. 40.

munkatípus: ● online adatbevitel saját rendszerben, (fejlesztés alatt)
közös keresés a HUMANUS-szal

[vállalt folyóiratok, évkönyvek listája](#)

7. ábra
Az OPKM adatbeviteli szintje

Ez a választás már konverziós műveleteket feltételez a két rendszer között. Az egyeztetett munkamódszer alapján történő feldolgozó munka során természetesen így is találkozunk olyan időszaki kiadványokkal,

amelyeket nem tár fel a HUMANUS egyetlen együttműködő intézménye sem, mert a kiadvány nem tartozik a gyűjtőkörhöz. Ilyen kiadvány például:

📖 humanus#166454 🏠 ⬅ ➡

Főcím : alcím:
Erdélyi társadalom : szociológiai szakfolyóirat : a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata

Megjelenés:
Cluj-Napoca : Presa universitară clujeană, 2003-

ISSN:
1583-6347

Eredeti, bővebb leírás:
→ (NEKTÁR)000002521957 (külső kapcsolat)

Dokumentumtípus:
folyóirat

Tudományterület:
Szociológia
Kisebbségtudomány

Feldolgozottság foka / feldolgozó intézmény:
teljes / SzocioWeb

Ismertetés:
Sokszíniú társadalom / Gergely Orsolya **In:** Székelyföld (Miercurea Ciuc). – 12. (2008) 1., p. 153-159.

[anonim] címkés formában [?]

8. ábra
Gyűjtőkörbe nem tartozó folyóirat megjelenése

Ebben az esetben a szóban forgó időszaki kiadvány mint ismertett mű került a látóterünkbe, s ugyan önálló rekord formájában tartjuk nyilván, csupán az analitikus feldolgozását végző szolgáltatásnak a nevét tüntetjük fel (jelen esetben: SzocioWeb). Ha a felhasználók – szerintem jogos – igényeit tartjuk szem előtt, akkor ennek a másik szolgáltatáshoz elvezető, minimális információknak az értéke felértékelődik (nevezetesen a felhasználó nem kényszerül az analitikus feltárást végző bibliográfiai műhelyek, illetve az általuk feldolgozott kiadványok listáinak összevetésére stb.). Ez a megoldás a felhasználó és a feldolgozó könyvtárak számára egyaránt barátságos és semmiképpen sem félrevezető. (Optimális esetben a vonatkozó szolgáltatást végző munkacsoporttal történő egyeztetés után vezetjük be a szolgáltatás nevét a HUMANUS-os folyóirat-rekordba.)

A rendszer fejlesztése folyamatos. Ennek a kijelentésnek számomra túlnyomóan pozitív a tartalma: az egyes konzorciumi tagok által megfogalmazott kifogásokat és javaslatokat a konzorcium koordinátoraiként nem csupán felmérni, összegezni tudjuk, hanem arra is lehetőségünk van, hogy azt közvetíthessük, átadhassuk a fejlesztőnek.

Végezetül egy olyan megoldást mutatok be, amely – reményeink szerint – egyszerűségével nyeri el a felhasználó és a feldolgozó bizalmát. A következő ábrákon egy többkötetes kiadvány (Vallási néprajz) analitikus rekordjaihoz vezető egyik lehetséges utat mutatom meg. A kiadvány közös adatait tartalmazó rekordból indulva:

The screenshot shows the HUMANUS database search interface. On the left, there is a sidebar with a list of sources and filters. The main area displays search filters and a search result.

Search Filters:

- Cím: vallási néprajz
- Dokumentumtípus: monográfia [?]
- Folyóiratban: [ ]
- Tudományterület: [ ]

Search Result:

- Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék]. – Budapest, 1985 [1986]-

At the bottom, there is a status bar with the text "[anonim] magyar" on the left, "20/lap" in the center, and navigation icons on the right.

9. ábra

Többkötetes kiadvány analitikus rekordjainak elérése

az egyes kötetek rekordjain keresztül:

The screenshot shows a library catalog record for 'Vallási néprajz' (Religious Folklore) published by ELTE Folklore Tanszék in Budapest, 1985. The record is displayed in a two-pane window. The left pane shows the search results, and the right pane shows the detailed record for the selected item. The record includes the following information:

- Főcím / szerzőségi közlés:** Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék]
- Dokumentumtípus:** könyv
- Megjelenés:** Budapest : ELTE, 1985 [1986]-
- Formátum:** 20 cm
- Ország:** Magyarország
- Nyelv:** magyar
- Kötetadatok:**
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 1., Református néphagyományok : Tanulmánygyűjtemény, melyet Kálvin Intéstitúciója első kiadásának 450. évfordulójára ajánlunk / szerk. Dankó Imre, Kullós Imola. – 1985 [1986]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 2., Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok : Tanulmánygyűjtemény, melyet dr. Illyés Endre emlékének ajánlunk / szerk. Dankó Imre, Kullós Imola. – 1985 [1986]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 3., Módszerek és történeti adatok : Tanulmánygyűjtemény ... dr. Ujszászy Kálmán 85. születésnapjára / [szerk. Dankó Imre, Kullós Imola]. – 1987 [1988]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 4., Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl / szerk. Fejős Zoltán, Kullós Imola. – 1990
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986]-

10. ábra
Kötetadatok

jutunk el az első kötet tanulmányainak rekordjaihoz:

The screenshot shows a library catalog record for 'Vallási néprajz' (Religious Folklore) published by ELTE Folklore Tanszék in Budapest, 1985. The record is displayed in a two-pane window. The left pane shows the search results, and the right pane shows the detailed record for the selected item. The record includes the following information:

- Főcím / szerzőségi közlés:** Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék]
- Dokumentumtípus:** könyv
- Megjelenés:** Budapest : ELTE, 1985 [1986]-
- Formátum:** 20 cm
- Ország:** Magyarország
- Nyelv:** magyar
- Kötetadatok:**
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 1., Református néphagyományok : Tanulmánygyűjtemény, melyet Kálvin Intéstitúciója első kiadásának 450. évfordulójára ajánlunk / szerk. Dankó Imre, Kullós Imola. – 1985 [1986]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 2., Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok : Tanulmánygyűjtemény, melyet dr. Illyés Endre emlékének ajánlunk / szerk. Dankó Imre, Kullós Imola. – 1985 [1986]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 3., Módszerek és történeti adatok : Tanulmánygyűjtemény ... dr. Ujszászy Kálmán 85. születésnapjára / [szerk. Dankó Imre, Kullós Imola]. – 1987 [1988]
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986] – 4., Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl / szerk. Fejős Zoltán, Kullós Imola. – 1990
  - Vallási néprajz / [kiad. az ELTE Folklore Tanszék] – Budapest : ELTE, 1985 [1986]-

11. ábra
Az első kötet adatai

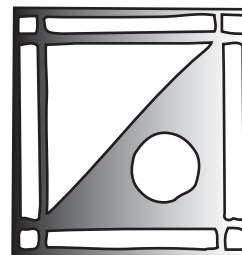
A bemutatott példa egyben a tanulmánykötek feldolgozásának irányába tett lépéseket is bizonyítja.

Irodalom:

RÁCZ Ágnes: Hol tartunk a Humán Szakirodalmi Adatbázis megvalósításában? = Könyvtári Figyelő, 51. évf.. 2005. 4. sz. 751–760. p.

RÁCZ Ágnes: A HUMANUS adatbázis fejlesztése, különös tekintettel a könyvtártudományi és könyvtörténeti dokumentációra. = Könyvtári Figyelő, 54. évf. 2008. 2. sz. 207–221. p.

TAMÁS Kincső – VASBÁNYAI Ferenc: HUMANUS – Humántudományi Tanulmányok és Cikk adatbázisa. = Könyv., Könyvtár, Könyvtáros, 17. évf. 2008. 2. sz. 29–34. p.

Új kiadványok az OSZK kiadásában

Az OSZK és a Kossuth Kiadó gondozásában nemrégiben jelent meg Plihál Katalin: Magyarország legszebb térképei 1528–1895. című kötet, az Amor Librorum sorozatban pedig a következő hasonló kiadványok: Kováts Ferenc: Az utak' és utszák építésének módja. Pozsony – Kassa, 1778. Bachich József: A legszükségesebb tudományoknak veleje. Pozsony, 1821. Szepesi Csombor Márton: Europica varietas. Kassa, 1620.

valamint

Veszprémy László – Wehli Tünde: A Képes Krónika könyve (Fotó: Hapák József)

A könyvek megvásárolhatók az OSZK Széchényi Ferenc Könyvesboltban

További információ: Budai-Király Tímea (kiadvány@oszk.hu)

Plakátkiállítás Sevillában

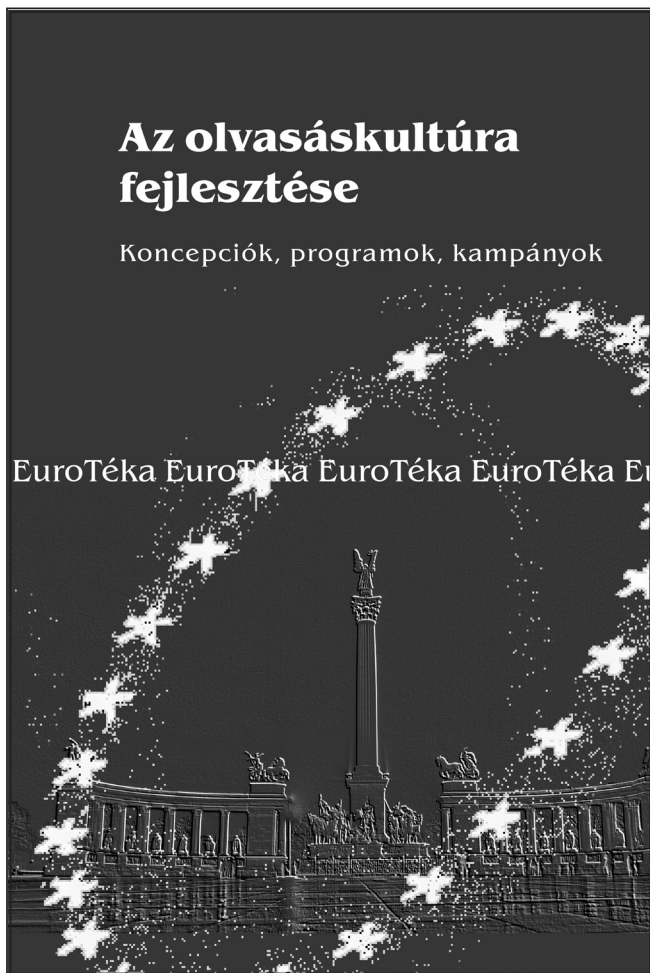
Az OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtárában őrzött két világháború közötti kereskedelmi plakátokból nyílt kiállítás a spanyolországban Valencia után immár Sevillában is. A tárlat 2009. október 22. és 2010. január 24-e között olyan magyar művészek plakátjait mutatja be, mint Irsai István, Kassák Lajos, Berény Róbert, Bortnyik Sándor vagy a Macskássy testvérek. A kiállítás helyszíne a sevillai Andalúz Kortárs Művészeti Központ. (OSZK levelező lista, 2009. okt. 17. Tamási Balázs híre alapján)

A Könyvtári Intézet új kiadványa

Az olvasáskultúra fejlesztése

Koncepciók, programok, kampányok

EuroTéka EuroTéka EuroTéka EuroTéka EuroTéka

Az olvasáskultúra fejlesztése :
konceptiók, programok, kampányok. –
Budapest : KI, 2009. 143 p. (EuroTéka)
ISBN 978-963-201-636-8

A kötet tartalma:

Nemzetközi kitekintés

A könyvtárak szerepe néhány európai ország átfogó olvasásfejlesztési programjában:
A könyvkiadás és könyvterjesztés támogatásának szerepe az olvasáskultúra fejlesztésében
Amit a kutatásokból tudni lehet

Péterfi Rita–Nagy Attila: Adatok az olvasásról, a könyvtár-, a számítógép- és az
internethasználatról

Új utakon

Ládi László: Ügyfélkapu. Interaktív könyvtári portál könyvtárak és olvasók számára

Kardos András: konyvtar.hu

Sudár Annamária: „...ha a gyerkőc már úgyis ott ücsörög reggeltől estig” – avagy a világháló
mint elsődleges forrás(?)

A kiadvány megvásárolható a Könyvtári Intézet online áruházában (www.ki.oszk.hu/kiadvanyok).

(Ismeretetését a következő számok egyikében olvashatják. A szerk.)

Évforduló

Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról (1. rész)

TÓTH Gyula

Amikor tíz éve a körzeti könyvtárak alapításának fél évszázados évfordulójára készültünk, keveset tudtunk e három évet élt formáció történetéről, és előzményei is feltáratlanok voltak. A jubileumi ünnepekre sok minden tisztázódott. A kutatások, a közzétett emlékezések révén ma már többet tudunk a későbbi évtizedeket megalapozó, ellentmondásos időszakról. Az évszázados mulasztást pótoló évek eredményes, az európai színvonalhoz közelítő eredményeket elérő korszakot indítottak el. A tévút vagy torzó kérdése is biztonságosabban megválaszolható.*

Az alábbi írásnak a terjedelmi korlátok miatt nem lehet feladata e téma és főleg nem e korszak monografikus feltárása. Arra vállalkozik csak, hogy az új eredményeket összefoglalja, és – amennyire lehet – a felmerült kérdéseket megválaszolja. Csak remélhető, hogy a helyi kutatókat ismételten arra inspirálja, hogy a megyei hálózatok hat évtizedes múltját méltón ünnepelhessék, és pontosabb képet festhessenek a megyei hálózat létrejöttének előzményeiről, körülményeiről. (Ahol lehetett, takarékosagból a szakirodalomhoz irányítottuk az olvasót!).

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének a Heves megyei Noszvajon 1999. november 11-én tartott emlékülése kísérelte meg először az 1945 utáni időszak áttekintését.² (Nyomában évfordulós visszaemlékezések sora látott napvilágot.³) A megyei hálózatok fél évszázados jubileumára is számos összefoglaló kiadvány jelent meg.⁴

Magunk is többször foglalkoztunk a témával.⁵ A historiográfiához hozzátehetjük, a körzeti könyvtárak célkitűzéseire az utódok mindig mint mintaképre emlékeztek.⁶ Aki jelenlegi írásunk kerekébbé tételére törekszik, a részletekért az előbb hivatkozott írásokat használhatja.

* TÓTH Gyula: Tévút vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64. p.

A szabadművelődési korszak dilemmája: újjá- vagy újat építeni?

Nincsenek pontos adatok a háborús károkról. A könyvtárosok a romok eltakarításával, a megmaradt könyvtárak működésének megindításával voltak elfoglalva. A maradványok tovább csökkentek az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete nyomán végrehajtott, a fasiszta szellemű és szovjetellenesnek, ill. antidemokratikusnak minősített állomány kivonásával. A kormányzat, a pártok, a tömegszervezetek, a VKM⁷ szabadművelődési osztálya igyekeztek a lakosság olvasmányairól gondoskodni, és a megmaradt népkönyvtárakat használhatóvá tenni. Ezek a kezdeményezések az előző évtizedek jegyeit viselték. Szervezetbe nem tartoztak, hamar elkallódtak. A körzeti könyvtárak feladatul kapták a kis könyvtárak felderítését és beolvasztását, időközben azonban nagy részüknek nyoma veszett.

Sebestyén Géza kemény kritikát mondott a háború előtti időszakról. „Mi még nem léptünk be a demokrácia korába, [...] a magyar könyvtárügy nagyon arisztokratikus felépítésű. Egyrészt egy társadalmilag felülálló réteg birtokában volt. Másrészt pedig, ami ugyan szükséges, de nem elégséges, tisztán a tudományos körök szolgálatában állott. A modern világban a könyvtárakról az a vélemény, hogy a nép szellemi nevelésében éppen olyan fontos tényezők, mint az iskolák. Úgyhogy az egész tízmillió magyarságot szem előtt tartva, az ő szükségleteikhez, lelkeségükhöz mérten kellene demokratikus könyvtárakkal, közművelődési könyvtárak tömegével behálózni az egész országot. [...] Mindenkit meg kell tanítani olvasni, mert a betűn keresztül lehet csak bekapcsolni népünket az európai művelődésbe.”⁸

A háború utáni szabadművelődés céljai mások voltak, mint előtte vagy utána. Keretében „ugyanazon kultúra részeseivé avatjuk parasztágunkat, munkásságunkat és értelmiségünket. [...] A népnevelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.”⁹ A koalíciós időszaknak számos eredménye, de hátulütői is

voltak. „Mivel a műveltség hatalom, a társadalom minden szervezete ragaszkodott ahhoz, hogy maga is foglalkozzék tagjainak művelődésével. [...] Minden párt foglalkozott kulturális munkával, hogy a tudomány és a művészet eszközeivel is segítse a maga hatalmi céljait. Ugyanakkor minden vallásfelekezet is nagyarányú kultúr-munkába kezdett, hogy a művelődés iránt fegékony híveket ezáltal is magukhoz kössék. A szakszervezetek is kiépítették a maguk kulturális osztályait, amelyek szakmai továbbképzéssel és szórakoztatva neveléssel segítették a tagságot. [...] Ugyanígy jártak el a többi társadalmi szervezetek is. [...] E sokféle szerv kultúr-munkája azonban igen sokszor keresztezte egymást, és egymás rovására érvényesült.” – írta az autentikus szerző.¹⁰

A könyvtári helyzet javítását legkorábban a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezte. 1946. február 25-én javasolták: 1) A törvényhozás gondoskodjék minden nagyobb lélekszámú közösségben kötelező népkönyvtár felállításáról, kiegészítéséről. 2) A kollektív szerződés kulturális célokra szóló hozzájárulásának meghatározott hányadát az üzemi könyvtárak felállítására vagy kiegészítésére fordítsák.¹¹

A Népművelők Tudományos Tanácsa beadványára az elnöki ügyosztály így reagált: „Természetes, hogy az előbbi pontokban vázolt megoldási módok csak átmeneti jellegűeknek tekinthetők, mert önmagukban hordják hiányaikat és hibáikat. [...] Az elnöki ügyosztály célszerűnek tartaná, ha a szabadművelődési ügyosztály a népkönyvtárak legszükségesebb anyagát (az első 100 vagy 200 kötetet) fokozatosan összeállítaná (szükség esetén pályázatok kiírása útján), hogy alkalmas időpontban akadálytalanul megkezdődhessék a népkönyvtári sorozatok kiadása.” A válasz sértődött volt,¹² de ez a levélváltás jelentette be, „az ideiglenes intézkedéseken túlmenően előkészítő megbeszéléseket folytattunk dr. Sebestyén Géza min. osztálytanácsos úrral népkönyvtárainknak körzeti könyvtárakkal kapcsolatos teljes újjászervezésére. E nagyarányú tervek előkészítése most van folyamatban.”¹³

A Tudományos Tanács beadványát *Hetényi Re-*

zső így indokolta: „Könyvtáraink elpusztultak vagy ahol megvannak, 90%-ban alkalmatlanok a demokratikus nevelésre [...] Évtizedek, de különösen az utolsó 25 év hamis történelmi tanítását, hibás társadalomszemléletét, helytelen világnézeti beállítottságát kell eltüntetni, a szociológiai és munkásmozgalmi ismeretek hiányát pótolni, a magyarság igazi arcát, tehát az önismeretet a falukutatók és nép írók útján előtárni.” A Népművelők Tudományos Tanácsa a javaslatot április 25-én felterjesztette a VKM-ba, az április 30-án átiratot intézett a belügy- és a pénzügyminisztériumhoz. „3500 népkönyvtárból kerekén 3000 elpusztult a háborúval kapcsolatban, s így az ország szellemi újjáépítéséhez szükséges legfontosabb eszköz, a könyv, hiányzik népünk kezéből. Tekintettel viszont arra, hogy az ország demokratikus átalakulása friss és széles néprétegeket juttatott jogaihoz, szükséges, hogy ezek a népi rétegek a könyvolvasás révén is mind alkalmasabbá váljanak arra a nagy feladatra, amelynek vállalására őket a magyar közélet új rendje hivatottá tette.”¹⁴

A VKM 1946. április 30-án rendeletet jelentett meg a népkönyvtárak átszervezéséről és állományuk gyarapításáról. „A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tulajdonát képező valamennyi népkönyvtárat a mai nappal a helyi szabadművelődési tanácsok gondozása alá rendelem. A tanácsok kötelesek a gondozásukra bízott népkönyvtárak fenntartásáról és további gondozásáról saját hatáskörükben, de a helyi szabadművelődési ügyvezetővel egyetértésben gondoskodni.” Ha a rendelet előtt kimutatott kötettségének legalább kétszeresére gyarapította, „hajlandó vagyok az illető népkönyvtárat [...] véglegesen is a helyi szabadművelődési tanács tulajdonába juttatni.” [...] Amennyiben] „mégsem tudná a szabad művelődés céljainak megfelelően felhasználni (aminek egyik jelét abban látnám, hogy népkönyvtárát értékes könyvekkel nem gyarapítja), az esetben a népkönyvtárat az illető tanács gondozása alól kivonom, s olyan testület gondozásába adom, amely a gondozással járó feladatot vállalja.” A helyiek érdekeltté tétele volt tehát a cél.

Az állam az újjáépítés ezen időszakában keveset fordított szabadművelődésre.¹⁵ Ezért a sokféle szervezet mozgalmi eszközökkel próbált az olvasás területén is feltörő művelődési igényekre reagálni.¹⁶ A Magyar Népi Művelődési Intézet könyves ládákat küldött az azt igénylő kisebb helyekre, aztán a ládák tovább vándoroltak, és a település újabb ládát kapott.¹⁷ A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére alakult Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság 1947 májusában száz községbe küldött 1000–1000 forint értékű, százharminc helyre pedig 500–500 forint értékű kiskönyvtárakat.¹⁸ Egy év múlva „túllépett az ezredik népkönyvtáron is, s most is gyors ütemben folytatja munkáját. A Bizottság a világirodalom klasszikusaiból és a magyar irodalom nagyaiból választja a könyvtárak anyagát. [...] a mozgalom indulásakor az előbb említettek kivül más akadállyal is meg kellett küzdeni: a bizalmatlansággal. A falvak nem hitték el, hogy a könyveket teljesen ingyen küldik [...] hogy csak egyetlen ellenszolgáltatást kívánnak: a könyvtárat gondosan kezeljék, és minél többen használják.”¹⁹

A minisztérium 1947-ben indított vándorládákat. Ez reagálás volt a többiek kezdeményezéseire. Vándorkönyvtárat nemcsak központilag, helyileg is szerveztek, pl. Jászberényben.²⁰ Pest megye pedig hat járásában indított 18 vándorkönyvtárat.²¹ Szathmáry Lajos szerint azoban „a rendszer még folytatása volt a háború előtti-nek.”²² A kezdeményezések kudarcát az okozta, hogy a mozzgatást nem tudták megoldani. A szabadművelődés vezetői még úgy vélték, hogy „a körzeti könyvtárak országos kiépülése évtizedekig tartó munka eredménye lesz”, és szükségesek a vándorkönyvtárak.²³

A szabadművelődés is erősen készült 1848 centenáriumára. Az *Új Szántás* c. folyóiratban és Kovács Máté hagyatékában több írás/irat is található ezzel kapcsolatosan. Kovács Máté *Az 1848 centenáriuma* c. írásában arra figyelmeztetett,²⁴ „félteni lehet attól, hogy 1848 centenáriuma kimerül múló hatású ünnepek rendezésében, [...] maradandó alkotásokkal ünnepeljük meg, hogy emlékezetessé, tartalmassá tegyük 1948

ünnepi évét. [...] Tegyük általánossá a jelszót: 1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Ha ennek érdekében országos mozgalmat tudunk indítani, szellemi vonatkozásban a jobbágyság felszabadításának munkáját visszük végig.” A *Falukönyvtárak* c., datálatlan, aláíratlan iratban²⁵ is ez a jelszó: „1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Az anyagi alapot biztosítják: 1) a község hozzájárulása, 2) a VKM segélye, 3) a társadalom támogatása.” Ez az akkor irreálisan szép gondolat hamar elvetél(hetet)t, a szellemi jobbágyság felszabadítás nem sikerül(hetet)t.²⁶

A koalíciós időszakot jellemző vállalkozás indult Zalaegerszegen, „*hogy a parasztifjúság a magyar irodalom igazi nagy szellemi alkotásaival találkozhasson, és a művelődés igényeinek felébresztése után elinduljon és megteremthessük azt a művelt paraszttársadalmat, mely nevelésünk és fáradságot nem ismerő törekvésünk végső célja: olyan osztálytalan társadalom kialakítása, melyben a parasztságunk is eléri a szellemi egyenrangúságot.*” Ez a megszállottság és áldozatvállalás volt a korszakban forradalmi. „*Kísérleti parasztművelődési könyvtárunknak az a célja, hogy azok a paraszt ifjak és leányok, akik elvégezték a népfőiskolánkat és rendszeres olvasók lettek és megismerték, megszerették a könyvet és valóban tanulni is akarnak, mindig adhassunk a kezükbe egy-egy újonnan megjelent könyvet is.*”²⁷

A körzeti könyvtár szellemi előkészítése

E mozgalmakkal párhuzamosan formálódott egy attól alapvetően eltérő, külföldön különösen, de itthon sem ismeretlen, amott sikeres, de Magyarországon nehezen utat törni képes megoldás. A körzeti könyvtári rendszer szellemi atyja Magyarországon Sebestyén Géza volt.

A szakirodalom a koncepció első közzései helyeként Sebestyén Géza *Falusi könyvtárak* című irását tartja számon.²⁸ Bereczky László írta: „*a könyvtári osztály vezetőjeként megkezdte egy új,*

korszerű könyvtári rendszer tervezését, melynek lényege, hogy az elszigetelten tevékenykedő könyvtárak helyett hálózati együttműködésre van szükség.”²⁹ Gerő Gyula kronológiája³⁰ szerint az 1946. április 10–12. között tartott országos szabadművelődési felügyelői értekezleten ismertették először a körzeti könyvtárak felállításának jelentőségét és tervét.³¹

Sebestyén Géza koncepciója azonban már 1942-ben készen volt!³² Esszéjéből kiviláglik, hogy alaposan ismerte a téma hazai és fontosabb külföldi szakirodalmát. Tisztában volt az első világháború előtti és utáni hazai próbálkozások eredménytelenségével, az önálló kiskönyvtár sikertelenségével, megértette, hogy csak mozgató állománnyal lehet a választék és az elviselhetetlen költségesség ellentétét feloldani. Tudta, centralizálni kell. Láta, a vándorkönyvtár sem sikeres. Ismerte a szakképzett könyvtáros nevelő, felvilágosító, segítő funkcióját. Írása elemezte a helyhez rögzített állandó könyvtár és a vándorkönyvtár – *tájkönyvtár* [ekkor még így magyarította az 1945 után körzeti könyvtárnak nevezettet] fejlődési láncolat előnyeit és hátrányait. Írása háború utáni cselekvési programot vázolt fel, illeszkedett a nemzetnevelés, az ország legnagyobb részét kitevő falusi lakosság ellátásának, annak a városiak szintjére emelésének szándékához.³³ 1945-ben így csak elő kellett vennie irását, s a körülményekhez igazítva, el kellett azt fogadtatnia a politikával. Novemberben készült minisztériumi iratában arról írt, hogy „*az izolált falusi kiskönyvtárak, majd a vándorládák sikertelen kísérlete után a Főfelügyelőség*³⁴ *ugyanakkor foglalt állást a körzeti rendszer mellett, s dolgozta ki a körzeti könyvtelepek tervezetét, hogy ezek állandóan körforgásban lévő anyagukkal egy egész vidéket lássanak el, amikor Anglia. Sajnos az első világháború utáni átalakulás nemcsak ezeket a terveket sodorta el, hanem magukat ezeket az intézményeket is. [...] Sürgősen szakítani kell a két világháború között érvényesülő antidemokratikus tendenciákkal, s meg kell teremteni a közgyűjtemények új, korszerű, fejlődésüket egyetemesen biztosító szervezetét.*”³⁵ A datálatlan,

1945 végére tehető másik gépirat-másolatban olvasható: „A Könyvtárak Országos Tanácsa és az Országos Könyvtári Központ vezetésével legsürgősebb feladataink közé tartozik majd a közművelődési könyvtáraknak és a népkönyvtáraknak teljes, modern újjászervezése.”³⁶

Sebestyén Géza 1942-ben maradandó elveket fogalmazott meg. A tájkönyvtárak első világháború utáni külföldi sikerében „része volt annak is, hogy a modern technika egy egészen nagyszerű eszközt bocsátott rendelkezésünkre: a könyves autóbust. ³⁷ [...] Amerikától a kis Dániáig mindenfélé ezek kapcsolják össze a tájkönyvtárakat a falvaikkal. [...] A modern tájkönyvtár tehát a központosítás előnyeiért már nem kénytelen feláldozni az olvasókkal való személyes kapcsolatot. Maga az állandóan friss könyvanyag is nagyjelentőségű, de talán még ennél is jobban kell hangsúlyozni, hogy a könyvvel utazó könyvtárossal a tájkönyvtár személyzetének nagyobb tudása és tapasztalata is bárhol rendelkezésre áll. Most nyílik meg igazán a lehetőség a könyvtár nevelő munkájának a kifejlesztésére.”

Sebestyén hangsúlyozta, félreértés azt gondolni, hogy a falunak nem lehetnek saját könyvei. „A különbség nem itt van. Állandó könyvanyagra továbbra is szükség lesz a faluban, csakhogy ezek most már olyan könyvek lesznek, amelyek valóban mindig kellene (enciklopédikus, gazdasági, technikai jellegű művek). A változó könyvanyagról a központ gondoskodik. A hosszabb időre szóló letétek intézményét szintén nem ejti el a tájkönyvtár, de ezek is elevenebbek lesznek.”

A helyi könyvtár és a központ között mindenben egészséges szereposztás érvényesül. Az épület, az állandó anyag kezelése, a helyi személyzet, a nyitva tartási idő helyi hatáskörbe tartozik.

Sebestyén Géza 1976. februárjában Bereczkynek azt nyilatkozta: „Megdöbbenett és szégyennel töltött el, hogy a könyvtárügy terén is elmaradtunk a világtól. [...] A szégyenkezés mellett azonban feltámadt bennem a dac is, hogy ezen változtatni kell. [...] a] külföldi folyóiratokat, szakkönyveket bújtam, hogy megismerjem a külföldi könyvtári helyzetét. Bizony élesen jelentkezett a kontraszt a 20. századi könyvtárügyi

törekvések, eredmények és a hazai állapotok között [...] A „Mitől vártad mégis a kedvező fordulatot?” – kérdésre azt válaszolta. „Azokban az években már szilárdan hittem sokadmagammal a döntő politikai fordulatban. Az én generációm értelmesebb tagjai előtt a Horthy-rendszer teljes mértékig hitelét veszítette. Meg voltunk győződve arról, hogy elkerülhetetlenül jönni fog a demokratikus történelmi változás. Ez a fordulat be is következett 1945-ben. Egy tudatosan készülő fiatal nemzedék [...] szinte beláthatatlan távlatokat és ugyanannyi munkamennyiséget is talált maga előtt.”³⁸

Nemcsak a modell, az eszmei háttér is fontos! „A tájkönyvtár abból a kívánságból született meg, amely a falusi olvasót egyenjogúsítani akarta a városival. [...] A tájkönyvtár a falusi könyvtárnak az a szervezete, amely végül meg tudta szüntetni a falusi olvasó szellemileg alárendelt helyzetét és elszigeteltségét. [...] Művelt, öntudatos, magas szellemi szinten álló falusi társadalom megteremtése mindenütt nemzeti érdek; nálunk is az, de nálunk ezen túlmenően már szinte országmentés is.”³⁹

Az idézet sor bizonyítja, java értelmiségünk készült a háború utáni demokratikus, az egész népet, benne a nagytömegű falusi lakosságot felemelő változásokra. Sebestyén teljes modellt kínált a falusi lakosság ellátására, és a körzeti könyvtár az 1946-ban napvilágot látott impozáns polgári demokratikus művelődési programnak is része lett.⁴⁰

Sebestyén Gézát támogatta *Kőhalmi Béla* is.⁴¹ Többen felsorakoztak a körzeti könyvtár mögött, köztük Kovács Máté, a témában illetékes elnöki ügyosztály vezetője is.⁴² Az értelmiség nemcsak az oktatásügyben, a nemzetnevelés más területein, a népkönyvtárügyre vonatkozóan is rendelkezett a változás után használható elképzelésekkel. A *Magyar Szemlébe* illet Sebestyén Géza írása.⁴³ Olvas(hat)ták a kortársak, Kovács Máté is.⁴⁴ Reagálás írására sem ott, sem a *Magyar Könyvszemlében* nem található, de biztosan nem terméketlen talajra hullott. Kovács Máté még a közoktatás reformjával volt elfoglalva, mikor Sebestyén írását közölte. Ám az elnöki

ügyosztály vezetője, államtitkára, illetve miniszteri tanácsosa jól dolgozhatott együtt.

1945–1946 fordulóján a VKM ügyosztályainak terveit az elnöki ügyosztály, többnyire Kovács Máté értékelte.⁴⁵ A szabadművelődési ügyosztály 1946. évi munkatervéről is véleményt formált.⁴⁶ *„Azt kell biztosítani, hogy ez az új magyar műveltség, amely formájában magyar, tartalmában pedig korszerű, végre kisugárzási központokat kapjon. [...] Az ügyosztálynak előre el kell készítenie az erre vonatkozó terveket (fontossági, gazdaságossági stb. sorrend) [...] a tervek elkészítésén kívül két dolgot máris meg lehet csinálni: 1/ a helyes típus kikísérletezését és 2/ a személyek kiválogatását. [...] A kiszemelt központban pl. a zenei életet, a sajtót, a könyvtárakat, a múzeumok kiállítási ügyét egyformán színvonalassá és potenssé kell tenni, a központokat telepíteni kell, hogy legyen, ami kisugározzék...”*

Hangsúlyozni kell, hogy a korszak művelődéspolitikája a falu ellátására a kultúra minden területén a körzetesítést szegezte szembe a klébersbergi politikával, s azt is, hogy ebben az időszakban a körzeti könyvtárakra vonatkozó terveket a szabadművelődés szelleme hatotta át. Az 1945. november 7-én kiküldött rendelkezésben ez olvasható: *„...határozott elvi álláspontom, hogy az iskolán kívüli nevelés elsősorban a társadalom öntevékenysége, s ezért a népkönyvtárak fenntartásán is csak ott kell és szabad az állam részéről segítséget nyújtani, ahol a társadalom szabad művelődési vágya is meghozza e tekintetben a maga alapvető áldozatát. [...] Kívánatosnak tartom az egy községben működő különböző közkönyvtárak összevonását.”*⁴⁷ A széttagoltság megszüntetését a tárca rögtön programjába vette.

Sebestyén Géának és Szathmáry Lajosnak⁴⁸ a Szabadművelődési Tanács Új Szántás c. folyóiratában 1947. februárban megjelent írása⁴⁹ a korabeli könyvtár-alapítási lázra adott válasz. Sebestyén a kísérletek kudarcának leírására vállalkozott, és korszerű, demokratikus megoldást javasolt, melyekre a korábbi, s a korabeli „tűzoltó” próbálkozások nem adtak választ. Írá-

sában a választékot biztosító könyves autóbusz/teherautó, és a vele utazó felkészült könyvtárosnak olvasóval való közvetlen találkozása kapott hangsúlyt. Szembeállította a morzsákat osztogató patriarchális és az egyenjogúságból fakadó demokratikus megoldást, a „jótékonykodás könyvtári formája a falusi kiskönyvtár”-at a demokratikus körzeti könyvtárral. A városi színvonalú könyvtári szolgáltatásokra képes körzeti könyvtár mellett azzal érvelt, mint Kóshalmi Béla: *„A falusi és városi életforma közti hangsúlyos különbség az egész világon tűnőben van. Ebbe a folyamatban nekünk is minden erőnkkal bele kell kapcsolódnunk már csak azért is, mert lakosságunk nagyobbik fele él a paraszti élet keretei között. Ezen kívül Kelet-Európában a parasztság felszabadítása nélkül a népek szellemi felszabadítása is lehetetlen.”*⁵⁰ Szathmáry arról akarta meggyőzni olvasóját, hogy *„addig is, amíg az átfogóbb tervek szerint kifejlesztendő új, ún. körzeti könyvtár-rendszer kiépítése pénzügyileg lehetővé válik [...] arról is gondoskodik a minisztérium illetékes szerve, hogy a [...] kieső könyvek helyébe a felszabadulás óta megjelent és népünk demokratikus átnevelése szempontjából jól használható könyvek kerüljenek.”*

Sebestyén Géza 1946 őszén (az eddigi feldolgozásokban eddig nem említett írásában) a városban dolgozók ellátására is új megközelítésű elképzeléseket vázolt.⁵¹ Az első részben a városival egyenrangú körzeti rendszert írta le. *„Ez a rendszer abban áll, hogy egy 20–25 km sugarú körben az összes községek közös szervezetbe kapcsolódnak össze. A körzet központjában körzeti könyvtár létesül, amely [...] ugyanolyan korszerű, változatos anyagú, nagyméretű könyvtár, mint a városi könyvtárak, csakhogy anyaga nem egy város, hanem körzete kielégítésére szolgál. Az egyes falvak tulajdonában csak egy szűk kézikönyvtár van (lexikonok, szótárak stb.). Egyébként a helyi könyvtárakat a központ látja el változó letétekkel. De a központ ezen túl is szoros érintkezésben van a helyi könyvtárakkal. A legközvetlenebb kapcsolatot a könyves autóbusz szolgáltatja. Ez a mozgó könyvtár a maga 2–3000 kötetével állandóan úton van a körzet*

területén. *A vele utazó könyvtáros, ha tudja, a helyszínen kielégíti az igényeket, ha nem, feljegyzi s hozza a kívánt könyvet legközelebbi útja alkalmával. Ezzel a rendszerrel el lehet érni, hogy a falusi nép is ugyanolyan gazdag könyvanyagból válogathat, mint a városi. Ugyanakkor nem kevésbé fontos, hogy képzett, nevelő munkát végző könyvtárosok jutnak a falvakba is, így a könyvtár nevelő feladatának megfelelhessen.*” Ez a körzeti könyvtár legtömörebb, legérthetőbb leírása Sebestyéntől! 1946. október 10-i megjelenésekor túl voltak a minisztériumi, a szabadművelődési felügyelőkkel való egyeztetésen, és megjelent a *Mai magyar művelődéspolitiká* is. Az írás második része új rendszert kínált a városiak ellátására is. *„A városokban [...] az egyes munkahelyek a dolgozók életét egyre több vonatkozásban maguk köré szívják. A dolgozók társadalmának így egy sajátos, munkaközösségek szerint tagozódó szerkezete van kialakulóban. [...] A városi könyvtárügy korszerű formája – közművelődési vonatkozásban – az üzemi könyvtárak rendszere lesz. A régi rendszerű 'városi könyvtárak' a dolgozók nagy részét nem érték el, ezek a szűkebb értelemben vett 'polgárság' művelődési alkalmai voltak. Most a Szakszervezeti Tanács, a Munkás Kultúrszövetség és egyéb szervezetek a könyvtárügy kiszélesítését munkálják. [...] A megoldás ugyanaz, amit a falusi könyvtárak esetén láthattunk. Az egyes kiskönyvtárakat bizonyos nagyobb egységekbe kell összefoglalni. Ezek az egységek, az ún. könyvtár-bokrok már elég erősek lesznek ahhoz, hogy a feladatokkal megbirkózzanak. Középpontjukban lenne egy központi könyvtár; ez széles, változatos anyaggal rendelkezne. Az egyes könyvtárak mintegy ennek fiókjaiként működne, így az anyagukat állandóan cserélhetnék. De a magányos olvasónak bármikor módja lenne arra, hogy magát a központi könyvtárt meglátogassa. A központban szakképzett könyvtárosok működne. [...] A régi rendszerű városi könyvtárak fiókjaikkal a területi tagozódást követték.”*

Íme, a falusi-városi komplex könyvtári koncepció 1946-ból! Sebestyénnek egész országra szóló elképzelése volt. Érdemes hangsúlyozni

szociológiai, a szakszervezetektől eltérő érvelését, más célú, munkahelyi könyvtári koncepcióját. Ez szerepelt az 1947. évi törvénytervezetben is.

A törvényi előkészítés (is) sikertelen volt

A Jelentés a szabadművelődési ügyosztály 1947. április havi munkájáról c. irat⁵² szerint az Országos Szabad Művelődési Tanács kapott megbízást a népkönyvtárak ügyének rendezésére szolgáló törvénytervezet elkészítésére. Ez az 1947. évi törvénytervezet, a sok szerv által végzett könyvtáralapító, -szervező munka közös mederbe terelését célozta. *Karácsony Sándor* terjesztette a miniszter elé, de *Kovács Máté* államtitkárnak is megküldte 1947. június 2-án kelt levelében a *Kormányrendelet-tervezet a népkönyvtárakról és a könyvtárak együttműködéséről* című anyagot.⁵³

„Dr. Sebestyén Géza osztálytanácsos úr gondos előkészítő munkája alapján előbb az összes ebben a kérdésben érdekelt társadalmi szervek képviselőiből alakult bizottság, majd Szakmai Bizottságunk Könyvtári Albizottsága többszörösen átgondolta a tervezet szövegét, végül Elnöki Tanácsunk május 30-i ülésén a mellékelt megfogalmazásban elfogadta. A tervezet egy példányát tisztelettel megküldöm Államtitkár Úrnak azzal a kéréssel, szíveskedjék azt gondozásába venni és államtitkári értekezleten ismertetni.” A szabadművelődési ügyosztály 1947. június 20-i *Lengyel Balázs* és *Sebestyén Géza* által aláírt ügyirata szerint: *„A bizottságban részt vett a Szakszervezeti Tanács, a Magyar Népi Művelődési Intézet, a Magyar Írók Szövetsége, az eddigi népkönyvtár mozgalmakat szervező bizottságok és kiadók képviselői. A bizottsági tárgyalások során a Szakszervezeti Tanács kiküldöttje kérte az üzemi könyvtárakra vonatkozó fejezet elhagyását, mely az első tervezetben szerepelt. Így a jelen rendeletervezet az üzemi könyvtárakkal nem foglalkozik. [...] az anyagi források biztosítására könyvtáralapot biztosít. A korszerű*

könyvtárszervezet kiépítése ugyanis külföldön általában mindenütt szükségessé tette egy önálló könyvtári alap létesítését és ennek számára a szükséges anyagi források biztosítását. Az orsz. könyvtári alapra rendelkezések felvétele nélkül a hazai rendelet sem lehetne teljes.” Emiatt is jogos (1947. június 27-én), hogy „*a jogszabálytervezet kihatása miatt előbb feltétlenül meg kell tárgyalni a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel.*” Ezt rávezették: „*Kormányrendelet új szövegezésében 224 567-1948. VIII. ü. sz. alatt elintéztést nyert Bp. 48. jún. 5.*”

Ez és a hagyatékban talált iratok bizonyítják, a rendelet 1947–1948-ban napirenden volt. Az 1948. februári szabadművelődési jelentés szerint „*a népkönyvtárügy országos rendezéséről szóló kormányrendelet tervezetének előkészítése is befejeződött a hó folyamán. A sorozatos megbeszélések befejezése után dr. Kovács Máté államtitkár úr utasításai szerint elkészült rendlettervezet végleges szövege kiadás előtt áll.*”⁵⁴ Ennek ellenére az 1948. márciusi (?) keltezetlen, Cherven⁵⁵ aláírású Művelődési program:⁵⁶ „*Rendlettervezet a népkönyvtárakról. (Tárgyalás alatt.)*” Szerepelt az 1948. május 31. és június 12. közötti révfülöpi szabadművelődési konferencián is.⁵⁷ *A Jelentés az 1948. évi június havi munkáról* c. irat szerint⁵⁸ a VIII/1. (könyvtári kérdésekkel foglalkozó) ügyosztály akkori vezetője, *Kerékgyártó Elemér* szólt a „*Könyvtári törvényjavaslat jelenlegi állása*”-ról is, és arról, hogy 10 körzeti könyvtár létesül.⁵⁹

A törvénytervezet részletes ismertetése alól felment, hogy az hozzáférhető, s nemcsak a Sebestyén Géza által ismertetett változata, hanem mutációi és róla írt értékelések is olvashatók.⁶⁰ A tervezetben megfogalmazódott a könyvtári szolgáltatásokhoz hozzájutás állampolgári joga, a hálózati elv és a könyvtárügy egysége. Kovács Mátéra (is) jellemző a bevezetője. „*1. A Magyar Köztársaság ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy a könyvtár a nemzeti nevelési rendszer lényeges és szerves része. A könyvtár az iskolával és a többi nevelési intézménnyel együtt biztosítja a demokráciában elengedhetetlen műveltségi színvonalat. 2. E végből egységes és az egész országra*

kiterjedő könyvtári hálózatot kell létrehozni. A könyvtári hálózat célja az, hogy földrajzi, foglalkozási és vagyoni viszonyaitól függetlenül mindenki egyformán hozzájusson az olvasnivalóhoz s ezáltal a művelődés útjára léphessen.”⁶¹

Miért nem lett jogszabály? Nem lehet pontosan tudni.

Sebestyén Géza 20 év múltán a minisztérium többszöri átszervezésével indokolta. Bevezetését főleg pénzhiány akadályoz(hat)ta. (Az ügyosztály – külföldi példára – önálló országos könyvtári alap létesítését javasolta!) A SZOT az üzemi könyvtári rész kihagyását kérte – ez is ellenszél volt.⁶² Lehet, hogy a jogi egyeztetésnél akadt el a tárgyalás.⁶³ A benne foglalt alapelvek azonban hatottak, és befolyásolták a hazai könyvtári fejlődést.⁶⁴

1947. június 9-én a koalíciós pártok vezetői, 12-én pedig a minisztertanács elfogadták a 3 éves tervről szóló törvényjavaslatot, majd 1947. július 1-jén az országgyűlés megalkotta az 1947. évi XVII. törvénycikket a 3 éves tervről. Ehhez kapcsolódóan – Sebestyén Géza és Cherven Arisztid közreműködésével – Kovács Máté állította össze *A magyar közművelődés hároméves tervét.*⁶⁵ „*A művelődési körzetek [sic!] középpontjában kell felállítanunk a népkönyvtár modern típusát, a körzeti könyvtárat is. A demokratikus Magyarország nem elégedhetik meg azzal, hogy 40-50 kötetes »népművelő« sorozatokat juttasson a falunak. A falunak ugyanarra a szellemi látókörré, könyvtári vonatkozásban ugyanarra a változatos, korszerű, gazdag könyvtári anyagra van joga és szüksége, mint a városi lakosságnak. A körzetek középpontjában tehát gazdag könyvtárakat kell létesítenünk, s ennek anyagát a körzet egész területén köröztetnünk kell. A körzeti könyvtárakat ezért a legkorszerűbb eszközökkel (könyvszállító autóbusz) kell felszerelnünk, hogy a falu művelődési egyenrangúságát megvalósíthassuk. Sajnos a 3 éves terv szűkre szabott lehetőségei nem adják meg a lehetőséget, hogy az egész országot benépesíthessük körzeti könyvtárakkal. Bármennyire tudjuk is, hogy a falu forradalmi átalakulása jórészt majd ezáltal zajlik le, meg kell elégednünk azzal, hogy az első évben 5,*

*a másodikban 10, s a harmadikban 15, összesen 30 körzeti könyvtárt szervezünk meg.*⁶⁶

Tervezet tervezet hátán, elképzelések és akciók sorozata, de a modern könyvtári rendszer szervezése rendszeresen halasztást szenvedett. Érthető, hogy az érdekeltek támogatókat kerestek.

A körzeti könyvtár „szovjetesítése”

A szabadművelődési osztály 1948. évi júniusi munkájáról írt jelentés szolt a révfülöpi konferenciáról is: *„A konferencián tájékoztatást adtunk a politikai helyzetről, a társadalmi fejlődés jelen állapotáról és jövőendő lehetőségeiről, továbbá az új helyzetből adódó művelődési feladatokról. Az értekezlet egyben bírálatot is gyakorolt a múlt tevékenysége felett, s megjelölte az új irányelveket. Hangsúlyozta, hogy a liberálisan értelmezett társadalmi tevékenység helyett új alapelveket kell adni a munkának. [...] szorosabb kapcsolatba kell hozni a demokratikus tömegek politikai és gazdasági harcával.*⁶⁷ Ez a konferencia indította el a szabadművelődésben a balratolódást, ásta meg a polgári liberális szabadművelődés sírját. Előkészítette az 1949-ben bekövetkezett szocialista népművelést (bolsevizálódást).

*„E. Kovács Kálmán a szabadművelődés eddigi ideológiáját és gyakorlatát bírálta. [...] Körvonalazta a szabadművelődés új ideológiáját és az előttünk álló feladatokat. Az értekezlet úgy a politikai beszámolót, mint a szabadművelődés eddigi ideológiájának és gyakorlatának bírálatát és új célkitűzéseit elfogadta.”*⁶⁸ Az előadó úgy vélte: *„A szabadművelődésben a demokratikus és reakciós erők között [...] harcokra van kilátás.”* Téves, hogy a *„szabadművelődésnek az a lényege: 'a nép maga vette kezébe sorsának irányítását s kulturális igényeinek kielégítését is', s hogy Karácsony szerint: 'A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.’* [...] *A 'szabad társadalom öntevékenysége' meghatározásnak legnagyobb gyengéje: nem számol azzal a ténnyel, hogy a demokratikus és reak-*

ciós erők harca a szabadművelődés területén is folyik.” Ezután bírálta a kultúra romantikus szemléletét, a szabadművelődés hibáit, új munkaprogramhoz adott szempontokat – az MDP programnyilatkozata alapján: *„... a szabadművelődés programjának megállapításánál elsősorban szem előtt kell tartanunk, hogy népünk úgy a belpolitikában, mint külpolitikailag harcban áll a reakcióval, [...] az imperializmussal. [...] A szabadművelődés munkájában a hangsúlyt az ideológiai tartalomra, a demokratikus nemzeti öntudat megalapozására, egy reális, haladó világszemlélet kialakítására kell helyezni.”*⁶⁹ Ez merőben más felfogás volt! S ha hangvételében még mérsékelt, de lényegét illetően a váltás megtörtént. Hol volt ez már attól, amit Kovács Máté 1947. december 18-án mondott az Országos Szabadművelődési Tanács teljes ülésének megnyitójában: *„kívánom, hogy járjon sikerrel a szabadművelődés munkája, hogy a magyar társadalom minden része kulturális autonómiához jusson, hogy maga ítéljen afölött, mit fogad el és mit nem abból, amit a kultúra magyar és külföldi munkásai adnak.”*⁷⁰

A körzeti könyvtár sem maradhatott a régi. Vélhetően a kommunista párt nyomásának tudható be, hogy Sebestyén Géza kezdte „megtalálni” a körzeti könyvtár szovjet példáját. 1948-ban cikkben mutatta be,⁷¹ 1949-ben pedig útmutatót⁷² magyarított szintén a szovjet példa nyomán. Akkor viszont mit kezdünk Gerő Gyula megjegyzésével, mely szerint *„A körzeti könyvtárt mint típust és a körzeti könyvtári rendszert a Szovjetunióban nem ismerték, nem alkalmazták, ezért minden akkori megnyilatkozás – kényszer szülte magyar megnyilatkozás – ellenére sem hozható kapcsolatba a szovjet könyvtári rendszerrel, annak követésével.”*⁷³

Sebestyén Géza 1948 közepétől a szovjet mintával példálózott. Körzeti törekvései elakadását vélhette így kimotoztatni? Írása tartalmazta a központosítás, a rendszer, a helyi és cserélhető anyag, állománymozgatás elvét, a felkészült könyvtáros közreműködésének elemeit, megtevézve a könyvtárellátó (akkori nevén kollektor) bemutatásával, háromezerre becsülte az ottani

körzeti könyvtárak számát, és jelezte, a körzeti könyvtárak fölött kerületi (megyei?) könyvtárak teszik teljessé a rendszert. Ötszáz kötet alatt egyetlen könyvtár sem működhet önállóan, „*a szovjet könyvtári rendeletek kifejezetten kötelezik a helyi könyvtárak könyvtárosait, hogy havonta legalább egyszer meglátogassák a körzeti központot.*” (E könyvtárak ott nemcsak a kis falusi, hanem a kis üzemi könyvtárak központjai is voltak.) A dologban az a zavaró, hogy e körzeti könyvtárak „több ezer” kötetesek. [És a városi szintű több tízezres háttérállomány? -T.Gy.] Sebestyén hozzátette azt is, hogy „*a szovjet könyvtár különféle felolvasások, előadások, tanfolyamok állandó színhelye. Nemcsak kölcsönzi a könyveket, hanem ezek felhasználásával a legkülönfélébb kulturális vállalkozásokat szervezi.*” (Az írás elemeiben hasonlít az amerikai, nyugat-európai modellekre és törvénytervezetére is.) Kljonov könyvét 1949 márciusi előszavában Kóhalmi Béla ajánlotta. A függelék Sebestyén így indokolta: „*a Szovjetunióban Kljonov könyvtári vezérkönyvének eredetije nemcsak a körzeti, hanem a falusi könyvtárak számára is zsinórmértékül szolgál. [...] Minthogy a tömegkönyvtárak [így nevezték a szovjetek, s majdnem elterjedt nálunk is! T.Gy] ügye most van elindulóban [...], függelékben rövidített útmutatást is adunk kezdő kiskönyvtárak számára.*”⁷⁴

Egy 1951-ben oroszból fordított füzet⁷⁵ segít feloldani a dilemmát. Fordítási malőr nem történt. A „rajon” körzetként és nem járásként fordítása indokolható: 1952 előtt nem volt nálunk járási könyvtár, körzetit emlegettek, Sebestyén pedig így nevezte a tájkönyvtárat. A körzet mesterséges: sem nem megye, sem nem járás. Eleinte megyéni területet fogott át, magán viselte a megye-csökkenés előtti állapotot is.⁷⁶ A későbbi tervek két járányi területet céloztak meg.

Sebestyén 1948-ban leírt szovjet körzeti könyvtára hasonlított a nyugat-európai mintára, az 1951-es leírás a szovjet Potapov–Szafonov által bemutatott Orosz Köztársaság könyvtárügye viszont többlépcsős. A körzeti/járási fölött volt a köztársasági, területi/vidéki, illetve alárendeltségében falusi, vándor, kolhoz és automobil

könyvtár. Ezek módszertani, felügyeleti, képzési hálózati, illetve könyvtárközi/postai kölcsönzési kapcsolatban álltak egymással. A falusi könyvtár önálló volt, saját költségvetéssel, vándor (értsd letéti) könyvtárakat szervezett a kolhozban, és ún. könyvkézbesítőkkal küldte el a könyveket a tagokhoz. A falusi könyvtár vándorkönyvtárait ideiglenes használatra juttatta el olvasószobákba, klubokba, kolhozokba, szovhozokba, iskolákba. Ezek tehát jobban hasonlítottak ahhoz, amit nálunk a körzeti könyvtár felváltani akart. Az elaprózás jeleit mutatta, amit 1949 utáni a hazai körzeti könyvtárak is követtek. Az automobil könyvtárakat csak 1947–48-ban próbálták ki, a közvetlenül a lakosságnak kölcsönzött, nem pedig a körzetit szolgáló változatát.

Ez nem a Sebestyén Géza által javasoltra, inkább az 1949 után megvalósultra hasonlított. Hiányzott belőle az állandó és a változó állomány megkülönböztetése, az utóbbi mozgatása, a háttérállomány nagy választéka, a bibliobusz felhasználása, a tapasztalt és felkészült könyvtáros olvasót segítő tevékenysége stb. A megvalósult körzeti könyvtár erre hasonlított. „*A szovjet könyvtárak a párt és a kormány igazi segítő társai lettek a dolgozók kommunista nevelésében, a szovjet nép mozgósításában a fontos politikai és gazdasági feladatok végrehajtása terén.*”⁷⁷

Az Új Szántás 1948. májusi számában a finn népkönyvtári gyakorlatot bemutató írás „haza üzent”.⁷⁸ Indoklása Sebestyén Gézára emlékeztet: a finn példával nemcsak az Egyesült Államok és a Szovjetunió példájára lehet hivatkozni – írja –, hanem dán, bolgár és finn mintára is. „*Magyarország sajnos kimaradt az egész világot átjáró könyvtári forradalomból. Ez azonban nem azért történt így, mert kis nemzet voltunk, hanem mert idejétmúlt politikai rendszerünk önmaga fenntartása érdekében szándékosan izolálta a magyar kultúrételt. Másutt a kis nemzetek épp-úgy ráléptek a haladás útjára, mint a nagyok.*” Dicsérte az 1928. évi finn könyvtári törvényt, mert megteremtette a népkönyvtárügy központi szerveit, a könyvtárak felügyeletét, szabályozta a könyvtárak állami támogatását, a települési könyvtárak mellett bevezette a körzeti könyv-

tárat. A finn törvény azért jó példa, mert „*az állami támogatást a könyvtári fejlődés motorjává kell tenni.*” Figyelmeztet: „*a körzeti könyvtár egész jellege, s nem utolsó sorban a méretei annyira túlmutatnak a helyi kereteken, hogy a megvalósítását nem lehet a községektől várni. A támogatás itt kevés, ezeket a könyvtárakat magának az államnak kell megszerveznie.*”

Az Új Szántás bemutatja Franciaország példáját is.⁷⁹ A 37 ezer, tízezer lakosnál kisebb településsel rendelkező ország a „könyves autóbuszok” elterjesztését választotta. „*A 'bibliobusz' havonta, illetve az újabb tapasztalatok szerint inkább két, sőt három havonta járja végig a falvakat és cseréli ki a könyvállományt. Egy-egy faluban annyi könyvet hagy (a helyi könyvtáros gondozásában), hogy átlagban minden 10 lakosra jusson egy könyv.*”

Arra, hogy a hazai körzeti könyvtári elképzeléseket miért a szovjet típusú pártállam valósította meg, Kégli Ferenc indítékot talált: »*Minél autoritáriusabb egy hatalom, annál erőteljesebben veti be a kultúrát mint saját eszközét*« – a Kultúra és hatalom c. könyvből idézve: „*A mitotális államunk számára is fontossá váltak a kulturális intézmények – köztük a közkönyvtárak –, alkalmasnak tűntek a tömegek tudatának befolyásolására. A körzeti könyvtári rendszerre vonatkozó szakmai elképzeléseket a pártállam a saját igényeihez tudta igazítani, tehát támogatta. A hasznosítható példa is rendelkezésre állt: a 'Könyvet a tömegekhez' lenini jelszó alapján a Szovjetunióban kialakított népkönyvtári hálózat, mely a körzeti rendszernek egy állami irányítású, hierarchikus felépítésű, minden összetevőjében ellenőrzött, utasításokkal működtetett változata volt.*”⁸⁰

A körzeti (és vándor)könyvtárak előkészítése 1947–1948-ban is folyt

Kégli Ferenc rátalált a Sárospataki Szabadművelődési Akadémia 1947. szeptemberi röplapjára, mely szerint a minisztérium elhatározta tíz kör-

zeti könyvtár felállítását. Nyomára akadt, hogy Fejér megye 1947-ben készült hároméves tervében a következő évre ütemezték a megye körzeti könyvtárának létesítését.⁸¹ „*Csongrád vármegye kisgyűlése és törvényhatósági bizottsága a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a körzeti könyvtár szervezésének tervét.*”⁸² Felajánlották a vármegyei könyvtár teljes anyagát. „*A hivatalos szervek remélhetően hamarosan lehetővé teszik azt is, hogy a könyvtáratúto szertevigye a megyében a könyveket s terjessze a kultúrát a Viharsarok népe között.*”⁸³ Ebből nem lett semmi: nem volt rá pénz.

Kovács Máté 1947. október 17-én levélben⁸⁴ kérte a belügyminisztertől, hogy a községek tervezhessék költségvetésükben 20 kötet beszerzését. „*Sajnos egyelőre megvalósíthatatlan, hogy falvanként akár csak 2–300 kötetes könyvtárakat hozzunk létre. Ellenben elodázhatatlan, hogy legalább 20–25 kötetben összeállítsuk a korszerű műveltség, demokratikus világkép legfontosabb tudnivalóit. [...] a következő könyvekre volna szüksége a falukönyvtárnak: A parasztság története; Magyarország története; a 48-as szabadságharc története; Hajdani világok (Világtörténelmi olvasókönyv); Jogi tanácsadó; Mi a szocializmus?; Miből élünk? (közgazdaságtan); Szomszédaink (a szomszéd népek és országok ismertetése); A Szovjetunió; Hogyan élnek Amerikában?; Gazdag parasztok országa (a nyugati és északi kis népek ismertetése); Nagy íróink; A színjátszás kézikönyve; Kóruskönyv; Képeskönyv (a képzőművészet ismertetése); Miből lett a világ? (természettudomány); Kis biológia; Test, lelki egészségünk (egészségtan); Híres találmányok; A gépek belseje (technikai ismeretek).*” Egy-egy kötet 15 íves, erős kötésű, illusztrált könyv lenne, kb. 4000 példányban 10 Ft önköltségi áron. Lenyűgöző! A korszerű műveltség tára 20 kötetben, községenként 200 forintért! „*A falukönyvtár megszervezése és elhelyezése a VKM elgondolása szerint a községek feladata lenne. A falukönyvtár mellett a VKM még központi könyvtelepeket, ún. körzeti könyvtárakat létesítene, amelyekből az egyes falvak saját könyvtáraik mellé olvasmányanyag-*

ként letéteket kapnának. [...] kérem Miniszter Urat, szíveskedjék biztosítani, hogy a községek költségvetésükbe 200 Ft. összeget vegyenek fel a falukönyvtár 20 kötetének megszerzésére.” A belügyminiszter egy hét alatt kiadta rendelkezését: „*a magam részéről nem teszek észrevételt az ellen, ha a falukönyvtár létesítésére az 1947/48. évi költségvetésben az államsegélyre nem szoruló községek 200 Ft., az államsegélyes községek pedig 50 Ft. hitelt biztosítanak.*”

A szabadművelődési osztály havi jelentéseiből több is található a Kovács Máté hagyatékban.⁸⁵ Belőlük kikövetkeztethető néhány fontos lépés. Az 1947. október havi⁸⁶ szerint „*A normális könyvtári program a költségvetés elhúzódása miatt nem hajtható végre. Ezért az ügyosztály [...] elkészített egy minimális programot [...]. Ebben a programban három körzeti könyvtár megszervezése, megyénként legalább három kísérleti vándorkönyvtár elindítása szerepel.*” Az 1947 novemberi⁸⁷ arról számolt be, hogy az ügyosztály falukönyvtárak létrehozásához szükséges, közérthető és korszerű alapsorozat megírására pályázat, a kiadásra versenytárgyalás kiírásáról döntött. A körzeti könyvtárak ügyében tovább folytak a tárgyalások, főképp a helyi törvényhatóságok által beállított hitelek megvédése érdekében. Előterjesztést nyújtottak be a Minisztertanácshoz és a Gazdasági Főtanácshoz 10 mozgókönyvtárnak alkalmas gépkocsi vásárlására. (Kettő megvételét engedélyezték.)

Az 1948. évi februári jelentéséből⁸⁸ megtudhatjuk, hogy a hónap jórészt a vándorkönyvtárak útba indításának előkészítésével telt. Az első sorozat március hó első napjaiban indult és 300 ládában 15 000 kötet könyv jutott a kis lélekszámú községek, tanyaközpontok olvasóinak kezébe. A második 300 láda két hét múlva következett. 1948. február hó 16-án közölték a Gazdasági Főtanáccsal, az 1948–49. költségvetési évre minden vármegyében egy (nagyobbinak kettő) könyvtárató beszerzését tervezik. A beszerzési ár (23 000–50 000 Ft) 2/3-át a kincstár, 1/3-át a helyi hatóság fedezi.⁸⁹ A Duray László aláírású, 1948. április 13-i gépirat szerint⁹⁰ „*10 körzeti könyvtár felállítása és felszerelése (megfelelő*

épület, könyvanyag kb. 5000 kötet), kezelőszemélyzet (egyenként kb. 150.000 Ft. költségvetéssel) a következő helyeken: Veszprém, Csongrád, Makó, Sárospatak, Szikszó, Kaposvár, Szekszárd, Hódmezővásárhely és 2 (két) később meghatározandó helyen).” A terv kiforratlan, valószínű, a feltételek hiányában kerültek részben máshová az első körzeti könyvtárak. Az iratra feljegyezték: „*80–100 hasonló körzeti könyvtár felállítását tervezzük. 100 körzeti könyvtár 15.000.000 Ft.*”

1948 áprilisban megbízást adtak a szakszerkezeti és üzemi munkáskönyvtárak szükségletei megállapítására, a segítség előkészítésére. Könyvtáratóknak alkalmas típus a Fiatnál nem akadt raktáron. A veszprémi körzeti könyvtár előkészületeire dr. Nagy Lászlónak adtak megbízást.⁹¹ 1948. májusban elkészítették a körzeti könyvtárak 1250 címet tartalmazó címjegyzékét. A veszprémi körzeti könyvtár tervezetét jóváhagyták.⁹² Az 1948. augusztus 25-i gépirat⁹³ szerint „*a népkönyvtári hálózat kiépítésére népkönyvtári rendelet szükséges. A kérdést most tárgyaljuk a pénzügygel.*” A körzeti könyvtárakat akarhatták ezzel indítani, de nem került rá sor. Valószínűleg a pénzügy lehetett óvatos. Az 1948 szeptemberi-októberi jelentésből⁹⁴ kiderül, az ügyosztály szeptemberben kezdte a körzeti könyvtárak anyagának beszerzését, októberben a katalogizálását.

Az egyik irat⁹⁵ azzal számolt, hogy a tervezett 10 körzeti könyvtár számát „*ketté kell vágnunk, hogy az esztendő egészen el ne veszítsük. Az ügyosztály terve szerint 5 könyvtár indulna január elején*”. Egy másik⁹⁶ szerint „*mire az első ládák elindulnak, természetesen tisztázni kell a 10 könyvtár végleges helyét. Veszprém, Makó, Szentes, Sárospatak, Salgótarján többé-kevésbé elő vannak készítve. Tolna és Abauj megye maguk szorgalmazzák több beadványban, hogy kapjanak körzeti könyvtárt. Zalaegerszeg, Tata és Püspökladány (Karcag) igényelnek komolyabb tárgyalást.*”

1947–1948-ban tehát dolgoztak a körzeti könyvtárak előkészítésén, ám valóra váltásához még nem értek meg a feltételek. „*A könyvtárügy*

központi irányítói nem tehettek mást, minthogy tudottan korszerűtlen eszközökkel próbálták továbbra is életben tartani a meglévő népkönyvtárakat, a remélt megújulásig.” Erre utalhatott Szathmáry Lajos 1947 februárjában: „Amíg az ember új ruhája el nem készül, a régiben jár. Húszezer kötetes körzeti könyvtáraink felállításáig ne adjuk fel helyi népkönyvtáraink gyarapításának gondját, hogy a holnaputáni nagy lakomára gondolva, ma éhen ne maradjunk szellemünk táplálását illetően.”⁹⁷

Volt kísérlet is

1946-ban a minisztérium három kísérleti körzeti könyvtárat tervezett.⁹⁸ *„A nép nem mindent fogad el s amit elfogad is, esetleg egészen másképp appercipálja, mint a szándékunk volt. Éppen ezért annak kitapogatása nélkül, hogy mit igényel a nép, s annak az állandó figyelése nélkül, hogy reagál a mi munkánkra, célhoz nem érünk. Ezért az országos munka keretén belül bizonyos kísérleti körzeteket kell kialakítanunk. Ezeknek a kísérleti körzeteknek a következő feladatai lennének: 1. Megállapítani, hogy mekkora az a terület, amelyen Magyarországon önálló művelődési élet (ún. » kulturális autonómia») kialakulhat. 2. Megállapítani, hogy a kulturális életnek milyen szervezeti formái alkalmasak a mi (főleg települési és lélektani) viszonyainkhoz. 3. Kivizsgálni, hogy a nem nyújtott műveltségből mit fogad be és ezt hogyan fogadja be a nép. Ezeket a kísérleti körzeteket 1. minden szükséges eszközzel fel kell szerelni, 2. munkájukat a VIII/1 ügyosztálynak állandóan figyelnie kell, ki kell értékelnie.”*

Nagy László, a Veszprém vármegyei Múzeum és Könyvtár igazgatója, aki már 1936-ban megkezdte a közgyűjtemény könyvtárának megyeivé fejlesztését, 1947-ben a körzeti modellhez közeli tervezetet küldött a VKM-hez.⁹⁹ *„Az országos tervek és a helyi törekvések egybehangzása a magyarázata annak, hogy a könyvtári rendszer fejlesztése tekintetében az országos szervek és a helyi (Veszprém megyei) szabadművelődési tanács igen gyorsan egymásra talált és ezért jelöl-*

ték ki Veszprémet arra, hogy a körzeti könyvtár prototípusát megvalósítsa.”¹⁰⁰ Az 1947. júliusában alkalmazott Rácz Aranka legfőbb feladata a körzeti könyvtári felkészülés volt. Veszprém-ben „az 1947-es költségvetésben már szerepelt a körzeti könyvtár és a hozzátartozó könyvtári autóbusz költségelőirányzata.”¹⁰¹ Figyelemre méltó – éppen a későbbi ellenkező megoldás miatt is –, hogy a körzeti könyvtárt a régi múzeumi (a városnak is szolgáltató) könyvtár bázisán készítették elő.

Nagy László 1948. május 3-i tervezete alapján 13-án felhívást kapott a minisztériumtól a megvalósításra. A helyi könyvtárak szervezését júniusban kezdték és októberben fejezték be. 1948. november 7-i jelentésében sokrétű előkészületekről számolhatott be a szabadművelődési ügyosztálynak.¹⁰² *„A felterjesztett tervezetben felsorolt községekben igyekeztünk biztosítani a helyi könyvtár létesítésének feltételeit. A főosztály fenti számú utasítását követve azonban nem szerveztünk könyvtárakat az üzemek területén. Helyettük más, a tervezetben nem szereplő községeket vettünk fel a megszervezendő könyvtárak sorába. [...Három községben] a könyvtár előkészítését arra az időre halasztottuk, amikor a könyvtári autó már rendelkezésre áll.”¹⁰³ Három helyen megfelelő helyiség hiányában sikertelenül végződött kísérletük.*

A kiszállásokon a községi szervek, pártok vezetői előtt ismertették a körzeti könyvtár jelentőségét, szervezetét, működési módját. Mindenütt örömmel fogadták a megoldást. Három kérdés merült fel: az elhelyezés és berendezés, a fenntartás és kezelés, s a könyvtáros személye. Felhívták a figyelmet, hogy a körzeti könyvtári rendszer nemcsak a könyvanyag felfrissítését, hanem a könyvtári munka megváltoztatását is jelenti. A könyvtár kilép passzív szerepéből, a szabad művelődés aktív tényezője, a művelődéspolitikai felvilágosító munka egyik hathatós eszköze lesz. Nem elégszik meg a könyvek kölcsönzésével, olvasóórák keretében a könyvek és olvasók viszonyát közvetlenné teszi, módot nyújt helyben olvasásra, a könyvekkel, folyóiratokkal való intenzívebb ismerkedésre. Ez alkal-

mas könyvtári helyiség nélkül lehetetlen. Sok faluban találtak régi olvasó- vagy olvasó- és gazdakört; ezeket még a nagyapák, az apák, alapították. A két-három helyiségből álló épületben megvolt még a többnyire elavult könyvtár is. Az italmérés révén az olvasókör idővel korcsmává vált, látogatóik alig gondoltak olvasásra. A könyvtárhelyiség fűtését, világítását, takarítását, a fenntartással járó költségeit részben az az intézmény, illetőleg közület vállalta, ahol a könyvtár elhelyezést nyert, részben társadalmi úton vállalták előteremteni. Olyan könyvtárost igyekeztek keresni, aki olvasott, vagy olvasni szerető, fejlődőképes, kapcsolatot talál az olvasóival, ért a könyvek népszerűsítéséhez, lehetőleg jó szervező és pontos munkaerő. Természetesen ilyen könyvtárost találni falun nem volt könnyű. A jelöltekből 5 ipari munkás, 11 paraszt, 27 pedagógus, 7 egyéb értelmiségi volt. 41 férfi, 9 nő.

Nagy László nélkülözhetetlennek ítélte, hogy még a könyvtár indulása előtt rendezzenek könyvtárosi tanfolyamot. Adjanak tájékoztatást adminisztrációs, legszükségesebb bibliográfiai és amennyire az idő engedi, irodalmi tudnivalókról. Kétszer 3–3 napos tanfolyamot terveztek. Kiszállásaik során tájékoztatták a község könyvtári helyzetéről. Általános tapasztalatuk szerint a régi könyvtárak anyagának jó hányada elavult, másik része selejtes irodalom, csupán a harmadik, igen kis hányaduk volt a falu számára jó irodalom. Az ismeretterjesztő irodalom terén többnyire avult gazdasági szakmunkákkal találkozottak. 50 községből 38-ban állandó könyvtárt, kettőben vándorlódást találtak, 10 helyen pedig nem volt könyvtár.

A vidéki szervezőmunka tapasztalatai, a veszprémi helyi könyvtárban szerzett gyakorlat lehetővé tették, hogy a körzeti könyvtár tisztviselői a körzeti könyvtári központ széles körű irányító, szervező- és adminisztráló munkájához elengedhetetlenül szükséges tudást elsajátítsák. „*Jelentésemben foglalt szervezési munkával biztosítva vannak a helyi könyvtárak létesítésének alapfeltételei, most már sor kerülhet a körzeti könyvtári központ felállítására.*”

Veszprém kísérleti hely volt, másutt erőfeszítések történtek. Kaposváron több is.¹⁰⁴ (1948. július 20-án *Kerekes András* Somogy vármegye szabadművelődési felügyelője kérte a minisztert, állíttasson 4–5 körzeti könyvtárt.¹⁰⁵) Békéscsabán is folytak előkészületek,¹⁰⁶ Fejér megyében pedig 1948-ra ütemezték a megye körzeti könyvtárának létesítését.¹⁰⁷

Valószínűleg mindenütt a pénztelenség akadályozta a szándék megvalósítását.

(*A folytatást a következő számban közöljük.*
– *A szerk.*)

Jegyzetek

1. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. OKT, 1961. 95 p. (Eredetileg a Magyar Könyvszemle 1960. 3., 4., és az 1961. 1. számban jelent meg.) VÉRTESY Miklós: 1945–1984. A magyar könyvtárak a szocializmus építésének idején. = CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987. 431–522. p.
2. PAPP István: Bűnbeesés után. Szélgjegyzetek a magyar közkönyvtárügy 50. évére. = Könyvtári Figyelő, 10. (46. évf.) 2000. 1–2. sz. 65–75. p., KISS Jenő: Emlékek, élmények, észrevételek – az ötven éves közművelődési könyvtárügyről. = Uo. 76–83. p. (Utóbbi Pécsset, az MKE Baranya megyei szervezetének rendezvényén is elhangzott 1999. október 5-én.)
3. GERŐ Gyula: Emlékezés a(z) „(h)őskorra”. Körzeti és népkönyvtárak és munkatársaik. Tények és legendák. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 20–29. p., Uő: Emlékek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtárainról, könyvtárosairól. (Elhangzott Nyíregyházán 2000. december 11-én.) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 1. sz. 25–31. p.; Uő: A (h)őskor könyvtárosai. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 22–31. p. (Megjelent még Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 9. sz. 33–43. p.), Uő: Könyvtár a megyeházán. (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről-életéből.) Kaposvár, 2002. 151 p., Uő: Tények, emlékek, gondolatok a megyei könyvtárak kezdeti időszakáról. (Elhangzott a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban, az intézmény létrehozásának 50. évfordulóját ünneplő szakmai napon, 2002. október 15-én.) = Kisalföldi Könyvtáros, 2002. 1–2. sz. 1–10. p., PAPP István: Gondo-

lattársítások egy könyvtárhoz. A régi, mai és jövődő békési könyvtárosoknak. = A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. 1952–2002. Békéscsaba, 2002. 119–146. p., Uő: A megyei könyvtárak ötven éve: ellentmondások és feszültségek. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2002. 10. sz. 3–15. p., Uő: A magyar közkönyvtárak a 20. század második felében. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 7–21. p. - A sorba illik SZITA Ferenc: Emlékezés és vallomás. A somogyi könyvtárhálózat kiépítéséről és fejlődéséről. 1949–1992. Kaposvár, 1999. 273 p.

4. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár fél évszázada. 1952–2002. Kisalföldi Könyvtáros, 2002. 1–2. sz. 142 p., A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár 50 éve 1952-2002. Dokumentumok, tanulmányok, adatok. Szerk. Bényei Miklós. Debrecen, 2002. 323 p., TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 212 p.; A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. Szerk. Csobai László. Békéscsaba, 1952-2002. 146 p., Kéglí Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. A Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje, a városi könyvtár 1893–1952. Székesfehérvár, 1993. 241 p., Uő: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története. 1950-1952. Székesfehérvár, 2002. 148 p., Uő: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 42–54. p., ill. Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 469–480. p., A Bercsenyi Dániel Könyvtár. Fejezetek Szombathelyi könyvtártörténetéből. 1880–2002. Szerk. Nagy Éva. Szombathely, 2002. 158 p., A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Verseghy Ferenc Könyvtár emlékkönyve 1952–2002. Szerk. Bálint Erik. Szolnok, 2002. 97 p., A letéti ládától az internetig. 50 éves a Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2002. 75 p., Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 1952–2002. 1. köt. Főszerk. Futaky László. Nyíregyháza, 2004. 734 p.; A városi (akkor járási) könyvtárakra példa: MÉSZÁROS Erzsébet – MÉSZÁROSNÉ STENGER Katalin – VARGÁNÉ SIPOS Terézia: A Jókai Mór Városi Könyvtár története. 1952–2002. Pápa, 2002. 184 p.
5. TÓTH Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete = Könyvtári Figyelő, 1992. 4. sz. 660–673. p., A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata. = Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682–704. p.; Tévíut vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64. p., A közkönyvtár. In: Könyvtárosok kézikönyve. 3. köt. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp.: Osiris, 2001. 67–103. p.
6. Állításunk igazolására (és a részletesebb felsorolást elkerülendő) korábbi írásunkra és annak jegyzetapparátusára hivatkozunk (A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata. = Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682–704. p.). - Sebestyén Géza a körzeti könyvtárak alapításának huszadik évfordulóján azt emelte ki, hogy azok a korszerű könyvtárhálózati elvnek, a letéti ellátásnak első megtestesítői voltak (Könyvtáros, 1969. 11. sz. 645. p.). 1953-ban írt tankönyvében járási könyvtárhoz hasonlította a körzeti könyvtárt. „Élt azonban 1948-ból [sic!] egy hasonló könyvtártípus: a körzeti könyvtár. Ez abban különbözött a járási könyvtártól, hogy két-három járás gondozását látta el. 1948-ban még nem lehetett minden járásban külön könyvtárat szervezni, ez volt az oka, hogy nagyobb területben kellett egy-egy könyvtár működési körét megszabni.” (Általános könyvtartan. Bp.: Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953. 53. p.) Futala Tibor cikkében a teljes központosítás időszakának nevezte az 1949–1952 közti éveket: „a mezőszentgyörgyi könyvtárvatással véget ért az egyeztetés nélküli közművelődési könyvtárleltések és könyvláda küldések időszaka.” (A harmincéves tanácsi könyvtárügy és a központosítás. = Könyvtáros, 1979. 11. sz. 188. p.)
7. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot szokás szerint VKM-re rövidítjük.
8. Hogyan vészelték át múzeumaink és könyvtáraink a háborút? [Sebestyén Géza min. osztálytanácsos nyilatkozata.] = Szabadnevelés, 1945. 32–34. p. Megjelent a Pécsi Könyv- és Infotár, 1997. 4. sz. (június 30.) 11–12. p. Ezt használtuk.
9. KARÁCSONY Sándor: Bevezető. = Új Szántás, 1947. 1. sz. 4. p. – A VKM kezdeti orgánuma az 1945. október 25-én megjelent Szabadnevelési Híradó volt (OSZK H 21.512) Négy száma jelent meg 4 (az utolsó 6) lapnyi terjedelemben. A Beköszöntőt Gombos Ferenc írta [Gerő Gyula kronológiájában zárójelben Simándy Pálként is szerepel, mint parasztpárti és a szabadművelődési osztály vezetője]. A Szabadnevelési Híradó 5–16. számig a Híradó nevet viselte, s a 17. szám-tól jelent meg Szabadművelődési Híradó néven. (OSZK H 17.688) Sajnos hiányzik az 5–12. s a 14–15. szám, pedig belőlük információk remélhetők az 1946 tavaszán történetéről.) A Szabadművelődési Híradó 1946. december 15-én a 20. számmal zárult. 1947-től terjedelmesebb formában, folyóiratként, Karácsony Sándor szerint a szabad művelődés szellemét jól kifejező Új Szántás néven jelent meg, s az Országos Szabad Művelődési Tanács lapja volt.
10. SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945–1949. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 5–33. p. Az idézet a 11. lapról való. Szathmáry Lajos 1949 nyaráig a VKM szabadművelődési ügyosztályvezetője volt.
11. A kérelmet a Kultúrszövetség és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete nevében Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtákará és Cserépfalvi Imre

- elnök támogatta. A kezdeményezésnek tevékeny közreműködője volt a dokumentumkötet biznossága szerint Kovács Máté. (Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez . 1945–1949. Bp. Kossuth, 1988. 110/A-B-C iratok. 320-323. p.)
12. Azután felsorolták, hogy könyvtárügyben eddig az alábbi rendeleteket adta ki az ügyosztály:
    - a 44 300/1945. szeptember 6. sz. rendelet utasítja a hivatalvezetőket arra, hogy a könyvtárakat tisztíttassák meg a fasiszta szellemű könyvektől, a könyvtárak könyvállományairól pedig küldjenek jelentést;
    - a 62 132/1945. október 8. sz. körlevél ismételtén a fasiszta szellemű könyvektől való megtisztításra és a könyvtárak gyarapítása körül körültekintéssel való eljárásra szólított fel;
    - a 71 293/1945. november 7. sz. rendelet a népkönyvtárak újjászervezéséről, a töredékkönyvtárak összevonásáról;
    - a 10 870/1946 január 14. sz. rendelet a népkönyvtárak anyagának felrészítésére adott utasításokat, továbbá a nyilvántartás felállítását rendeli el a megmaradt népkönyvtárakról;
    - a 14 080/1946. január 25. sz. rendelet a népkönyvtárak és a hivatalok kézikönyvtárának a régi könyvállományból való gyarapításáról, továbbá az elpusztult népkönyvtárak újjáalapításával kapcsolatos adatfelvételtől, végül a népfőiskolák és különféle tanfolyamok hallgatóinak jutalomkönyvvel való megajándékozásáról intézkedik.
    - A 18 496/1946. január 29. sz. rendelet a szabad művelődés munkájában részt vevő önkéntes munkatársak könyvjutalmazásáról intézkedik.
    - A 20 915/1946. február 14. sz. rendelet a népkönyvtárak gyarapodásában új, demokratikus eljárás bevezetését írja elő, és újabb könyvanyagot küld a hivatalok kézikönyvtára részére. Az elnöki ügyosztály – közvetlenül a miniszternek alárendelt szervezeti egységként – a személyzeti ügyek, az ügyvitel általános irányítása mellett elsősorban jogszabályok előkészítését végezte, és más speciális kérdésekkel foglalkozott. (Jelentés az elnöki ügyosztály működéséről. 1945. november 19. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/11/30. sz. irat.)
  13. 1946. február 26-án kelt Az elnöki ügyosztály feljegyzése a szabadművelődési osztálynak népkönyvtárak anyagának kiegészítéséről (Az időpontból következően a fogalmazvány aláírója Kovács Máté lehetett.) (Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez 1945–1949. Bp. 1988. 323–329. p.)
  14. Szathmáry aláírásával és Gombos kiadmányozásával. (Dokumentumok ... 328. p.)
  15. Az Új Szántás 1947. 2. száma sajtószemléjében idéz KIRÁLY István Potemkin-költségvetés c. cikkéből: „Az annyira fontos szabadművelődés például még ma is csak 5,3%-át teszi ki az összes dologi természetű kiadásoknak, mikor a központi igazgatásra fordított összeg 4,9%”. (= Valóság, 1947. február)
  16. A szabadművelődés szervezetének és működésének leírását lásd Szathmáry írásának 13. lapján.
  17. SZATHMÁRY Lajos: Dokumentumok... 14. p. – A Magyar Népi Művelődési Intézetet 1948 nyarán megszüntették.
  18. Az ezer forintos sorozatban 340, az ötszáz forintosban 200 fűzött könyv volt, tudjuk meg az Új Szántás, 1947. 7. sz. 447. lapjáról. Az előbbi csoport 40 800, utóbbi 26 000, összesen 66 800 fűzött könyvet (brosúrát?) tartalmazott.
  19. VARJÚ Bálint: Ezer népkönyvtár, hatszáz vándorkönyvtár. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 273–274. p. A címben említett 600 vándorkönyvtár a szabadművelődés 50–50 kötetéből álló, s a tervek szerint egy évig a településen maradó, aztán más faluba, tanyára átkerülő csomagjait jelentette, melyek háromszáz könyvtárként alkottak egy-egy sorozatot.
  20. BOGNÁR Gyula: A jászberényi vándorkönyvtárak. = Új Szántás, 1947. 5. sz. 275–277. p.
  21. HAVAS Gábor: 18 járási vándorkönyvtár elindul. = Új Szántás, 1947. 4. sz. 208–209. p.
  22. SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés korszaka ... 29. p.
  23. KÖVENDI Dénes – SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Országos Szabadművelődési Tanács, 1948. 101. p.
  24. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték (a továbbiakban KMh) 210/22/39. sz. irat
  25. KMh 210/22/40. sz. irat
  26. 1947/48-ban az Új Szántás c. szabadművelődési folyóirat számos írásban foglalkozott a centenáriumi előkészületekkel. A Tájékoztatási Minisztérium külön centenáriumi osztálynak közléseire alapozott írásban szó sincs könyvtárakról. (A szabadságharc centenáriuma. = Új Szántás, 1947. 11. sz. 645–646. p.)
  27. FÜLÖP Istvánnak, a Zalai Táj- és népkutató munkaközösség vezetőjének 1947. június 19-én kelt levele az Országos Szabad Művelődési Tanácsnak kísérleti parasztművelődési könyvtár szervezéséről. = Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). 122. dok. Bp. Kossuth, 1988. 363–364. p.
  28. Új Szántás, 1947. 2. sz. 101–104. p.
  29. Sallai István és Sebestyén Géza emlékülés. Klny a Könyvtáros, 1986. 9. számából, 1987. február, 3. p.

30. Magyar könyvtártörténeti kronológia. Összeáll. Gerő Gyula és Rácz Ágnes (a továbbiakban Kronológia). Az elektronikus adattárból eddig közlésre került: A Veszprém megyei könyvtárak története dátumokban (1086–2003). Összeáll. Gerő Gyula. = A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár évkönyve. Szerk. Balogh Ferencné. Veszprém, 2004. 32–63. p.; Somogy megye könyvtárügyének kronológiája (1825–2004) Összeáll. Gerő Gyula. = Varga Róbert: A kaposvári Megyei Könyvtár története. 1945–1960. Kaposvár, 2005. 57–94. p. Vas megye könyvtárai – könyvtárügye a Magyar könyvtártörténeti kronológiában 1470–2006. Összeáll. Gerő Gyula, szerk. Rácz Ágnes. = A Berzsenyi Dániel Könyvtár évkönyve 4. Szerk. Pallósiné Toldi Márta. Szombathely, 2007. 176–200. p. A kronológia jogtulajdonosai kérésre a közkönyvtárakról az elektronikus adattárban országos válogatást végeztek és ezt bocsátottak rendelkezésre. E helyen is köszönöm nekik, és a továbbiakban ezt használom.
31. A tanácskozáson elhangzottakat esetleg tartalmazó, a VKM hivatalos kiadványának, a (korábban Szabadnevelési, később Szabadművelődési) Híradónak az 1946 tavaszi számai az OSZK-ban is hiányoznak, másutt is hiába kerestem.
32. SEBESTYÉN Géza: Könyv a falun. = Magyar Szemle, 1942. november, XLIII. köt. 5. (193.) sz. 243–249. p.
33. SEBESTYÉN Géza: i. m.. - Sebestyénnek 1937–1944 között az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban „besosztása révén alkalma volt áttekintést nyernie az egész magyar könyvtárügy felett...” - A Magyar Könyvszemle szerint a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén „Sebestyén Géza I. oszt. könyvtári segédőrt al-könyvtárnokká nevezték ki” 1944-ben (1944. 2–4. sz. 196. p.)
34. A 20. század elején működött a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége. Sebestyén Géza a 10.313./1945. VKM elnöki számú rendelet alapján kapott „külön megbízás” alapján foglalkozott a tudományos élet szervezeti kérdéseinek tanulmányozásával és a szükséges reformok előkészítését bízták rá.
35. A KMh 210/11/19. sz. iratot Sebestyén Géza sajátkezü aláírása hitelesíti.
36. KMh 210/11/75. sz. irat.
37. Aki a könyvtári autóbuszok/bibliobuszok hazai kálváriáját ismeri, meglepődhet a bátorságon, hogy a háború utáni években miként álmodhattak járműveket. A szabadművelődési kézikönyvben szó van „törvényhatósági felügyelői hivatalok vagy egyéb művelődési szervek kultúrutói”-ról. „A kultúrutóban vándorkönyvtárládák, hangos filmvetítőgép, hangszórós rádió, hanglemeztár és bábszínház helyezhető el. [...] A szabadművelődés vármegyei és könyvtári szerveinek ilyen kultúrutókkal való felszerelése megindult.” (KÖVENDI Dénes – SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Szabadművelődési Tanács, 1948. 109. p.) A könyvtáruatók helyett később a körzeti könyvtáraknak csak motorkerékpárra futotta.
38. BEREZKY László: Négy évtized a könyvtárügy élvonalában. = Könyvtáros, 1976. 5. sz. 257–260. p. [A beszélgetés Sebestyén Gézával 1976. február végi, mire megjelent, Sebestyén Géza 1976. április 5-én meghalt.] Idézet: 258. p.
39. Az idézetek SEBESTYÉN Géza: i. m. 247–249. p.
40. „A körzeti népkönyvtárak szervezése” c. fejezet olvasható a Mai magyar művelődéspolitiká. Elvek, tervek, eredmények. Bev. Kovács Máté. Bp. 1946. c. kiadványban, illetve bemutattam már korábbi, hivatkozott írásaimban.
41. KÖHALMI Béla: Községi könyvtárpolitika. = Városi Szemle, 33. évf. 1947. Különnyomatban 16 p.
42. Kovács Máté „Sebestyén Géza elképzeléseit az 1946-1949 eleje közötti időben a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki tanácsosaként, majd államtitkáráként támogatta, és – sajnos – hiábavaló kísérletet tett az első könyvtári törvény parlamenti előterjesztésére is.” (GERŐ Gyula: Emlékezés a (h)őskorra. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 22. p. Lásd még SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968. Bp. OKT, 1968. 582–583. p.)
43. A Magyar Szemle Szekfű Gyula, s az általa kidolgozott és életre hívott Magyar Szemle Társaság nemzetpolitikai elveit közvetítette. A társaság „1927-ben régi hiányt kívánt pótolni egy olyan nemzeti szellemű folyóirat megindításával, amely arra hivatott, hogy a napi politikától mentesen közvetítse a magyar értelmiség számára a világháramlatokat, s a hazai viszonyokat józan kritikával szemlélve egyúttal szükségleteket és kívánalmakat állapítson meg.” (BISZTRAY Gyula: A „Magyar Szemle”. = Magyar Szemle, 1943. május, 5. (189.) sz. 259. p.)
44. A KMh (210 Fond) 22-es csomójában található egy valószínűleg Kovács Máté cikk vagy előadás, 10 lapnyi terjedelemben, datálás nélkül, Egy demokratikus magyar iskola rendszer körvonalai címmel. A Kovács Máté szakirodalmi munkássága c. bibliográfia (Összeáll. Nagyné Kiss Mária. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. MKE, 1983.) nem ismeri. Az írás végén, Az iskolán kívüli népművelés kérdései alig egy lapnyi fejezetében olvasható (miután minden községben megfelelő kultúrházak, bennük olvasószobák, napilapok és folyóiratok, könyvtárak szolgálnák a művelődni vágyó fiatalság és a lakosság széles rétegeinek szükségleteit): „Ezek vennék át a mai sokszor csak ívó és kártyázó körök, egyesületek és kaszinók szerepét. [...] Minden földrajzi gócpontban bőséges és kedvelt anyaggal ellátott közkönyvtárakat kell létesíteni, ahonnan könnyen és olcsón kaphatna a közönség igényeinek és kíváncsiságának megfelelő olvasnivaló könyveket.

- Ezek a könyvtárak autóbuszokkal szállíthatnák az anyagot a szomszédos községekbe pl. hetenként." Ez korszerű szabadművelődési és könyvtári koncepció. Figyelemre méltó – amennyiben Kovács Máté írta –, hogy az iskolai kérdések és a szabadművelődés, benne kiemelten a könyvtári kérdések tárgyalása összekapcsolódik.
45. Nem tartozik e témához, de érdemes rögzíteni, hogy 1946. február 27-én az egyetemi és tudományos ügyosztály tervében kifogásolta, hogy az a könyvtári feladatokkal nem foglalkozik. Pedig nem csak a háborús károkkal kell számolni, hanem a megjelent irodalom hiányait is pótolni kell. Sürgette a szakkönyvtárak együttműködésének megteremtését, s az egész világon a szakkönyvtárak jelentőségének emelkedése miatt szükségesnek látta „bizonyos speciális könyvtárak fejlesztését, sőt szervezését”. (A VI. /egyetemi és tudományos/ ügyosztály munkatervéhez fűzött, Kovács Máté által aláírt feljegyzés. KMH 210/27/33. sz. irat.)
  46. Kovács Máté hagyaték 210/27/38. sz. irat 1946. március 1-jén kelt.
  47. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztertől 71.293/1945. sz. alatt Népkönyvtárak újjászervezése című sokszorosított körirat megtalálható OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/11/20. sz. alatt.
  48. Szathmáry Lajos 1949 nyaráig a VKM szabadművelődési ügyosztályának vezetője; megírta a korszak történetét, történeti vázlatát: A szabadművelődés korszaka 1945–1949 címmel (= Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 5–33. p.).
  49. SEBESTYÉN Géza: Falusi könyvtárak. = Új Szántás, 1947. 2. sz. 101–104. p., SZATHMÁRY Lajos: Népkönyvtáraink. = Uo. 104–105. p.
  50. SEBESTYÉN: i.m. 104. p.
  51. A Szabadnevelési Híradót követő VKM kiadványban [Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.)] még szerző megjelölése nélkül a falusi könyvtárakról, majd a következő, de már Szabadművelődési Híradó néven megjelent lap november 1-jei számában már nevével jelölve a városi könyvtárakról, az összefoglaló címből következően neki tulajdonítható kétrészes írást tett közzé. A SEBESTYÉN Géza: Korszerű könyvtár. 1–2. = Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.) 5. p., Szabadművelődési Híradó, 1946. 17. sz. (november 1.) 2–3. p. bibliográfiai tételt sem Sebestyén Géza irodalmi munkássága. = Az OSZK évkönyve, 1974–1975. Bp. 1978. 11–16. p., sem az OSZK főigazgatói között Sebestyén Géza rövid életrajzához csatlakoztatott, Kovács Katalin és Tokaji Nagy Erzsébet által összeállított és a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban megjelent összeállítás nem ismeri.
  52. KMH 210/23/7. sz. irat
  53. A levél a KMH 210/23/8 sz. ügyirata, a tervezet a 210/23/9. sz. dokumentum, 9 oldalnyi indigós gépirat-másolat.
  54. KMH 210/23/34. sz. irat
  55. Cherven A. Gyula könyvtártiszt a VIII/1., könyvtárakkal is foglalkozó ügyosztály munkatársa volt
  56. KMH 210/23/35. sz. irat
  57. Az 1948. májusi jelentés szerint: "Kovács Máté államtitkár úrnál tartott sorozatos ügyosztályvezetői értekezleteken tárgyaltuk meg a jövő évi munkák elvi és gyakorlati kérdéseit. Az ezeken kialakult megállapodásainkat ismertetjük majd a révfülöpi konferencián." (210/23/46. sz. irat.)
  58. KMH 210/23/58. sz. irat
  59. A hagyatékban ez a 210/23/47. sz. ügyirat vélhetően csak a témákat, vázlatpontokat jelölte meg.
  60. A törvénytervezet Sebestyén Géza ismertette: Az 1947. évi törvénytervezet i.h. , majd a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth, 1988. 358–362. p. is közzétette. A két változat alapelveit és főbb gondolatait illetően azonos, de szövegezésében eltér. A Dokumentumok által közölt változat lehet az előbbi; gépiratos változata másolatban a Kovács Máté hagyatékban is megvan, azt használta munkapéldányként. Sebestyén Géza nem jelezte, melyik változatot közli. Sebestyén megírta, hogy „az itt említett munkákat a közoktatásügyi minisztériumban először az elnöki osztály vezetőjeként, majd államtitkári minőségében Kovács Máté irányította. Jelen ismertetés szerzője először a művelődéspolitikai (1945–1946), majd a könyvtári ügyosztály (1947) vezetőjeként vett részt a munkában.” (606. p.)
  61. SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi törvénytervezet...589. p.
  62. A KMH a 210/22/40. sz., ugyancsak 1947 tavaszán keletkezett iratában szerepel a következő mondat: „Üzemi könyvtárak. A Szakszervezeti Tanács úgy nyilatkozott, hogy ezt a kérdést saját hatáskörén belül önállóan szeretné rendezni. Hogy ezen mi értendő, azt a lefolytatandó tárgyalások vannak hivatva tisztázni.”
  63. Dokumentumok ... 358–363. p.
  64. A körzeti könyvtári koncepciót és az 1947-es törvénytervezet 1992-ben részletesen egybevetettük TÓTH Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete i.m. A részletek a 668–669. lapokon olvashatók. Lásd még Uő: Tévtűt vagy torzó? A kapcsolódó részek itt a 40–41. lapon található.
  65. A KMH -ban (210 Fond) a 27. csomó számos iratot tartalmaz a tervekészítés kapcsán született dokumentumokból. A Nemzeti Parasztpárt hároméves közművelődési terve (27/9. sz. irat) elárulja, hogy ezt is Kovács Máté készítette, s az állami tervvel egyetűjű ikreként hasonlítanak egymásra. A tervezés itt nem témánk. A bevezető, elvi részeket Kovács Máté írta.
  66. A hároméves közművelődési beruházási terv. Dátátlan

- gépírat-másolat. Az ezt tartalmazó mappán: A két munkaspárt egyeztetett 3 éves tervének fontosabb részletei. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/27/5-8. irat. A 30 körzeti könyvtárra 21 millió forintot állítottak be. 50 iskolai körzet pedagógiai szakkönyvtárára 5 milliót, a szükséges 80–100 művelődési körzetről 30-ra 30 milliót, 3 évre 900 kultúrház/kultúrterem létesítésére 13,5 milliót terveztek.
67. KMH 210/23/58. sz. irat
68. NAGY István, K.: A révfülöpi értekezéslet. = Új Szántás, 1948. 6. sz. 366. p.
69. KOVÁCS Kálmán, E.: A szabadművelődés kérdéseiről. = Új Szántás, 1948. 8–9. sz. 465–479. p.
70. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. = Új Szántás, 1948. 1. sz. 10. p.
71. SEBESTYÉN Géza: A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 267–270. p.
72. [KLENOV] KLJONOV, A.V.: A könyvtáros vezérkönyve. Gyakorlati útmutató városi, falusi és üzemi könyvtárak részére. Ford., a magyar viszonyokra alkalmazta és függelékkel ell. Sebestyén Géza. Bp. [1949.] Új M. Kiadó. 202 p.
73. GERŐ Gyula: Az első évized..., ill. Tények, emlékek, gondolatok...8. p.
74. KLJONOV: i.m. 185. p. - Sebestyén Géza tankönyv-írói tevékenysége külön méltatást érdemelne. Sallai Istvánnal közös, A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép, 1956. ill. bőv. kiad. Bp. Gondolat, 1965. megelőzően fokról-fokra terebélyesedő munkákat adott közre. A Kljonov-könyvet megelőzően SEBESTYÉN Géza: Könyvtáros útmutató dióhéjban. Falusi és üzemi könyvtárak vezetői számára. = Új Szántás, 1948. 5. sz. (május) 278–282. p.; Ő a szerzője az Általános kezelési szabályzat. Közread. az OKK. Bp. 1949. 40 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 1.); Az osztályozás rendszere. Közread. az OKK. Bp. 1949. 52 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 2.) A 3. füzet a könyvtári nyilvántartó lapok szövegezését, a 4. füzet a betűrendi jeleket tartalmazó köteteknek. „... amilyen végtelen gondossággal kidolgozta Sebestyén Géza a körzeti könyvtári rendszert, ugyanolyan precízen kimunkálta könyvtárosaink ki-, illetve továbbképzését is.[...]A körzeti könyvtár megszervezések mindegyikük kapott egy kezelési utasítást, amely tulajdonképpen gyakorlati kézikönyv, vadmecum volt.” (GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtársai. ...37. p.) Ezt követte – az egyetemi képzés számára készített – Általános könyvtartan. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953.
75. POTAPOV, M. – SZAFANOV, M.: Könyvtári munka a körzetben. Bp. Országos Könyvtári Központ, 1951. 75 p. Az igénytelen külsejű, rota sokszorosítású kötet A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye sorozat 12. tagja és már ugyanabban az évben megjelent, mint szovjet megfelelője. Sajnos a füzet fordítója nem derül ki. A sorozat többi tagja 8–47 lapos terjedelmű rövid írás, sőt több közülük cikk terjedelmű írások kolligátuma.
76. A körzetek méreteiről: „Az ország egyes művelődési gócpontjain ún. körzeti könyvtárak létesülnek [...] Mintegy ötven kilométeres körzetben ezek látják el állandóan friss olvasnivalóval a falvak népét.” (KÖVENDI Dénes–SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Országos Szabadművelődési Tanács, 1948. 100. p.)
77. POTAPOV – SZAFANOV: i.m. 3. p.
78. Finn népkönyvtárak. = Új Szántás, 1948. 5. sz. (május) 270–272. p. A szerző megjelölése nélkül közölt írás mögött is Sebestyén Gézára gyanakodhatunk, jóllehet bibliográfiája nem tartalmazza. Mivel a nevével megjelent szovjet beszámolót ő jegyezte, és ez a szám közölte a Könyvtáros útmutató dióhéjban c. Sebestyén-írást is, aligha csodálkozhatunk azon, hogy ez a név nélkül jelent meg (már ha ő írta).
79. DOBOSSY László: A könyvtárak helyzete Franciaországban. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 272–273. p.
80. Vö. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” c. írásában a 42. és 45. lapon írtakkal.
81. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 471. p.
82. Új Szántás, 1947. 11. sz. 684. p.
83. Új Szántás, 1947. 9–10. sz. 597. p.
84. A Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949) Bp. Kossuth, 1988. c. kötet 123. dokumentumát valójában a belügyminiszternek címezhetnék, aki akkor Rajk László volt. Ezt bizonyítja, hogy a 125. sz. dokumentumot ő küldte ki 1947. október 24-i kelettel: Belügyminisztériumi körlevél a vármegyei alispánoknak a falukönyvtárak létesítésének anyagi fedezetéről. (365–366. p.) A levél fogalmazója Cherven, láttamozója Sebestyén, kiadmányozója Kovács Máté volt. „A körrendeletet a szabadművelődési ügyosztály másolatban megküldte a szabadművelődési felügyelőknek azzal, hogy az ügyvezetők szorgalmazzák, hogy a községek f. évi költségvetésükbe a falukönyvtár létesítésére szükséges összeget felvegyék.”
85. Az ügyosztályon (később főosztályon) belül a VIII/1 ügyosztály foglalkozott (közművelődési) könyvtári ügyekkel. A Kovács Máté hagyaték 210/23/32. sz. ügýirata szerint „feladatkörébe a szabadművelődés általános, elvi kérdései tartoznak, idetartozik munkaprogram kidolgozása [...] valamint a könyvkiadással és a könyvtárakkal kapcsolatos összes ügyek.” Az ügyosztály előadói közül Cherven A[risztid] Gyula könyvtártiszt a szabadművelődés elvi ügyeivel foglalkozott, végezte fontosabb átiratok szövegezését, rendeletek, szabályzatok, vezérfonalak kiadását. Lengyel Balázs miniszteri osztálytanácsos, az irodalmi vonatkozású ügyek előadója, a

- beszerzésre ajánlott könyvek felülbíráását, vidéki hivatalok, könyvtárak számára az ajánlott könyvek jegyzékének készítését végezte. Luhn Erzsébet könyvtártiszt munkakörébe a népkönyvtárak nyilvántartása, ezek és a körzeti könyvtárak berendezésének, felszerelésének kérdései, a könyvtári adminisztráció összes kérdése, könyvrendelések lebonyolítása tartozott. Az ügyirat készítője panaszkodott, hogy az ügyosztály személyi kérdései megoldatlanok. Panaszkodott távozásakor Kovács Máté államtitkárhoz írt, 1948. június 16-án kelt levelében Cherven A. Gyula is, hogy a népkönyvtárakkal kapcsolatos összes ügyet másodmagával kellett intéznie, jöllehet, többször felhívta Gombos Ferenc figyelmét.
86. KMh 210/23/24. sz. irat. Ekkor a VIII/1. ügyosztály vezetője dr. Sebestyén Géza volt.
  87. KMh 210/23/26. sz. irat.
  88. KMh 210/23/34. sz. irat
  89. KMh 210/23/91. sz. irat
  90. KMh 210/23/82. sz. irat.
  91. KMh 210/23/43. sz. irat. Ez a VIII/1. ügyosztály vezetőjeként K. Nagy Istvánt említi.
  92. KMh 210/23/46. sz. irat. Eszerint a VIII/1. sz. ügyosztály vezetője dr. Kerékgyártó Elemér volt.
  93. KMh 210/23/68. sz. irat.
  94. A szeptemberi a KMh-ban 210/23/76, az októberi 210/23/79. sz. irat
  95. Kovács Máté hagyaték 210/23/102. sz. irat. 2. sz. mellékletében egy tanfolyam programja.
  96. 210/23/107. sz. irat, 1 1/2 lapnyi eredeti gépirat, keltezés és aláírás nélküli, de Kovács Máté autográf széljegyzetei olvashatók rajta.
  97. SZATHMÁRY Lajos: Népkönyvtáraink. = Új Szántás, 1947. 2. sz. 104–105. p.
  98. KMh 210/23/2. sz. dokumentum. A 4 lapnyi gépirat másolata 1946-47 fordulóján keletkezhetett, és „A VIII/1. ügyosztály munkaprogramjának vázlata” címet viseli. Ebben szerepel (többek közt) a népkönyvtári törvény vagy M. E. rendelet kibocsátása, helyi kézikönyvtárak megszervezése (erre a célra tervezett sorozattal, részben vásárlásokkal), a körzeti könyvtárak szervezésének megindítása (a szükséges 100 körzet közül 1947–48-ban mintegy 15–20 körzet indulhat el), a körzetek számára szükséges 5000-15 000 kötet összeválogatása, központi katalogizálása; a körzet középontjában helyiség szerzése, berendezése és felszerelése (könyvszállító gépkocsi stb.), pályázat útján könyvtáros-jelöltek kiválogatása a körzetek vezetésére; tanfolyamon kiképzésük szeptemberben; az őszi folyamán 200 könyvtáros kinevezése, mellettük 20 kezelő és 20 altiszt (sofőr) alkalmazása. Ahol körzeti könyvtárat még nem lehet szervezni, a vándorkönyvtár rendszerét alkalmazzák. „Könyvtárosainknak könyvtáros folyóiratot kell kiadnunk, mely részben a könyveket ismertetné, részben gyakorlati és nevelő tanácsokat adna.” - A program imponálónan konkrét és részletes.
  99. RÁCZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 133–137. p., VARGA Béla: A Veszprém Megyei Könyvtár története. 1902–1960. In: A Veszprém Megyei Könyvtár évkönyve. 5. 1961. Veszprém: 1962.
  100. Varga Béla szerint „1947 elején a könyvtár igazgatója és a vármegyei szabadművelődési felügyelője javaslatot készített és terjesztett fel a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek, hogy a múzeumi könyvtárt tegye meg hálózati központnak és bízta meg a megye egyes községeiben és üzemekben fiókkönyvtárak szervezésével.”
  101. PÁLDY Róbert: Tízéves a könyvtári hálózat. = Veszprém Megyei Könyvtáros. Veszprém, 1959. 1–4. p. Az 1947-48-as költségvetési terv szerint a körzeti könyvtár 2 könyvtárossal, 1 könyvtári kezelővel (raktáros), 1 könyvtári altiszttel, valamint az autóbusz sofőrjével kezdte volna tevékenységét.
  102. A beszámoló teljes terjedelmében olvasható a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949. Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth Kiadó, 1988. 372–376. p.
  103. A fenti dokumentumkötet 376-377. lapján olvasható levél szerint a minisztérium az ígérte, hogy „mihelyt a költségvetési helyzet lehetővé teszi, gondoskodni fogok megfelelő könyvszállító gépkocsi beszerzéséről a veszprémi könyvtári körzet részére.” Ígérték továbbá, hogy haladéktalanul küldenek raktárukból könyveket is.
  104. Lásd Varga Róbert fent idézett cikkét, valamint Kanyar József: Somogy vármegye könyvtárának története (1816-1950.) c. írását („Múzsáknak szentelt kies tartomány” Tanulmányok Somogy megye művelődéstörténetéből /XVIII-XX. sz./ Kaposvár, 1983. 227-260. p.)
  105. Vö. Gerő Gyula könyvtártörténeti kronológiájával.
  106. LIPTÁK Pál visszaemlékezését ld.: Könyvtár a Nagytemplom mögött. = Könyvtári Levelező/lap, 1996. 2. sz. 39–40. p.
  107. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 44. p.

150 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület

DANCS Szabolcs

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulását jelentő 1859. november 23-án megnyíló közgyűlés jelentőségéhez mérten az egész erdélyi magyar nemzetet megmozgató, lelkesítő eseményszámba ment. Ahogy *Kelemen Lajos* írja száz évvel ezelőtt megjelent munkájában: „Az erdélyi magyarság oly rég szünetelt megnyitkozásának első alkalmára mindenfelől Kolozsvárra sereglett s ... a Vigadó nagytermében, az Unio kimondásának helyén, Erdély színe-java találkozott... A föllekesült közgyűlés gyalog kísérte gr. Mikó Imrét lakására s az ünnepi lakoma a hangulatot a viharosságig emelte. Az alakuló ünnepély az erdélyi magyarság sikerült erőpróbája lett...”¹

Az egyesület megalakulása nem volt sem akadálymentes, sem előzmények nélkül való, valamint néminemű nézetkülönbség az ügyet pártolókat is megosztotta, főképp a létesítendő

szervezet leendő feladatait illetően. Egyesek ugyanis a múzeumi szerepet hangsúlyozták, úgy vélekedve, hogy a tudományművelés megszervezésének feladata az összmagyarság számára Pesten felállított Akadémia hatáskörébe utalandó, mások az erdélyi magyarság sajátos helyzetét kihangsúlyozva fektették le érveiket egy általános tudományos testület alakítása mellett. Az Akadémia titkára, *Toldy Ferenc* hozta e két célt harmóniába, a két feladatkört úgyszólván egymás komplementereiként határozva meg, állítva a múzeum (úm. test) és az akadémia (úm. lélek vagy szellem) egységének szükséges voltát.² A célok egységesítésének gyakorlati haszna abban rejlett, hogy az erdélyi magyarság tudományművelő tevékenységét nem támogató abszolutista hatalom könnyebben volt meggyőzhető arról, hogy hagyja jóvá egy múzeum létesítését, mint egy tudományos testületét. Később azután a mú-

zeumi anyag feldolgozása ürügyén lehetett volna tudományműveléssel foglalatostkodni.

Az előbbi, a közös cél felismeréséből adódóan könnyen elsimuló véleménykülönbségen túl a szervezet megalakulásának az osztrák önkényből adódóan jóval valóságosabb, nem oly egyszerűen leküzdhető akadályai is voltak. Többek közt ez az oka, hogy Erdélyben az EME megalakulását megelőzően szinte csirájában elhalt minden hasonló törekvést megfogalmazó kezdeményezés.

Előzmények

Az előzmények között szokás megemlíteni *Bod Péter* egy a magyar nyelv és a tudományok művelésére alapítandó tudós társaság megalakítására vonatkozó kezdeményezését.³ A fölvetés az 1760-ban megjelenő *Isten vitézkedő anyaszentegyháza históriája* című munka előszavában láttott napvilágot, s egészen visszhangtalan maradt. A következő kísérlet olyan, amely – *Benkő Samu* szavaival – „a vágyakozáson és tervezgetésen túlmutat”.⁴ *Gr. Batthyány Ignác*, erdélyi püspök az 1780-as években előbb tudós társaságot hozott létre Nagyszebenben, majd Gyulafehérváron könyvtárat (*Batthyaneum*) létesített (1798). A társaság csupán pár évig működött⁵, a könyvtárhoz kapcsolódó, a tudomány szervezését-terjesztését célzó tervek pedig a püspök halálával dugába dőltek.⁶

Jelentős, sokáig sikerrel kecsegtető próbálkozás volt *Aranka Györgyé*, aki az anyanyelvhasználat felkarolására hozta létre 1793-ban az *Erdélyi Nyelvművelő Társaságot*, ami végül – az államhatalom ellenállásától ellehetetlenülve - 1810-ben feloszlott. A társaság sorsának azonban, ahogy arra *Balázs Sándor* is felhívja a figyelmet⁷, megvoltak a maga tanulságai, amelyek az EME alapításakor is jól kamatoztathatóak voltak. Az egyik ilyen tanulság, hogy az államgépzet ellenében csakis önerőből, saját forrásokra támaszkodva hozható létre magyar érdekű tudományművelést célzó egyesület. A másik fontos tapasztalat az volt, hogy nem érdemes homogén

egyesület létrehozni, ahogy Arankáék tették. Ez utóbbiból okulva az 1814-ben az *Erdélyi Múzeum* folyóiratot megalapító *Döbrentei Gábor* már öt szakosztály létrehozásával számolt a Nyelvművelő Társulat újraélesztésének tervezésekor. A folyóirat azonban négy esztendőtt élt csupán, az „újraélesztési kísérlet” pedig a kancellária támogatása híján megbukott.

Erdélyi Nemzeti Múzeum alapításának tervével rukkolt elő 1829-ben a jeles világutazó, *Bölöni Farkas Sándor*.⁸ Tervezete, amely a gyűjtemény kialakítását többek között a kötelezpéldány-szolgáltatásra alapozta volna, nem talált ekkoriban támogatásra.⁹

A megalakulás közvetlen előzményei

Gr. Kemény József és unokatestvére, *Kemény Sámuel* 1837-ben felajánlották könyv- és ásványgyűjteményüket egy Kolozsváron létesítendő Nemzeti Múzeum számára.¹⁰ A felajánláshoz, amely 1842-ben országgyűlésileg megerősített és elfogadtatott, utóbb többen is csatlakoztak.¹¹ A következő esztendőben az erdélyi országgyűlés törvénycikkben fogalmazta meg határozatát egy *Ferdinánd Múzeumnak* (*Museum Ferdinandeum*) keresztelendő országos múzeum létrehozására vonatkozóan. A gyűjtemény székhelyéül a Kolozsvár főterén található Bánffy-palotát¹² jelölték ki. A felsőbb jóváhagyás ugyanakkor, hiába a gesztusértékkel bíró elnevezés, elsősorban az ellenérdekű „szász lobbis” hatására egyre odázódott.¹³ Új körülményeket teremtett az 1848-as Unió, majd pedig a tragikus végű szabadságharc. Így a kérdés egy időre lekerült a napirendről.

Gr. Mikó Imre színrelépése

Ahhoz, hogy a dédelgetett tervek realizálódjanak, arra volt szükség, hogy egy olyan köztisztelőben álló, jeles személyiség karolja föl az

ügyet, aki egyben a császári udvar bizalmát is élvezte. Ilyen volt *Mikó Imre gróf*, aki a létesítendő múzeum számára felajánlotta kolozsvári kertjét, amely korábban az Akadémia első elnökének, *Teleki József*nek a tulajdonát képezte.¹⁴ Azt mondhatnók, hogy e tényező utólagosan vált szimbolikussá, amikor is az egyesület „Erdély magyar tudományos akadémiájává” nőtte ki magát.¹⁵

Az Erdélyi Múzeum és Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében 1856-ban közreadott szövegében¹⁶ praktikus érveként két célt fogalmaz meg, amelyek közül az egyik megvalósulása hosszú távon jövedelmező, míg a másik egy égető probléma mielőbbi megoldását ígéri. Ami az elsőt illeti: a tragikus végezetű szabadságharc után felálló helyzetben nemzeti érdeké vált a társnépek megnyerése, „jóakaróinkká tétel”, illetve a felettes hatalom meggyőzése arról, hogy jogigényeink megalapozottak, lévén nem vagyunk a többenél alábbvaló nemzet.¹⁷ A másik cél a Kemény-gyűjtemény mihamarábbi elhelyezése, ami azért vált sürgetővé, mert az 1855-ben elhunyt Kemény József úgy végrendekezett, hogy az Erdélyi Múzeum felállításának időpontjáig az általa felajánlott könyvek, kéziratok, oklevelek a pesti Nemzeti Múzeumban őrizendők.¹⁸ A szállítás költséges volta és az értékes anyag megkárosodásának veszélye a kérdés megoldását halaszthatatlanná tette. Mikó, akit az utókor „Erdély Széchenyijeként” emleget, az előző próbálkozásokból is okulva a múzeumalapítást részvények útján képzelte el. A finanszírozásra és a szervezeti felépítésre, működésre vonatkozó javaslatait a már említett szövegében is közzétette.¹⁹ 1856 májusában szervezőbizottságot hívott össze, amely elfogadott egy alapszabály-tervezetet.²⁰ Hiába volt ugyanakkor befolyásos személy, első kísérletei az uralkodói megerősítés megszerzésére kudarcot vallottak, s végül a történelem közreműködése, Ausztria solferinói veresége kellett ahhoz, hogy a felsőbb jóváhagyás végre megszülessen.²¹ Persze mindehhez mindenképp arra volt szükség, hogy az erdélyi magyarság a lehetőséget felismerve támogassa egy ilyen intézmény létrehozását, s

részvények vásárlásával megfelelő anyagi alapot teremtsen ahhoz.

Ilyen körülmények között, közvetlen előzmények után kerülhetett sor 1859 őszén a fentebb említett ünnepélyes hangulatú, alakuló közgyűlésre, amelyen az Akadémia akkori alelnöke (későbbi elnöke), *báró Eötvös József* is részt vett.²² Ő és rajta kívül még 23 akadémikus kérte felvételét már ekkor, az induláskor az egyesületbe, ekképpen biztosítva Mikóékat a támogatásukról.²³

Az egyesület ekkor lefektetett alapszabályzatában hármas célt fogalmazott meg: 1) múzeum felállítása és fenntartása; 2) a múzeumi anyag tudományos feldolgozása; 3) a tudomány és kultúra magyar nyelven való művelése és terjesztése.²⁴ A működési szabályzat kulcsszava ugyanakkor, ahogy arra *Balázs Sándor* is felhívja a figyelmet, a honismeret.²⁵ Ez azonban adott esetben nem csak a magunk megismerését, illetve másokkal való megismertetését jelenti, hanem mindezen túlmutatva a többi nép/nemzet megismerésére irányuló tudományos tevékenység igényét is magában foglalja. Balázs mindezek kapcsán *Brassai Sámuel* máig érvényes mondását idézi: „Európa sokáig ... nem ismert minket. No! Szép tőle nem volt, de vétek sem.”²⁶ A honismeret említett felfogásához kapcsolódik, valamint az egyesület szándékaira jól rávilágít az a tény, hogy bár az EME a magyar nyelvet fogadta el hivatalosnak, nem zárta ki a többi nyelv használatának lehetőségét sem.²⁷ Mindez persze annak is folyománya, hogy a kormány az egyesületet igyekezett nemzeti jellegétől megfosztani, s az országos jelleget ráerőltetni. Mindezek bővebb tárgyalása nem e rövid köszöntésnek szánt írás feladata. Hiba volna ugyanakkor nem megemlíteni, némi betekintést nyújtva a kor viszonylataiba, hogy az EME megalakításának jelentős számban akadtak szász és román támogatói is. *Andrei Şaguna* ortodox román püspök csakúgy tagja és támogatója volt az EMÉ-nek, ahogy Mikó Imre a *Román litteraturai együletnek*.²⁸

A megalakulástól napjainkig

Az egyesületnek a megalakulástól a mai napig húzódó történetét csak körvonalaiiban kívánom ismertetni.

A sokat ígérő kezdetek után a 19. században két esemény okozott némi megtorpanást az egyesület fejlődésében. Az egyik a kiegyezés, amelynek megkötésével a szervezet politikai jelentősége nagymértékben csökkent, részvényesei száma megcsappant.²⁹ A másik az 1872-es kolozsvári egyetem-alapítás. Jóllehet ez utóbbit épp az EME tette lehetővé gyűjteményeinek rendelkezésre bocsátásával és a Mikó-kert egy részének átadásával³⁰, az egyetem tanárai az egyesület működését eleinte semmilyen formában nem támogatták, és még azzal a lehetőséggel sem éltek, hogy az egyesület által éppen nekik kedvezendő, publikálásai lehetőséget nyújtandó elindított időszaki kiadványokban cikkeket jelentessenek meg. A hetvenes évek végére a viszonyok szerencsésen rendeződtek, a tanárok elkezdtek részt vállalni az EME szakosztályainak munkájából. 1905-től az egyesület állami támogatásban részesült, az ettől az évtől az első világháborúig terjedő rövid időszak – Szabó T. Attila megfogalmazásában – az egyesület „virágzó kora” volt.³¹

Az első világháborút követő időszak az egyesület elleni hajszra, a románosítási törekvések jegyében telt. Az EME még ezekben az áldatlan időkben is támogatta anyagilag az – időközben a románok által birtokba vett – egyetem számára használatra átadott gyűjteményei fenntartását, még ha időközben a táruk vezetésére román tisztségviselőket is neveztek ki, és megvonták az EME ellenőrzési jogát. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy gr. *Wass Ottilia* jelentős adománya (Kolozsvár főterén található bérháza) folytán megfelelő pénzforrások álltak rendelkezésre.³² Az egyesület a kedvezőtlen körülmények között is folytatta tudományművelő tevékenységét, például előadásorozatok, vándorgyűlések tartásával. Szabó T. Attila ezt az időszakot, amikor az egyesület voltaképp a megszűnt magyar egyetem helyettesítését végezte el, az EME „hősi

korszakaként” említi.³³

Újabb, kedvező fordulatot az Észak-Erdélyt Magyarországhoz visszacsatoló második bécsi döntés hozott, jóllehet – ahogy *Egyed Ákos* fogalmaz – „a fellendülés, amelyre mindenki számított, mégsem következett éppen úgy be”.³⁴ Ez pedig – ugyancsak *Egyed Ákos* megfogalmazásában – „az új konkurrens intézmények működésének volt a következménye. Ugyanis újra kezdte munkáját a *Ferenc József Egyetem*, megalakult az *Erdélyi Tudományos Intézet*...”³⁵

A főhatalom-váltás, illetve a kommunista hatalomátvétel az egyesület módszeres felszámolását hozta. Ahogy *Kiss András* írja: „Az érvényesülő nagyhatalmi tehetetlenségi erő következtében a nagy szláv birodalom expanziós politikája anynyiban változott, hogy az expanziót és hegemonia törekvést jól szolgáló „kommunista”, illetve „internacionalista” jelzőket főleg kifelé kama-toztatta, de a hatalmi körébe került területeken kíméletlenül valósította meg mind a politikában, a társadalmi és intézményi rendszerben az etatista nagyhatalomba történő integrálódást és az alárendelést annak érdekeinek.”³⁶ Az egyesület eleinte a sajtó nemtelen támadásainak keresztü-zébe kerül. A vezető posztokra a hatalom a saját embereit ülteti. A végszó 1950. február 12-én hangzik el, amikor az illegitim vezetés hivatalosan is kimondja az egyesület feloszlását.³⁷ Jóllehet az EMÉ-n kívül a hasonló más intézmények is ugyanerre a sorsra jutnak az országban, a különbség mégis lényegbevágó, hiszen utóbbiak állami alapokon más nevek alatt újrászervező-dnek és továbbra is a – román – nemzeti érdek szem előtt tartásával folytatják tevékenységüket, míg a magyar kisebbségnek intézményi háttér nélkül kellett kultúráját, nyelvét, végső soron létezését fenntartania.³⁸

1990-ben az egyesület magát az 1950 előtt működött intézmény jogutódjának tekintve alakul újjá. A jogfolytonosság a 2007. március 14-i közgyűlésen újból kimondatott, megerősítette.³⁹

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi elnöke *Egyed Ákos* történész professzor, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Nyolcvana-

dik születésnapját éppen az alakuló közgyűlés (1859. november 23–26.) 150. évfordulójának egyik napján (2009. november 25.) ünnepli. Isten éltesse őt és az általa elnökölt Egyesületet!

Jegyzetek

1. KELEMEN Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Kolozsvár, EME, 1909. 11. p.
2. KÁNTOR Lajos (közéteszi): Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Kolozsvár, EME, 1931. 16. p.
3. SZABÓ T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai. Kolozsvár, EME, 1942. 6. p.
4. BENKŐ Samu: „Sorsunknak engedelmessé válnunk teremtve”. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület budapesti bemutatkozása. Bp., MTA KSZI, 1995. 4-7. p.
5. Uo. 5. p.
6. SZABÓ T., 8. p.
7. BALÁZS Sándor: Bölcsélet az Erdélyi Múzeum-Egyesületben. Kolozsvár, Kriterion, EME, 2007. 8. p.
8. <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/boloni/boloni.html>
9. KELEMEN Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Kolozsvár, Kriterion, 2006. 131. p.
10. KÁNTOR, 8. p.
11. Uo. 10–11 p.
12. [http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A1nffy-palota_\(Kolozsv%C3%A1r\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A1nffy-palota_(Kolozsv%C3%A1r))
13. SZABÓ T., 21–22. p.
14. KÁNTOR, 18. p.
15. EGYED Ákos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, EME, 2009. 3. p.
16. KÁNTOR, 4–21. p.
17. KÁNTOR, 6. p.
18. Uo. 7. p.
19. Uo. 19–21. p.
20. EGYED Ákos: Gróf Mikó Imre, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítója. In: Gróf Mikó Imre emlékülés. Kolozsvár, EME, 2006. 23. p.
21. Uo. 36. p.
22. KELEMEN 2006, 152. p.
23. EGYED 2006, 27. p.
24. EGYED 2009, 4. p.
25. BALÁZS, 13. p.
26. Uo. 13. p.
27. Uo. 15. p.
28. Uo. 16. p.
29. SZABÓ T., 30. p.
30. Uo. 31-32. p.
31. Uo. 41. p.
32. Uo. 47–48. p.
33. Uo. 52. p.
34. EGYED 2009, 10. p.
35. Uo.
36. KISS András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, Mentor, 2003. 383. p.
37. Uo. 390. p.
38. Uo. 386. p.
39. EGYED 2009, 3. p.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára 1859–1950

SIPOS Gábor

Az Erdélyi Múzeum gyűjteményei közül a könyvtaré az időbeli elsőség, már csak azért is, mert az Egyesület létrejöttének katalizátoraként épp a Kemény-bibliotéka szerepelt. Gr. *Kemény József* 1855-ben bekövetkezett halála sürgetővé tette a múzeum megalapítását, nehogy a már korábban felajánlott nagy értékű könyvtár idegen kezekre kerüljön. *Mikó Imre* gróf kezdeményezésére 1857-ben megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) szervezőbizottsága, és *Mike Sándor* levéltárost bízta meg a Kemény-gyűjtemény Kolozsvárra szállításával és rendezésével. Így 1859. november 23-ára, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésére az új tudományos társaságnak már könyvtára és (ideiglenes) könyvtárosa is volt. A könyvtárnak gr. *Bethlen Sándor* nyújtott otthont Farkas utcai palotájában.

November 25-én az EME közgyűlése *Szabó Károly* nagykőrösi tanárt választotta könyvtárossá, aki a következő év májusában vette át Mikétől a gyűjteményt. A rendezési munkáknak köszönhetően július 15-én már meg is nyithatták az olvasószobát, és elkezdődhetett a katalogizálás.¹

Az alapításkor 15 439 könyvet, 1083 kéziratot és oklevelet őrzött a könyvtár, induló állományának körülbelül egyharmadát a *Kemény József* adományozta gyűjtemények alkották. Mellette jó néhány más adományozó bizonyította, hogy az erdélyi társadalom a magáénak érezte az egyesületet, a múzeumi könyvtárat pedig az erdélyi történelem írásos emlékeinek reprezentatív gyűjtőhelyének tekintette. Egész gyűjtemények tucatjával, egyes darabok százával kerültek ajándékképpen az EME tulajdonába. Jól példázza a közfelfogást az egyik adományozó, *Czetz Antal* 1860-ban kelt bejegyzése a Heltai Gáspár-féle *Cancionale* ép példányába: „A haza oltárához egy fővenyszemmel járul ...”² 1861-ben került be a könyvtárba gr. *Kemény Sámuel* 10 000 kötetes könyvtára és gazdag levéltári gyűjteménye. *Mikó Imre* a könyvtár gazdagításában is elől járt, például a ma 89 tételt számláló ösnyomatvány-gyűjteményben 12 kötetten látható az egyesületalapító gróf exlibrise, és ugyancsak ő vásárolta meg a krasznai Cserey-téka három incunabulumát.³

A sokfelől gyűlt könyvanyag rendezésének első

lépését a duplumok különválasztása jelentette.⁴ Ezeket aztán az erdélyi kollégiumi könyvtárakkal, a debreceni református kollégiummal, az egri érseki könyvtárral, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárával, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárával (mai nevén Országos Széchényi Könyvtár) kialakított cserekapcsolatok révén hasznosították az állomány gyarapítására. Élénkítette e kapcsolatokat a fölőspéldányok nyomtatott jegyzéke, amely kétszer is megjelent Szabó Károly összeállításában.⁵

A Múzeum-Egyesület gyorsan kiépülő külföldi kapcsolatai szintén hozzájárultak a könyvtár gyarapításához, a washingtoni Smithsonian Institute vagy a bajor Királyi Akadémia ugyanolyan rendszerességgel küldte Kolozsvárra évi jelentéseit és tudományos közleményeit, mint a nürnbergi Germanisches Museum, a berlini Botanikai Társaság vagy a bécsi Császári Akadémia.

1869 végén a könyvtár állománya 28 134 kötetből állt. Az olvasószoba részére 17 külföldi folyóírra fizetett elő az egyesület, 26 hazai periodika pedig a szerkesztők és a kiadók szíveségéből járt. E lendületes fejlődéshez jelentősen hozzájárult Szabó Károly fáradhatatlan szervező munkája, levelezése, amellyel a társadalmat serkentette a múzeumi könyvtár gyarapítására.

Már az első évtizedben, a gyűjteményszervezés hőskorában körvonalazódott – az Egyesület alapszabályainak megfelelően – a könyvtár hármas feladata:

- 1) az erdélyi történelem és irodalom írásos emlékeinek, tehát a transzilvanikáknak a lehető legteljesebb gyűjtése;
- 2) a tudományok műveléséhez szükséges modern szakkönyvek beszerzése;
- 3) a gyűjtemények sajátos feladatainak ellátásához szükséges szakirodalom (folyóiratok, kézikönyvek stb.) megvásárlása. E program szerint működött a könyvtár a következő évtizedekben is.

Ami a feltárást illeti, a könyvek szerzők szerinti címjegyzékére fektették a legnagyobb hangsúlyt, az 1870-es évek elejére elkészült a szerzői betűrendes cédulakatalógus. Folyamatosan haladt a

szakcímtár készítése is, a kéziratár katalogizálása és az oklevélgyűjtemény rendezése azonban lassabban ment.

A könyvtárban ekkoriban Szabó Károly mellett egy segéd dolgozott. Olvasóterme naponta 6 óra hosszan tartott nyitva, forgalma az első évtized közepére jelentősen megnőtt. Helyiségei már az 1860-as évek végére szűknek bizonyultak; igazából egy új könyvtárépület segített volna a gondokon, ennek szükségességére többször is kitértek az évi jelentések.

1872-ben a kolozsvári tudományegyetem megalakulásakor az EME azzal támogatta az új felsőoktatási intézményt, hogy egyéb tárai mellett a könyvtárat is átadta használatra évi 5000 forint bér fizetése ellenében. A szerződés részletesen szabályozta a két külön tulajdonú, de együttesen kezelendő könyvtár fenntartását és munkáját. 1874-ben a régi jezsuita kollégium Király utcai szárnyának földszintjén kapott helyet a múzeumi és egyetemi könyvanyag, egy nagy terem, két szoba, ezekkel párhuzamosan egy széles folyosó és egy különálló szoba szolgált könyvtárral.

Az 1860-as évek múzeumalapító lendülete és társadalmi összefogása a következő két évtizedben kissé csökkent, így a nagy terjedelmű könyvgyűjtemények adományozása ritkábbá vált. Kiemelkedik közülük gr. Mikó Imre 1880-ban átvett, 1125 tételt tartalmazó *„becses hagyatéka, ... mely könyvtárunknak nem annyira a mennyiséget, mint a tudományos értéket tekintve valóban tekintélyes gyarapodására szolgált.”*⁶

Az egy helyiségben tárolt, de külön kezelt múzeumi és egyetemi könyvtár ésszerűen osztotta meg a szervezés feladatait: az egyetem vállalta az európai tudományos irodalom műveinek beszerzését, így kölcsönösen támogatták és kiegészítették egymást. Szabó igazgató utolsó könyvtárosi jelentésében jogos büszkeséggel írhatta le, hogy 1889 végén a múzeumi könyvtár 46 720 kötetet őrzött, ugyanakkor az egyetem tulajdonát mintegy 25 000 kötet képezte.⁷ György Lajos megállapítása szerint *„Szabó Károlynak köszönhető – benne igazán a gyűjtő könyvtárnok típusát kell emlékeztetben tartanunk –, hogy nemzeti műveltségünk igen becses em-*

*lékeit múzeumi megőrzésre kiragadta az elkal-
lódás és a pusztulás örvényéből. Így fejlődött a
múzeumi könyvtár közművelődési jellege mellett
olyan erdélyi magyar nemzeti gyűjteménnyé,
amelyent az alapítók legszebb álmaikban elkép-
zeltek, s amelynek párját sem pénzzel, sem a leg-
buzgóbb utánajárással összehozni még egyszer
nem lehetne.”⁸*

Szabó Károly 1890. augusztus 31-én elhunyt, utódjává *Ferenczi Zoltán* egyetemi magántanárt választotta az Egyesület. Ferenczi csaknem tíz évig tartó igazgatása alatt a múzeumi könyvtár változatlanul a korábbi elvek szerint működött, az egyetemi részleg viszont látványos fejlődést ért meg, a könyv- és kéziratállomány kezelésében pedig általános korszerűsítés tapasztalható. Bevezette a szerzemény-könyv (gyarapodási napló) használatát, feldolgozta a folyóirat-állomány rendezetlen részét.⁹ Rendezte a régi magyarországi nyomtatványokat, és Szabó Károly bibliográfiája nyomán *Régi magyar könyvtár* nevet adta az 543 művet számláló gyűjteménynek, amely nagyságát tekintve ekkoriban mindjárt a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára után következett.

A múzeumi és egyetemi könyvtár folyamatos gyarapodása miatt egyre zsúfoltabbakká váltak a könyvtár helyiségei, és már-már lehetetlenné vált a feldolgozó munka. 1895-ben az egyetem Farkas utcai új épülettömbjének keleti szárnyába költözött át, a réginél szárazabb és világosabb termék kellemesebb munkahelyet jelentettek, de alapterületük kisebb lévén az előzőnél, a legfőbb gond mégsem oldódott meg. Az új elhelyezést arra is kihasználta Ferenczi igazgató, hogy a két könyvtár különféle nyilvántartásait egy alap-cédulakatalógusba egyesítette.

A múzeumi könyvtár folyamatosan fogadta az adományokat, amelyek száma rendszeresen meghaladta a vétel útján beszerzett kötetekét, bár a jelentések sokszor összevonták az ajándékokat a csere útján beszerzettekkel.

1895-ben az Egyesület és az egyetemet fenntartó állam között új szerződés jött létre, amelynek értelmében a táruk anyagi és személyi kiadásait az állami költségvetés fedezte, így a könyvtár-

igazgató is állami tisztviselővé vált. Igazgató-ságának egyik utolsó ténykedéseként Ferenczi összeállította a könyvtár szabályzatát, 44 cikkelybe foglalva össze a könyvtár személyzetére, a gyarapításra és a rendezésre, az olvasóterem használatára, a könyvkölcsönzésre és a nyitva tartásra vonatkozó előírásokat. Utasítása 1900-ban lépett hatályba.¹⁰

1898 végén Ferenczi Zoltánt az Egyetemi Könyvtár igazgatójává nevezték ki, helyébe pedig *Erdélyi Pál*, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának kéziratárosa került. Kolozsvári tevékenységében Erdélyinek bőven volt alkalma hasznosítani könyvtárosi tapasztalatait, amikor az elődje által elkezdett korszerűsítési folyamat egyes be nem fejezett részeit sikerre vitte. Külön munkaerőt állított be az elmúlt évtizedekben kikölcsönzött és vissza nem szolgáltatott művek földérésére, három év alatt sikerült a hátralékok jó részét visszaszerezni. 1902 nyarán megindult az addig tagolatlanul tárolt nyomtatványi osztály anyagának csoportosítása, és külön elhelyezést nyert az ősnymtatvány-állomány, az RMK anyaga, a folyóiratok, a hírlapok és a legszükségesebb lexikonokat, enciklopédiákat, segédkönyveket tartalmazó kézikönyvtár. Különválasztották az egyleveles nyomtatványokat (gyászjelentések, hirdetések, színlapok), az aprónymtatványok különválogatása pedig 1903-ban fejeződött be. Ezzel párhuzamosan zajlott a könyvtár alapkatalógusának különféle időkből származó, nem azonos elvek szerint felvett céduláinak egységesítése, a nélkülözhetetlen helyrajzi katalógus 1901–1902 folyamán készült el.¹¹ Új nyilvántartást vezettek be a gyarapodás számontartására 1904-től, mindegyik kialakult osztály külön gyarapodási naplót vezetett, az egész könyvtár gazdagodását pedig a főnaplóban tartották nyilván.

Ami a múzeumi könyvtár 20. század eleji gyarapodását illeti, Erdélyi igazgató többször is szóvá tette jelentéseiben, hogy igen kevés pénzt fordíthatott a vásárlásra. Szerencsére az erdélyi társadalom újból felélénkült áldozatkészsége ellensúlyozta az anyagi nehézségeket. A 20. század eleji gyarapodások kimutatásaiból látható,

hogy amíg az egyetem könyvtára szakkönyveket, folyóiratokat, egyetemi nyomtatványokat és disszertációkat gyűjtött, addig az EME könyvtára a kurrens tudományos irodalom mellett régi kiadványokat, térképeket, kéziratokat, egyleveles nyomtatványokat (színlapokat, gyászjelentéseket, proklamációkat), levéltári iratokat szerzett be. Jól működött tehát a két részleg évtizedekkel korábban megállapított és ésszerű gyűjtőkori feladatmegosztása, amit 1904-ben Erdélyi Pál újból leszögezett: „*A két könyvtár két irányba fejlesztendő: az egyetemet a nemzetközi tudományosság gyűjtő helyévé kell tenni, a múzeumot a nemzeti tudományosság és múlt fókuszává.*”¹² Az intenzív és szakszerű gyarapítás eredményeképpen a múzeumi könyvtár anyaga az 1900-beli 61 308 kötetről 1907-ben 148 946 kötetre növekedett.¹³

Az erőteljes növekedésnek indult könyvtár az egyetemi épület keleti szárnyában is egyre nagyobb helyhiánnyal küzdött. Periodika-gyűjteményét például kényszerűségből az épület alagsorában tárolták, 1905-ben pedig külső raktárt kellett létesíteni.

1906–1909 között végre felépült a könyvtár rég óhajtott korszerű otthona. Erdélyi Pál igazgatóságának első hónapjaitól fogva szorgalmazta az építést, 1903-ban a kultuszminisztérium megvásárolta a Mikó-villa telkére épített egyetemi klinikák szomszédságában elterülő 6000 négyzetméteres saroktelket. Ugyancsak Erdélyi dolgozta ki – a külföldi tapasztalatokra alapozva – az új épület programját a raktári, olvasótermi, különgyűjteményi stb. szükségletek leírásával, az egyetemi részleg tanulmányi és a múzeumi részleg közművelődési feladatainak összehangolását, a könyvtári gyűjtemények szakszerű kezelését és az olvasók gyors kiszolgálását tűzve ki célul. A pályázaton nyertes építészpáros, *Korb Flóris* és *Giergl Kálmán* elvállalta, hogy a könyvtárigazgató közreműködésével továbbfejleszti a tervet. Együttműködésükkel megvalósulhatott Erdélyinek az a tétele, hogy ez esetben a könyvtáros az igazi tervező, az építész pedig a végrehajtó, hiszen csak a könyvtári elméletnek

és gyakorlatnak megfelelően lehet célszerűen kialakítani az épületet.¹⁴

1906 nyarán kezdődött meg az építkezés, és a következő év őszén az új könyvtár tető alá került, 1908 elején pedig lezajlott a költözés. Épp száz évvel ezelőtt, 1909. május 18-án nyitották meg ünnepélyesen a könyvtárat. A magasföldszintes és két emeletes korszerű épületben megfelelően elkülönült a raktári rész a természetes fényvel megvilágított 120 férőhelyes olvasóteremtől és a feldolgozó helyiségektől. Sajátos, a saroktelket kihasználó átlós főtengelyű alaprajza a bázeli egyetemi könyvtár mintáját követte, de az olvasóterem elhelyezése és a kilenc emeletes raktár könnyű megközelítése révén még célszerűbbnek bizonyult.¹⁵ Csakhamar nagy hírnévre tett szert az új könyvtár és annak szakszerű berendezése, 1909 nyarán a Budapesten rendezett II. könyvtárosi szaktanfolyam résztvevői Kolozsvárra utaztak, hogy megtekinthessék a történelmi Magyarország akkor legmodernebb könyvtáráépületét. Megoldásait a budapesti József Műegyetem 1909-ben befejezett könyvtárárában is alkalmazták.

Új otthonukban talán még nagyobb buzgalommal dolgoztak a könyvtárosok, mivel rengeteg olyan rendező munkát végezhettek el, amelyre a régi helyen egyszerűen nem nyílt lehetőség. Számuk is jelentékenyen megnőtt, a korábbi négy állandó tisztviselő helyett hét került alkalmazásba, 1913-ban pedig tízre emelkedett a létszám. Az 1900-ban jóváhagyott könyvtári szabályzat szerint a végleges és a napidíjas könyvtárosok munkakörét attól függetlenül határozta meg az igazgató, hogy az egyetem vagy a múzeum alkalmazta őket.

Jó alkalmat nyújtott a költözés a könyvanyag és a katalógusok végleges egyesítésére. A könyveken bélyegző és exlibris jelezte a tulajdonost, leltárilag is külön tartották nyilván a két intézmény anyagát, a raktári kezelést azonban teljesen egységesítették folyószámos rendszerben.¹⁶ A nyomtatványi osztály keretében kialakított külön testek, a halotti beszédek, az egyetemi nyomtatványok és az iskolai értesítők gyűjteményeinek rendezése 1912-ben fejeződött be.

1911-ben a könyvtár saját könyvkötő műhelyt létesített az új épület alagsorában, főként az értékes kéziratok biztonságos bekötetése és a régi kötések restaurálása tekintetében volt fontos a házi műhely fölállítása. Ugyanekkor indult be a fényképező műhely tevékenysége.

Az új épületben az olvasói forgalom is megnőtt, emiatt az 1910-es évek elején az olvasóterem bútorzatát 12 új asztallal kellett kiegészíteni. A Múzeum-Egyesület közművelődési feladatainak ellátására létesített népkönyvtár helyben olvasást és kölcsönzést is biztosított az érdeklődő nagyközönség számára. Általában elmondható, hogy az 1909-től az első világháború kitöréséig terjedő időszak jelentette az egyetemi és múzeumi könyvtár fejlődésének csúcspontját.

A világháború négy évében csökkent személyzettel kellett a legszükségesebb könyvtári munkákat ellátni, a két igazgató, Erdélyi Pál meg *Gyalui Farkas* és két idős munkatárs (*Gazelli Árpád*, *Veress Endre*) mellett a katonai szolgálatra alkalmatlan *Ferenczi Miklós* maradt a könyvtárban,¹⁷ reá hárult az ideiglenes segédezők betanításának feladata. Megszűnt a könyvtárközi kölcsönzés, és a forgalom csökkenése meg a felügyelő személyzet hiánya miatt az olvasóterem csak napi öt óra hosszát tartott nyitva. Különgyűjteményt indítottak a háborús emlékek számára, az alkalmi kiadványok, harctéri levelezés, háborús levelezőlapok stb. gyűjtésében főként az adományozókra számítottak.¹⁸ 1916-ban a román betörés hírére Gyalui Farkas a könyvtár legféléltettebb anyagából 60 ládányi anyagot szállíttatott Budapestre a Nemzeti Múzeum Könyvtárába.¹⁹ E menekített könyvtári és levéltári anyag 1918 júniusában hiánytalanul visszakerült Kolozsvárra.

A háború utolsó hónapjaiban jelentős személyi változások történtek, Erdélyi Pál igazgató 1918 októberétől egy évi szabadságot vett ki, helyettesévé Gyalui Farkast nevezték ki. *Kelemen Lajos*, aki 1902-től fogva öt évig dolgozott a kéziratárban, 1918. május 1-jétől újból a könyvtár alkalmazottja lett, a levéltári osztályra került *Veress Endre* helyett. 1918 karácsonyán bevonultak Kolozsvárra a román csapatok, az

állami és egyesületi intézmények, köztük az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtár igyekeztek a lehetőségekhez képest folytatni megszokott tevékenységüket. Minden eshetőségre felkészülve a könyvtár állami tisztviselőinek a Múzeum-Egyesület is megbízást adott munkakörük ellátására, *Kelemen Lajost* 1919 januárjában kérte fel a levéltár és a kéziratár kezelésére, a fogságból hazatért *Valentiny Antalt* pedig könyvtárórré nevezte ki.²⁰ Erdélyi Pál 1919 januárjában beadta nyugdíjazási kérelmét és márciusban repatriált.

Az impériumváltás során 1919. május 12-én a nagyszabeni Román Kormányzótanács átvette a kolozsvári egyetemet. Ezzel párhuzamosan került sor a magyar állammal kötött szerződés alapján az egyetem kezelésében lévő múzeumi gyűjtemények átvételére is. Gyalui Farkas megbízott igazgató csak a (jelképes) erőszaknak engedve adta át a könyvtárat, a személyzet pedig helyben maradt.²¹

1920 végén *Eugen Barbul* került a könyvtár élére, aki korábban húsz évig a budapesti Egyetemi Könyvtárban szerzett könyvtárosi tapasztalatokat. Mellette Gyalui Farkas töltötte be a technikai igazgatói tisztséget. *Ferenczi Miklós*, *Kelemen Lajos* és *Valentiny Antal* tovább szolgáltak a könyvtárban a következő években, szaktudásuk az új vezetés számára is nélkülözhetetlennek bizonyult. Az orosz fogságból hazatérő *Monoki István* 1920. június 18-án foglalta el újra könyvtárosi állását. Nyelvtanfolyamok elvégzése után a könyvtár magyar munkatársai 1924-ben tettek kötelező román nyelvvizsgát. A nyugdíjba vonult vagy elhunyt könyvtárosok helyébe magyar tisztviselőt nem alkalmaztak.²²

A gyűjtemények tulajdonjogáról és használatuk feltételeiről a román kormányokkal hosszas tárgyalások folytak, a román állam a magyar jogutódjának tekintette magát és továbbra is akadálytalanul használta a tárákat, de bért értük, nem fizetett. 1926-ban az Egyesület arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar nép- és honismereti jellegű tárákat, a könyvtárat, kéziratárát, levéltárat stb. saját kezelésbe kívánja venni, a munkatársak fizetését az állam

hordozná, cserében e gyűjtemények is mindenki számára hozzáférhetők lennének.²³ A végleges megegyezés azonban húsz év alatt sem jött létre.²⁴ Annyit sikerült elérniük, hogy a Múzeum-Egyesület bejegyzett tagjai ingyen látogathatták az intézményt.

1919 májusában, a könyvtár átadásakor a Múzeum-Egyesület állománya 176 779 kötetből és 116 585 vegyes nyomtatványból állt. Az állományt a következő tíz évben az Egyesület alig gyarapíthatta: 1930-ban 186 212 kötet (154 562 könyv, 86 ősnymtatvány, 1983 RMK, 13 767 folyóirat, 9814 hírlap, kb. 2000 térkép és kb. 4000 kézirat) és 120 628 apróbb nyomtatvány (95 222 gyászjelentés, 20 301 színlap, 1228 proklamáció és hirdetmény, 1639 egyleveles nyomtatvány és 2238 vegyes nyomtatvány) szerepelt a leltárban.²⁵ 1940 nyaráig aztán 5836 kötetet és 2276 vegyes nyomtatványt jegyezhettek be a múzeumi részleg gyarapodási naplójába.²⁶ Szinte kizárólag adományok és az 1930-ban újraindult *Erdélyi Múzeum* folyóirat számaiért kapott cserepéldányok révén növekedett az állomány.

Az Egyesület 1928-tól évi 10 000 lej átalányt biztosított a könyvtárnak, ezt az igazgatóság minden évben felvette, és elsősorban a múzeumi állomány könyveinek újrakötésére használta fel.²⁷ Általában elmondható, hogy a könyvtár igazgatói tiszteletben tartották a múzeumi részleg tulajdonjogát, a könyvtárosok pedig szakszerű pontossággal iktatták az évenkénti nem túl nagy gyarapodást. A könyvtár igazgatósága minden évben fogadta az EME könyvtárvizsgáló bizottságát, általában Valentiny Antal helyettes igazgató kalauzolta az egyesület képviselőit.

1940 szeptemberében, a bécsi döntés után a román egyetem vezetősége megbízásából Valentiny Antal bonyolította le az átadást a szintén itthon maradt négy könyvtáros segítségével, majd október 19-én a kultuszminiszter kinevezte az egyetemi könyvtár igazgatójává. Ezzel egyúttal a múzeumi könyvtár vezetője is lett az újra életbe lépő 1895-ös szerződés értelmében.²⁸

Nagyarányú állománygyarapítás indult meg már 1940 őszén, hogy a huszonnégy év alatt elmaradt

beszerzéseket pótolhassák. Gyorssegélyként a Vallás és Közoktatási Minisztérium már 1940 őszén megszervezte az erdélyi könyvakciót, amelynek keretében a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének erdélyi osztálya gyűjtötte és továbbította a keleti részek könyvtárainak szánt ajándékköteteket. Kolozsvárra az egyetemi könyvtárba „minden 1918–1940 között megjelent s az erdélyi osztály rendelkezésére bocsátott magyar könyvet” eljuttattak összesen 18 329 kötetben.²⁹ A Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Széchényi Könyvtár, a magyarországi egyetemek könyvtárjai is állandóan küldtek könyveket. Újból visszaállt az 1919 előtti kötelempéldány-rendszer, az ügyészségektől rendszeresen érkeztek a könyvek és a folyóiratok. Mivel a magyar állam rendszeresen fizette a bérösszeget a Múzeum tárainak használatáért (az 1943-ban megújított szerződés szerint évi 100 000 pengőt), az Egyesület jelentősen megemelhette a gyűjteményeknek nyújtott évi átalányt, így a könyvtár 1941-ben 20 000 pengőt kapott, a rendkívüli államsegélyből pedig újabb 5000-et. E jelentős összeget többek között a folyóiratok hiányos kollekciónak pótlására hazai és külföldi tudományos munkák beszerzésére fordították.

1941-ben jelentősen kiegészült a könyvtár személyzete, a 65 alkalmazottból kettő az EME-hez nyert kinevezést.³⁰ Szegedről visszatért *Herepey Árpád*, akit Valentiny 1942-es nyugalomba vonulása után a kultuszminiszter a közös könyvtár élére nevezett ki.³¹

A kibővített személyzet nagy arányú rendezési munkákat végzett, 1941 folyamán visszaköltöztette az RMK-gyűjteményt eredeti méltó helyére, a térképtár viszont a baloldali íves szárny 1920 után épített emeleti termébe került. Itt bőven volt hely az alapos számbavételre és rendezésre, 1942 őszére a térképtári szekrények célszerű átalakítása után elhelyezték az összesen 5978 darabot számláló gyűjteményt. A kéziratárban 1941 folyamán az anyag számbavétele folyt a régi leltárak alapján, a következő év elejére már a kutatók rendelkezésére állott az anyag. Elkezdődött a korszerű leíró katalógus

összeállítása is. Nem sokáig tartott ez a normális állapot, mivel 1943-ban a háborús veszély miatt a kéziratár, a régi könyvek és a díszművek legféltettebb darabjait gondosan becsomagolva óvóhelyre szállították.

Sajátos feladatot vállalt fel a könyvtár Magyarország német megszállása után, a kolozsvári zsidóság gettóba kényszerítése nyomán gazdátlanul maradt családi könyvtárakat Nagy Géza egyesületi titkár javaslatára Herepey igazgató letétként fogadta azzal a céllal, hogy a háború befejezése után visszaszolgáltassa tulajdonosaiknak.³²

1944 nyarán a front közeledtével mind az egyetem, mind a Múzeum-Egyesület úgy határozott, hogy nem hajtja végre a kiürítési parancsot. Döntésük helyességét bizonyítja, hogy az egyetem felszereléséből 14 teherautón elszállított anyag (az irattár egy része, műszerek stb.) Keszthelyen megsemmisült, a Kolozsvárott maradt és részben óvóhelyre menekített gyűjtemények azonban sértetlenül vészelték át a bombázásokat és a front átvonulását. Helyben maradt a könyvtár személyzetének nagyobb része is, sőt a nőtlen könyvtárosok, mint például *Jakó Zsigmond*, az éjszakákat is az épületben töltötték a gyűjtemény védelme érdekében. Herepey Árpád igazgató a front elől Budapestre menekült,³³ Monoki István vette át tőle az intézmény vezetését.

1944. október 11-én vonultak be a szovjet csapatok Kolozsvárra, szerencsére ostrom nélkül, így az egyetemi és múzeumi könyvtár értékei nem károsodtak az épület kisebb sérülései ellenére. Részben helyükön maradtak a kolozsvári magyar egyetem tanárai és hallgatói is, így december elején megindulhattak az előadások, és ezzel párhuzamosan a könyvtárhasználat. Szovjet katonai nyomás akadályozta meg októberben a Szebenbe menekült román egyetem visszatérési kísérletét, erre majd 1945 júniusában, a Groza-kormány idején került sor.

A Kolozsvárra visszaköltöző román egyetem újra átvette az egyetemi könyvtárat, személyzetét a helyén hagyta, de a Múzeum-Egyesülettel való jogviszony tisztázása most is hosszú folyamatnak ígérkezett. Mindenesetre az EME 1945. április végén tartott válaszmányi gyűlése ki-

mondta, hogy az állammal kötendő bérleti szerződés alapján gyűjteményeit, köztük a könyvtárat az I. Ferdinánd Tudományegyetemnek és a Kolozsvári Magyar Tudományegyetemnek közös használatába adja a tulajdonjog fenntartása mellett, megfelelő bérösszeg fejében. Bár 1945. július 12-én kinevezték a tárgyalásokat lefolytatandó állami megbízottat *Ioan Moțaș* bukaresti egyetemi tanár személyében, az ügy végleges rendezése elmaradt, mivel a megbízott sohasem jött el Kolozsvárra. Ami az 1945. június 1-től újonnan alakult kolozsvári magyar tannyelvű Állami Egyetemet (későbbi nevén a Bolyai Tudományegyetemet) illeti, az EME, az erdélyi közvéleménnyel összhangban a korábbi magyar egyetem jogutódjának tekintette, és tárainak használatát a megszokott módon biztosította.³⁴

Bizonytalan jogi helyzete ellenére a múzeumi részleg – hagyományos feladatainak megfelelően – jelentős erőfeszítéseket tett az 1944 őszétől gazdátlanul maradt könyvtárak, családi levéltárak anyagának megmentésére. Személyzete a nehéz körülmények között is jelentős munkát végzett. 1947-ben például az Egyesület vette át a kolozsvári Mánáskaszinó könyvtárát, mivel a Deák Ferenc utcai épületben a Magyar Népi Szövetség rendezkedett be.

Az óvóhelyekről a raktárakba szállították és polcra rakták a gyűjtemények darabjait. 1949-ben a Levéltár anyagát Jakó Zsigmond kezdeményezésére a könyvtárépület második emeletéről a Farkas utcai Bethlen-Nemes palota hátsó traktusába költöztették. Ezzel a könyvtár jelentős szabad területhez jutott.

Tóth Kálmán aligazgatót az EME megbízta a múzeumi könyvtár felügyeletével, ilyen minőségében készített rövid jelentést 1949 júliusában a gondjaira bízott anyagról: „*A törzsgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár helyiségében van elhelyezve és az alatt felsorolt leltárkönyvekben nyilvántartva:*

- 1) *könyvek leltára, múzeumi szerzemény és kötelező példányok együttesen 12 kötet, 339 521 mű;*
- 2) *régi magyar könyvek leltára 1 kötet 712 mű;*

- 3) *kézírtos könyvtár leltára 1 kötet, 3200 mű;*
 4) *periodika (folyóirat, hírlap) könyvtár leltára 2 kötet, 29 415 kötet; térképtár leltára 1 kötet, 3494 mű.*

*A fentiek felül minden múzeumi tárnak megvan még a külön szak-kézírókönyvtára, melyekről központi nyilvántartás nincs.*³⁵

Ekkoriban már – a számon tartáson túl – egyéb befolyása nemigen lehetett az Egyesületnek a saját könyvtárára. 1950. február 12-én az EME intézőbizottsága, tudomásul véve a társadalmi szervezetek feloszlását, az állami tulajdonba kerülő gyűjteményeinek, köztük a könyvtárnak a további kezelésében a romániai magyar tudományosság érdekeit is képviselgetni kívánta, és erre a Bolyai Tudományegyetemet kérte fel.³⁶ Az Egyetemi Könyvtár a következő évtizedekben általában szabályszerűen kezelte a múzeumi gyűjtemények anyagát. 1990 után újabb kísérletek történtek az EME könyvtára jogi helyzetének tisztázására, de a szocialista rendszerben államosított ingó javak (könyvtárak, képtárak, múzeumok stb.) tulajdonjogának rendezésére mindmáig hiányzik a törvényes keret és a politikai akarat.

Jegyzetek

1. GYÖRGY Lajos: Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár. In: Erdély magyar egyeteme. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Áttila, Tamás Lajos. Kiad. az Erdélyi Tud. Int., Kolozsvár, 1941. 222–224. p. (a továbbiakban: GYÖRGY, 1941).
2. Mai jelzete: Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, RMK/BMV 550.
3. MOSORA, Elena – HANGA, Doina: Catalogul incunabilelor. Kiad. Centrală Universitară Cluj-Napoca. Cluj-Napoca, Dacia, 1979.
4. Az EME levéltára (a továbbiakban: EMELvt) a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága őrizetében, 241. tétel, f. 2–8, 14–20.
5. Az Erdélyi Múzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke. I. Kv. 1863. II. Uo. 1873.
6. SZABÓ Károly: Könyvtárnoki jelentés. = Erdélyi Múzeum, 1881. 4. sz. 123–124. p.
7. Könyvtárosi jelentés az 1889. évről. EMELvt. 50. tétel, f. 317. GYÖRGY, 1941. 228–229. p.
8. GYÖRGY, 1941. 225. p.
9. FERENCZI Zoltán: Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1891–92. évi állapotáról. = Magyar Könyvszemle, 1982. 334–335. p.
10. Utasítás a kolozsvári Ferencz József magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára részére. A 8 lapos nyomtatványt nyomdajelzés nélkül sokszorosították.
11. ERDÉLYI Pál: Jelentés a könyvtár 1902. évi helyzetéről. = Erdélyi Múzeum, 1903. 6. sz. 339–340. p.
12. ERDÉLYI Pál: Jelentés a könyvtárról 1903. = Erdélyi Múzeum, 1904. 4. sz. 219. p.
13. ERDÉLYI Pál: Jelentés a könyvtárról. In: Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyve, 1907. 11. p.
14. KÉKI Béla: Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében. In: A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei. I. 1967. 252–254. p.
15. KELEMEN Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet múltja és jelenje. Az Erdélyi Múzeum tárai. Kolozsvár, 1909. 25–29. p.
16. Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyve, 1908. 21. p.
17. A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az 1916–17. tanévre. Kolozsvár, 1916. 61–62. p.
18. EMELvt., 261. tétel.– Az Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve, 1914. 13. p.
19. Az 1916. december 20-i választmányi ülés jegyzőkönyve. EMELvt., 50. tétel, f. 683v.
20. EMELvt., 3.tétel, 8/1919, 16/1919.
21. GAAL György: Egyetem a Farkas utcában. Kolozsvár, 2001. 85–86. p. – GYÖRGY, 1941. 243–244. p.
22. KELEMEN Lajos: Dr. Ferenczi Miklós (1886–1933). = Erdélyi Múzeum, 1934. 1–6. sz. 3–5. p.
23. KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet története 1914-től napjainkig. = Erdélyi Múzeum, 1930. 1–3. sz. 6–10. p.
24. KISS András: Az Erdélyi Múzeum-Egylet a XX. században. Történeti vázlat. In: Uő.: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. 378–379. p.
25. FERENCZI Miklós: Az Erdélyi Múzeum-Egylet és könyvtára. = Erdélyi Helikon, 1931. 1. sz. 53. p.
26. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról. = Erdélyi Múzeum, 1942. 3. sz. 456. p.
27. A választmány jelentése a közgyűlésnek az EME 1930. évi működéséről. = Erdélyi Múzeum, 1931. 1–3. sz. 87. p.
28. GYÖRGY, 1941. 245–246. p. – Jelentések a könyvtárról. = Erdélyi Múzeum, 1942. 3. sz. 449–455. p.; Az Erdélyi

- Múzeum-Egyesület évkönyve, 1942. 21–26. p. ; Uo. 1943. 12–15. p.
29. HARASZTHY Gyula: Az erdélyi akció. = Magyar Könyvszemle, 1941. 4. sz. 327. p.
30. A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem évkönyve az 1941–42. tanévre. Kolozsvár, 1943. 66–67. p.
31. Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1942. évi működéséről. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve, 1942. 4. p.
32. BENKŐ Samu: Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese. Kolozsvár, EME, 1991. 22–23. p.
33. 1944 őszén az OSZK térképtárába osztották be, majd a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának igazgatását vette át. www.omikk.bme.hu/tudort/29/fejzet-11.html
34. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. = Erdélyi Múzeum, 1945. 320. p. – Az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzete. = Erdélyi Múzeum, 1946. 145. p. – BENKŐ: i.m. 23. p. – FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor: Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947). Bp. Teleki L., 1998. 266–267. p.
35. EMELvt, 262. tétel f. 1.
36. Jegyzőkönyv az EME önkényes megszüntetéséről (1950). = Erdélyi Múzeum, 1991. 1–4. sz. 183. p.

Évi egymilliárd forint a Márai Programra

Hosszú távú könyves programot indít a Nemzeti Kulturális Alap

A Márai Program hosszú távú, évenként megismétlődő könyves program, amelynek célja, hogy a nemzeti kultúrkinccs megőrzése és a széles körű hozzáférhetőség szempontjából fontos könyvek eljussanak a hazai és a határon túli könyvtárakba. A program nem pusztán egy újfajta támogatási rendszer, hanem a szépirodalmi könyvek támogatási rendszere.

A program a klasszikus kortárs szépirodalom, a gyermek- és ifjúsági művek, a tudományos és szakkönyvek, valamint az ismeretterjesztő kiadványok és kézikönyvek ágazatára terjed ki, különös tekintettel az NKA által már támogatott könyvekre. A pályázati listán a szépirodalmi, gyermek- és ifjúsági könyvek 40%-kal, a többi ágazat könyvei 60%-kal szerepelhetnek.

A papíralapú könyvek mellett hangoskönyvekkel is lehet pályázni, ezek aránya azonban nem haladhatja meg a listán szereplő művek 5%-át.

A Márai Program kedvezményezettjei elsősorban és döntő módon a magyar szerzők művei. Az NKA – pályázati keretek között – évi 1 milliárd forintot biztosít a program végrehajtására, s mint egyedüli finanszírozó fenntartja magának a jogot, hogy a program feletti döntési jogkört kizárólagosan gyakorolja.

A Márai Programmal kapcsolatos döntéseinek meghozatalához az NKA Könyvtári Kollégiuma ún. szakértői testületet hoz létre, mely a Könyvtári Kollégium, az Ismeretterjesztés és Környezetkultúra, illetve a Szépirodalmi Kollégium 3–3 tagjából áll. Ez a testület állítja össze a kiadók által nevezett kiadványokból az ajánlati címlistát – ezer címet –, amelyet döntésre átad a Könyvtári Kollégiumnak. A végső Mária-listát a Könyvtári Kollégium döntése véglegesíti.

Az NKA Márai Program meghirdetéséért felelős kollégiuma felhívással él a kiadókhoz, hogy azok kiadványaikat felterjeszthessék a Márai-listára. Az ezer címből álló listára csak magyarországi bejegyzésű, valamint határon túli magyar kiadók nevezhetnek kiadványaikat.

Az első (2010. január) Márai-listára a kiadók csak megjelent könyveiket nevezhetik, olyanokat, amelyek a megelőző három esztendőben jelentek meg, azaz első kiírásakor a 2007. január 1-je és 2009. december 31-e között kiadottakat. A következő esztendőben a megelőző három év könyvtértermésével, illetve az előző lista óta megjelent, vagy rövidesen megjelentetni kívánt „friss” könyvekkel lehet pályázni. A listára csak olyan könyvek kerülhetnek fel, amelyek esetén a kiadói ajánlat nem magasabb a korábbi kiskereskedelmi ár 60%-ánál.

A Márai-listát az NKA Könyvtári Kollégiuma jogosult összeállítani, úgy hogy az ezer címet tartalmazzon. A kedvezményezett könyvtárak ebből az ezer címből választhatnak.

A listára kerülés lehetőségéről a kiadókat az NKA Könyvtári Kollégiuma értesíti évente háromszor.

(Az NKA sajtóközleménye, 2009. december)

Elektronikus köteleespéldány az Egyesült Királyságban

GIBBY, Richard – GREEN, Andrew

GIBBY Richard – GREEN Andrew: Electronic legal deposit in the United Kingdom (New Review of Academic Librarianship, 14. vol. 2008. 1–2. no. 55–70. p.) c. tanulmányát Viszocsekné Péteri Éva tömörítette.

Bevezetés

A nyomtatott kiadványok köteleespéldány-szolgáltatásának hosszú története van az Egyesült Királyságban. 1610-től él a gyakorlat, gondosan megőrizve az 1662 utáni rendeletben, amely szerint az új könyvek, időszaki kiadványok, napilapok és egyéb publikációk egy vagy több példányát el kell juttatni a „kötelesepéldányokat gyűjtő” (legal deposit) könyvtárakba, hogy biztosítva legyen az ország szellemi eredményeinek gyűjtése és megőrzése. A nem nyomtatott kiadványokra vonatkozó jogszabályok csak az utóbbi időkben láttak napvilágot. 2003-ig, a kötelesepéldányból részesülő könyvtárakra vonatkozó törvény (Legal Deposit Libraries Act) megjelenéséig az öt kijelölt könyvtárnak (a British Library, az Oxfordi és

a Cambridge-i Egyetem könyvtára, a Skót és a Walesi Nemzeti Könyvtár), valamint a dublini Trinity College könyvtárának nem volt jogalapja az elektronikus publikációk, illetve a többi nem nyomtatott kiadvány, mint a mikrofilm és mikrofilmlap másolatának igénylésére.

Clive Field egy publikációjában* leírja a törvény megszületéséhez vezető lépéseket. Jelen cikk a 2003 utáni eseményekről számol be, elsősorban a törvény végrehajtásáról.

A 2003. évi kötelezpéldány törvény

Az érdekelt könyvtárak már 1974-től folyamatosan szorgalmazták a törvény megalkotását. A jogszabálynak két funkciója van: egyrészt kisebb módosításokkal megerősítette a kötelezpéldányokra vonatkozó, 1911 óta hatályban lévő törvényt; másrészt először foglalkozott – a hangzó és mozgó tartalmakat hordozók kivételével – a nem nyomtatott kiadványok kötelezpéldányaival, mind a megfoghatókkal (mikroformátumúak, CD-ROM-ok), mind az online elérhetőkkal (weblapok). A nem nyomtatott kiadványok esetében 2003-ra kritikussá vált a helyzet: több millió elektronikus dokumentum létezett, nagyobb részük a World Wide Web megjelenésének köszönhetően honlap formában. Ezek egy része kétségtelenül eltűnt vagy módosult, a web-archiválással foglalkozó konzorciumnak (UK Web Archiving Consortium = UKWAC) azonban ezeknek csak egy töredékét sikerült feldolgoznia. Bár közülük sokat időlegesen vagy nem fontosnak minősítenek, kizárásuk a kötelezpéldány- szolgáltatásból oda vezet, hogy az ország szellemi életéről egyre kevésbé hiteles kép rögzül.

A törvény mindössze tizenkét oldalas. Nem írja elő pontosan, hogy kell működnie a kötelezpéldány-szolgáltatásnak a nem nyomtatott anyagok esetében; ehelyett felhatalmazó (enabling) tör-

vény: rögzíti azokat a kereteket, amelyek között a könyvtárak cselekedhetnek (például másolás vagy nyilvános szolgáltatás esetén), és a részletek (például milyen anyagokra vonatkozik, azokat hogy kell deponálni) szabályozását a kulturális, média és sport államtitkárságra hagyja. A törvény jogi védelmet nyújt szerzői jogsértés esetén a kiadóknak, rágalmozás esetén pedig a kiadóknak és a könyvtárosoknak.

Tanácsadó testület

A törvény végrehajtását egy tanácsadó testület (Legal Deposit Advisory Panel = LDAP) segíti. Tizenöt tagját 2005 júliusában nevezték ki, az első megbeszélést 2005 szeptemberében tartották. A tagok között öt könyvtáros van (a három nemzeti könyvtár képviselőjét hivatalból nevezték ki, a másik kettőt pedig az államtitkárság delegálta az Egyesült Királyságban és Írországban a témában szerzett tapasztalataik alapján); öt tag a kiadói ipart képviseli, öt pedig független, közülük tartozik a testület elnöke is. A testület munkáját a Kulturális, Média és Sport Minisztérium (Department for Culture, Media and Sport) segíti, munkatársai látják el a titkársági feladatokat. A munka első szakaszát váltakozó sikerek jellemezték, a tagok mindegyike elfoglalt ember volt, aki nem tudta minden idejét ennek a feladatnak szentelni. Ezért 2007-ben úgy döntöttek, hogy felelőst neveznek ki a politikai, projekt- és kutatómunka irányítására, ő később az adminisztrációs munkákhoz egy asszisztent is kapott. Ezek a fejlemények, valamint 2007 márciusában a kötelezpéldányban részesülő könyvtárak bizottsága (Legal Deposit Libraries Committee) által egy főállású projektvezető kinevezése vezetett végre oda, hogy az LDAP munkája hatékonyra tudott válni.

A testület évente legalább négyszer ülésezik. Munkáját két szinten végzi: egyfelől folytatja

* FIELD, Clive: Securing digital legal deposit in the UK: the Legal Deposit Libraries Act 2003. = Alexandria, 16. vol. 2004. 2. no. 87–111. p.

a más testületektől örökölt munkát az offline kiadványok, a honlapok és az elektronikus folyóiratok terén, másfelől elvi és gyakorlati feladatokat old meg a többi elektronikus publikáció megértésében és csoportosításában. A feladatok mindegyike nagyon összetett, az egyes kiadványtípusok számára a törvény végrehajtásának előkészítése hosszadalmas folyamat. Amikor a testület egy dokumentumtípusra kidolgozta ajánlását, a kormány, ezen belül a Better Regulation Executive egy részletes gazdasági hatásbecslést követel, például egy kísérleti projekt (pilot project) tapasztalatai alapján, és a javasolt szabályzatot társadalmi vitára kell bocsátani. Mindezt azelőtt kell megtenni, mielőtt a szabályzat a parlament két háza elé kerül.

A munka három főből álló munkacsoportok felállításával kezdődött. Először öt munkacsoport alakult, mindegyik a testület munkájának egy-egy szűk területére összpontosítva folytatott részletekbe menő kutatásokat, konzultált a testület többi tagjaival, érdekcsoportokkal és tulajdonosokkal, majd előterjesztették nézeteiket és ajánlásaikat a teljes testület előtt. Egy munkacsoport az LDAP munkáját érintő kérdésekkel foglalkozott, egy másik a „területi” kérdésekkel (mit jelent az, hogy „megjelent az Egyesült Királyságban”, „published in the UK”). A fennmaradó három munkacsoport témája az offline kiadványok (CD-ROM, DVD-ROM, mikroformátumok), a könyvtárak általi begyűjtéssel (harvesting) archiválható web-tartalmak, és a tudományos folyóiratok. A munkacsoportoknak három anyagot kell előállítaniuk:

- ☉ leírást az adott kiadványtípus kötelezpéldány-szolgáltatásának jelenlegi helyzetéről;
- ☉ a rendelkezésre álló információk alapján egy kiinduló értékelést arról, lehetséges-e vagy nem az adott kiadványtípus esetén az önkéntes szolgáltatás;
- ☉ ajánlás-tervezeteket a jövőbeni szabályzatokhoz.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a háromfős munkacsoportok további forrásokat és ismereteket, testületi tagok és szakértők bevonását igénylik. Ezért a munkacsoportokat albizottságokká

szervezték át, mindegyik élén a testület egy tagja áll, munkáját a kiadói és könyvtári szféra képviselői támogatják, beleértve a Legal Deposit Libraries projektvezetőjét és az LDAP saját politikai, projekt és kutatási vezetőjét.

Offline kiadványok

Az offline elektronikus kiadványok kötelezpéldány-szolgáltatásáról eredetileg az Önkéntes Szolgáltatás Egyesített Bizottsága (Joint Committee on Voluntary Deposit) 1999-ben adott ki egy szabályzatot. A kiadók ezt jól fogadták, a British Library statisztikai adatai szerint 3900 monografikus és 5700 időszaki kiadvánnyal gazdagították a gyűjteményeket. Ez a szabályzat képezte az alapot az önkéntes szolgáltatás sikerének értékeléséhez. Néhány kisebb, az offline és a mikroformátumú kiadványokra vonatkozó módosítás után a szabályzat 2007. február elején újra életbe lépett.

A kötelezpéldányban részesülő könyvtárak kijelölték és megkérték a releváns kiadványokat. A következő tizenkét hónapban tesztelték és értékelték a kiadók hajlandóságát az önkéntes szolgáltatásra. Az elemzés azt mutatta, hogy a könyvtárak aktív beavatkozása tekintélyesen hozzájárul a sikerhez: a vizsgált időszak alatt a kapott monografikus kiadványok száma az előző évi 810-ről 1868-ra nőtt, és minden békért időszaki kiadványt megkaptak. E nélkül a támogatás vagy sürgető levél nélkül sok kiadó nem teljesítette volna a szolgáltatást; nem azért, mert nem akarták volna, hanem általában az önkéntes példányszolgáltatás nincs úgy beépítve a terjesztési folyamatba, mint a kötelező előírások. Az LDAP albizottságának tapasztalatai azt mutatták, hogy egy helyesen irányított önkéntes alapú rendszer ugyanolyan sikeres lehet, mint a kötelező előírásokra épülő. Az albizottság tisztában volt azzal, hogy a mikroformában, CD-ROM-on és más offline formában megjelenő kiadványok száma csökkenő tendenciát mutat, mivel egyre több kiadó áll át az online tartalom-szolgáltatásra. Ezért ebben a kiadványtípusban

az állami szabályozás szükségtelen, vagy aránytalanul nagy kiadások mellett kevés bevételt eredményez. Végül 2008 májusában az LDAP tagjai egyhangúlag megegyeztek abban, hogy az államtitkárságnak a formális szabályozás helyett egy önszabályozó önkéntes rendszert ajánlanak. A testület az ajánlások összeállítását 2008 végére tervezte.

Honlapok

A második albizottság az Egyesült Királyság webes világából gyűjtött tartalmak archiválási lehetőségeit kapta feladatul. Mivel ez egy nagyon nagy témakör, a bizottság úgy döntött, hogy első lépésként csak arra összpontosít, amit a webes felületen láthatónak lehet nevezni, azaz a bárki számára ingyen, regisztráció, azonosítás stb. nélkül elérhető tartalmakra.

A munkát a UKWAC hasznos információforrásokkal és tapasztalatokkal segítette. A konzorciumnak hat tagja volt (a munkát irányító British Library mellett a Skót Nemzeti Könyvtár, a Walesi Nemzeti Könyvtár, a Nemzeti Archívum, a Joint Information Systems Committee és a Wellcome Trust). A munka 2003-ban nem feltétlenül az Egyesült Királyságban lévő doménekre összpontosító projektként indult. A UKWAC jogtiszta alapon működött, valamely anyag archiválása előtt írásban kérve a honlap jogtulajdonosától az engedélyt. Az engedély birtokában a honlap címe rákerült arra a listára, amelyet a gyűjtő program időszakonként körbejárt. A jogtulajdonosok arra tettek ígéretet, hogy minden web-használó számára elérhetővé teszik az archivált tartalmakat. A hálózaton ily módon ingyenesen elérhetővé vált archívum a kutatóknak volt előnyös. Az engedélyek megszerzése azonban nagy adminisztratív terhekkel járt, a könyvtárak az Egyesült Királyság webes teréből mindössze a jogtulajdonosok fél százalékából tudtak válogatni, miközben a domének száma meghaladta a 6,9 milliót, és az éves növekedést 13%-ra becsülték. Nehezítette az engedély megszerzését, ha harmadik fél jogait is tisztázni

kellett. Számokban kifejezve: a British Library által 2008 júniusáig indított 8114 engedélyezési kérelemből mindössze 2090 esetben kapott pozitív választ, 54 esetben pedig elutasítást. A többi kérelemmel a honlapok tulajdonosai nem foglalkoztak, általában mert számukra nem volt fontos, vagy a harmadik fél tisztázása túl bonyolult volt, vagy különböző kommunikációs okok miatt.

Az LDAP a UKWAC tapasztalatai alapján arra jutott, hogy szigorúan üzleti alapon vizsgálva a kötelempéldányok begyűjtése esetén az erre a feladatra kijelölt könyvtárak automatikusan képezzenek kivételt a szerzői jogi előírások alól. A British Library számításai szerint az archivált, megőrzött és tíz évig elérhetővé tett tartalom minden terrabájttja 6500 fontba kerül a kötelempéldányban részesülő könyvtáraknak, ha egyedileg kérik az engedélyt, összevetve a szabályozás révén elérhető 215 fonttal. A szabályozás szükségtelenné teszi a jogtulajdonosok engedélyeit, jelentősen csökkenti az adminisztrációt és valószínűleg a honlap-tulajdonosok kockázatát. Ugyanakkor hátrányosan érinti a kutatókat, mivel a jogtulajdonosok külön engedélye nélkül az archívum csak a kötelempéldányban részesülő könyvtárak által ellenőrzött feltételek mellett lesz elérhető, és nem lesz licencelhető más könyvtárak vagy oktatási intézmények számára. Ezt a megfontolást ellensúlyozza az a kétségtelen haszon, hogy az Egyesült Királyság megőrzi szellemi és kulturális örökségének lényeges részét. A British Library úgy becsüli, hogy az ingyenesen elérhető honlapok 79%-a periodikusan begyűjthető, miközben fél százaléknál kevesebb engedélyt kell megszerezni.

Az eléérésre vonatkozó korlátozás a kötelempéldánnyal kapcsolatos jogszabályok eredménye. A 2003. évi törvény a könyvtárak és a kiadók számára egyaránt megenged bizonyos jogi enyhítést (comfort) a beszolgáltatott vagy begyűjtött anyagokkal kapcsolatban. A fent említett szerzői jogi kivételezés mellett a törvény tartalmaz egy mentesítési formát is becsület-sértés esetére. Az eléérésre vonatkozó korlátozások bizonyos kockázatokat csökkentenek.

Egy, 2003-ban az Egyesült Királyságban, és egy 2006-ban Hollandiában készült tanulmány szerint nagyon kényes (highly sensitive) vagy illegális tartalom is kerülhet az archívumba. Arra jóformán nincs lehetőség, hogy begyűjtés előtt ellenőrizzék a tartalmat, így becsületsértő, illegális terrorista vagy obszcén publikációk is kerülhetnek a legális és „becsületes” tartalom mellé. Ugyanakkor az ilyen anyagok lehetséges hatása az archívum elérésének ellenőrzésével csökkenthető. A kötelezpéldányban részesülő könyvtárak az Internet Watch Foundationtól várják az ilyen esetekben alkalmazható eljárások kifejlesztését.

Hasonló problémát jelent, hogy sok honlap személyes adatokat tartalmaz. Bár a web-archiválás célja források teremtése a kutatás számára, előfordulhat, hogy egy személyes adatokat tartalmazó honlap is bekerül egy adatbázisba. Ha ezt úgy értelmezik, mint az 1988. évi adatvédelmi törvény alá tartozó kérdést, akkor elméletileg ez sok kötelezettséget ró a könyvtárakra. Ezért felveszik a kapcsolatot az információs biztosi hivatallal (Information Commissioner's Office), amely az adatvédelmi törvény betartásáért felelős független kormány-hivatal. Néhány eljárásra még szükség van a problémás anyagok elérésének tiltásához, de úgy vélik, hogy az archívum elérhetőségének a kötelezpéldányban részesülő könyvtárakra való korlátozása elegendő lesz.

Elektronikus folyóiratok

A harmadik albizottság feladata az elektronikus folyóiratok kötelezpéldányainak vizsgálata volt, elsősorban a természet-, műszaki és orvostudományok, valamint más tudományágak területén. Ezt a 2003. évi törvény végrehajtásakor kiemelten kezelték, főleg az érdekelt könyvtárak számára fontos, valódi kutatási értéke miatt. A szolgáltatási folyamatot ebben az esetben a könyvtárakkal együttműködve a kiadók kezdeményezték. Az ilyen folyamat a metaadatok jobb rögzítését és felhasználását teszi lehetővé, segíti a források felkutatását és az összegyűjtött anyagok hasznosítását.

A British Library az albizottság nevében elvállalt egy kísérleti vizsgálatot a folyóiratok megjelenési formátumainak lehetséges besorolása és más gyakorlati kérdések tanulmányozására. Az önkéntes szolgáltatási rendszer 2007 márciusában indult, először csak néhány kiadó részvételével, amelyek együttműködtek a British Library-vel a teljes szövegű folyóiratok XML formátumban történő szolgáltatásának fejlesztésében és tesztelésében. Ahogy a folyamat halad előre, és megtörténnek az időszakos áttekintések, bővülni fog a XML formátumok és más fájlípusok köre. A kiadói és a könyvtári szervezetek műszaki szakértőiből alakított tanácsadó testület feladata lett a szolgáltatási technológiákhoz, a tartalom-formátumokhoz, a csomagolási mechanizmusokhoz és a folyamatok irányításához szükséges részletek kidolgozása.

Az elektronikus világegyetem

Nyitva maradt a kérdés, hogy az LDAP-nek külön szolgáltatási rendszert kell-e kidolgoznia az elektronikus folyóiratokhoz, vagy a folyóiratok részét fogják képezni egy, az időszaki kiadványokkal és más kereskedelmi publikációkkal foglalkozó általánosabb ajánlásnak. Megszoktuk, hogy könyvekben, folyóiratokban, újságokban és más nyomtatott alapú formátumokban gondolkozunk. Az LDAP valójában először találkozott azzal, hogy feltérképezze az elektronikus publikációk világát: részben a megszokott fogalmak mentén haladva tizenkilenc tartalomtípust különböztetett meg. Elektronikus publikációk esetén a formátumok közötti határok sokszor elmosódnak, közben pedig új formátumok jelennek meg. Az ilyen besorolásra épülő ajánlások gyorsan elévülnek, főleg, ha tizenkilenc volt belőlük. Ezért 2006-ban az LDAP az EPS Ltd cégtől rendelt egy tanulmányt, amelyben az elektronikus publikációk „térképének” finomítását kérte. Az eredmény egy új és átfogó osztályozás lett, amely a kiadvány és a használója közötti megszokott műveletekre vonatkozó négy kérdésre épül:

- ⊗ A tartalom összetett-e („composite”) – egy vagy több szabadon lévő fájlból áll, vagy az adatoknak a kérdés által meghatározott, strukturált halmaza?
- ⊗ A szolgáltatás offline vagy online módon történik?
- ⊗ A kiadványt a szolgáltató küldi, vagy a felhasználó gyűjti össze?
- ⊗ A tartalom nyíltan hozzáférhető, vagy fizetési korláttal vagy más formalitással védett?

Természetesen minden kiadó, amely a tartalmat ingyenesen szolgáltatja, meg akar bizonyosodni az elérési feltételekről, azaz

- ⊗ az anyag valóban kivételt képez a szerzői jogok alól,
- ⊗ a szolgáltatás nem zavarja a mindennapi munkát,
- ⊗ ok nélkül nem sérülnek a kiadó jogos érdekei.

Más szóval a kötelespéldány-szolgáltatás nem hágja át a Szellemi Tulajdon Világszervezete (World Intellectual Property Organization) szerzői jogi egyezményében leírt „Berne három lépés tesztjét”. Míg a gyakorlati korlátok a nyomtatott kiadványok fizikai természetéből következnek, a digitális tartalmak könnyen terjednek a világban, és nehezebb megelőzni a jogosulatlan másolást. A 2003. évi törvény abszolút határokat szab a beszolgáltatott vagy begyűjtött tartalomnak és elérhetővé tételének. Bizonyos anyagok esetében további korlátozások lehetségesek a kiadók jogainak és indokolt érdekeinek védelmére. A kötelespéldányban részesülő könyvtárak időnként nem hivatalosan megbeszélik a kiadókkal, hogy néhány drágán előállított és kis példányszámban terjesztett kiadvány esetében a kiadók úgy tesznek eleget kötelezettségüknek, hogy jogos üzleti érdekeiket se veszélyeztessék. A 2003. évi törvény nem ír elő ilyen intézkedéseket, de ezek hasznosak lehetnek a törvény gyakorlati végrehajtása során.

Más kérdésekkel, különösen az elektronikus tartalmak hosszú távú megőrzésével még foglalkozni kell. Sok kiadvány a kiadók által ajánlott licenelési feltételek betartását biztosító műszaki védelemmel jelenik meg, ezt általá-

nosan digitális jogkezelésnek nevezik (digital right management). Ide sorolható a „tisztességes használat” (fair dealing) vagy a licenc átugrására vonatkozó forma. Ideális esetben a jogszabály alapján beszolgáltatott publikációknak nem kell ilyen lépéseket tartalmazniuk, mivel a nemzeti archívum érdekében szükséges, jogos lehetőségeket a szabályozásban kell megengedni. A megőrzés feltétlenül másolat készítését jelenti, hogy legyen biztonsági példány károsodás esetére, és valószínűleg az egyik hordozóról a másikra történő áttételhez (formátum-váltás, „format shifting”). Az Egyesült Királyság jelenlegi jogszabályai ezek egyikét sem engedik, kivéve, ha a jogtulajdonossal erről külön szerződést kötöttek. A problémák egy részét már felismerték, megoldásuk vagy az 1988. évi szerzői jogi, szabaldalmi és dizájn törvény kiegészítése lesz, vagy a kötelespéldány szolgáltatás szabályozásában fog szerepelni.

Műszaki infrastruktúra

Míg az LDAP az elektronikus publikációk gyűjtéséhez szükséges eszközökkel foglalkozik, a könyvtárak előkészítik az alkalmazáshoz szükséges infrastruktúrát. A tervezésben a három nemzeti könyvtár a legaktívabb: a British Library és a Walesi Nemzeti Könyvtár 2006-ban szerződést kötött egy osztott, az infrastruktúra lényeges összetevőit (bevitel és tárolás, metaadatok és visszakeresés, jogosultság és hozzáférés, megőrzés) tartalmazó rendszer fejlesztésére. A rendszer a British Library digitális objektumkezelő (Digital Object Management, újabb nevén Digital Library System) motorjára épül. A szükséges többszörösítés biztosítására azonos tartalommal több csomópontot (node) használnak, ezek egyike Aberystwythben, a Walesi Nemzeti Könyvtárban lesz. A szerződés értelmében a British Library bizonyos modulok fejlesztéséért felelős, beleértve a walesi könyvtárból történő bevitelt; más modulok esetében, mint például a metaadatok és a megőrzés, a két könyvtár megosztja a felelősséget. Megkezdőd-

tek a csatlakozási tárgyalások a Skót Nemzeti Könyvtárral is. A kötelezpéldányban részesülő többi könyvtár vagy csak a teljes rendszerben kíván részt venni, vagy főleg azt akarja biztosítani, hogy használói hozzá tudjanak férni a tartalmakhoz. (A dublini Trinity College a törvény szerint akkor juthat hozzá az elektronikus publikációkhoz, ha az Egyesült Királyságban működő kiadók védelme „lényegesen nem kisebb”, mint az ír törvényekben előírtak.)

Következtetések

A fent leírtak átmeneti állapotot tükröznek. Az LDAP-nek eddig két ajánlást sikerült egyeztetnie: az államtitkárságnak az offline publikációk önszabályozó önkéntes szolgáltatásáról és a szabadon elérhető honlapokra („free web”) vonatkozó törvényi szabályozásról. Ha a kormány elfogadja, az „offline rendszer” viszonylag gyorsan megvalósulhat; a szabályozáshoz néhány év szükséges, amíg a nyilvános (társadalmi) konzultációk lezajlanak, a hatástanulmányok elkészülnek, és az eredmények a parlament elé kerülnek. A többi kiadványtípusra vonatkozóan a testületnek még meg kell vitatnia és ki kell dolgoznia a megoldás módját.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az elektronikus publikációk kötelezpéldányai a nyomtatott művekhez képest összetettebb kérdéseket vetnek fel. Ezek megoldásához a kiadók és a kötelezpéldányban részesülő könyvtárak szoros együttműködése szükséges. A szabályozási folyamat lassabban halad, mint ahogy azt sokan remélték, de menet közben fontos fejlesztéseket sikerült megoldani. Az Egyesült Királyság gyakorlata a kötelezpéldány szolgáltatásban összevethető más országokéval, a kiadók és a kötelezpéldányban részesülő könyvtárak közötti pozitív együttműködésre mindkét részről a bizalom a jellemző.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az elektronikus publikációk kötelezpéldányai a nyomtatott művekhez képest összetettebb kérdéseket vetnek fel. Ezek megoldásához a kiadók és a kötelezpéldányban részesülő könyvtárak szoros együttműködése szükséges. A szabályozási folyamat lassabban halad, mint ahogy azt sokan remélték, de menet közben fontos fejlesztéseket sikerült megoldani. Az Egyesült Királyság gyakorlata a kötelezpéldány szolgáltatásban összevethető más országokéval, a kiadók és a kötelezpéldányban részesülő könyvtárak közötti pozitív együttműködésre mindkét részről a bizalom a jellemző.

Székelyföldi digitális emlékezet – könyvtári együttműködés szellemi örökségünk digitalizálásért a Szülőföld Alapítvány támogatásával

A Szülőföld Alap Kulturális, Egyházi és Média Kollégiuma által 2009 első felében meghirdetett pályázaton – amely a határon túli magyar kulturális szellemi örökség digitalizálásával és internetes megjelenítésével kapcsolatos programokat támogatja – a csíkszeredai Kájoni János Megyei Könyvtár és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára közös digitalizálási projektje is támogatást nyert.

A támogatás lehetővé tette a digitalizálási munkálatokhoz szükséges alapvető technikai felszerelések beszerzését a két könyvtár számára. A két Hargita megyei intézmény együttműködésével létrejött Székelyföldi digitális emlékezet című projekt célja a székelyföldi vonatkozású nyomtatott kulturális értékek megőrzése, védelme és bevonása a kulturális körforgásba.

Az első körben olyan művek, többnyire XVIII-XIX. századi erdélyi, székelyföldi vonatkozású munkák kerülnek digitalizálásra, amelyek esetében már nem merül fel a szerzői jogvédelem kérdése. A kulturális örökség digitalizálása hosszú távú tevékenység, az eredményes együttműködés érdekében a két könyvtár évente összeállítja majd a digitalizálásra szánt dokumentumok jegyzékét és közösen értékeli az elért eredményeket.

Hosszú távon a digitalizálás lehetővé teszi majd az erdélyi közgyűjteményekben fellelhető írott, nyomtatott helyi kulturális örökség beépülését a magyar és egyetemes kulturális örökségbe.

Katalist, 2009. nov. Kelemen Katalin (Kájoni János Megyei Könyvtár) híre alapján

A könyvtár és az olvasó szövetsége

SONNEVEND Péter

Bevezetés*

A könyvtár *szolgáltató* intézményként a Római Birodalom, a császárkor fénykorában és vezető városaiban jött létre. Majd hosszú szünet után a szélesebb hatókörű nyilvános könyvtár újkori elterjedése bő kétszáz évre tehető: egyes német egyetemi könyvtárak, ill. később főként az *angolszász közkönyvtárak* révén vált szakmává is. A felsőfokú képzés, az önálló ismeretág („könyvtártudomány”) 100–120 évre tekinthet vissza. A könyvtáros világszövetség nemrég volt 80 éves. Szeretnénk igen régi intézményként látni magunkat, de realisabb megközelítéssel inkább az *utóbbi pár emberi nemzedék* érezheti magát intézményünk hasznélvezőjének.

Ma a modern könyvtári működés hat alkotóelemből keverhető ki:

- ☉ *gyűjtemény,*
- ☉ *olvasó,*

- ☉ *könyvtáros,*
- ☉ *szolgáltatás,*
- ☉ *infrastruktúra,*
- ☉ *fenntartó.*

Nehéz eldönteni, melyik a legfontosabb: mind fontos. Ki képzelne el könyvtárat fenntartói támogatás, kellő modern infrastruktúra, fejlett szolgáltatásrendszer, megújuló gyűjtemény nélkül? Talán azt jobban eldönthetjük, gyorsan változó korunkban melyik a legmeghatározóbb: véleményem szerint maga a *könyvtáros*.

Ha tudatában van feladatának, ha felelős módon hivatásként éli meg tennivalóit, ha együtt él a környező valósággal, vagyis ismeri olvasóit, azok igényeit, s képes az erőforrásokat megszerezni és jó célra mozgósítani.

Irdatlan feladat, nem kétséges. Viszont lenyűgözően *szép* is, hiszen szinte a könyvtár az egyetlen olyan széles hatókörű művelődési intézmény, amely tényleg demokratikus alapokon igyekszik tevékenykedni, vagyis nem manipulál, nem szócsó, nem főként „nevelési” központ akar lenni

* Köszönöm Monostori Imrének, a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár igazgatójának, hogy előadás megtartására szóló felkérésük okán e kérdéstről eltöprenghettem. Elhangzott 2009. október 5-én a megyei könyvtár rendezvényén.

(voltak ilyen idők is). Elvben az olvasó nálunk és általunk azt kap(hat)ja meg, amire neki akkor és ott szüksége, igénye van.

Szövetség

Itt érek témám magvához, melyet a cím fejez ki: *a könyvtár és az olvasó szövetsége*. A könyvtárat már röviden vázoltam, az olvasóval behatóbban kell foglalkoznunk, és azzal is, mit értsünk *szövetség*en?

E fogalom tartalmát tekintve a judaizmusban, a zsidó vallásban és szent könyvében, a Bibliában (keresztény kifejezéssel: az Ószövetségben) Isten és választott népe közt többször létrejött egzisztenciális kapcsolatot fejezi ki. *Kulcsfogalomról* van szó.

Ahogy *Vermes Géza* írja izgalmas könyvében (*A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, 201. p.): „*Isten szövetséggel ígérte, hogy többé nem küld pusztító árvizet az emberiségre, ezért Noénak és leszármazottainak [...] megparancsolta, hogy ne ontsák ki embertársaik véréét.*” p.): Újabb szövetség kötött a későbbiekben Ábrahámmal, majd Mózással... *Vermes* kommentárja: „*A bibliai történet ettől kezdve a Szövetség sorozatos megszegésének története...*” (Hasonló összefüggések – nem véletlenül – írónknál, *Károli Gáspártól Kölcsey Ferencig* és tovább, többször felmerültek.)

Itt *metaforikus* módon használhatom a *szövetség* fogalmát: azt kívánva érzékeltetni, hogy a könyvtár és felelőse csak olvasójával szövetségben létezhet, s ha e szövetséget nem tartja be, akkor bizony elháríthatatlan csapások, netán végleges pusztulás fenyegeti az intézményt.

Rövid múltidézés

A Ptolemaiosz-dinasztia által létesített (már-már túlonúl) legendás *Alexandriai Könyvtár* (Kr. e. kb. 280 körül jött létre, érdemi működése bő száz évre tehető) egy sajátos *tudósklub* vagy kutató intézet (Museion) igényeit szolgálta, és

persze legalább annyira az uralkodók *presztizsét* (fontossági sorrend: esetleg inkább fordítva). Ha innen ugrunk időben és térben, rögtön *Mátyás királyunkig*, akkor az ő neves *Corvina Könyvtára* (1480 körül) *ugyanezen két célra* létesült.

Az angolszász közkönyvtár hozott létre először olyan *szoros egzisztenciális* kapcsolatot olvasó és könyvtár között, amely máig egyedülálló és példamutató. A helybeli adófizetők döntöttek arról, hogy plusz adót vállalva működtetnek – *saját érdekeik* szolgálatában – könyvtári intézményt. (Egyes angol városokban ez akár két vagy három ismételt szavazást jelentett, közben évek teltek el...)

Talán érthető, hogy ezek után a könyvtár és alkalmazottjai mindent elkövetettek az egyszerre *fenntartó és olvasó közönség* igényeinek messzemenő kielégítése végett. Hisz ellenkező esetben bezárhatnak, lehúzzhatják a redőnyt. Ezt a mélyreható összefüggést, kölcsönös függést mi itthon nem igazán ismerjük, s ebből származnak is gondok. A könyvtáros – néha? nem is túl ritkán? – hajlamos elfelejteni, miért vagy kiért létezik.

Olvasó, használó, patrónus

A Gutenberg-galaxis léte igen sokáig – 1450 után öt évszázadon keresztül – nem forgott veszályban. Sőt, számos mélyreható tendencia – az általánossá váló iskolakötelezettség, a technikai fejlődés, a sajtó hatása és vonzereje, a műveltségnek, a tudásnak a fejlett társadalmakban fokozódó szerepe mind-mind – növelte a nyomtatott szó iránti igényt. S ennek az igénynek a kielégítésében mind jelentősebb, s az elmúlt évszázadban egészen kiemelkedő szerepet vállalt a közösségi célokat követő nyilvános könyvtár. A könyvtár intézményesült, a szakma terjeszkedett, teljesítménye nőtt, miközben nőttek a ráfordítások is. A világ könyvtári kiadásai az OCLC (Online Computer Library Center) mai becslése szerint a magyar GDP nagyságrendje körül mozognak.

A mozi, a rádió, majd a negyvenes-ötvenes

évektől a tévé már felvetett számos kérdést. Ám igazán az *elmúlt negyedszázad* során, a számítógép, majd az internet rohamos terjedése révén váltak alapvető kérdéseink fokozott mértékben megkerülhetetlenekké, sőt, már-már szinte fenyegetőkké. Melyek ezek?

Egy mondattal válaszolva: kinek, milyen gyorsan (hatékonyan, olcsón stb.) tudunk olyan információt, dokumentumot, ismeretet szolgáltatót, amit legszívesebben *tőlünk* igényel?

A fiatalabb korosztályok képviselője beleszületik a megszámlálhatatlan új eszköz, szolgáltatás és kihívás világába; mobiltelefon, digitális fényképezőgép, iPod és iPhone, e-könyv olvasó, iwiw, MySpace stb. csábítja.*

A legújabb országos adatok szerint a hazai háztartások nagyobbik felét (55%) elérte a hálózati kultúra. Ugyanezen adat az európai élenjáró országokban 75–85% körül mozog. Soha korábban annyi információ nem termelődött, ráadásul ma már nem csupán nagy központok (könyvkiadók, sajtókonsernek, tévéállomások) sugározzák szét – széles közönségnek szánt – információtömegüket, hanem a lakosság is rohamosan gyarapodó mértékben aknázza ki az új lehetőségeket, létrehozva a „*hétköznapi*” (nem politikai, nem kereskedelmi, nem professzionális szintű művészeti stb.) információk soha nem látott méretű „galaxisát”. Unokám születése után már pár órával fényképei az erre a célra létrehozott hálózati oldalon láttak „napvilágot”, – azóta ezek száma százazas nagyságrendben gyarapodik. Ma már ő – két és fél évesen – nézegeti szüleiével a leendő kistesó négy hónapos prenatális állapotáról tájékoztató ultrahangos mozgóképet...

Érzékeltetésül ennyi talán elég is.

A *Library Journal* idei szeptemberi száma az *e-memória forradalmáról* közölt izgalmas cikket. Számunkra itt ebből az lehet érdekes, hogy az olvasó – egyre gyakrabban *távhasználó* – a

legkülönbözőbb forrásokból építi saját, nem is csekély „könyvtárát”, s e tevékenysége folyamán szívesen veszi a könyvtáros, az *információkeresés* professzionistája részéről a segítséget, hogy gyorsabban és eredményesebben találjon rá a digitális világegyetem számára fontos forrásaira.

Ötven éve, amikor bedugtam fejem a fehérvári megyei könyvtár ablakán s kértem három Jókai-regényt, a könyvtáros néni kihozott négyet, hogy választhassak. Ma egyre inkább, a jövőben meg talán szinte kizárólagosan a könyvtáros akkor segíti olvasóját, ha nem – nem csupán! – konkrét információt, dokumentumot, könyvet nyújt át, hanem megtanítja minél jobban „halászni” az érdeklődő felhasználót. Ne halat adjunk, *halásznit tanítsunk!*, – ez lesz a jelszó. Más metaforikus kifejezéssel: *edzőként* jó megoldásokra tanítsuk az ilyent igénylőket (e témáról, az új könyvtárosi szerepekről, *Tóth Máté* írása ad jó áttekintést a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban**).

Évente egy millió új könyv és százezer szakfolyóiratban összesen mintegy 10 millió tanulmány lát napvilágot, hogy csak a „hagyományos” hordozókat, említsük. Mindennek egyre nagyobb hányada elektronikus formában is elérhetővé válik; a folyóiratoknál máris nyilvánvaló ez utóbbi *nagyobb vonzereje*. (A vezető amerikai egyetemek több tízezer elektronikus folyóirat teljes szövegéhez biztosítanak azonnali hozzáférést.) Nem kell magyarázni, miért! Az olvasó a hét nap *hétszer 24 órájában* (168 óra), vagyis tetszőleges időpontban fér (férhet) hozzá ahhoz az információhoz, amire épp szüksége van. A tipikus könyvtár viszont nálunk a hét 3–4–5 napján összesen 20–30, jobb esetben 40–50 órában van nyitva, – vagyis a hét 20–30, esetleg kicsivel nagyobb százalékában. A nyitvatartásra találmokra néhány példa: JAMK: öt nap, 48 óra, Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár: 6 nap, 48 óra,

* Lásd az új „digitális világ” legújabb érzékletes leírását SONNEVEND Júlia: Fülünkől lóg az írásunk, avagy egy digitális flaneur hétköznapijai című írásában. = *Café Babel* 2009. 59. sz. 29-31. p., de a *Könyvtári Figyelő* 2008. 3. számában is olvashattunk tőle hasonló témában).

** TÓTH Máté: A könyvtáros szakma szerepváltása a digitális korban. Trendek a hazai és nemzetközi könyvtárügyben. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*. 2004. 1. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3486&issue_id=447

FSZEK Központi Könyvtár, az ország legforgalmasabb könyvtára: 6 nap, 56 óra. (2007-ben nyitották meg Amszterdamban Európa legnagyobb közkönyvtárát, az OBA soha nem zár be, vagyis heti 168 órát üzemel. Euráziában is van egy ilyen: messze Dél-Kínában.) Éves szinten a hagyományos magyar „fizikai” könyvtár a teljes óraszám (8760 óra) *egyharmadában* sincs nyitva, vagyis nincs elérhető állapotban (és itt most a legnagyobb könyvtárakról beszélek).

A világ tele van a felsőoktatás polgárainak *információhasználatáról* készített elemzésekkel. Pár éve én is készítettem egy szemlét* (Természetesen ez a jéghegy csúcsa: ezek az elemzések a legtöbb információt leggyorsabban, egyben legkényelmesebben igénylő használókról szólnak). De az információs társadalom mind több polgára van hálóra kapcsolva, ezért nekünk ezt a fő trendet komolyan kell vennünk, ha helyt kívánunk állni a mind élesebb információs *versenyben*.

A szaktudományi információellátás terén a változások különösen hihetetlen gyorsak. A korábbi láncolat: *kiadó – terjesztő – könyvtár és olvasója* mind gyakrabban rövidebbre vált: *kiadó* (esetleg *terjesztő*) – olvasó. S ne feledjük, *már ma 3–4-szer* annyi internethasználónk van, mint közkönyvtárat látogató polgártársunk. Ha holnap havi nettó jövedelmem 5–6%-ért szinte korlátlan, digitálisan és hálón (elvből bármikor, bárhol) elérhető szaktudományi információs választékot biztosítana egy ügyes vállalkozás, magam vállalnám a költséget. Jönnek az e-könyvolvasók, a választék a nagy szolgáltatóknál már félmillió angol kötetnél jár. Értjük meg, mindennek már nincs érdemi akadálya, itt van a „pitvarban” a lehetőség...

Könyvtáros

És a könyvtáros? *Tószegi Zsuzsanna* becslések alapján megállapítja hogy a „*könyvtáros tudásának 80–90%-a 15–20 év alatt elavul*”*** Ezt én úgy fordítom le, hogy tízévenként újra kellene tanulnunk a szakmát. Személyes életútra vetítve ez azt jelenti, hogy egy 40 éves pálya alatt legalább *négyszer* gyökeresen meg kell újulni: egész attitűdünk, szakmai értékszemeletünk, technológiánk mélyreható átalakuláson megy át. Ez nem szubjektív szándékainktól függ, hanem kategorikus imperativusz. Az alternatíva: a dinósors. Dönthetünk: ha nem alkalmazkodsz az új környezethez, a *kipusztulást választottad*.

Ráadásul nem csupán szakmai, hanem egyre összetettebb tudásról van szó: a vezetőnek a menedzsment típusú tudás széles körében (munkajogtól pénzügyekig és messze tovább az informatikáig stb.) kell helytállnia. Nem tévedhetek nagyot, ha úgy látom: a *vezetői* tevékenység során a „nem-szakmai” tennivalók, probléma-megoldó kényszerek aránya 80–90%-ot tehet ki. Más szóval: hogyan lehet minél gyorsabban, minél olcsóbban – kevesebb erőforrást felélve – minél jobb eredményt felmutatni. Megyőződésem, nem tudunk a tettek mezején előre lépni, ha ez a hozzáállás nem lesz *belátható időn belül majd minden érdemi munkatársra jellemző*. Kreativitás, problémaérzékenység, új módszerek és megközelítések önálló keresése: ez jellemzi a *ma kíváló*, s a jövő „átlagos” könyvtárosát. Vagy nem lesz könyvtár. Célunk pedig az, hogy legyen.

Valamikor, jó tíz éve egy nagy könyvtár felelőseként azt kellett tapasztalnom, hogy a százas nagyságú munkatársi csapatból csupán pár ember kereste az új, a már felismert és *égető problémák* megoldását. Talán minden negyedik-ötödik pozitívan fogadta, ha találtunk valamilyen megoldást az új helyzetre. Ellenben közel háromne-

* SONNEVEND Péter: Használóelemzések – egyetemi könyvtári tennivalók. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2006. 11–12. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4567&issue_id=477.

** TÓSZEGI Zsuzsanna: Mit kell tudnia ma egy könyvtárosnak? Az informatikus könyvtárosok szakmai kompetenciái. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 7. sz. http://www.ki.oszk.hu/3k/e107_plugins/content/content.php?content.152

gyed eleve negatívan reagált arra, hogy *változni és változtatni kell*. Ez eléggé kilátástalanná tette az előrelépést. Ne feledjük: eközben hatalmasra nőtt a hallgatói létszám, az infláció következtében durván leértékelődtek a gyarapítási keretek, ráadásul sürgetővé vált a számítógépesítés.

Üzleti körökben olyan arányt tartanak jónak, hogy a csapatból minimum 10–15% igen se rényen, *ötletdúsan* töri a fejét az új megoldásokon, legalább kétharmad pozitív támogató, s így csak egy szerény kisebbség ellenállását, a megszokotthoz való – különben érhető („ez a megoldás eddig milyen jól működött”) – ragaszkodását kell áthidalni. Hogy állunk ma e tekintetben? Ráadásul minél kisebb az intézmény, annál nagyobb arányúnak kell lennie az aktív ötletkeresőknek.

Az elmúlt időszakban kiderült, hogy a *könyvtár sokoldalúsága* kifejezetten jó a társadalmi közösség számára. Emlékezetes élményem volt 1990-ben, mikor az osztrák könyvtárosok bregenzi vándorgyűlésén egy amerikai *informatikus* professzor azt fejtegette, hogy a könyvtár – ha netán információszolgáltató szerepében veszít is jelentőségéből – rendkívül sokat tehet az ember, mint társas lény számára biztosított hellyel, légkörrel. Nem baj, ha hagyományos szerepéből visszavesz, de új szándékaival és tetteivel *nékülözhetetlenné* teszi magát. Széles értelemben tehát ez olyan *szociális* hatáskör, amelyre minden embertársunk igényt tarthat. Ismét csak akkor, ha a könyvtár, a könyvtáros eléggé *vonzó* módon jelenik meg az érdekeltek tudatában. Főleg a *könyvtáros szíves egyénisége* esik komoly súllyal latba. Nem kétséges, hogy számos hiányosság (eszköz, pénz stb.) eltörpül, ha a könyvtáros képes elhiteni olvasójával: ő vele együtt örül, mikor sikerül igényét kielégíteni, s vele szomorkodik minden ellenkező esetben.

Összegzés?

Látjuk tehát, hogy a jövő épp nyakunkba szakad, mint egy jól *fejlett lavina*. Legfontosabb, hogy tudatosítsuk: itt rólunk is szó van. Ha követjük az olvasó igényeit, segítünk ésszerű ki-elégítésükben, akkor a magunk sorsát emeljük. *Katsányi Sándor* írta le egy tanulmánykötet emlékezetes bevezető írásában*, hogy tehet eleget a hátrányos helyzetűek ellátásának egy olyan intézmény, amely *maga is hátrányos helyzetű*? Ez bizony kemény paradoxon. Van kiút?

Az én kérdésem: a skandináv és angolszász köz-könyvtár miért nem (ennyire) hátrányos helyzetű? Mert ott a lakosság jóval nagyobb része, vagy épp nagyobbik fele rendszeres könyvtár-használó, míg nálunk minoritás (egy heted?). Hátrányos helyzetünk saját gyengeségünkéből is ered. Gyenge a feladattudat, a minőségre való belső törekvés, túl gyakori a mesékkel bélelt, lejárt lemezeket forgató *önmegnyugtató* mellébeszélés. Belekezdünk a szükséges modernizációba, de ennek előrehaladása több mint vontatott (hazai országos adatbázisok, digitalizálás, korszerű képzés stb.).

Újra és újra végig kell gondolnunk alapfeladatainkat, más szóval: hivatásunkat. Ha az alapok rendben vannak, akkor megjön a megoldás is. Akkor az *olvasó* szövetségést lát bennünk, s érdeklődésével, saját ötleteivel *ő is segít*. Hisz érdekében áll, nemde? Ebben látom az újonnan elhíresült *könyvtár 2.0* lényegét: a (különböző) szükséges) technikai újítások ennek az elvnek a megvalósítását jelentik, nem magát a lényegét.

* KATSÁNYI Sándor: A könyvtár szociális feladatai. In: A könyvtár szociális munkája. (Tanulmánygyűjtemény) Szerk. Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc. Bp. : OSZK–KMK, 1995. 5–22. p. (az említett gondolat a 11. oldalon olvasható)

Hitelesség az interneten: a mértékadótól a megbízhatóig

LANKES, R. David

LANKES, R. David: Credibility on the internet: shifting from authority to reliability (Journal of Documentation, 64. vol. 2008. 5. no. 667-685. p.) c. tanulmányát Dévai Péter tömörítette.

Vajon mi teszi hitelessé az információszerzést az interneten? A szerző a feltett kérdésre elméleti igénytel fogalmazza meg a választ az internetes információkeresés elmúlt években történt változásának vizsgálata alapján, de nem mulasztja el a gyakorlati következmények, például a könyvtári munka változásainak említését sem.

A hitelesség tradicionális értelmezése a mértékadó (authority) fogalmához kapcsolódik, melynek során egy megbízott és/vagy szakmailag hozzáértő személy (autoritás) létrehoz egy megbízható forrást, jótáll a benne lévő információk felhasználhatóságáért, jóváhagyja azokat, és ezzel mintegy felhatalmazza a felhasználót az információ használatára. Vannak, akik úgy gondolják, hogy az internet térhódításával a „mértékadó” elveszíti jelentőségét mint a hitelesség megjelenési formája. Bizonyára sok példát lehet erre találni, de arra is többet említhetünk, amely

a „mértékadóság – engedélyezés” továbbéléséről tanúskodik. Ilyen például a Wikipedia és a csoportos szerkesztés módszere, mely legalább annyira mértékadó, mint az enciklopédiák készítésének tradicionális módja. Mások úgy vélik, hogy a blogolás megközelítően annyira autentikus, mint a tradicionális hírfolyamok. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a „mértékadóság – engedélyezés szemlélet”, tehát a régi értelemben vett autentikusság az internet korszakában sem mellőzhető, legfeljebb manapság új, kifinomultabb módszerekre van szükség az értékelésére, és az információ-önellátás előtérbe kerülésével ezen a területen is jobban érvényesül a decentralizáció. Felhasználói oldalról nézve nem arról van szó, hogy nem lehet megállapítani egy információ hitelességét, hanem inkább arról, hogy választani kell a sok információforrás közül, melyek önmagukat mind hitelesnek

állítják be. Sokak véleménye szerint tehát nem az autentikusság, hanem a választás válságáról van szó.

A könyvtárak az internetes információszerzés első időszakában azt tartották magukról, hogy csak a náluk lévő források autentikusak, míg az internet tele van megbízhatatlan információval. Volt olyan nézet is, hogy a világháló ugyan kiemeríthetetlen tárháza az információknak, de a valóban használható információkért fizetni kell. Később úgy gondolták, hogy a könyvtáraknak kiemelt szerepük van az információs források között, mert a könyvtáros az információfogyasztásban járatos szakemberként tudja, hogy melyek a megbízható források. Ez a szemlélet már átvezet a megbízható internet világába, ahol a felhasználó az általa hitelesnek vélt forrásból választja ki az információt. Ilyen körülmények között a könyvtáros már nem tekintélyelvű, hanem mértékadó, hiteles információs szakember, aki segít az olvasónak az autentikus információ kiválasztásában. Ez a szemléleti változás nemcsak a könyvtárakra és a könyvtárosokra jellemző, hanem a szolgáltatások sok más területére is. Ilyen például a biztosítás, ahol a biztosítási ügynök korábban tekintélyelvű szakembernek számított, manapság azonban egyre inkább a különböző információs forrásokban járatos hiteles szakemberré kell, hogy váljon. Ugyanez a helyzet akkor is, ha külön szakember közbeiktatása nélkül, mondjuk azt akarjuk megtudni, hogy milyen lesz az időjárás. Az internet elterjedése előtt a TV és az újságok voltak a legfontosabb hírforrások, most viszont töménytelen forrás áll az érdeklődő rendelkezésére, és az információ fogyasztója dönti el, hogy melyiket tartja a leginkább hitelesnek, és ennek alapján melyiket választja a tájékozódásához.

Így juthatunk el a megbízhatóság fogalmáig, mely tulajdonképpen azt jelenti, hogy valami vagy valaki minőségét tekintve tartósan és következetesen biztos alapokon áll. A tudomány területén a fogalom a tág értelemben vett adatok következetességét jelenti. Az a kérdés, hogy ugyanaz-e az eredmény, ha egy tényről vagy jelenségről ugyanazt kérdezzük, illetve ugyan-

arra alkalmazzuk őket? Míg az előző megközelítésben egy információforrásról elhittük (vagy nem), hogy hiteles, addig a megbízhatóságot szem előtt tartva több forrás megállapításait hasonlítjuk össze, hogy megtaláljuk az azonosságokat. A megbízhatóság a hitelesség formájaként megfogható például az újságírásban, ahol a riporter ideális esetben több forrásból szerzi be információját és összehasonlítja azokat. A megbízhatóságot előtérbe helyező szemlélet időnként a közvélekedés szerint nem mérvadónak tekintett információs forrásokat megbízhatóbbnak tartja. Ilyen volt például a Katrina hurrikán esete 2005-ben az USA-ban, amikor sokan a chat-szobákban beszerezhető információkat hitelesebbnek tartották a hivatalos szervek sokszor egymásnak ellentmondó közléseinél. A helyi weboldalak, mint pl. a NOLA.com lehetővé tették, hogy több kisebb közösség összekapcsolódjon és megossza egymással a híreket. Így a chatelők közül néhányan mértékadó hírforrássá váltak. A kétféle szemlélet tehát sok esetben összefonódik, de a megbízhatóság talán azért fontosabb, mert segítségével mértékadóvá válhatnak bizonyos információs csatornák, de hiányában meg is szűnhet a hitelességük. A megbízhatóság hiányának tolerálható mértéke azonban nem ugyanaz a különböző szakterületeken. Így például, ha egy futballista csak minden második meccsen rúg gólt, akkor is „mértékadó” egyéniségnek tekintik. Ha azonban egy tudós megállapítása-inak csak a fele igaz, már nem tartják megbízhatónak, ezért mértékadónak sem. Ezzel együtt a mértékadóság tényérésére is találunk példát: ha például bizonyos információ esetében csak egy forrás igazán mértékadó, akkor azt megbízhatónak is tekinthetjük. Pl. az Apple fejlesztési elképzeléseiről csak magától a cégtől kaphatunk valóban hiteles információkat, így a cég a hitelesség mindkét oldalát képviseli. A könyvtári világban a mértékadóságra helyezték a hangsúlyt, amikor sok intézmény összefogásával a Library of Congress-ben létrehozták a szerzők fájlját, melyből a nevek helyes kiejtésétől az álnevekig minden hasznos információt meg lehet tudni a könyvek alkotóiról.

A hitelesség sok szakértője a könyvtárosokhoz kapcsolja a más területen is ugyancsak érvényesülő úgynevezett „glória”-hatást. Ez azt jelenti, hogy ha valaki egy témában a megbízhatósága alapján mértékadóvá válik, akkor könnyebben nyeri el a mértékadóság státuszát más területeken is.

Mindezek összegezése alapján elmondható, hogy a mértékadóság és a megbízhatóság az információ hitelességének elképzelt két ellentétes oldalán található. A mértékadóság esetében a felhasználók előzetes megegyezése érvényesül az információ hitelességéről, ami már nem kérdéses a felhasználás idején. A megbízhatóság esetében viszont a hitelességről folyó beszélgetés nyitott, folyamatos. A felhasználók információkat találnak és hozzá megkeresik azokat az embereket is, akik a hitelességről döntést képesek hozni. Mivel a digitális hálózatok hatalmas mennyiségű

információt biztosítanak és a megbízhatóságukat megítélő embereket is közel hozzák a felhasználóhoz, ezért a különböző hálózati eszközök létrehozóinak és az információs szolgáltatásoknak is rendkívül nyitottaknak kell lenniük. Az információs eszközöket létrehozó és a hitelességet megítélő emberek egyrészt tevékenységükkel hatással vannak az információs rendszerre, másrészt „el is szenvedik” annak hatásait, ezért egyre „képzettebbnek” kell lenniük az információkat nyújtó digitális megoldások alkalmazásában és a hitelesség megítélésében egyaránt.

***

(Az ismertetett cikk teljes szövege a <http://www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet?contentType=Article&Filename=Published/EmeraldFullTextArticle/Articles/2780640502.html> címen olvasható.)

Új fejlesztések a Könyvtárportálon

A Könyvtárportálon az elmúlt hónapokban sem állt meg a fejlesztés. A könnyebb, eredményesebb és több információt nyújtó használat felé vezető úton a következő újdonságokat vezettük be:

- a könyvtárak oldalain láthatók a hozzájuk közel eső könyvtárak (pl. <http://konyvtar.hu/konyvtar/100>),
- a könyvek oldalain listázzuk a szerző olyan egyéb műveit, melyekhez van könyvismertetőnk (pl. <http://konyvtar.hu/konyv/1278>),
- a könyvtárkeresőben ezentúl a könyvtártípusra és a könyvtár katalógusának elérhetőségére is szűrhetünk,
- elérhetővé tettük az OPKM állományát is (<http://konyvtar.hu/konyvtar/2763>),
- a katalógus menüpontban a könyvtárközi szolgáltatók forrást választva is érkeznek eredmények,
- mint minden, a portálon kereshető könyvtár kedvencé tehető, így ezt is szerepeltethetjük a kereséseinkben,
- a katalógusban mostantól egyszerre kereshetünk minden elérhető könyvtárban (a Szikla és a Szirén rendszerbe tartozó könyvtárak ideiglenesen nem elérhetők, de már így is egyszerre 120 könyvtárból érkeznek a találatok),
- a portálon keresztül elérhető egyházi könyvtárakban külön is lehet egyszerre keresni,
- tesztelés alatt áll a kölcsönzések lejáratáról tájékoztató díjmentes SMS-értesítő, amely a Google naptár segítségével működő új szolgáltatásunk. Jelenleg 49, hamarosan még több könyvtár kölcsönzései kezelhetők egy helyen (információ: <http://konyvtar.hu/wiki/Könyvtárportál:Kölcsönzések>).

Az elmúlt hetekben naponta 300–600-an látogatták a portál oldalait és december 6-án regisztrált a kétezredik felhasználó.

(Katalist, 2009. dec. 9. Füzessi Károly beszámolója)

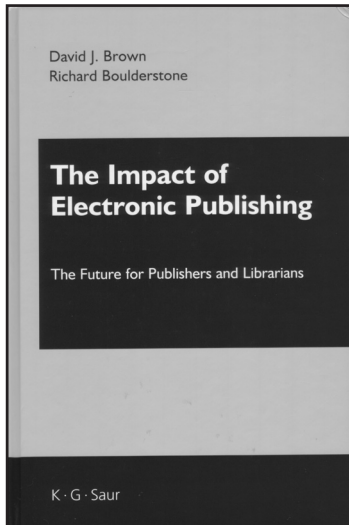

Az elektronikus kiadás hatóereje: milyen jövő vár a kiadókra és a könyvtárosokra?*

Az elektronikus hordozók megjelenése óta szüntelenül kísértő kérdés, vajon mi lesz a sorsa a hagyományos könyveknek és folyóiratoknak, felváltja-e ezeket a tudományos kommunikációban megszokott, jól bevált kiadványokat az elektronikus, internetes média? Vajon minden tudományterületet egyformán érintenek a változások? Mire számíthatnak a kiadók, mire a bibliográfiai, indexelő–referáló és aggregáló tartalomszolgáltatók? Hogyan alakítja a könyvtárak sorsát az átalakuló tudományos kommunikáció és a kiadási gyakorlat? Milyen jövő vár a kiadókra és a könyvtárosokra?

A kötet címe kijelentő módban fogalmaz, az olvasóban a cím mégis óhatatlanul kérdéssé, mégpedig kiélezett kérdéssé változik. Ennek egyszerű oka az, hogy a két szerző, *Dawid J. Brown* és *Richard Boulderstone* mindvégig a kiadók, könyvtárak és a tartalomipar minden más érintettjének létkérdéseit kutatja a jövőt befolyásoló tendenciák boncolgatásával.

* Lévai Klárának és Bánhegyi Zsoltnak köszönöm a cikk első változatára adott hasznos megjegyzéseit.

BROWN, David J. – BOULDERSTONE, Richard
The impact of electronic publishing : the future for publishers and librarians. – München : Saur, 2008. XX, 355 p.
ISBN 978-3-598-11515-8

Mindkét szerző a *British Library* szakavatott munkatársa: Brown a tudományos kommunikációval és innovációval foglalkozó osztály vezetője, Boulderstone pedig a brit nemzeti könyvtár e-stratégia-jáért és programjáért felelős igazgató.

A körütekintő tanulmány nem minden előzmény nélküli: Brown 1996-ban már megjelentetett egy a kiadók és könyvtárak jövőjének tervezéséhez segítséget nyújtó könyvet *Electronic Publishing and Libraries: Planning for the Impact and Growth to 2003* címmel. A kötet megjelenése óta eltelt több mint tíz esztendő változásai indokolták, hogy a régi kötet koncepcióját megtartva, némi címmódosítással, alaposan átírt, új, aktualizált, bővített tartalommal jelenjen meg újra a jövőtervezéshez segítségül hívható elemzés. Az elektronikus kiadás rendkívül gyors technológiai és piaci feltételek között változik. Változik maga a tudományos kommunikáció, a kiadási kultúra és ezekkel együtt a könyvtárak helyzete. A hagyományos kiadói világot az elektronikus eszközök megjelenése nagy kihívások elé állítja. Az utóbbi tíz évben teljesedett ki az internet, míg a CD-ROM technológia jelentősége az előrejelzésekkel szemben teljesen visszaszorult; új üzleti modellek jelentek meg a nyílt hozzáférés (Open Access, OA) különféle módozataiban; kibontakozóban van a hálózathoz, a grid technológiához kötődő e-tudomány (E-Science); a tudományos világban is terjed a Web 2.0 alkalmazásokat használó közösségi együttműködés. Érthető, hogy mindez érzékenyen, a lenni vagy nem lenni határán érinti a kiadókat és könyvtárakat.

A szerzők a *Saur* és *de Gruyter* kiadók felkérésére folytattak követéses vizsgálatokat. A tudományos kommunikáció sajátosságait figyelve feltérképezik az elektronikus kiadási iparág és a szorosan összefonódó szolgáltatások piaci jellemzőit. A változásokat kiváltó tényezőket, tendenciákat kutatják és megvizsgálják kisértőhatásukat a tartalomiparra. A változások elsősorban a „kemény” tudományokat, az ún. STM vagy STEM területeket (Science, Technology, Medicine, illetve Science, Technology, Engineering, Mathematics, azaz természettudományok, technológiai, műszaki tudományok, matematika, orvostudomány) érintik, hiszen az átalakulás intenzitása és terjedelme itt a legerőteljesebb, ezért a kötet túlnyomórészt e diszciplínákra összpontosít. Mondván, hogy a fókuszba helyezett tudományterületeken tapasztalható jelenségek előbb-utóbb áterjedhetnek más diszciplínákra és azok kiadási gyakorlatára, a szerzők, igaz csak érintőlegesen, a társadalomtudományok és bölcsész területeken várható tendenciákat is fölvezetnek.

A szerzők az érintettek széles körében keresik a tudományos kommunikáció változásainak kiváltó okait, mozgatórugóit:

- ⊙ a kutatói és oktatói szféra (mind az új eredmények publikálása, mind a publikált eredmények felhasználása) szempontjából;
- ⊙ a kiadók;

- © a tudományos irodalom terjesztésében, közvetítésében részt vevő szereplők (kereskedők, indexelő és referáló szolgáltatások, aggregátorok, kereső-szolgáltatások, könyvtárak);
- © a jogkezelők;
- © a tudománypolitikai és kutatásfinanszírózó szervek; kormányzati szervek, állami költségvetési helyek és adóhatóságok nézőpontjából.

A kötet három nagyobb, összefoglaló cím nélküli fejezetre tagolódik: az első fejezet a *tartalomipar* és *tartalomszolgáltatási szektorok* fejlődését és jelenlegi helyzetét valamint a *végfelhasználók* („fogyasztók”, azaz a könyvtárak, kutatók, olvasók, információkeresők) magatartásformáit tekinti át. A második fejezet témája az *elektronikus információs ipar*: a kulcsjátékosok, a tudományos kommunikáció, a folyóiratkiadás piaci, jogi és pénzügyi háttere. A harmadik, legterjedelmesebb fejezet az elektronikus kiadás helyzetére hatást gyakorló változók *mozgatóerőit* térképezi fel és elemzi az érdekelt felek szempontjából. A végső összegzésben hasznos tanácsok és megfontolandó szempontok találhatóak a változások tervezéséhez, menedzseléséhez. A praktikus adatok jól segíthetik a publikációs média üzemeltetőinek és beruházóinak – nem kis kockázattal járó – tervezői és döntéshozatali munkáját.

A kötet céljainak és módszerének megfelelően statisztikai adatokkal, ábrákkal és elemzésekkel mutat rá a stratégiaileg fontos, erős vagy éppenséggel gyenge tartalomágazati pontokra és a domináns trendekre. Egyetlen dolgot kifogásolhatunk ezen igyekezett közben: a szakirodalom megfelelő megadását és összefoglalását. A kötet végén mindössze 10 könyv, 5 folyóiratcikk, 4 statisztikai forrás és egy kutatási jelentés szerepel, holott a 340 oldalas témakifejtés, a komplex problémakör valóban szakszerű és sokoldalú átvilágítása közben a szerzők sokkal több forrásra támaszkodtak. Sajnos, jegyzeteket nem használnak, a felhasznált irodalom egy részét a szövegfolyamban említészerűen elhintik ugyan, de ezek között a hivatkozások között nem

ritka a visszakereséshez, a forrásazonosításhoz minimálisan sem elegendő adatolás.

A könyvben felvonultatott adatok, grafikonok szemléletesen mutatják be az információs iparág gátlástalan előretörését, a legsikeresebb STM-kiadók és a globális piaci növekedés ütemét. Az információs ipar meredek ívben növekszik, ám e növekedést – s ez az, ami aggasztja a régi vágasú kiadókat – nem az elmúlt évszázad hagyományos termékeinek (papírkönyvek, papírfolyóiratok) értékesítése eredményezi. Az évszázadok óta bevált csak-nyomatott termékeket felváltják a hibrid és digitális kiadványok, az interaktív kommunikációs módozatok, egyes esetekben teljes elektronikus kiadási rendszerre történik áttérés. Új termékek, szolgáltatások, szereplők és kommunikációs formák kerülnek előtérbe: nyers adatok, adatsilók, a kutatást és a gyakorlati munkát támogató evidencia-információk (tényrögzítés, esetdokumentálás), szöveg- és adatbányászati eljárások, elosztott rendszerek. A kutatás infrastruktúrája változóban van. Nem ritka, hogy a kutatás helytől függetlenül kisebb-nagyobb kutatócsoportokban kollaborációs keretek között folyik, a társak megosztottan végzik feladataikat, az eszközöket, az adatokat pedig közösen használják a hálózat segítségével és együtt gazdagítják, alakítják a virtuális munkakörnyezetet.

Újabb tartalomszolgáltató ágazatok robbannak be. Az egyik az *adatkiadás*: a geofizikai ágazatban az adatkiadók már el is hódították a piacot a hagyományos kiadóvállalatoktól. Míg a hagyományos, nyomtatott technikával élő STM kiadók bevétel-növekedésének átlaga 2007-ben az előző évhez képest 5,6% volt, addig az adatkiadói ágazat tízszer is sikeresebb: 56,3%-os növekedéssel dicsekedhetett. További jelentős szereplők a professzionális információs iparban a *keresőgépes és aggregáló szolgáltatások* nagyvállalatai: a Google 2007-ben jegyzett, előző évhez viszonyított növekedése 57,5%, a Yahoo-é 9,7%. Ezek a szenzációs sikerek a rákövetkező évben azonban már nem ismétlődtek meg.

Néhány további érdekesebb, a tendenciákról árulkodó adatot kiragadva: a tudományos in-

formációs iparból származó éves bevétel 16,5 milliárd dollár, kevesebb, mint a pornográfiából származó jövedelem. Nagy-Britanniában évente kevesebbet költenek tudományos információra, mint csokoládéra. A kiadók bevétele az STM-kiadványokból 5 milliárd dollár. A 20 legerősebb STM kereskedelmi kiadó uralja a piac 83%-át, 2005-ben e tudományterületek kiadói 8,6%-os jövedelemnövekedést értek el. A legtöbb profit a Thomsoné, évi 20,5%-os növekménnyel, versenytársai átlagosan 17,7%-os nyereségnövekedésre tesznek szert. A legnagyobb STM piaci területet 2006-os adat szerint az Elsevier uralta (17,4%), öt követte a Wolters Kluwer (6,4%), harmadikként a Thomson Science/Health (6,2%), majd a John Wiley (inc Blackwell) (5,5%), ötödikként pedig a Springer S&BM (4,6%). Igen tanulságosak a makro-, mezo- és mikroszintű adatok összefüggései is. Csak egy példa: az Európai Unióban 780 tudományos kiadónál 36.000 ember foglalkoztatásával jelenik meg a világ tudományos publikációs termésének 49%-a.

A hasonló statisztikai adatokat böngészve világossá válik, hogy miért nem sietős az erős kiadói ágazatokkal büszkélkedő államok kormányzati hivatalainak a nyílt hozzáférés mozgalmának maradéktalan támogatása, annak ellenére, hogy ez a kiadási rendszer kimutathatóan kevesebb költséggel, a használók szemszögéből pedig kétségkívül sokkal nagyobb előnyökkel jár: a kiadók ugyanis, különösen, ha a nemzetközi piacon is jelentős szerepet töltenek be, adóik megfizetésével jelentős bevételt hoznak a nemzetgazdaságnak. Ebben, vezető világhírű tudományos kiadói révén leginkább az Egyesült Államok és Nagy-Britannia érintett. Nagy-Britannia jelentős exportot jegyezhet kiadványokból: nemzeti jövedelmének 8 %-a kötődik szellemi termékek forgalmazásához.

A hagyományos kiadási rendszert támogatják a teljesítményértékelési eljárások is: a sokat idézett minőségi, márkanévet jelentő folyóiratban olvasható publikáció a cikket közlő személynek és a háttérrel biztosító intézménynek is hírnevet, kutatási támogatást, sikert jelent.

Ugyanakkor jelentőséget kapnak az alternatív

információforrások: kép, hang, nyers, feldolgozatlan, „becsomagolatlan” (nem interpretált) adatok, amelyek sokcélúan (újra) felhasználhatók. A kutatói munkát sikeresen segítik a hagyományos tartalomra telepedő új számítógépes háttér szolgáltatások. A publikációk integrált munkafolyamatokba ágyazódnak, s elektronikus hivatkozásaikkal az adatbankokhoz, cikkekhez és más forrásokhoz kapcsolódva maguk is a hálózat részévé válnak. Az e-kiadást ezek a törekvések termékorientált üzlet helyett mindinkább szolgáltatássá alakítják. Mindezen felül továbbra is igény van a megbízható és rögzített kutatási eredményekre, ám, ma már magától értetődő elvárás, hogy minden azonnal, lehetőleg az olvasó saját íróasztalán legyen elérhető.

Az e-publikálás – állapítják meg a szerzők – ma sokkal gyorsabban változik, mint tíz évvel ezelőtt. A következő évtizedben valószínű egyre erőteljesebb változásokra számíthatunk, ugyanakkor sok probléma megoldatlan. Nyitott kérdés még, hogy a nyílt hozzáférés mint üzleti modell megvalósítható és fenntartható-e; milyen szerepe van az e-tudománynak és a grid technológiának a kutatói kommunikációban és milyen szerepe van a kutatási eredmények létrejötténél; milyen hatása lesz a Web 2.0 fejleményeinek a kutatások folyamatára és az értékelésekre. A trendek, mozgatók és fejlemények zavarba ejtő keverékével találjuk magunkat szembe, anélkül, hogy világos jelei mutatkoznának annak, hogy az örvénylő kavarodásban a következő években milyen irányt vesz majd az információs ipar.

Az alapvető ellentmondások nagyvonalakban a következőképp foglalhatók össze: a közpénzen folytatott kutatási eredmények közzététele tulajdonképpen piaci termékek előállításával történik. A kutatói szellemi alkotómunka eredményeit közlő formális publikációk más törvényeknek engedelmessé szektor kezébe kerülve áruvá változnak. A kommunikációs láncban ez olyan szektor közbeékelődését jelenti, amelyik nem vesz részt közvetlenül a kutatási folyamatokban. A tudományetika és a kutatókkal szembeni elvárások szerint a kutatási eredményeket hozzáférhetővé kell tenni a tudományos világ előtt

a tudományos kommunikációs rendszerben. Tulajdonképpen ezt használja ki és változtatja nyereséges üzletté a tartalomipar for-profit ágazata, nem kis kihatással a szakma iránt elkötelezett non-profit ágazatokra.

A paradigmaváltást további anomáliák: a kiadási árpolitika zabolázatlansága és a publikálási rendszer diszfunkcionalitása is sürgeti. A kiadás klasszikus modelljében a szerző beküldi művét a kiadónak, a kiadó előállít egy minőségi terméket, amit közvetítőkön keresztül elad a használóknak. Tudományos közegeben a vevő tipikusan a könyvtár. A könyvtárak fenntartójuktól beszerzési keretet kapnak a vásárlásra, vagyis arra a közügyre, hogy kielégíthessék a használók (kutatók) információ- és ismeretszerzési igényeit. Csakhogy az ellátás és az igény e modellben koránt sincs egyensúlyban. A kutatásra fordított beruházások növekszenek, ezzel együtt a publikációk száma is növekszik (évi 3,5–4%-os növekedés). A könyvtárak viszont nem tudnak lépést tartani e növekedéssel. A kutatási–publikálási–ismeretközvetítési láncolatban a dokumentumszolgáltatást és -megőrzést vállaló könyvtárak finanszírozása ugyanis fokozatosan csökken vagy a legjobb esetben is csak stagnál. A stagnálást akár annak jeleként is fölfoghatjuk – figyelmeztet a két szerző –, hogy a könyvtár funkcióját már nem tartják annyira fontosnak, mint korábban. Érthetjük ezt úgy is, hogy a közpénzekből gazdálkodó fenntartók, finanszírozók nem kívánják duplán szponzorálni a hozzáférést: egyszer az új „szerző fizet” képletnek megfelelően a publikációk közzétételi díjának megfizetésével, és még egyszer a könyvtáraknak jutott hagyományos folyóirat-előfizetésre áldozva („könyvtár/használó fizet”).

A pénzforrások befagyasztása kevesebb könyvvásárlást és az előfizetések lemondását eredményezi. Az ördögi körben az STM kiadók, az előfizetők csökkenésére hivatkozva, drasztikusan emelik a folyóiratok árát. Mindez – állapítják meg a szerzők – a jóléti kutatói világ harca az árakkal. A jóléthez szokott kutatókhoz képest viszont sokkal népesebb tábor képviselnek a kirekesztettek (disenfranchised), a fejletlenebb

világreszek kutatói, akik nem fizetnek elő még a legalapvetőbb folyóiratokra sem, így nem juthatnak hozzá a legjelentősebb kutatási eredményekhez. A könyvek és folyóiratok előállításának finanszírozása, valamint az árucikk-szerű megvásárlásukat (a könyvtárakat) támogató alapok között (ellátás/kínálat és igény között) viszont nincs természetes szimbiózis. Részben az e téren tapasztalható durva egyenletlenség váltotta ki a kutatók körében a nyílt hozzáférés mozgalmát.¹ A helyzetet bonyolítja egy sor változás interakciója:

- ◎ változnak a felhasználói szokások és a tudományos kommunikáció módozatai: a technológia révén terjednek a bárholonnan könnyűszerrel hozzáférhető tudományos tartalmak;
- ◎ érdemes tudatosítani azt is – figyelmeztetnek a szerzők –, hogy a nyílt hozzáférés a jelek szerint nem azért fog elterjedni, mert a kutatók többsége megváltoztatta szokásait, hanem azért, mert különféle kényszerítő erők révén gondoskodniuk kell publikációik archiválásáról az intézményi repozitóriumokban;²
- ◎ változik az információ-hozzáférési és ismeret elsajátítási kultúra;
- ◎ a tudományos diszciplínák is változnak: nincs egységes tudományos kutatási szolgáltatás, minden ágazatnak saját kommunikációs szükséglete, kultúrája, hagyománya, igényei és értékelési formái alakulnak ki;
- ◎ a digitális média alkalmazása különféle irányokban halad: egyes ágazatokban sokkal gyorsabban, mások esetében lassabban vagy alig építenek rá;
- ◎ változás tapasztalható a támogatási rendszerben: új értékelési eljárásokat dolgoznak ki, amelyek a teljes kutatási folyamatot és az eredményeket komplex hatástényezőikkel együtt veszik figyelembe; az STM területeken erőteljesen terjed a metria-alapú és evidencia-alapú szemlélet;
- ◎ változások vannak a copyright területén is: a kutatóintézetekben végzett munkához kapcsolódóan sajátos jogok érvényesülnek; a kiadók politikája is enyhülni látszik; alkalmazást nyernek a jogkezelésre vonatkozó alter-

natív kezdeményezések (Creative Commons, Science Commons);

- ⊗ a közösségi technológiai eszközökkel a használók maguk hozzák létre a tudományos médiát;
  - ⊗ nem tudni még, hogy a formális tudományos publikációs rendszer fölött győzedelmeskedik-e az internetes lehetőségeket kiaknázó újabb közlési forma;
  - ⊗ a hibrid környezet jelentősége növekszik.
- E folyamatok közepette a kutatókönyvtárak hagyományos működésének felborulásához a *növekvő irodalom – szűkülő költségvetés* problémáján kívül más tényezők is hozzájárulnak:
- ⊗ a dokumentumok terjesztésének módja megváltozott (az 1980-as, 1990-es évekhez képest viszonyítva jelentősen);
  - ⊗ elterjedtebbé és egyszerűbbé vált a könyvtárközi kölcsönzés, cikkbeszerzés (a 2000-es évektől folyamatosan);
  - ⊗ a kiadóknál megjelent a nyílt hozzáférés mint üzleti modell (a folyamat tart);
  - ⊗ megjelentek az intézményi lerakatok (repozitóriumok), nagy mennyiségű szürkeirodalom válik elérhetővé (épp, hogy elkezdődött);³
  - ⊗ a származékok jogszerű felhasználásának kezelése harmadik fél részéről folytatott kutatásban vagy más alkalmazásban (például az adatbányászat által kinyert eredmények, mint származékos eredmények és alkalmazásuk úgy, hogy a kereskedelmi forgalmazási jogok ne sérüljenek; vita alatt áll, hogy az adatbányászat eredményeiből, illetve a közvetett úton, kapcsolódó szolgáltatások közbeiktatása útján a teljes szöveges keresések révén megvalósított nyereség kit illet meg, a jogtulajdonosokhoz hogyan jut vissza valami az őket megillető részesedésből).

Mindezt tetézi a nyereségorientált (for-profit) kiadók és tartalom-szolgáltatók 90-es évek végétől felbukkanó újabb értékesítési fogása, a „*Nagy üzlet*” (Big Deal) csábító csomagja. A csomag, csekély többletért, hozzáférést biztosít egy-egy kiadó vagy tartalom-szolgáltató *teljes* kínálatához. Az egy folyóiratra jutó előfizetési költség

így kisebb, mintha csak az intézmény által kiválogatott szaklapokat járatnák. A könyvtárak, illetve az olvasók, ezzel, úgy tűnik, jól járnak, de közelebről nézve, ebben is sok ellentmondás feszül. A kiadók a digitálisan amúgy is meglévő folyóirataikat ezzel a lépéssel még nagyobb haszonnal tudják értékesíteni. Ők tehát jól járnak, miközben újabb pénzforrást vonnak el a könyvtárártól. A kutatókönyvtárak, hogy megtartsák előfizetéseiket, illetve lépést tartsanak a növekvő folyóirat-kínálattal és biztosítani tudják a széles spektrumú választékot, a monográfiákra szánt pénzt is folyóiratokra költik. A könyvtáraknak viszont – jegyzik meg kritikusan a szerzők – igazából nincs is szükségük a teljes kiadói kínálatra: ezzel a lépéssel csak nagy mennyiségű fölösleges anyagot varrtak a nyakukba. A kiadói szempontból kifejezetten nyereséges üzleti csomag eszmei értéke a felhasználói közösség nézőpontjából tulajdonképpen csekélyebb, mint egy kisebb, de válogatott anyagot tartalmazó csomagé. Ráadásul, ezzel a fogással a könyvtárak kezéből az egykor oly nagy gonddal végzett válogatás, gyűjteményalakítás feladatköre is észrevétlenül kicsúszott. A nagycsomagok megrendelésének tovább gyűrűző kedvezőtlen hatása is van: sok esetben a nonprofit tudományos társaságok vagy egyetemi kiadók speciálisabb kiadványairól is le kell mondani – gyengítve ezzel a szakmailag elhivatott, jelentős, de üzleti szempontból kisebb kiadók fennmaradásának esélyeit.

A kiadók, érzékelvén a fizetéseképtelenséget, új, alternatív ajánlattal, a „szerző fizet” modell bevezetésével, korszerű technológia bevonásával és sokrétűbb szolgáltatás kínálatával igyekeznek megnyerni az olvasókat, az eddig közbeékelődő közvetítők (kereskedők, indexelő és tartalom-szolgáltató viszonteladók, előfizetési ügynökségek, könyvtárak) megkerülésével.⁴ A kiadók közvetítő partnereinek sorában megjelentek a gyors tartalomjegyzék-szolgáltatók (ilyen például a német Subito könyvtári konzorcium, minimális jogdíjtérítés ellenében a cikkek gyors e-terjesztésével Németország, Ausztria, Lichtenstein, Svájc területén). Jó szolgálatot tesznek a nagy keresőgépek (például Google

Scholar). Új módszer a kutató közvetlen megszólítása, személyre szabott szolgáltatásokkal. Az üzletemberek szemével nézve e tendenciákat a szerzők a következő összefoglalást adják: a B2B (business-to-business) üzleti modellben a kiadói világ a könyvtári megrendelésre támaszkodik. Az árpolitika nyomására, az árengedmények kieszközléséért a könyvtárak konzorciumokba tömörülnek, ez az összefogás a könyvtárak helyzetének megerősödését jelenti. A vásárlás a hagyományos könyvtári feladatokhoz igazodik (teljes körű gyűjtemény kialakítása, professzionális archiválás, dokumentum-szolgáltatás). Az új, alternatív értékesítési eljárások ezzel szemben a B2P modellt követik (business-to-person): közvetlenül a kutatói elvárásokat célozzák meg.

A kutatói elvárásokról viszont keveset tudni. Néhány diszciplínáról van némi elképzelésünk. Tudjuk például, hogy a fizikusok és asztrofizikusok hagyományosan ragaszkodnak a preprintekhez, a biomedikusok körében arany szabály a referált (lektorált cikk), s a formális publikációk megkerülése alternatív, szabadon elérhető e-print gyűjtemények révén (például az ArXiv, PubMed) nem ritkaság az STM területeken. Kevés tanulmány foglalkozik azzal, hogy a kutatók hogyan használják az egyes diszciplínákon belül a digitális anyagokat, ezek a vizsgálatok nem is fedik le a tudományok valamennyi szakát. Keveset tudunk a cikk-szintű használatról, és arról, mit tesznek a kutatók, milyen alternatívát keresnek, ha akadályokba ütköznek. Annyit biztosra vehetünk, hogy nincs tipikus tudományos felhasználó; az e-anyagok elolvasása, kiválogatása problematikus, megbízhatóságukat sokan eleve kétségbe vonják. A dokumentum-lerakatokban fellelhető kéziratok vagy félig formális cikkváltozatok szaporodása ellenére a kutatók továbbra is a formális cikkeket részesítik előnyben. Más az elvárása a kutatónak mint cikkírónak és más mint olvasónak. A mások tollából származó előzetes cikkváltozatokat szívesen olvassák, a magukét viszont nem szívesen teszik közzé. *Carol Tenopir* és *Donald King* kutatásaiból ismeretes, hogy az értékesítésnél ed-

dig szokásos folyóirat-szintű granularitás szemlélete (az értékesítési egység a folyóirat) is kezd elavulni: a figyelem az egyedi cikkekre terelődik, sőt, a még kisebb ismeretnyalábok (knowlets) iránt mutatkozik érdeklődés: képek, grafikonok, ábrák vagy rövidebb szöveges, cikken belüli részletekre irányul a keresés.⁵ A növekvő irodalmat a kutatók képtelenek követni, az olvasásra fordított idő és figyelem tovább már nem fokozható. Az információs iparra hárul a feladat, hogy rásegítő szolgáltatásokat fejlesszen ki.

Brown és Boulderstone három generációt különböztet meg, amikor a kutatók mentalitását, az új digitális eszközökhöz való viszonyát vizsgálják. Könyvükben mindvégig e három megkülönböztetett generációt tartják szem előtt, amelyek a következők: az első nemzedék az 1980-as évek előtt született X generáció; a második az 1990-es évek előtt született Y generáció; a harmadik pedig az 1993 után született Google generáció. Ez a nemzedék együtt nő föl az internettel, „folyékonyan” és „akcentus” nélkül beszéli a számítógép nyelvét. Ők a *digitális anyanyelvűek* (digital native). A tehetséges digitális „bennszülöttek” hamarosan a tudományos világ felnőttjeivé, nagykorú polgáraivá válnak, ők várhatóan a tudományos kutatásoknál is másként fogják használni ezeket az eszközöket.

Hogy a kiadókra és könyvtárakra milyen jövő vár, nagyban függ a folyóiratok sorsától, a szerepükben bekövetkezett változásoktól. A folyóiratkiadás rendszerének elemzéséhez a két szerző felhasználja az EU kutatási főigazgatóságának az európai tudományos kiadás piacáról folytatott vizsgálatának 2006-ban készült zárójelentését,⁶ amely a gazdasági helyzetelemzésen kívül mérlegeli az átmeneti lehetőségeket más modellek felé. A jelentésben szorgalmazzák a kutatási eredmények nyílt hozzáféréseinek ügyét a cikkek repozitóriumi elhelyezése útján, ajánlást téve egyenesen arra, hogy az archiválás legyen a kutatási támogatások elnyerésének alapfeltétele.⁷ Az eu-s tanulmány szerzői is úgy vélik, kritikus jelentőséggel bír a jövőben is a közzétételi folyamatnál a legitimálás, a *hitelesség elismerése*, a felhasználó részéről pedig a *hitelesség megítél-*

hetősége, sok múlik azon, hogy az új modellben hogyan oldódnak meg ezek a ma még nyitott kérdések. A zárójelentés megállapítja, hogy a nyereségorientált kiadók jelenlegi árpolitikáját nem a valódi bekerülési költség (cost pricing) határozza meg, hanem a rang és egyéb értékekhez kötött ár („érték-ár”, value pricing). Ezt támasztja alá például az is, hogy valamely folyóirat 1%-os idézettségi növekedése a folyóirat pénzben kifejezett értékét átlagosan 0,22%-kal drágítja a for-profit cégeknél, a nonprofit egyetemi kiadóknál ugyanilyen idézettség-erősödés ugyanakkor nem vált ki drágulást. Brown és Boulderstone az eu-s zárójelentés néhány összemosott eredményére is felhívja a figyelmet, ezek azonban az összegzésekre vetíthető globális piaci kényszerítő erők adatain nem változtatnak. A hatóerőket befolyásoló legkiemelkedőbb makroszintű publikációs adatok: világszerte 5,5 millió kutató tevékenykedik; 20–25 ezer működő, referensi (lektorálási) eljárást alkalmazó tudományos folyóirat van, amelyekben 1,4 millió cikket tesznek közzé évente 1 millió szerzőtől; a cikkek 60%-át online verzióval adják ki; a cikkek 15%-ának van valamilyen nyílt hozzáféréstű változata (azóta ezt az arányt magasabbra becsülik). Folyamatosan nő a folyóiratok száma, terjedelme (3,5% évente), valamint a cikkek száma (3% évente). A cikkáradat 15 évente duplázódik meg, az utóbbi években ez a tendencia csökkent. A társszerzőség erősödik, a kollaborációs kutatások körében nem számít már kivételnek az 500-nál is több szerzőjű cikk. 2006-ban a csúcst 2512 szerzővel jegyezték. A kutatóknak mintegy fele hozzáférési problémákról panaszkodik, mégis nagy fontosságot tulajdonít a kiadói védjegynek, a márkajelzésnek (publisher brand). Sok kockázati tényező késlelteti a hálózati kiadásra való áttérést. Brown és Boulderstone is konstatálja: a folyóiratok sorsára meghatározó lesz többek között az, hogyan lehet web-környezetben biztosítani a színvonalas cikk-publikálást (2006-ban a *Nature* nyílt lektorálásra tett kísérlete például nem vált be); hogyan követhető nyílt hozzáférésnél az idézettség és a különféle mennyiségi faktorokkal kifejezhető hatástényezők hiteles, korrekt, elismerhető be-

számítása az értékelésekbe; hogyan oldódik meg a hosszú távú hozzáférés, a pillanatnyi kiadói, intézményi és személyi érdekeltségektől független folyamatos tartalom-szolgáltatás ügye; kire hárul az archiválás feladata.

Sokan úgy vélik, a cikkek szerepe is megváltozik. Az első tudományos folyóirat *Philosophical Transactions* címmel 1665-ben Henry Oldenburg (1619–1677), a londoni *Royal Society* titkára indította útjára. Oldenburg a folyóiratnak többszörös funkciót tulajdonított, mégpedig a következőket:

- ⊙ regisztráció („registration” – a kutatási eredmények rögzítése);
- ⊙ igazolás („certification” – a tudományos hitelesség megerősítése; ez ma megfelel a szakmai lektorálási, azaz szakmai referenseket bevonó – peer review – eljárásnak);
- ⊙ terjesztés („dissemination” – a célzott közönséghez való eljuttatás);
- ⊙ archiválás („archive” – a közlemények megőrzése).

Manapság e listához hozzáadják a navigáció (navigation) feladatkörét is a cikk végső, megállapodott változatához és a cikk alapjául szolgáló forrásokhoz, hozzáátéve, hogy a folyóiratok küldetése a XVII. század óta nem változott, csupán a folyóiratokat körülvevő eszközök változtak meg. A digitális technológia más kommunikációs módok kibontakozását segíti, amelyek közepette a neves folyóiratban publikált egyedi cikk már nem olyan meghatározó, mint régebben. A tudományos cikk napjainkban gyakran portálként, átjáróként szolgál szimulációkhoz, adatbankokhoz, adatelemzésekhez, modellekhez és más információforrásokhoz. A cikk létrejöttének folyamata összetettebbé vált, a cikk tartalma gazdagabb lett, kommunikációs szerepét tekintve viszont úgy tűnik, veszít fontosságából, már csak azért is, mert nem minden jelentős kutatási eredmény lát napvilágot folyóiratokban szöveges cikk formájában. Ilyenek például azok az elsődleges kutatási eredmények, amelyek eredménye *adat*. Említhetjük ennek illusztrálására a *GenBank* (National Center for Biotechnology Information) online együttműködésben épülő, naprakész eredményeket befo-

gado adatbázist. A természettudományos cikkek funkciója a XXI. században várhatóan nem az új eredmények gyors formális közlése lesz, hanem inkább a tudományos kutatási eredmények *megörökítése* (record of science) lehet.

Az e-kiadás területén és a hagyományos kiadói világban is nagy a bizonytalanság. Nem lehet még sejteni, fordulhat-e akkorát a világ, hogy a tudományos kommunikáció teljességgel megkerüli a kiadókat. A bölcsészettudományok körében a kiadói szerkesztőségek hozzájárulása a tudományos eredmények színvonalasan közreadott, hiteles és érvényes ismeretanyagként elismert megjelentetéséhez nélkülözhetetlen. Nem valószínű, hogy más tudományos területeken, épp ellenkezőleg, a kiadókat majd nélkülözni tudják. A szerzők arra a megállapításra jutnak, hogy a publikációs rendszerbe vetett *bizalom* perdöntő a felhasználó szempontjából. A nyugati publikációs rendszer nemzedékeken keresztül alakult ki és a kutatási eredmények terjesztésének legjelentősebb módjává vált. A kiadási eljárással olyan szilárd rendszer alakult ki, amely a publikált tartalmak zömét megbízható, hiteles, pontos információkká minősíti. A referálási (lektorálási) és szerkesztési eljárások e rendszerben átrostálják és a minőség próbájának vetik alá a közleményt. A közleménynek ki kell állnia e próbát, hogy megjelenhessen és bekerülhessen a szélesebb terjesztési körbe.⁸ Kivételek persze akadnak – klasszikus esetek szólnak szándékos megtévesztésről, plagizálásról és egyéb, a szűrőkön átjutott fabrikációkról. A tudományos közösségek e kevés kivétel ellenére is megbíznak a hagyományos publikációs rendszerben, s ez végeredményben egyik sarokköve a tudományos rendszerbe vetett bizalomnak. Az e-kiadás jövője a kötet szerzői szerint azon áll vagy bukik, hogy a világhálón sikerül-e kialakítani a hitelességről való meggyőződés módját. Ha ez sikerül, akkor az e-kiadás a tudomány szolgálatába állva képessé válhat azoknak az előnyöknek a kihasználására, amelyeket az internet infrastruktúrája potenciálisan nyújt. Ellenkező esetben a web nem lesz alkalmas a hitelt érdemlő információk megbízható közvetítésére.

A kiadók egyik esélye a túléléshez éppen ebben: a hiteles, értéknövelt tudományos szolgáltatások kifejlesztésében rejlik.

S végül lássuk, mi vár a könyvtárakra! Milyen szerepet szán a könyvtárosoknak a XXI. században a British Library e-stratégiájáért felelős két tekintélyes szakembere a feladatok újraelosztásakor?

A jövőkutatás – jegyzi meg Brown és Boulderstone –, ha foglalkozik is a könyvtári világgal, elsősorban a közkönyvtárak jövőjét firtatja, a tudományos gyűjtemények sorsával keveset foglalkozik. Véleményük szerint a könyvtárosoknak elsősorban az archiválás, a megőrzés és a minőségi metaadat-előállítás terén lehet fontos szerepük. Egyesek a helyi intézeti repozitóriumok fenntartásában látják az új szerepvállalás lehetőségét. Az intézeti lerakatok a digitális szürkeirodalom számára biztosíthatnak megfelelő helyet. A szürkeirodalom és a láthatóvá váló, valamikor az informális kommunikáció részének tekintett anyagok – a szerzők meglátása szerint – a hagyományos formális cikkekkel vehetik fel a versenyt. Fazettás osztályozási rendszerek, ontológiák kidolgozásával és metaadatok hozzáadásával, illetve a szerzők által felvitt metaadatok kiegészítésével, ellenőrzésével a keresőgépek számára elérhetővé tehetik ezeket a tartalmakat. A könyvtárosoknak szerepük lehet a blogok, wikik, podcast szolgáltatások működtetésénél. Gondot viselnek az intézmény információs szükségleteiről, a hagyományos beszerzéseken, adatbázis licencelésen kívül az információforrások között igazítják el a kutatókat. Szorosabb együttműködésre lesz szükség az intézmény egészével: az intézmény szellemiségét, küldetését figyelembe véve kutatókkal, egyetemi oktatókkal, diákokkal való proaktív együttműködéssel járulnak hozzá az intézmény sikeresebb működéséhez. S ismét egy lényeges meglátás: a könyvtárosok átfogóbb forrásismerettel rendelkeznek, mint a kutatók, akik olykor csak a saját szűk érdeklődési körükön belül tudnak tájékozódni. Ennek az átfogó forrásismeretnek van különleges értéke. Az informatikai szabványok, azonosítók, mélylinkek és komplex

szolgáltatások beépítése a helyi adattárakba is fontos (open URL, DOI stb.), hogy az információ ott legyen elérhető és akkor, ahol/amikor épp szükség van rá, a lehető legtakarékosabb módon. Feladat integrálni, föderált keresésekbe vonni a speciális gyűjtemények különálló adatbázisait. Sok helyen ugyanis az újabb repozitóriumok a hagyományos könyvtári személet szerint épülnek: információhordozónként, gyűjteménytipusonként külön-külön adattárak jönnek létre, amelyek csak egyféle formátumú információról tájékoztatnak. Formátumtól és eszköztől független hozzáférés, célzott és szélesebb körben futtatott keresés, adatbázisok közötti kapcsolat, felhasználói kontextus kialakítása, a használó formázási szabadsága, technikai segítségnyújtás, flexibilis licencelés, nem hagyományos osztályozás, indexelés (címkézés) és minden más számításba jöhet a könyvtári jövő tervezésénél, ami a tudományos kommunikációt segíti.

A tudományos kommunikáció, a publikálási gyakorlat és az ezekre épülő közvetítő szolgáltatások paradigmaváltásának küszöbén állunk, vagy ki tudja, lehet, hogy már át is léptünk e küszöbön. Brown és Boulderstone kötete segíthet abban, hogy mindazok a szereplők, akik valamilyen módon részt vesznek a tartalomközvetítésben, ráláthassanak a tartalomipari ágazatok helyzetére, méreteire, átláthassák a kölcsönös érdekeket és az egyéni érdekeltségeket, érzékeljék egymásra utaltságukat, összefonódásukat a tudomány-társadalommal, a gazdasági és technológiai folyamatokkal. A kötetben bemutatott többretű összefüggések a változásokat kiváltó *hatóerőkről* szól, arról, hogyan érintik ezek a mozgatóerők a tudományos kommunikációt, az elektronikus kiadást, a versenyben szerencsejátékosokká vált előfizetői ügynökségeket, a nagyjátékosokká váló keresőszolgáltatásokat, és nem utolsósorban a *könyvtárakat* és a *könyvtárosokat*.

A két kifejezés közötti lényeges különbségre hívják fel a szerzők a figyelmet: a *könyvtár* épület, fizikai gyűjtemény fizikai térhez kötöten, statikus, tétlen objektum. Ezzel szemben a *könyvtáros* teszi a dolgát, figyel és cselekszik,

az ő feladata a tudásbázis kezelése. A feladatok újraelosztásakor több hagyományos feladatkör is könnyen kikerülhet a megszokott munkakörökből, fel kell hát készülni a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásra: megérett az idő új feladatok után nézni, ilyen például az intézményi repozitóriumok gondozása, fenntartása. Hivatásos könyvtárosokra továbbra is szükség lesz, de lehet, hogy „új ruhát” kell nekik varrni, olyat, amelyikben könnyedén suhanva vehetik birtokukba az egyre komplexebbé váló zeg-zugos információs teret. Ennél konkrétabb jövőendő nem található a kötetben, de ezen talán nem is kell bánkódunk.

Ha valaki mégis vigasztalásra szorulna például azért, mert a kötetet úgy is végigolvassa, hogy közben kijegyzeteli, mi-minden került máris ki és mi-minden illanhat még el a könyvtár intézményének hatásköréből, figyelmebe ajánlom a kötet 338. oldaláról *T. Scott Plutchak*, a birminghami Alabama Egyetem orvosi könyvtár igazgatójának idézett kijelentését:

„A kutatók [jónéhány év múlva] valószínű kevesebbet fogják használni a *könyvtárat*, ám a *könyvtárosok* készségeire nagyobb szükségük lesz, mint valaha”.

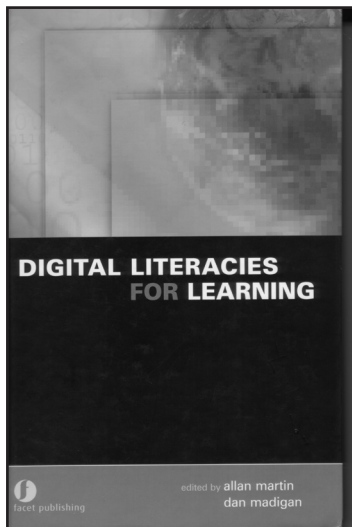
Dudás Anikó

Jegyzetek

Az internetes dokumentumok meglétének ellenőrzési dátuma: 2009. augusztus 25.

1. Többek között az említett ellentmondások és elégtelenségek hívták életre a *Nyílt Archívum Kezdeményezést* (Open Archives Initiative), a *Budapest Open Access Initiative* (BOAI, 2001) konferenciát és egy sor további deklarációt és tanácskozást, amelyek az OA mozgalom kibontakozásához vezettek. E történeésekről, és a kulcsfontosságú szereplők: kiadók, könyvtárak, finanszírozó és kutatásirányítási szervezetek mozgalomhoz való viszonyulásáról Brown és Boulderstone széleskörűen számot ad (vö. többek között 186–187, 161–182, 186–208. o.) A kezdeményezések kezdeti szakaszairól I. a hazai irodalomból BÄNHÉGYI Zsolt: Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Open Access Initiative) – Kitekintés és körkép = *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*,

50. évf. 6–7. sz. (2003) 236–249. o., interneten: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2093&issue_id=66
2. A szerzők arra a tendenciára utalnak, hogy egyes egyetemeken, kutatóintézetekben vagy a támogató szervezetek igénye nyomán kötelezővé teszik a publikációk valamilyen – akár nem véglegesített kézirat stádiumú – verziójának teljes szövegű feltöltését nyílt hozzáférésű archívumba (l. többek között a 138. oldalról az ausztráliai körkép alapján). Az ilyen rendelkezések ellenzői úgy tartják, hogy bármilyen kényszerűség alááshatja a tudományos színvonalat (l. a 37. oldalon, a *University of California* oktatói körében végzett felmérést).
  3. A folyamat Magyarországon is megindult, l. hozzá többek között KARÁCSONY Gyöngyi összefoglaló cikkeit: Kutatás – publikálás – könyvtár = *Könyvtári Figyelő*, 54. évf. 1. sz. (2008) 9–21. o., interneten: <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00066/102.htm> és A Debreceni Egyetem elektronikus archívuma: a nyílt hozzáférés lehetőségei = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 54. évf. 8. sz. (2007) 343–351. o., interneten: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4765&issue_id=485
  4. Az *Oxford University Press* és *Cambridge University Press* első OA kísérleti szakaszáról és az első értékelésekről lásd összefoglalómat, DUDÁS Anikó: Választható nyílt hozzáférés (Open Access Open Option) - Az *Oxford University Press* és a *Cambridge University Press* folyóiratainak modellje *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 54. évf. 9. sz. (2007) 420–423. o., interneten: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4777&issue_id=486
  5. L. hozzá: TENOPIR, CAROL-KING, DONALD W.: *Towards Electronic Journals – Realities for Scientists, Librarians and Publishers*. Washington, DC, Special Library Association Publishing, 2000, a recenzeált kötet a 144–145. oldalon foglalja össze Tenpoir és King megállapításait.
  6. *Study on the Economic and Technical Evolution of the Scientific Publication Markets in Europe*. Final Report, January 2006. European Commission, interneten: http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/scientific-publication-study_en.pdf
Magyar nyelvű ismertetése: BÁNHÉGYI Zsolt: Fókuszban a tudományos publikálás: uniós helyzetkép = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 53. évf. 9. sz. (2006) 429–436 o.
Interneten: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4507&issue_id=475
  7. Itt jegyzem meg, hogy a pályázati támogatásokhoz kötődő publikációk nyílt hozzáférésű közzétételének követelménye Magyarországot is elérte. Az OTKA honlap *Hírek* rovata 2009-06-30 keltezéssel adja közre a következő közleményt: „*Tájékoztató az Open Access bevezetéséről*. A kutatási eredmény hasznosítása, publikálása során fel kell tüntetni, hogy az OTKA támogatási szerződés alapján jött létre, és a közleményben meg kell adni az OTKA-szerződés nyilvántartási számát. Az OTKA-támogatással létrejött tudományos közleményt a Nyílt Hozzáférés (Open Access) normái szerint térítésmentesen olvashatóvá kell tenni, vagy a közlés során a szabad olvashatóság jogának biztosításával vagy a közlemény megjelenését követően annak nyilvános hozzáférésű repozitóriumba való elhelyezésével. Az elhelyezés történhet intézményi vagy tudományterületi repozitóriumban, illetve az MTA Könyvtárának Repozitóriumban – REAL: <http://real.mtak.hu/>”
  8. Az igényes cikkírás csínjával-bíjával, a publikálási műhelytitkokkal, tudatos publikálási stratégia kialakítására buzdítva, egyre több módszertani irodalom foglalkozik. Ehelyett ismételtelen csupán a legfrissebb magyarországi szakirodalomra utalok: egy könyvre, FÓRIS Ágota: *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008., és egy szakfolyóíratra, a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 56. évfolyamának 7. számára hívnám fel a figyelmet a további érdeklődők kedvéért. A lapban ARTHUR EGGER: *Hogyan írjunk világszínvonalú tanulmányt? Praktikus tanácsok publikáláshoz* (ford. BÁNHÉGYI Zsolt, 307–319. o.), WOJNÁROVITS László: *Szerzők és szerkesztők harca: hogyan készítsünk közlésre elfogadható kéziratot?* (320–326. o.) és BRAUN Tibor: *Miért publikálunk a tudományos kutatásban?* (327–328. o.) c. cikkei a publikálás módszertani kérdéseivel, a folyóirat-szerkesztőségek, a szakmai lektorok (referensek) elvárásaival, követelményeivel, a szakcikk sztenderdjével, a tudományos publikálás céljával foglalkoznak, kitekintve a tudományos publikációs rendszerre.

Digital literacies for learning / ed.
by Allan Martin and Dan Madigan.
– London : Facet, cop. 2006. –
XXII, 242 p.
ISBN 978-1-85604-563-6

Digitális vagy információs?

Tanulmánygyűjtemény a digitális írástudásról

Olyan tanulmánykötetet vehet kézbe az érdeklődő olvasó, amelyre 2006-os megjelenése óta gyakran hivatkoztak. Előszavát *Hannelore Rader* írta. Számos, szintén sokat hivatkozott mű szerzője ő, aki – többek között – az *ACRL Information Literacy Competency Standards for Higher Education* (Az információs műveltség és kompetencia követelményrendszere a felsőoktatásban) elnevezésű alapidokumentumának egyik összeállítója.¹

A szerzők között ott van *Paul Gilster*, akinek a *digitális írástudás* elnevezés korszerű értelmezését köszönhetjük.² Magát a fogalmat azonban gyakran következtelenül használják. Mindazonáltal ez az elnevezés olyan tág fogalmat takar, amely összeköti a különböző, a *műveltség* vagy az *írástudás* szóval (szókapcsolattal) jelölt fogalmakat és magában foglalja az információs műveltséget, valamint az IKT (info-kommunikációs technológiák) hatékony használatát.³ Idehaza viszont a digitális írástudás elnevezés gyakran azt a leszűkítő értelmezést takarja, amely csak az IKT használatáról kíván tudomást venni.

A gilsteri gondolat „felfedezője”, *David Bawden* már 2001-ben foglalkozott ezzel a gondolatkörrel.⁴ Egy 2008-as írásában aztán kiemeli, hogy a Gilster gondolatai iránt megújult érdeklődés ennek, az *Allan Martin* és *Dan Madigan* szerkesztésében megjelent kötetnek is köszönhető.⁵

Martin és Madigan a szerkesztői előszóban többek között arra hívják fel a figyelmünket, hogy a digitális világ nemcsak „ott kint” létezik, nem valami párhuzamos, bosszantó és hátborzongató, univerzum, hanem jelen van „a monitor túlsó oldalán” is. Betör a „való életbe” és meghatározza azt, így a kibervilágban jobban ismernek bennünket, mint mi saját magunkat. Fel kell viszont ismernünk, hogy a digitális világ emberi közreműködés és megértés dolga. Nem a technológia határozza meg, hogyan cselekedjünk, és a feladatokat is mi adjuk a számítógépeknek.

A Gilster könyvében foglaltakkal kapcsolatban a szerkesztők megjegyzik, hogy a digitális írástudás nem a billentyűleütések megtanulásáról, hanem az eszmék elsajátításáról szól. Ahogyan az írástudással foglalkozó szakembereknek fel kellett ismerniük, hogy az írástudás fejlesztése a kultúrával való interakció, hiszen az írás és olvasás mechanizmusainak elsajátítása kulcskézség,

de nem több annál. E tanulmánykötetnek is az a központi gondolata, hogy a digitális kor írástudása kapcsán azzal kell foglalkozni, miként ágyazódik be mindaz, ami digitális a kultúrába és a társadalmi gyakorlatba, különös tekintettel az oktatásra.⁶

Az első, inkább elméleti rész áttekintése egyúttal nagy ívű tanulmány is. Martin megfogalmazásában a digitális írástudás tudatosság, beállítódások és képességek olyan együttese, amely lehetővé teszi, hogy megfelelően használjuk a digitális eszközöket és intézményeket a digitális források azonosítására, elérésére, kezelésére, integrálására, értékelésére és szintetizálására, továbbá új tudás és média-megnyilvánulások létrehozására, valamint arra, hogy másokkal kommunikáljunk és reflektáljunk erre a folyamatra. Mindezt specifikus élethelyzetek kontextusában tesszük, annak érdekében, hogy konstruktív társadalmi tevékenységek váljanak lehetővé.

A könyv tárgyát az *írástudás* és az *írástudások* egyaránt képezik. Ehhez járul még a magyar nyelvben a *műveltség* szó, amely az *information literacy* magyar fordításként az *információs műveltség* szókapcsolat része.

Az írástudás értelmezése sokat változott a századok során. A középkorban az írás és olvasás készségei mellett a *literátus* emberek közösségét is jelentette. A korlátozott mechanikus és kognitív készségekre koncentráló későbbi szemléletet felváltó irányzatok közül némelyik egészen radikális. *Paulo Freire* például az írástudást az elnyomás elleni fegyvernek tekinti.⁷

A „New Literacy Studies” iskola gondolkodásának középpontjában pedig az áll, hogy az írástudásnak társadalmi és kulturális kontextusa van, így csak ezek ismeretében értelmezhető. Az utóbbi jeles képviselői *Mary R. Lea* és *Brian V. Street*.⁸

Ha írástudásokról van szó, akkor – ahogy azt Martin is teszi – a digitális környezethez kapcsolódó írástudásokról kell szólnunk. Nem hiányozhat tehát az áttekintésből az információs és kommunikációs technológiák szerepe sem. Hasonlóképpen rövid áttekintést kapunk a technológiai írástudásról, amelynek lényege

a technológia használatának, kezelésének és megértésének képessége. Ebbe a körbe persze beletartozik az információs műveltség is. A média-műveltség (média-írástudás) a kötet egy későbbi tanulmányának fő témája. Martin gondolatai kapcsán csak azt jegyezzük meg, hogy az információs műveltség és a média-műveltség között számos hasonlóságot fedezhetünk fel. A különbségek leginkább a megközelítésben érhetők tetten, amely a két mozgalom történetéből eredeztethető. A média-műveltség inkább a különböző műfajok természetére koncentrál és arra, hogy miként hozzuk létre és interpretáljuk a műfajokat. Az információs műveltség inkább az információhoz való hozzáférést és az információ értékelését állította középpontba. Mindkettőnek része az új üzenetek és információ létrehozása. A vizuális írástudás a művészeti és formatervezési oktatás kulcseleme. Emellett találkozunk az „új írástudások” és az „összetett írástudások” elnevezéssel és megközelítéssel is, amelyek mindig az *írástudás* többes számát használják. Aligha kétséges, hogy jelentős átfedés van a különféle írástudások között. Ezek meghatározásai néha alig különböznek egymástól.⁹

Az áttekintés kapcsán jegyezzük meg, hogy a kötet írásainak csak egy részéről teszünk említést és csak néhány írás gondolatai közül szemezgetünk majd.

Mayes és *Fowler* tanulmánya az e-tanulás szemzögéből közelíti meg témakört. A digitális írástudás mellé javasolják a *tanulási írástudás* elnevezés bevezetését, ami óhatatlanul visszavezet bennünket a *literacy* szó magyarítása körüli dilemmákhoz. Itt ugyanis a szókapcsolat második tagjául a *kultúra* szó kívánkozik. Mindenesetre *Mayes* és *Fowler* megítélése szerint a készségekről az identitásra kell a hangsúlynak átkerülnie, amikor a sikeres tanulásról úgy gondolkodunk, hogy bármely médium használatának és az e-tanulás sikerének alapja, hogy általánosságban is megtanuljuk, hogyan kell tanulni.¹⁰

Gilster ebben a kötetben a tartalom és a kommunikátumok közötti fúzióról ír. Arról van szó, hogy szakemberek által publikált anyagok (tartalom) és az informális csatornákon terjedő kom-

munikáció (kommunikátumok) között húzódo határvonal, egyre inkább elmosódik, viszont azt remélhetjük, hogy mindkettőt meg tudjuk majd őrizni.¹¹ Itt az ismertetés írójának hozzá kell tennie: nem biztos, hogy mindent, ami valamilyen kommunikáció során keletkezett, meg kellene őriznünk, nem beszélve arról, hogy ez technikailag is lehetetlennek, vagy legalábbis igen nehezen megvalósíthatónak tűnik. Arra viszont figyelmeztet, hogy a könyvtárnak és a könyvtárosoknak talán érdemes felülvizsgálniuk, mit tekintenek fontosnak, megőrzendőnek, vagy éppen efemernek, lényegtelennek. Ezt meg kell tennünk a tág értelemben vett digitális dokumentumok tekintetében, és figyelembe kell vennünk a Web 2.0 növekvő népszerűségét.

Az írástudás és a digitális tudás-forradalom a címe Claire Bélisle írásának. A szerző arra hívja fel a figyelmünket, hogy az írástudást meghatározza azoknak a közösségeknek a kulturális, politikai és történeti kontextusa, amelyekben működésbe hozzuk. Nemcsak nyelvi és társadalmi beágyazottsága van, hanem több szintű kulturális azonossága is. Együtt jár vele az intellektuális gazdagodás és magával hozhatja az emberi gondolkodás átalakulását is. A digitális tudás természetével kapcsolatban Bélisle rámutat, hogy maga a tudás sokkal több, mint továbbított vagy elsajátított információ. Az észlelés, tanulás és következtetések eredményeképp létrejött tények, igazságok és meggyőződések tudomásulvétele és megértése. Úgy tekinthetjük, mint a következő négy alapvető kognitív folyamat integrált megélését:

- ⊙ Az információegységek koherens egészekké történő szervezése vagy tények, történetek, következtetések megalkotása, majd ezek felfogható formára történő alakítása.
- ⊙ A tények kontextusba való helyezése annak útján, hogy korábbi tapasztalatokhoz és a meglevő tudáshoz kapcsoljuk őket.
- ⊙ A szemantikai interpretáció, az értelem megtalálása vagy annak ledöntése, hogy tények és következtetések miről szólnak, és mire vonatkoznak.

- ⊙ A megértés tudata a tudás birtokosának részéről vagy újonnan keletkező tudásának felismerése.

Bélisle hozzáteszi, hogy korunkban a tudás nemcsak azért digitális, mert digitális eszközökkel érhető el, hanem mert létrehozása is részben digitálisan történik.¹²

A *Maryann Kope* által jegyzett fejezet többféle írástudásról szól, a szerző azonban kiemeli, hogy az egyetemi környezetben szükséges írástudásban a számítógépes írástudás és az információs műveltség közötti összefüggést kevésbé ismerik el a kutatók és a felsőoktatás. Maga az információs műveltség veszélyesen bizonytalan jelentőségű fogalom, idézi Shapiro és Hughes megállapítását.¹³ A felsőoktatásban az írástudás azokat a készségeket foglalja magába, amelyekre a hallgatóknak van szükségük tanulmányaik során. Ezek a készségek és stratégiák a következő területeken jelentkeznek:

- ⊙ Kritikai és analitikus gondolkodás;
- ⊙ Probléma-megoldás;
- ⊙ Szakterülettől függő tanulás;
- ⊙ Aktív hallgatás és előadások alapján történő tanulás;
- ⊙ Magas szintű olvasás;
- ⊙ Képi információ (grafikonok, diagramok, animációk stb.) segítségével történő tanulás;
- ⊙ A vizsgákra való felkészülés;
- ⊙ Prezentáció;
- ⊙ Figyelem-összpontosítás és emlékezet;
- ⊙ Időkezelés, a munkaterhelés kezelése és önmenedzselés;
- ⊙ Csoportmunka;
- ⊙ A technológiából a technológia felhasználásával történő tanulás.

Kope kiemeli, hogy a felsőoktatásban szükséges írástudás és az információs műveltség között számos hasonlóságot találunk. Ezek egyik, hogy mindkettő túllép a tartalom kérdésein azaz, hogy a hallgatóknak nyújtandó szolgáltatást célozza meg. A tartalom-központú, normatív, „hogyan kell csinálni” típusú oktatásról a hallgatói tanulás holisztikus, folyamatalapú segítségre helyeződik a hangsúly.

A számítógépes írástudás és az egyetemi környezetben szükséges írástudás összefüggése kapcsán azt olvashatjuk, hogy az előbbi is magában foglal számos olyan intellektuális képességet, amely meghaladja a számítástechnika pusztá használatának olyan készségeit, mint például az információ értékelése. Gilster megállapítását idézve, Kope arról beszél, hogy a digitális írástudás készségei között ott van a dinamikus és nem-szekvenciális, hipertext-környezetben való olvasás és szövegértés. Emellett a képernyőről való jegyzetelés, a szövegszerkesztés és a prezentációkészítés készségeivel is rendelkezünk kell. El kell kerülnünk továbbá a plágiumot (online dokumentumokból), valamint a számítógéptől való függőséget.¹⁴

Ola Pilerot az információs műveltség fogalmának áttekintését adja. Kiemeli, hogy az információs műveltség oktatásához kapcsolódó pedagógiai ambíciót már a 19. században felismerték könyvtárosok. A fogalom meghatározásai és modellje kisebb-nagyobb különbségekkel az ALA definícióját követik. E szerint a meghatározás szerint információhasználat tekintetében azt tekinthetjük műveltnek, aki felismeri, mikor van szüksége információra; aki megtanulta, hogyan kell tanulni; továbbá ismeri, hogy miként szerveződik az információ, hogyan található meg, és hogyan használható fel a tanulásban.¹⁵ Ezeknek a modelleknek általános hibája, hogy nem foglalkoznak az információ kontextusával, a szükséges készségeket generikusnak és a különböző szak- és tudományterületek között könnyen átvihetőnek mutatják, behaviorista kiindulásuk folytán az információs műveltséget egyedi jellemzőkből és jellemzőkből álló, leküzdendő akadálnak tekintik, ezenkívül nagyrészt a könyvtárosok nézőpontját képviselik.

Sokszor olvashattunk annak okairól, hogy az információs műveltség iránti igény megjelent. Két tényezőt érdemes kiemelni: a könnyen hozzáférhető információ mennyiségének növekedését és a megváltozott pedagógiai szemléletet, amely a tanár-központú oktatás helyébe a tanuló-központú pedagógiát kívánja állítani. Pilerot felhívja a figyelmünket arra a – szintén ismert

– véleményre, hogy az információs műveltség az információs társadalomban való hatékony részvételünk előfeltétele. Rámutat arra, hogy az *információs műveltség* és a *digitális írástudás* kifejezéseket sokan lényegében rokon értelmű fogalomként használják. Nemcsak tőle tudjuk, de ebben az írásban is szerepel, hogy a hatóságok és a politikusok számára „könnyebb megértetni” az információs technológiák iránti igényt, mint az információs műveltség sokkal összetettebb és átfogóbb fogalmát. Az sem újdonság, de kétségtelenül fontos, hogy az információs műveltség oktatását sikeresen csak együttműködésben lehet megvalósítani. Széles körben elterjedt az a nézet is, hogy az információs műveltség oktatását más tárgyakba integrálva lehet legjobban megvalósítani. Pilerot azonban úgy látja, hogy önálló tárgyként való oktatásának is van létjogosultsága.¹⁶

David F. Warlick dolgozatában azt az ismert ténytet olvashatjuk, hogy a modern írástudások egyik fontos eleme az információ dekódolása. Az ezzel kapcsolatos ismeretek eddig is részét képezték az oktatásnak, és a szövegek dekódolása ma kritikusabb, mint valaha. Közben azonban az álló- és mozgóképi információ szerepe folyamatosan nő. Következésképpen szélesítenünk kell azoknak a médiumoknak a körét, amelyeket dekódolni és megérteni tudunk.

Az információs műveltség készségei között legtöbbször szerepelni látjuk az információ szervezésének készségeit. Ez nem azonos a könyvtári formai és tartalmi feltárással. Arról van inkább szó, hogy egyre több személyes digitális könyvtár jön létre, így nemcsak annak ismerete válik fontossá, hogy miként kell a könyvtárat használni, hanem, hogy miként építhetünk könyvtárakat (magunknak).

Az olvasás szerepe nem változott meg, és fontossága csak nőtt. Ugyanakkor értenünk kell „a számok nyelvén” is. Az írást érintő változások közül pedig megemlíthetjük, hogy a meggyőző írás képessége felértékelődött, mivel korunkban az információnak a figyelemért kell versengenie.¹⁷ Ez megint olyan gondolat, amellyel némileg vitába kell szállnunk. Egyik oldalról valóban

számolnunk kell azzal, hogy a figyelemből hiány van, mert azt csak emberek nyújthatják.¹⁸ A hatékony, a meggyőzést jól szolgáló írás el-sajátítása tehát fontos. A másik oldalról ez nem garantálja, hogy a Web 2.0 amatőr világában akár a jól megírt művek is figyelmet kaphatnak, kiemelkedhetnek az információk tengeréből. Az íráskészségeknek igazán jelentős szerepe a professzionális, tehát szakmai és tudományos írás területén és a hagyományos – továbbra is főként nyomtatásban terjedő – szépirodalom sikeres művelésében van.

Idehaza viszonylag kevésszer találkozhatunk a média-műveltség (média-írásstudás, media literacy) fogalmával. Ezért különösen érdekes *Renee Hobbs* írása ennek a fogalomnak az újragondolásáról. A médiaismeretet oktató tanárok ugyanis hagyományosan a hírek, a hirdetések és a szórakoztató média elemzésének folyamatát hangsúlyozzák. Ezen azonban túl kell lépniük és figyelmüket az új médiumok (mobil kommunikációs eszközök, PDA-k), az üzenetek új formái (internetes keresők, azonnali üzenetküldés, blogok), valamint az új társadalmi kérdések (többek között az azonosság, az anonimitás, a magánélet és a magántitok problémái) felé is kell fordítaniuk.

Hobbs kiemeli annak a fontosságát is, hogy képessé kell tennünk tanítványainkat arra, hogy kritikusan kezeljék a mindennapos média-fogyasztás eredményeként megszerzett élményeiket. A média fontos szerepet játszik abban, hogy miként alakítják ki társadalmi identitásukat a serdülők. Az online interaktív kommunikációs két fő szükségletüket elégíti ki: a barátságok fenntartását és a velük egykorúak csoportjába való tartozást. Néhányuk számára ennek elsődleges megvalósítása az online forma.¹⁹

A kötet második részében található, főként a gyakorlatra koncentráló írásait Madigan mutatja be. Ezek az írások négy kérdés megválaszolása köré csoportosulnak:

- © Miként fogják az új technológiák megváltoztatni életünket?
- © Ki fér hozzá a digitális technológiákhoz?

- © Hogyan támogatják ezeket a hozzáférési pontokat?
- © Hogyan alakítjuk át az oktatási és tanulási módokat a hagyományos környezetekben úgy, hogy alkalmazkodjanak az új, digitálisan továbbfejlesztett tanulási környezetekhez?
- © Milyen képességeket és készségeket kell elsajátítaniuk a digitális írástudás területén a tanulóknak ahhoz, hogy írástudó állampolgárokként éljenek és boldoguljanak napjainak világában?²⁰

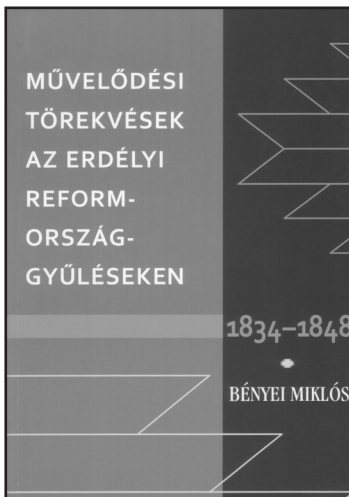
Koltay Tibor

Jegyzetek

1. Magyarul: Információs hatalom. Partnerkapcsolatok építése a tanuláshoz. Tömörítvény. In: Csik Tibor (szerk) Információs műveltség és oktatásügy. Nemzetközi szemle. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2006. 84-96. <http://www.opkm.hu/download/ImOk.pdf> (2009. július 21.)
2. GILSTER, P.: Digital literacy, New York: Wiley, 1997.
3. BAWDEN, D.: Origins and concepts of digital literacy. In Lankshear, C and Knobel, M. (Ed.), Digital Literacies: concepts, policies and practices. New York : Peter Lang, 2008. 17–32. p.
4. BAWDEN, D.: Information and digital literacies: a review of concepts. = Journal of Documentation. Vol. 57, No. 2, 2001, p. 218–259. [Tömörített formában: Információs és digitális műveltség: a fogalmak áttekintése. Könyvtári Figyelő, 48. évf. 2002. 1–2. sz., 157–163. p.]
5. BAWDEN, D.: Origins and concepts of digital literacy. In: Lankshear, C. and Knobel, M. (Ed.) Digital Literacies: concepts, policies and practices, Peter Lang, New York, NY, 2008, 17–32. p.
6. MARTIN, A. – MADIGAN, D.: Preface. XXV–XXVIII. p.
7. FREIRE, P.: A felszabadítás pedagógiája. In: Andragógiai szöveggyűjtemény II. (szerk. Maróti Andor). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 27–33. p.
8. PI. LEA, M. R., STREET, B. V.: The “Academic Literacies” Model. Literacies of and for a Diverse Society: Theory and Applications. = Theory into Practice. Vol. 45. 2006. No. 4. p. 368–377.

9. MARTIN, A.: Literacies for the Digital Age. Preview of part 1. 3–25. p.
10. MAYES, T. – FOWLER, Ch.: Learners, learning literacy and the pedagogy of e-learning. 26-33. p.
11. GILSTER, D.: Digital fusion: defining the intersection of content and communications. 42–50. p.
12. BÉLISLE, C.: Literacy and the digital knowledge revolution. 51–67. p.
13. SHAPIRO, J.J. – HUGHES, S. K.: Information Literacy as a Liberal Art. Enlightenment proposals for a new curriculum. = Educom Review. Vol. 31. 1996. No. 2. <http://net.educause.edu/apps/er/review/reviewArticles/31231.html> (2009. július 17.)
14. KOPE, M.: Understanding e-literacy. 68-79
15. ALA Final Report of the ALA Presidential Committee on Information Literacy. 1989. <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/publications/whitepapers/presidential.cfm> (2009. június 20.)
16. PILEROT, O.: Information literacy – an overview. 80–88. p.
17. WARLICK, D.F.: Contemporary literacy – the three Es. 89–98.
18. GOLDHABER, M.H.: M. H. Goldhaber's Principles of the new economy. 1996. <http://www.well.com/user/mgoldh/principles.html> (2009. július 21.)
19. HOBBS, R. : Reconceptualizing media literacy for the digital age. 99–109. p.
20. MADIGAN, D.: Supporting and enabling digital literacy in a global environment: Preview of Part 2. 135–141. p.

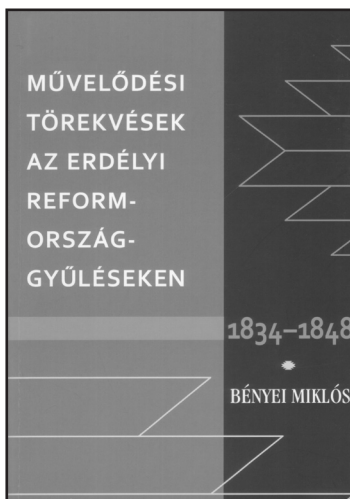

Művelődési törekvések az erdélyi reformország-gyűléseken, 1834–1848 / Béneyi Miklós. – Debrecen : Erdély-történeti Alapítvány, 2008. – 270 p. – (Erdély-történeti könyvek, ISSN 1417-7234 ; 7.) ISBN 978-963-87-87074-9-9

Lépni, haladni szükséges

Az *Erdély-történeti könyvek* sorozat 7. köteteként üdvözölhetjük a 19–20. századi magyar művelődés- és esztorténet kutatójaként (is) ismert *Béneyi Miklós* könyvét, mely a címben foglalt rövid, mintegy másfél évtizedet (1834–1848) felölelő időszakon túlmutatva sokkal többet nyújt, mint amennyit maga a cím sejtetni enged. Arról van szó ugyanis, hogy a bevezetőt és a külön tanulmányként is felfogható összefoglalást leszámítva, a tizenegy fejezetre osztott munka, szükségszerűen mélyebbre tekint vissza az erdélyi történelembe, hogy megérthessük azokat az összetett társadalmi, politikai, kulturális összefüggéseket, amelyek alapjául szolgáltak az említett korszak mentalitásváltoz(tat)ású politikai cselekvéseinek. A tanulmánykötet olvasásakor óhatatlanul felmerül az olvasóban a kérdés, hogy egy „elvetélt”, vagy egy „teremtő” kor-

9. MARTIN, A.: Literacies for the Digital Age. Preview of part 1. 3–25. p.
10. MAYES, T. – FOWLER, Ch.: Learners, learning literacy and the pedagogy of e-learning. 26-33. p.
11. GILSTER, D.: Digital fusion: defining the intersection of content and communications. 42–50. p.
12. BÉLISLE, C.: Literacy and the digital knowledge revolution. 51–67. p.
13. SHAPIRO, J.J. – HUGHES, S. K.: Information Literacy as a Liberal Art. Enlightenment proposals for a new curriculum. = Educom Review. Vol. 31. 1996. No. 2. <http://net.educause.edu/apps/er/review/reviewArticles/31231.html> (2009. július 17.)
14. KOPE, M.: Understanding e-literacy. 68-79
15. ALA Final Report of the ALA Presidential Committee on Information Literacy. 1989. <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/publications/whitepapers/presidential.cfm> (2009. június 20.)
16. PILEROT, O.: Information literacy – an overview. 80–88. p.
17. WARLICK, D.F.: Contemporary literacy – the three Es. 89–98.
18. GOLDHABER, M.H.: M. H. Goldhaber's Principles of the new economy. 1996. <http://www.well.com/user/mgoldh/principles.html> (2009. július 21.)
19. HOBBS, R. : Reconceptualizing media literacy for the digital age. 99–109. p.
20. MADIGAN, D.: Supporting and enabling digital literacy in a global environment: Preview of Part 2. 135–141. p.

Művelődési törekvések az erdélyi reformország-gyűléseken, 1834–1848 / Béneyi Miklós. – Debrecen : Erdély-történeti Alapítvány, 2008. – 270 p. – (Erdély-történeti könyvek, ISSN 1417-7234 ; 7.) ISBN 978-963-87-87074-9-9

Lépni, haladni szükséges

Az *Erdély-történeti könyvek* sorozat 7. köteteként üdvözölhetjük a 19–20. századi magyar művelődés- és esztétorténet kutatójaként (is) ismert *Béneyi Miklós* könyvét, mely a címben foglalt rövid, mintegy másfél évtizedet (1834–1848) felölelő időszakon túlmutatva sokkal többet nyújt, mint amennyit maga a cím sejtetni enged. Arról van szó ugyanis, hogy a bevezetőt és a külön tanulmányként is felfogható összefoglalást leszámítva, a tizenegy fejezetre osztott munka, szükségszerűen mélyebbre tekint vissza az erdélyi történelembe, hogy megérthessük azokat az összetett társadalmi, politikai, kulturális összefüggéseket, amelyek alapjául szolgáltak az említett korszak mentalitásváltoz(tat)ású politikai cselekvéseinek. A tanulmánykötet olvasásakor óhatatlanul felmerül az olvasóban a kérdés, hogy egy „elvetélt”, vagy egy „teremtő” kor-

szak-előkészítő időszak tanúfaggatásával van-e dolgunk. A szerző egy olyan korszak elemzését adja, amikor a hatalmi pozícióinak őrzéseként megmerevedett, kiutat nem találó és nem is kereső feudális örökség szemben találja magát a kemény ütközetet vállaló polgárosodó szellem gondolat- és érzésbomlasztó/építő kezdeményezésével, amelyet viszont – ekkor még – vissza tud szorítani. Ez az a kor, amikor a feltételezett állami kötelezettség, az erősödő nemzeti igény, a jogos jussát követelő, ébredező népakarat, az országos és provinciális (helyi) szintű, egyre gyakoribbá váló, javító szándékú – nálunk éppen a szabadelvű, liberális nemesség által képviselt – (reform)kezdeményezések vektorai egyirányú eredőben összpontosulnak. A tanuláshoz (népnevelés révén), a kultúrához (intézmények, „tudós társaságok” alakítása révén), a szabad nyelvhasználatához (a nemzeti nyelvek érvényesíthetősége révén), az alkotmányos élethez (szabad véleménynyilvánítás révén) való jog ekkor nyeri el létjogosultságát és ekkor keresi a megvalósulásához vezető utak lehetőségeit. Bényei Miklós mélyen beleásva magát ebbe az izgalmas korbá – értve azt – helyesen tapint rá arra tényre, hogy ebben az újfajta, átfogó erdélyi, nemzeti-polgári művelődési vonal körvonalazódásában diétán belüli és kívüli erők egybehangzó cselekvéséről van szó. Éppen ezért szélesebb alapokra helyezi kutatását. A bevezetőjében is megfogalmazott kiinduló pontja az, hogy a magyarországi és az erdélyi reformtörekvések édes testvérek, egyiket a másik nélkül nem lehetne sem megérteni, sem tárgyalni. Ezek szervesen összefüggnek és a nemzetté válás folyamatának velejárói. Egyébként ez a bevezető azon túl, hogy kormentalitási összefoglalót nyújt, egyben módszertani vázlatot is kínál a kötet olvasásához, megértéséhez. Szükséges is, mert a tárgyalási és a szerkesztési módnak köszönhetően interaktív olvasásra kényszerülünk, ugyanis a szerző, a felsorakoztatott tudományos apparátusban a historiográfiánkban jelentkező vitákat, értelmezésbeli különbségeket is elének tárja, amelyeket kár volna kihagynunk. Bényei Miklós nem volna igazi (hely)történész) bibliográfus, ha nem kápráztatna el a történelem

és a jelenkor folyamán keletkezett, több mint 400 tételt számláló irodalomjegyzékével és a fejezetenkénti nagyszámú lapalji jegyzetével, melyek alapos ismerőjének bizonyul. Az országgyűlési jegyzőkönyvek, naplók és iratok, követi jelentések adatai számtalan levéltári, vagy más forrásból nyert adattal egészülnek ki, úgy, hogy közben információt nyerünk az 1834 júniusa és 1848 júliusa közti országgyűlések dokumentumainak születéséről, fenntartásáról, használhatóságáról.

Figyelemre méltó az, a történelemírásunk általános gyakorlatához képest eltérő rendszer, ahogyan a szerző a források felhasználásakor során nagyobb teret enged a korabeli sajtótermékek nyújtotta – helyükön és rangjuknak megfelelő módon kezelt – információknak. Ezzel nemcsak szélesíti az elemzés és értékelés lehetséges skáláját, de visszaadja és elfogadja ezeknek azon történelmi forrásérték-rangját, melyről hajlamosak vagyunk mostanság annyira megfeledkezni. Erre csak olyan szakavatott történész-bibliográfus képes, aki ismeri ezen források szerkezetét, születésük körülményeit és a korban betöltött médiatikus szerepüket. Bényei ilyennek bizonyul.

A szerző természetesen tudatában van a vizsgált anyag kínálta határoknak és korlátoknak; ezeket jelzi is. Azt is figyelembe veszi, hogy a téma tárgyalásánál az egyes szerzők következetlenül és nem egyöntetűen használják az adminisztratív területi beosztás egységeinek megnevezését. Fogalmazása helyenként éppen ezért óvatos és csak a leginkább jellemző jegyeket vázolja fel.

Könyvének bevezetőjéből és első fejezetéből (*Az erdélyi országgyűlés*) megismerjük a köznemesi reformellenzék születését, tevékenységét, az erdélyi művelődést és közintézményeit, számot vehetünk a polgárság megerősödési folyamatával és képet nyerünk a közgondolkodás jeleiből alakjairól (Wesselényi Miklós, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Teleki László, Gyulay Lajos, Zeyk József, Szabó Lajos, Szentkirályi Zsigmond és sokan mások). A könyvben tárgyalt vagy említést nyert személyek megkeresését névmutató is szolgálja.

A *Műveltségi viszonyok a reformkor elején* című fejezetben az erdélyi műveltség jellegzetességeit tárgyalja. Rá irányítja figyelmünket a népesség elemi szintű tudáshiányára, az értelmiség szerepének növekedésére. Akárcsak arra az erőfeszítésre, amely a hagyományos, egyoldalú, humán műveltségi eszményt, a latin tannyelv elsődlegességét, a jogi és teológia képzés túlsúlyát próbálta megingatni a polgári átalakulásnak megfelelőbb reáliák irányába. Érdekes megállapításai, melyek az iskolákra, a művészetekre (különösen a zeneművészetre), a szépirodalomra, az irodalmi nyelv kikristályosodásra, a könyvkiadásra, a sajtóra, az akadályt, de nem áthághatatlan gátat jelentő cenzúrára, a városok szerepére vonatkoznak az erdélyi művelődéstörténet jó ismerői közé sorolják a szerzőt.

Azt is tisztázza, hogy a magyar társadalomtudomány is abban a korban volt születőben, így tehát nem csoda, hogy annak nem éppen legmegbízhatóbb adatait óvatossággal kell kezelnünk. Érdekes részét képezi a könyvnek az anyanyelv(ek), a magyar nyelv, a magyar és latin tanítási nyelv viszonyát tárgyaló része. Az erdélyi olvasó számára különlegességgel bír a mai erdélyi (romániai) politikai célzatú (anya) nyelvhasználat körüli kérdés és vita, korabeli fordított irányú, visszahallása.

Az országgyűléseken elhangzó és tematikánként csoportosítható témák fejezetenkénti tárgyalása (*művelődési intézmények irányítása és fenntartása, a magyar tannyelv és a magyar nyelvtanítás kérdése, a tanulás szabadsága, a népoktatás fejlesztése, az oktatási szerkezet korszerűsítése, oktatásügyi önrendelkezés, a tudományos élet intézményesítése, színházügy, sajtójog*) minden esetben egy szélesebb művelődéstörténeti körképbe (előzmények, célkitűzések, tervezetek, ötletek, javaslatok, országgyűlési viták, társadalmi közegek fogadóképessége, utóélet stb.) ágyazódnak be, ezáltal olvasmányosabbá téve a tudományos igényű szöveget. A fejezeteken

belüli alcímek jelzik a tematikák szétágazását és szerzőnk szakszerű módszertani munkáját.

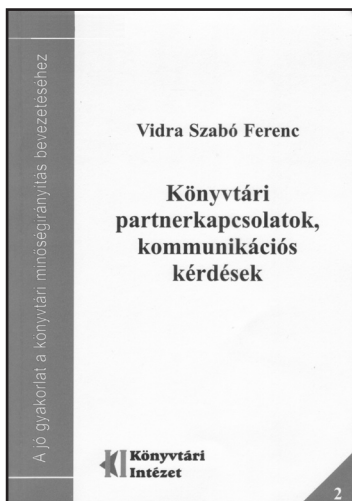
Külön üdvözölhetjük, hogy az erdélyi nemzeti törekvések sorozatában Bényei Miklós teret enged, ha érintőlegesen is az erdélyi szászság és románság törekvései felvázolásának, ezzel is érzékeltetve az adott kor bonyolult viszonyait. A szerző elemző képességét igazolja az erdélyi és magyarországi viszonyok, lehetőségek, a kölcsönös befolyásolási területek értékelő összehasonlítása, az erdélyi sajátosságok kiemelése. A hatalmas anyag feldolgozása során a szerző oly következtetésekre jut, amelynek során finomítani tudja fontos (kultur)politikai irányzatok árnyaltságát, pl. a konzervativizmusét a művelődés terén.

Végül visszatérve ismertetőnk elején megfogalmazott kérdésre, mindazok dacára, hogy a bemutatott könyvünk olvasása során, a reformpolitika teljes kudarcra bontakozik ki előttünk, méltatott szerzőnk végkövetkeztetései mégis is arra mutatnak, hogy ezen korszak országgyűlési munkálatai során a nemzeti művelődést támogató majdani intézmények (múzeum, akadémia, színház, konzervatórium, egyetem) létrehozásának gondolata bele került a nem deklarált, de születő/létező, későbbi meghatározó művelődéspolitikai gondolkodás körforgásába. Ugyanígy a nemzetfogalom tisztázása is megtörtént a „nemzetkeret” bővülése által. És még egy valamit tett nyilvánvalóvá a korabeli haladó nemzedékek számára, mégpedig azt, amire Wesselényi Miklósnak a diétai napló könyomatos sajtó általi – 1835-ös – kiadási bravúrja is rámutatott: a tettek mezejére kell lépni! A polgári demokratikus forradalom erre adott válasz volt. A nemzet ekkor lépett ki a pubertásból.

Tiszta szívemből ajánlom olvasásra a könyvet.

Róth András Lajos

VIDRA SZABÓ Ferenc
Könyvtári partnerkapcsolatok,
kommunikációs kérdések / Vidra
Szabó Ferenc. – Budapest : KI,
2008. – 143 p. – (A jó gyakorlat a
könyvtári minőségirányítás be-
vezetéséhez, ISSN 1789-1280 ; 2.)
ISBN 987-963-201-632-0

Minőség a könyvtárban

Ha a Könyvtári Intézet *A jó gyakorlat a könyvtári minőségirányítás bevezetéséhez* sorozatának második kötetét akkurátusan a bevezető tanulmány olvasásával kezdjük, meglepődve szembesülünk azzal, mennyi minden történt az elmúlt tizenöt évben a menedzsment szemlélet könyvtári megismertetése és elterjesztése terén.

A minisztérium könyvtári osztálya, a Könyvtári Intézet és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete különféle rendezvényeket és tréningeket szervezett a téma megismertetésére, fórumokat, szemináriumokat tartott a problémák megvitatására, tanfolyamok indultak – ma már akkreditált szinten – a menedzsment ismeretek elsajátítására, a teljesítménymérési munkabizottság szakemberei pedig módszereket dolgoztak ki az egyes könyvtári munkafolyamatok és szolgáltatások mérhetővé tételére stb.

A kulturális tárca több lépcsős, nagyszabású vállalkozása a *Könyvtári Minőségfejlesztés 21* című 2002-ben indított program, mely az országos könyvtári stratégiához kapcsolódva fogja össze a programban szereplő könyvtárak minőségmenedzsment munkáját, támogatva a megszerzett ismeretek gyakorlati alkalmazását. A projekt munkában a könyvtári TQM ismeretek legjobb hazai szakértői segítették a résztvevő könyvtárakat: a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárát (DEENK), az Országos Idegennyelvű Könyvtárát (OIK), az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárát, a celldömölki Művelődési Központ és Könyvtárát és a Könyvtári Intézetet (KI).

A Könyvtári Intézet oktatási osztálya 2007-ben indította el „A jó gyakorlat...” sorozatát azzal a szándékkal, hogy a máshol már bevált minták felmutatásával elősegítse a menedzsment ismeretek átültetését a napi könyvtári munkába.

A sorozat első kötete (*Skaliczki Judit: Az első lépésektől a könyvtár stratégiai tervének elkészítéséig*) a minőségirányítás bevezetésével kapcsolatos tennivalókat (helyzetelemzés, stratégiakészítés, jövőkép, küldetésnyilatkozat szerepe, összeállítása) mutatta be, miközben kitért olyan kérdésekre is, hogy mennyire alkalmasak a könyvtári helyzetelemzések megalapozott stratégia készítésére, hogy a jövőképben, küldetésnyilatkozatban megfogalmazottak mennyire veszik figyelembe az adott intézmény egyediségét és a könyvtári rendszerben elfoglalt helyét, hogy a stratégiák közül melyek felelnek meg leginkább az adott könyvtár jövőképeknek és célkitűzéseinek stb.

A sorozat közelmúltban megjelent második füzetét *Vidra Szabó Ferenc*, a Könyvtári Intézet Minőségfejlesztő Tanácsának vezetője állította össze. A kötet javát a minőségfejlesztési programban részt vevő intézmények gyakorlatát bemutató műhelytanulmányok alkotják, előttük pedig rövid, de lényegre törő elméleti összefoglalásokat kapunk a könyvtári partnerkapcsolatok és kommunikációs kérdések legfontosabb jellemzőiről: a normák és értékek szerepéről, a motivációról, a konfliktusok és a szervezet belüli kommunikációról, valamint a tanuló szervezetről.

Minden szolgáltató szervezet alapkérdése, hogy a használók mennyire elégedettek az adott intézmény működésével, szolgáltatásaival.

A szakmában régóta dolgozó könyvtárosok saját tapasztalataikra és napi megfigyeléseik során szerzett ismereteikre hivatkozva hajlamosak elbagatellizálni a minőségfejlesztéssel összefüggő tennivalókat. A személyes tapasztalat vitathatatlanul fontos, de szubjektív: az így levont következtetések általánosságokhoz vagy szélsőséges megállapításokhoz vezethetnek. A tudományos adatgyűjtéssel (pl. az olvasó/használói partneri elégedettség vizsgálatával) objektívizálható a valóság, ami már pontos következtetések levonását teszi lehetővé.

A kötet első része a belső partneri viszonyokkal és az intézményen belüli kommunikációval foglalkozik. Ebből megtudjuk, miként kell feltérképeznünk a belső és külső, valamint a közvetett és közvetlen partnereinket. E fogalmakat alkalmazva a közvetlen külső partner maga a könyvtárlátogató, a közvetlen belső partner a könyvtáros, a fenntartó pedig a különleges figyelmet igénylő külső partner.

A szervezeti kultúra a szervezetben dolgozó személyek által kialakított értékeket, célokat tükrözi, alátámasztja a szervezet politikáját, megszabja a szervezeten belüli szabályokat. Egy jól működő intézményben a könyvtárosok pontosan ismerik könyvtáruk (szervezetük) fő célkitűzéseit, és tisztában vannak saját szerepükkel. Az alkalmazottak motivációját az egyéni és a szervezeti célok közötti összhang megerem-

tésével, jutalmazással, büntetéssel, a munkakör finomításával (pl. bővítésével, gazdagításával, átszervezésével) lehet elérni.

A felmerülő konfliktusoktól nem kell félni, mert ezek a szervezeti élet természetes velejárói. A konfliktusok elősegíthetik új stratégiák, megoldási variációk létrejöttét. Ha egy szervezetben túl alacsony a konfliktusszint, az érdektelenséget, az innovációra törekvés hiányát jelentheti, míg a túl magas konfliktusszint szervezetlenséghez, kaotikus működéshez vezethet. A konfliktusra adott válaszreakció lehet agresszív, behódoló vagy a megoldás helyett elkerülésre törekvő. Hatékonyak az együttműködésben történő, kooperatív problémamegoldást tartja a szakirodalom.

A belső kommunikáció nem más, mint a szervezet vezetői és a munkatársak, illetve a munkatársak egymás közötti információcseréje. Akkor eredményes, ha a megfelelő információ a kellő időben és helyzetben rendelkezésre áll. A vertikális kommunikáció felülről lefelé (a vezetőtől a dolgozóig), illetve letről felfelé (a dolgozótól a vezetőig) áramlik, míg a horizontális kommunikáció a szervezeti egységek közötti kapcsolatról és együttműködésről ad képet.

Egy intézmény szervezeti struktúráját a munkaköri leírások, a feladatkörök, hatáskörök, kommunikációt, vezetési elveket, munkafolyamatokat rögzítő szabályzatok határozzák meg. Az intézmények általában hierarchikus, funkcionális vagy mátrix elven működő struktúrájúak. A tanuló szervezet képes rugalmasan követni a környezeti változásokat, időről időre felülvizsgálja értékeit, hiedelmeit. A változások első lépcsője az önértékelés, a dolgozói elégedettség, motiváltság és informáltság feltérképezése, a könyvtárral kapcsolatos vélemények megismerése.

Az elméleti ismeretek lényegre törő, vázlatos összefoglalását gyakorlati példák bemutatása követi: a DEENK vizsgálata az intézmény szervezeti kultúrájáról és a munkatársak motivációjáról; az egriek és az OIK az intézmény szervezeti kultúráját és belső kommunikációját vizsgálták, csakúgy, mint a Könyvtári Intézet felmérése.

A könyv következő része a külső partneri viszonyokat és a külvilággal folytatott kommunikációt tárgyalja. Itt is először az elméleti ismeretekről esik szó, vagyis a marketing fontosságáról, az ismertség, láthatóság jelentőségéről, a külső partnerek elvárásainak és elégedettségének vizsgálatáról, illetve a kapcsolatépítés fontosságáról, a külső kapcsolatok ápolásának szerepéről. Itt most csak az „Amiről a könyvtári portál mesél...” alcímű, Fejős László által írt fejezet rész aktualitására utalnék, mely a külső kommunikáció megkerülhetetlen csatornájáról, a dinamikus honlapról, vagyis a portálról ír: a weblapok minőségi elveinek felsorolását négy könyvtári honlap elemzése követi.

Ebben a részben olvashatjuk a DEENK hat szervezeti egységében lebonyolított olvasói elégedettség vizsgálatát, az egri megyei könyvtár öt évre szóló marketingstratégiáját, melyet az Eszterházy Károly Főiskola Könyvtárával és a Főegyházmegyei Könyvtárral közösen dolgoztak ki közös méréseikre és elemzéseikre támaszkodva. Az OIK az akadálymentesítéshez készített munkaanyagát ismerteti, a KI pedig az intézet külső partnereiről és a kapcsolattartás és elégedettségmérés módszereiről készített jelentését mutatja be.

A műhelytanulmányokból kiderül, hogy a szervezeti kultúra fontosságát a Könyvtári Minőségfejlesztés 21 projekt valamennyi résztvevője felismerte és fontosnak tartotta. Az adott könyvtárakban munkacsoportok alakultak, tagjai megismerkedtek a téma szakirodalmával, konzultáltak a külső szakértőkkel, majd a munkacsoportok megtervezték, elvégezték a vizsgálatokat, és elkészítették a kapott eredmények feldolgozását.

A műhelytanulmányok segítséget adnak más könyvtáraknak is a szervezeti kultúra vizsgálatához, az eredmények értelmezéséhez és a változtatások, fejlesztések beindításához.

A füzetet irodalomjegyzék, az említett felmérések kérdőívei (szervezeti kultúra, motivációs, értékelési, jutalmazási rendszer, a belső kommunikáció felmérése, használói kérdőív) valamint az elemzett honlapok bemutatása egészítik ki.

Az összeállításban nemcsak a TQM iránt elkötelezettek találnak hasznos mintákat, hanem mindazok, akik szolgáltatásaik javítása érdekében készen állnak a változásokra.

Kovács Katalin

Füzéki István Emlékérem 2009.

A Füzéki István Emlékérmét 2009-ben *Bartos Éva, Gereben Ferenc, Kamarás István,*

Nagy Attila és Fogarassy Miklós kapták. A díjazottak – a hajdani

Könyvtártudományi és Módszertani Központ (KMK) munkatársaiként – 1979-ben az elbocsátás kockázatát is vállalva írták alá azt a petíciót, mellyel az emberi jogok tiszteletben tartásáért szót emelő Charta'77 aláíróinak üldözése ellen tiltakoztak.

Bátor fellépésüket ismerte el ezzel a díjjal a szakmai közvélemény.

Gratulálunk a kitüntetetteknek!